

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ТРАВНЕВІ СТУДІЇ: ІСТОРІЯ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Збірник матеріалів

IV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ
І МОЛОДИХ ВЧЕНИХ «ТРАВНЕВІ СТУДІЇ 2022:
ІСТОРІЯ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ»,

присвяченої 85-річчю

*Донецького національного університету імені Василя Стуса
і факультету історії та міжнародних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

5 ТРАВНЯ 2022 р.

ВИПУСК 7

*Рекомендовано до друку
вченою радою факультету історії та міжнародних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса,
протокол № 10 від 18 травня 2022 р.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Лимар В. В., д-р екон. наук, доц., в. о. завідувача кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики ДонНУ імені Василя Стуса;

Литвиненко Р. О., д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри всесвітньої історії та археології;

Паніна І. Г., канд. іст. наук, заст. декана з навчальної роботи факультету історії та міжнародних відносин;

Прихненко М. І., канд. політол. наук, заст. декана з соціальної та виховної роботи зі студентами факультету історії та міжнародних відносин;

Пятницькова І. В., канд. іст. наук, доц., заст. декана з наукової роботи факультету історії та міжнародних відносин;

Теміров Ю. Т., канд. іст. наук, доц., декан факультету історії та міжнародних відносин (редактор);

Темірова Н. Р., д-р іст. наук, проф., в. о. завідувача кафедри спеціальних галузей історичної науки.

Т 65 Травневі студії: історія, міжнародні відносини: Збірка матеріалів IV Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2022: історія, міжнародні відносини», присвяченої 85-річчю Донецького національного університету імені Василя Стуса і факультету історії та міжнародних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса. Вип. 7 / за ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. 232 с.

КООРДИНАТОРИ ВИПУСКУ

Анісов А. О., студент бакалаврату спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», голова наукового департаменту Студентської ради факультету історії та міжнародних відносин ДонНУ імені Василя Стуса

УДК 94:339](063):378.4(477.62)ДонНУ

ЗМІСТ

Секція 1. Проблеми війни та миру: міжнародний та український виміри 8	
<i>Kariashvili Aia.</i> Russia’s violation of human rights in regards of Ukraine and Georgia..... 8	
<i>Акімов Михайло.</i> Інституційна неспроможність міжнародних організацій у припиненні збройних конфліктів (на прикладі італо-ефіопської війни 1935–1936 рр.)..... 9	
<i>Сердюк Христина.</i> Особливості військового співробітництва України з Канадою 12	
<i>Назарко Єлизавета.</i> Осмислення інформаційних маніпуляцій Росії в агресії проти України 15	
<i>Ковальчук Руслан.</i> Співробітництво України та ОБСЄ у рамках протистояння російській агресії..... 18	
<i>Гузєєва Аліса.</i> Позиція Барака Обами щодо російської агресії проти України 20	
<i>Скрипнюк Анастасія.</i> Вимушена транскордонна міграція як наслідок війни 23	
<i>Шкодич Анна.</i> Міграція як інструмент гібридної агресії 25	
<i>Жученко Віолета.</i> Російське вторгнення в Україну і Святий престол 28	
Секція 2. Сучасний міжнародний порядок: виклики, загрози, тенденції..... 31	
<i>Tortladze Khatia.</i> Ukraine-Georgia Bilateral Relations 31	
<i>Столяренко Данило.</i> Ахісторизм у реалістичній традиції 32	
<i>Amirkhanov Eltaj.</i> Ignoring the Signs: the Problem with the Irresponsive West 35	
<i>Mindiashvili Elene.</i> Ukraine-Georgia Bilateral relations since the restoration of independence 37	
<i>Бабій Інна.</i> Дипломатія міст у вирішенні глобальних викликів як прояв суб’єктності міста на міжнародній арені 38	
<i>Янчук Іванна.</i> Нелегальна міграція до США та Канади 42	
<i>Правдюк Ангеліна.</i> Боротьба США та КНР за глобальне лідерство 45	
<i>Дорош Назар.</i> Держави «середньої сили» в конфліктному врегулюванні: кейс Японії 48	
<i>Матвійчук Едуард.</i> Релігія в сучасних міжнародних відносинах 50	
<i>Шурман Інна.</i> Ментальні основи сприйняття політичної корупції в Україні..... 52	
<i>Берегута Віталій.</i> «Вакцинна дипломатія» КНР як фактор політизації пандемії COVID-19..... 54	

Секція 3. «М'яка сила» та сучасна публічна дипломатія.....	58
<i>Varsimashvili Mariam.</i> Public diplomacy and soft power in international politics: a strategic tool of propaganda	58
<i>Shatakishvili Giorgi.</i> Public diplomacy and soft power of Russia.....	59
<i>Рибак Дар'я.</i> Канали комунікації бренду України під час війни 2022 р.....	61
<i>Паламарчук Юля.</i> Інформаційне поле війни в публікаціях соціальних сторінок кафедр та викладачів Донецького національного університету імені Василя Стуса	64
<i>Мусіюк Інга.</i> Образ Росії у соціологічних опитуваннях.....	67
<i>Мартинюк Лілія.</i> Роль зустрічей на вищому рівні у німецько-українських відносинах	70
<i>Бондар Ірина.</i> African First Ladies Peace Mission: інституційний вимір співпраці перших леді у миробудуванні.....	74
<i>Похиленко Ірина.</i> Щодо обмеження права на свободу слова в умовах воєнного стану	77
<i>Гринько Наталія.</i> Кризова дипломатія Еммануеля Макрона	79
<i>Зелінський Дмитро.</i> Хактивізм у сучасних міжнародних відносинах	83
Секція 4. Європейські інтеграційні процеси у XXI ст.: тенденції, виклики та можливості	85
<i>Lomidze Mariam.</i> Georgia's and Ukraine's EU and NATO Integration Perspectives.....	85
<i>Manvelishvili Tamuna.</i> EU crisis approach towards Ukraine in 2014–2022	86
<i>Приймак Павло.</i> Розширення ЄС: проблеми та перспективи.....	88
<i>Кулешова Вікторія.</i> Криза євроінтеграції та геополітичний вибір України	90
<i>Бабій Дар'я.</i> Ідея «об'єднаної Європи»: візія президентки Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн	93
<i>Булана Євгенія.</i> Реакція ЄС на війну Росії проти України як маркер занепаду європейських цінностей	95
<i>Шпак Олександр.</i> Європейська модель нейтралітету в умовах війни Росії проти України у 2022 р.....	98
<i>Бондар Дар'я.</i> Сучасна політика Німеччини щодо України.....	101
<i>Цвігатий Вячеслав.</i> Інституціональна історія міжнародних відносин і дипломатично-протокольних практик Європи раннього Модерного часу: суспільно-історичне значення Віденського конгресу (1814–1815 рр.) («Європейський концерт»).....	104

Секція 5. Історичні виміри зарубіжного світу	108
<i>Грущенко Анастасія.</i> Конфуціанські впливи в китайській художній літературі	108
<i>Пеліх Дмитро.</i> «Золота лихоманка» в Австралії (друга половина XIX ст.).....	111
<i>Коваль Геннадій.</i> Франко-туніське загострення у стосунках на початку 80-х рр. XIX ст.: втурнішньоевропейські реакції на події.....	113
<i>Добровольський Георгій.</i> Виникнення чорносотенства як прояв модернізації російського суспільства	116
<i>Костюк Сергій.</i> Діяльність організації ЕОКА на острові Кіпр	118
<i>Ляковська Валентина.</i> Постать Черчилля у контексті сучасних українських реалій.....	122
<i>Бондаренко Ігор.</i> Проект «ФАУ-3» в історії Другої світової війни	124
<i>Ктітор Дмитро.</i> Перший прихід «Талібану» в Афганістан: трансформація суспільства та політики.....	126
<i>Петрова Інна.</i> Організаційна структура Художнього фонду УРСР та його регіональних відділень.....	129
<i>Чурбанова Марія.</i> Ар-деко: до витоків стилю	133
<i>Касьян Валентина.</i> Філософія вабі-сабі в дизайні інтер'єру.....	135
<i>Голембієвський Артем.</i> Французько-російська війна 1812 р. в матеріальних пам'ятках білорусів	138
Секція 6. Історичні виміри українського суспільства	141
<i>Черановська Тетяна.</i> Чигирин – перша гетьманська столиця	141
<i>Слонська Марія.</i> Постать гетьмана І. Мазепи за мемуарами іноземців.....	143
<i>Коваль Геннадій.</i> Святкування 25-річчя утворення Німецької імперії в Одесі в 1881 р.	145
<i>Танадайчук Віталій.</i> «Київська козаччина» 1855 р. за спогадами священника Антонія Ковальського	149
<i>Сауляк Анастасія.</i> М. І. Пирогов: місія лікаря на війні	151
<i>Попова Тетяна.</i> Огляд різновидів шийних прикрас в етнічному одязі українок XIX – початку XX ст.	154
<i>Коломійчук Іванна.</i> Становище українських земель у двох імперіях з погляду Олександри Єфименко	156
<i>Грідіна Анастасія.</i> Стан суспільства в період державотворчої діяльності Центральної Ради за мемуарами сучасників	158
<i>Драчук Юлія.</i> «Революційні події розглядалися шаленим темпом»: спогади Т. Михайловської-Цимбал про Українську революцію 1917–1921 рр.	161
<i>Бойда Андрій.</i> «Галицький слід» у створенні СРСР	164

<i>Пятіна Дарина. «Українське питання» у політиці Сталіна.....</i>	167
<i>Слободянюк Діана. Висвітлення проблеми голодомору в шкільних підручниках історії.....</i>	169
<i>Мельнікова Марина. Репресії проти вчених-новаторів промисловості в УРСР</i>	171
<i>Ллюхіна Катерина. Мобілізація жінок в антибільшовицькій пропаганді в період німецької окупації.....</i>	173
<i>Мажар Роман. Село Романів Луцького району за часів німецької окупації ...</i>	175
<i>Заводяк Яна. Жінки в ОУН-УПА за часів Другої світової війни.....</i>	178
<i>Секція 7. Археологічні студії: здобутки та перспективи досліджень</i>	182
<i>Колесник Володимир. «Стопи Вішну» у поховальному обряді інгульської катакомбної культури</i>	182
<i>Забавін В'ячеслав, Небрат Сергій. Археологічні дослідження експедиції Маріупольського державного університету на півдні Донецької області у 2021 р.</i>	184
<i>Єремівич Станіслава. «Братські могили» бронзового віку Європи</i>	186
<i>Секція 8. Соціокультурні виміри буття.....</i>	191
<i>Попова Тетяна. Характерні особливості основних видів гердан</i>	191
<i>Піддубна Ольга. Жінка у суспільних відносинах козацької доби.....</i>	194
<i>Барбелюк Олександр. Михайлина Коцюбинська про моральний імператив і радянські виклики</i>	197
<i>Драмарецька Лариса. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку</i>	201
<i>Корольова Інна. Умови формування українського інституту сім'ї</i>	203
<i>Заболотний Євген. Православ'я як фактор маніпуляції історичними фактами в інформаційному протистоянні.....</i>	206
<i>Кирилюк Владислав. Партія регіонів та «історичні граблі».....</i>	209
<i>Теміров Богдан. Сприйняття особи Степана Бандери за соціологічними дослідженнями.....</i>	211
<i>Максименко Ольга. Соціальна аномія: чому бути деморалізованим не означає бути аморальним</i>	213
<i>Вовк Ольга. Харків як університетське місто у дзеркалі документальних фільмів.....</i>	217

<i>Круглий стіл. Пандемії в історії людства</i>	221
<i>Вознюк Дарія. Пандемії в історії людства</i>	221
<i>Скраль Діана. Пандемії ВІЛу та СНІДу в історії людства</i>	223
<i>Кривулько Кіра. Пандемії в історії людства</i>	225
<i>Липень Юліана. Третя холерна пандемія та іспанський грип в історії людства</i>	227
<i>Сікорська Майя. Моторошний виклик людству</i>	229

СЕКЦІЯ 1

ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ ТА МИРУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІРИ

Kapiashvili Aia

International Black Sea University, Tbilisi, Georgia

RUSSIA'S VIOLATION OF HUMAN RIGHTS IN REGARDS OF UKRAINE AND GEORGIA

Аномація. Теоретично, права людини – це та частина нас, яку ніколи не можна відібрати, але чи насправді це так? Реальність інша. Права людини можуть бути обмежені, порушені і навіть відібрані у неї. Це жахливе обличчя реальності. Що нам робити, коли наша власна свобода під великою загрозою? Що ми можемо зробити, коли «інший» намагається вкрасти те, що дарується всім однаково? Що робити, коли так званим «іншим» є Росія? Росія має довгу історію агресивності щодо таких країн, як Україна та Грузія.

Ключові слова: порушення прав людини, Україна, Грузія, агресія Росії.

Abstract. Theoretically, human rights are the part of us which can never be taken away, but is that really the truth? Although the reality is different. Human rights can be restricted, violated and even taken away from an individual. That is the hideous face of reality. What shall we do when our own freedom is under the great risk? What can we do when "other" tries to steal something that is gifted equally to everyone? What should we do when that so called "other" is Russia? Russia has long history of being aggressive towards countries such as Ukraine and Georgia.

Keywords: human rights violation, Ukraine, Georgia, Russia's aggression.

21st century, era when each individual has rights to live as an independent human being. Time when we can protect not only ourselves but others. From birth until the death we have basic right and freedom to have better life. All of that mentioned above is called human rights. Rights to have liberty, the right to recognition everywhere as a person before the law, to have the right of freedom of thought, opinion, expression and many more.

These rights apply to everyone regardless their nationality, religion, sexuality and etc. We deserve to believe in what we want to believe, we deserve to choose our life the way we want to. It is the time when we have it all but at the same time we have nothing. Theoretically, human rights are the part of us which can never be taken away, but is that really the truth? No! Human rights can be restricted, violated and even taken away from an individual. That is the hideous face of reality [1].

What shall we do when our own freedom is under the great risk? What can we do when «other» tries to steal something that is gifted equally to everyone? What should we do when that so called «other» is Russia? Russia has long history of being aggressive towards countries such as Ukraine and Georgia. The Russian bear took our dreams, our perspective and instead, showed us torture, unlawful and degrading treatment. What can be worse than losing yourself in hands of deceitful so called «friendly neighbor»? [2, 3].

My aim is to talk about crimes that Russia is responsible for. I would like to spread the awareness of such cruelty that both, Ukraine and Georgia experienced. Russian aggression has to be stopped, it has to be stopped for the brighter and prosperous future!

References

1. Human Rights Watch – Apparent War Crimes in Ukraine. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>
2. Human rights consequences of Russian occupation: Georgia and Ukraine. URL: <https://www.mei.edu/publications/human-rights-consequences-russian-occupation-georgia-and-ukraine>
3. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine – 10 facts you should know about Russian Military Aggression Against Ukraine. URL: <https://mfa.gov.ua/en/10-facts-you-should-know-about-russian-military-aggression-against-ukraine>

Акімов Михайло

Національна академія внутрішніх справ

ІНСТИТУЦІЙНА НЕСПРОМОЖНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРИПИНЕННІ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ (НА ПРИКЛАДІ ІТАЛО-ЕФІОПСЬКОЇ ВІЙНИ 1935–1936 РР.)

***Анотація.** Проведено аналіз діяльності Ліги Націй під час італо-ефіопської війни 1935–1936 років. Наголошено, що небажання міжнародної спільноти вдатися до рішучих заходів та політика умиротворення Італії Францією та Великобританією тільки заохотили подальші загарбницькі дії агресора.*

***Ключові слова:** Ліга Націй, санкції, ембарго, хімічна зброя.*

***Abstract.** The League of Nations' activity during Italo-Ethiopian War 1935–1936 has been analyzed. It has been stressed that international community's unwillingness to take decisive measures and appeasement of Italy by France and Great Britain only encouraged aggressor's further rapacious actions.*

***Keywords:** League of Nations, sanctions, embargo, chemical weapons.*

Агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р., вкотре висвітлила неспроможність Організації Об'єднаних Націй припинити збройні конфлікти. Цей недолік провідної міжнародної організації виконувати роль, задля якої її було створено, носить інституційний характер, тобто впливає із Статуту ООН: останній не містить реальних механізмів впливу на державу, що є постійним членом Ради Безпеки.

Ця ситуація не є унікальною сьогодні та не притаманна виключно ООН. Після обох світових війн держави-переможниці створювали міжнародні інституції з метою недопущення подальших збройних конфліктів та мирного врегулювання спорів, що виникатимуть. Однак історія Ліги Націй також демонструє, що за відсутності дійсної політичної волі її членів (або навпаки, у разі їхньої зацікавленості) жодна організація не здатна вплинути на агресора та зупинити бойові дії. Найбільш яскраво це ілюструє діяльність Ліги Націй напередодні та в період італо-ефіопської війни 1935–1936 рр.

Створення італійської колоніальної імперії в Африці розпочалося наприкінці XIX сторіччя, зупинилося після однієї з небагатьох в історії поразок європейської держави від африканської (італо-ефіопська війна 1895–1896 рр.), проте продовжилося після Першої світової війни. Неабияку роль у ньому відіграло прагнення Великобританії протидіяти проникненню Франції до Східної Афри-

ки. У грудні 1925 р. Великобританія та Італія таємно домовилися про розподіл сфер економічного впливу в Ефіопії, після чого поінформували про це останню, сподіваючись, що вона під загрозою їхнього спільного тиску не чинитиме опір. Натомість принц-регент Ефіопії Тефері Меконнін (майбутній імператор Хайле Селассіє I), зігравши на протиріччях серед держав-засновниць Ліги Націй, подав до останньої скаргу про порушення суверенітету Ефіопії, попередньо звернувшись за підтримкою до Франції.

Через публічний розголос таємних домовленостей та реакцію громадськості Великобританія та Італія визнали укладену угоду нікчемною; Італія після тривалих переговорів уклала з Ефіопією у 1928 році договір про дружбу та арбітраж, за яким сторони зобов'язувалися розбудовувати відносини між собою у мирі та дружбі, вирішувати всі спори шляхом процедури примирення або арбітражу Ліги Націй, розвивати торгівлю, делімітувати кордон між Ефіопією та Італійським Сомалі, побудувати автомобільну дорогу між ефіопським містом Дессе та портом Асеб в Еритреї (зі створенням в останньому режиму порто-франко та вільної економічної зони для Ефіопії).

Однак обидві сторони і не збиралися виконувати цей договір. Ефіопія, обгрунтовано побоюючись економічних зазіхань Італії та використання нової дороги для вторгнення, під різними приводами затримувала початок будівництва. Зі свого боку Італія, аби забезпечити собі свободу дій в Африці, шукала шляхи порозуміння із Францією. Відповідна сприятлива обстановка склалася в середині 30-х рр.: Франція, прагнучи за будь-яку ціну умиротворити Італію, спрямувала агресивну експансію останньої проти Ефіопії. За умовами Римського пакту 1935 р., який підписали італійський дуче Беніто Муссоліні та міністр закордонних справ Франції П'єр Лаваль, в обмін на гарантії суверенітету Австрії (для запобігання її аншлюсу Німеччиною) Італія отримала свободу дій у Східній Африці, відмову Франції від будь-яких економічних інтересів в Ефіопії та запевнення щодо невтручання в урегулювання колоніальних питань.

У жовтні 1935 р. Італія розпочала агресію проти Ефіопії, піддавши її масовим бомбардуванням з повітря (зокрема й із застосуванням хімічної зброї). Імператор Хайле Селассіє I знову звернувся по допомогу до Ліги Націй. Рішенням останньої Італію було визнано агресором, проте подальші кроки показали, що на цьому єдність всередині Ліги Націй закінчилася (внаслідок різних політичних інтересів держав-учасниць). Щоправда, на Італію у листопаді того ж року були накладені економічні санкції, що набули чинності вже за тиждень. За їх умовами 51 державі заборонялось експортувати до Італії зброю та окремі види стратегічної сировини (залізо, свинець, олово, хром, алюміній, каучук); крім цього, Рада Ліги Націй закликала держави-учасниці обмежити імпорт італійських товарів і утриматись від надання кредитів. Проте одразу кілька факторів суттєво знецінили запроваджені санкції. По-перше, ембарго не було накладене на вугілля, нафту та метали, від яких Італія суттєво залежала (до того ж ембарго на залізний лом та залізну руду виявилось неефективним, адже не охоплювало чавун та сталь, а виробництво алюмінію в Італії перевищувало її власні потреби). По-друге, умови санкцій давали змогу закупати необхідну сировину та товари за сприяння держав, що або не входили до складу Ліги Націй (Німеччина),

або відмовилися запроваджувати ембарго (Австрія, Угорщина). Нарешті, США, все ще дотримуючись традиційного ізоляціонізму в дусі «доктрини Монро», проголосили, що не підтримуватимуть економічно ні Італію, ні Ефіопію. Отож, накладання санкцій тільки призвело до зростання підтримки фашистського режиму в Італії.

Потенційні союзники Ефіопії – Великобританія та Франція – зі свого боку не тільки провалили голосування в Лізі Націй за заборону на використання Італією Суецького каналу, але й пішли набагато далі. Хоч консервативна партія на чолі зі Стенлі Болдвіном і прийшла до влади з обіцянкою продовжити курс лейбористів на дотримання політики колективної безпеки та підтримку діяльності Ліги Націй, Великобританія не збиралася вступати у війну і знайшла спільну мову із Францією в умиротворенні Італії. У грудні 1935 р. міністр закордонних справ Великобританії Семюель Хор та прем'єр-міністр Франції П'єр Лаваль запропонували мирну угоду, за якою бойові дії припинялися, Італія отримувала ефіопські регіони Данакіль, Огаден і Тигре, а також виключний економічний контроль над півднем країни (в обмін на це Ефіопії передавалася частина території Південної Еритреї із виходом до Червоного моря в Асебі). Переданий ефіопській стороні проєкт був негайно відкинтий як такий, що фактично знищує її незалежність та суверенітет; зміст пропозицій потрапив у пресу, спричинивши справжній скандал.

Проте вимушені відставки Хора та Лавалю не врятували Ефіопію. Її оснащена застарілою стрілецькою та почасти холодною зброєю армія не була здатна протистояти італійським танкам, артилерії, авіації і насамперед хімічній зброї (застосування останньої – порушення Женевського протоколу про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 р., сторонами якого були й Італія, й Ефіопія – спричинило майже третину бойових втрат ефіопської армії). У травні 1936 р. італійські війська зайняли Аддис-Абебу, імператор Хайле Селассіє I поїхав у вигнання, завершивши свій останній виступ на засіданні Ліги Націй словами: «Сьогодні така доля спіткала нас, але завтра Ваша черга!». Незважаючи на це, у липні того ж року Ліга Націй відхилила пропозицію Ефіопії про невизнання італійських завоювань та скасувала санкції проти Італії.

Підбиваючи підсумки, варто замислитися над тим, наскільки подібною ситуацією в Україні є та, що викладена вище. Сподівання на колективну безпеку та вирішальний вплив ООН реалізуються наразі лише у вигляді моральної підтримки та політичних жестів. Реальним виходом для України залишається виключно та безпека, що їй гарантують власні Збройні Сили, та участь у потужному оборонному союзі держав, який заснований на західній культурі та європейських демократичних цінностях.

Сердюк Христина

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З КАНАДОЮ

***Анотація.** У статті висвітлено партнерство України та Канади. Стаття містить аналіз наявного партнерства та виклад основних варіантів політики, які можуть стати підґрунтям для поглиблення україно-канадських відносин. Проаналізовані основні напрями діяльності та співпраці між Україною та Канадою у сфері співпраці, з метою виявлення прогалів і подальшого їхнього заповнення.*

***Ключові слова:** партнерство, військове співробітництво, НАТО, Канада.*

***Abstract.** The article highlights the partnership between Ukraine and Canada. The article contains an analysis of the existing partnership and outlines the main policy options that may be the basis for deepening Ukrainian Canadian relations. The main directions of activity and cooperation between Ukraine and Canada in the field of cooperation are analyzed to identify gaps and further fill them.*

***Keywords:** partnership, military sphere, NATO, Canada.*

Відносини України та Канади є дружніми, навіть партнерськими. Канада одна з перших визнала незалежність України. Двостороннє співробітництво поширюється на галузі гуманітарної допомоги, просування реформ, безпеки та оборони. У Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, затвердженій Президентом України В. Зеленським у серпні 2021 р., Канада визнана однією з п'яти держав, відносини з якими набули всебічного співробітництва стратегічного характеру. Канада є серйозним торговельним партнером нашої держави, посівши одне з перших місць в експорті товарів та послуг. Особливо цікавим у цьому контексті є питання військового співробітництва, що активно розвивається з 2015 р. Канадською стороною була започаткована важлива проєктницька місія під назвою «UNIFER» [2], основною метою якої є бойова підготовка українських солдатів, їхнє навчання та подальша координація. Навіть більше, загалом Канада виділила приблизно 700 мільйонів доларів США допомоги Україні, що були спрямовані на посилення обороноздатності країни, проведення економічних, соціальних та юридичних реформ і на розвиток громадянського суспільства. Однак, необхідно зрозуміти, чи є подальші можливості та напрями для поглиблення україно-канадського співробітництва у сфері оборони.

Проблема двостороннього співробітництва й особливого партнерства України та Канади полягає у її декларативному характері та бюрократії. Під бюрократією варто розуміти те, що західні партнери називають «проведенням реформ». Пояснюється це так: оскільки Україна не повною мірою виконує зобов'язання в ефективному проведенні реформ, співробітництво з нею просувається повільно або взагалі припиняється в окремих галузях. Оскільки міждержавна співпраця здійснюється переважно через інституції НАТО, нагальною залишається проблема реформування сектору безпеки й оборони, насамперед України. Необхідно виявити та проаналізувати основні напрями поглиблення партнерства України й Канади у військовій сфері, оцінити можливі сценарії двосторонніх зносин у зазначеній царині.

Мета: висвітлення позитивних та негативних сторін двосторонньої співпраці, виявлення можливих проблем та надання варіантів розвитку і посилення військового співробітництва між двома державами.

Беззаперечний факт, що двосторонні відносини між Канадою та Україною є важливими для обох держав, особливо у забезпеченні безпеки й оборони. Як відомо, коло питань, що входять у порядок денний двосторонніх відносин, є дуже широким. Від початку отримання незалежності нашою державою Канада була одним із небагатьох західних партнерів, який був відкритий до взаємодії та розвитку відносин. Говорячи про військове співробітництво, Канада також може вважатись одним із головних партнерів України, адже починаючи з 2015 р. існує велика кількість ініціатив, що спрямовані на допомогу українській армії. Допомога охоплює не лише грошові надходження, а й тренування військових, надання нелетальної військової техніки, що може допомогти арміям в обороні кордонів нашої держави. До переліку цієї техніки входять: системи комунікацій для польових операцій, мобільні госпіталі, що є вкрай необхідними для України, медичне спорядження для використання у польових умовах, прибори нічного бачення.

Окрім того, важливим елементом військової допомоги від Канади є програма Police Training Assistance Project (РТАР) [2], яка ініційована у 2016 р. з метою допомоги у впровадженні реформи правоохоронних органів. На політичному рівні існує всестороння підтримка України у питаннях оборони та зміцнення суверенітету, засудження анексії Криму та окупації територій Донецької та Луганських областей. Навіть більше, проводяться регулярні зустрічі та обмін думками на найвищому рівні між Президентом України та прем'єр-міністром Канади.

За 2020 р. здійснено сім телефонних розмов між Володимиром Зеленським та Джастином Трюдо, в яких вкотре була висловлена підтримка територіальної цілісності нашої держави та бажання поглиблювати двостороннє співробітництво між Україною та Канадою у різних сферах [1]. Це у свою чергу ще раз підкреслює готовність та переконання західних партнерів в особі Канади у необхідності підтримки нашої держави. Канадсько-українське військове співробітництво наразі є життєво важливим у контексті боротьби усієї світової спільноти з Росією, яка порушила міжнародне право та окупувала українські землі. Визначальним є бажання Канади у співпраці з Україною допомогти у втіленні та просуванні не лише військових реформ, а й комплексно – у всіх секторах життєдіяльності суспільства.

Військова співпраця між Канадою та Україною проводиться зазвичай під егідою НАТО, де українські та канадські солдати спільно беруть участь у тренінгах, спрямованих на розвиток збройних сил та отримання досвіду від міжнародних партнерів з НАТО. За останні шість років можна виокремити дев'ять основних заходів, що підтверджують партнерські відносини між країнами.

Починаючи з 2015 р., канадські військові базувалися на території України та проводили спільні навчання. У тому ж році були проведені дві урочисті церемонії на честь старту канадської тренінгової місії в Україні. У 2017 р. уряд Канади офіційно продовжив операцію до 2019 р. У травні 2018 р. підписана угода про технічне співробітництво між урядами двох країн. У 2019 р. Міністерство оборони Канади продовжило реалізацію ініціативи UNIFIER до березня 2022 р. У вересні 2020 р. відбулися спільні тренування канадських та українських солдатів, на яких були відпрацьовані методи проведення спеціальних операцій. Відбуваються щорічні візити представників місії UNIFIER в Україну та Канаду, що

також якісно впливає на розвиток Збройних сил України. У 2021 р. були проведені спільні тренування на Яворівському полігоні. 26 січня 2022 р. уряд Канади продовжив програму UNIFIER до 2025 р. З початком повномасштабного наступу Канада призупинила спільні тренування, з метою забезпечення власних військових [2].

Необхідно розуміти, що існує велика кількість можливостей для розширення та поглиблення співробітництва між двома державами, особливо в умовах ведення інтенсивної війни на території України.

У цій частині будуть представлені три основні варіанти політики, спрямовані на посилення двостороннього співробітництва та покращення наявних відносин. Ціннісну базу запропонованих взаємовідносин становлять такі, що не суперечать загальноприйняттю у Канаді.

Першим варіантом політики можна назвати «посилення внутрішньої відповідальності України перед міжнародними партнерами, особливо Канадою». Такий підхід ґрунтується на чіткому переконанні у необхідності саме практичної імплементації запропонованих Канадою реформ в українську політичну систему [5]. Необхідно продовжувати розпочату реформу правоохоронних органів, реформу судової системи та соціальну. Зрозуміло, що в умовах війни дуже важко якісно змінювати або впроваджувати нові практики, однак для наших партнерів реформування залишається важливим елементом відносин.

Саме після імплементації цих реформ Україна зможе вибудувати ефективний діалог з Канадою на правах рівних партнерів, що в свою чергу сприятиме посиленню військової співпраці [3, 2]. Одним із варіантів розвитку цього рішення може бути отримання нового виду озброєння від Канади, що є дуже важливим для України.

Варіант номер два – «Продовження наявного курсу співпраці». Він є оптимальним у випадку, якщо керівництво України визначає теперішній стан взаємин з Канадою у військовій співпраці як задовільний і не вбачає перспектив та необхідності у прийнятті якісно нових та практичних рішень.

У разі, якщо Україна не вбачає можливості посилити співпрацю з Канадою на сучасному етапі, існує необхідність розвивати невійськову частину цих відносин. Існує перспектива співпраці у проблемах біженців і лікування українських військових та їхньої подальшої реабілітації.

Третій прогнозований варіант, а саме «формування пропозиції та посилення прямої двосторонньої співпраці», передбачає процес формування пропозиції щодо посилення українсько-канадської співпраці через пошук можливостей для зміцнення України у військовому та економічному планах. Оскільки, як було зазначено вище, військова співпраця між Україною та Канадою фактично проводиться у площині спільних ініціатив НАТО, необхідно реалізувати подібні ініціативи напряму з Канадою. До прикладу, Канада, як і Україна, є морською державою, тому було б доречно напрацьовувати стратегії безпеки у Чорноморському регіоні.

Отже, військове співробітництво між Україною та Канадою є важливим та необхідним для України. Однак, існує низка проблем, які якісно впливають на партнерські відносини і можуть стати перешкодою у їхньому поглибленні. Саме тому існує необхідність чіткого усвідомлення напрямів співпраці з Канадою,

розробки стратегії двостороннього співробітництва та формування пропозиції з боку України.

Впровадження реформ, запропонованих Канадою, є важливою складовою у питанні «всебічного співробітництва стратегічного характеру» [6], адже канадські партнери хочуть бачити в Україні відповідального та потужного актора, який прагне розвиватися у всіх сферах державного життя. Саме тому впровадження комплексних реформ, і сектору безпеки й оборони зокрема, має стати одним із пріоритетів для політичного керівництва України.

Оскільки взаємодія України й Канади відбувається переважно на рівні НАТО, співпраця та поглиблення партнерських відносин може стати важливим чинником євроатлантичної інтеграції нашої держави. Для цього необхідні не лише розуміння проблем, їх бачення та можливості вирішення, а насамперед наявність політичної волі українського керівництва, що б дало змогу вивести партнерські українсько-канадські відносини з декларативної площини у площину практичну.

Джерела та література

1. Canada's engagement in Ukraine, Government of Canada, URL: <https://www.international.gc.ca/world-monde/country-pays/ukraine/reasons.aspx?lang=eng>
2. Operation UNIFIER, Government of Canada URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>
3. Poradniuk T., ADASTRA, Recommendations for foreign policy of Ukraine: Canada, URL: <https://adastra.org.ua/special-project/ua-canada>
4. Prodaniuk T., How to strengthen Ukraine-Canada relations, Kyiv Post, URL: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/taras-prodaniuk-how-to-strengthen-ukraine-canada-relations.html?fbclid=IwAR1UJLjzj7Ab4pk64Hs0xUsvQyhs0agYyOahjJ991KNxNN6f26CDVv2fS80>
5. Макар В. Канадсько-українські міждержавні стосунки, URL: https://umanitoba.ca/faculties/arts/departments/ukrainian_canadian_studies/media/MaterialsCongress.pdf
6. Сірук М. Збройні сили України демонструють стійкість солдатів і бажання захищати країну. І це наймовірніше. *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/pro-osoblyvist-viyskovogo-partnerstva-z-kanadoyu>

Назарко Єлизавета

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОСМИСЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ РОСІЇ В АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі висвітлюється, з яких головних компонентів складається всеосяжна російська пропаганда щодо України. Описуються та порівнюються пропагандистські нарративи та спотворення фактів, які призначені для різних цільових аудиторій.

Ключові слова: Російсько-українська війна, інформаційна війна, гібридна війна, маніпулятивні технології.

Abstract. The paper highlights the main parts of the comprehensive Russian propaganda about Ukraine. Propaganda narratives and distortions of facts intended for different target audiences are described and compared.

Keywords: Russian-Ukrainian war, information war, hybrid war, manipulative technologies.

Добре відомо, що з початком XXI ст. і розвитком інформаційного суспільства, окрім класичних, збройних форм протистояння держав, з'явилися нові, так звані «гібридні», які містять інформаційний компонент. Саме з цим зіштовхнулася й Україна під час протистояння російській агресії. Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що пряма військова агресія не просто тісно пов'язана з маніпулятивними інформаційними технологіями, а й неможлива без їхнього використання. Навіть більше, «інформаційне підґрунтя» і для анексії Криму, і для створення так званих «республік», і для прямого вторгнення готувалося задовго до початку подій у 2014 р. Це підтверджують слова Головнокомандувача об'єднаних Збройних сил НАТО в Європі Ф. Брідлава на саміті 2014 р. в Уельсі: «Це найбільш дивовижний інформаційний бліцкриг, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн» [5]. Так, зона дії російської інформаційної кампанії була практично всеосяжною і спрямовувалася на такі аудиторії: населення тимчасово окупованих територій України, решта громадян України, громадяни РФ, міжнародна спільнота (політичні сили інших країн і їхні громадяни). Водночас для кожної з аудиторій використовувалися різні маніпулятивні техніки та методи, розставлялися різні акценти, завдяки чому певний час справді вдавалося досягти певних успіхів у виправданні агресії. Далі наведемо найпоширеніші антиукраїнські маніпуляції Росії залежно від цільової аудиторії.

1. Громадяни України (і населення окупованих територій також).

Місцем концентрації головних міфів «русского мира» є стаття Путіна «Про історичну єдність росіян та українців», що містить такі наративи:

- росіяни, українці та білоруси – «єдиний православний народ»;
- Україна – «багатонаціональна держава і повинна бути федерацією з двома державними або офіційними мовами»;
- нейтральний статус передбачений Конституцією і захистить та збереже Україну», тобто є «найкращим варіантом» для України;
- НАТО – «це гарантія розміщення військових баз на території України, а отже, і неминуча ВІЙНА з «братською Росією»;
- подвійне громадянство – «це найкращий варіант для громадян сучасної України та діаспори» [1, 189].

Зазначені наративи поширювалися в Україні російськими («Первый канал», «Россия-24», «Комсомольская правда», «РИА-Новости» тощо) та проросійськими ЗМІ («NewsOne», «112 Украина», «ЗІК», «НАШ» тощо), а також деякими політиками, інфлюенсерами. Водночас відверта прокремлівська риторика саме в українських ЗМІ видавалася за так звану «опозиційну». Окремо в цьому контексті слід виокремити інформаційні спотворення, призначені для жителів ОРДЛО та Криму. Упродовж 8 років і особливо під час гарячих фаз бойових дій у російських та «республіканських» джерелах поширювалися матеріали про «укронацистів», «націоналістичні батальйони», «бандерівців», «карателів», які нібито «влаштували геноцид російськомовних громадян України». Варто згадати лише відомий фейк про «распятого мальчика в Славянске», який пізніше спростували самі росіяни [2]. Подібні фейки використовувалися також і як додатковий аргумент для виправдання анексії Криму: нібито якби Росія не анексувала півострів, з його мешканцями стало б те саме, що з людьми Донбасу.

2. Громадяни РФ.

Звісно, риторика, розрахована на середньостатистичного росіянина, повторює та продовжує ту, що призначена і для українців, але містить й інші компоненти:

- Україна – «failed state», поява якої на карті світу є помилкою, або ж навпаки – «подарунком» Леніна та радянської влади, відповідно до чого Українська держава – сфера інтересів РФ як правонаступчиці СРСР;
- в Україні з 2014 р. і до 24 лютого 2022 р. тривала громадянська війна, причиною якої є виключно неправильні дії української влади, а сторонами конфлікту є «офіційний Київ» та «ополченці», що повстали проти київського режиму;
- в Україні дуже поширеними є націоналістичні та нацистські настрої, що активно підтримуються чинною владою, а це призводить до систематичних утисків російськомовного населення по всій країні;
- виходячи з попереднього міфу, населення України поділяється на 2 частини: «радикальні бандерівці» та умовно «нормальні українці», лояльні до РФ, які страждають від першої групи, а тому також потребують захисту.

Всі наведені наративи поширюються серед російської публіки для легітимізації агресії проти сусідньої держави, відволікання громадян від внутрішніх проблем та уявного покращення іміджу РФ на міжнародному рівні [4, 155].

3. Міжнародна спільнота.

Антиукраїнська пропаганда для цієї аудиторії відрізняється тим, що активно ведеться також і на дипломатичному рівні. Разом із наведеними раніше вона містить такі тези:

- в Україні дуже поширеними є націоналістичні погляди, а тому така держава не може бути повноцінним і надійним партнером цивілізованих країн, зокрема Європи та США, які боролися з нацизмом в антигітлерівській коаліції;
- Україна з самого початку не була зацікавлена у вирішенні конфлікту на сході, тому систематично порушувала Мінські домовленості, і вся відповідальність за 8 років війни повністю лежить на українському керівництві;
- у нинішній кризі винні НАТО і Захід: якби вони виконали свою обіцянку не розширювати альянс, Росія не відчувала б загрози і не мала б причин для повномасштабного вторгнення.

Зауважимо, що подібні антиукраїнські маніпуляції до останнього часу дійсно мали успіх на міжнародному рівні, оскільки деякі західні партнери були недостатньо інформовані та знаходилися під впливом наративу про «триєдинство слов'янських народів», а тому російсько-українська війна для них – це розбірки «між своїми», куди не слід втручатися.

Отже, після короткого огляду напрямів інформаційних маніпуляцій РФ вкотре усвідомлюємо, що російська пропаганда – це всеосяжна «гра в довгу», протистояти якій можна шляхом використання двох компонентів. По-перше, це створення власних конструктів, наративів і ціннісних установок, пов'язаних із західною цивілізацією та роллю України в політичному та економічному просторі Європи, формування нових національних ідентичностей у формах української історії та мистецтва. По-друге – повне ігнорування інформаційно-терористичних атак агресора і створення натомість історичних конструктів, які б спричинили деміфологізацію історичної спадщини РФ [3, 101].

Джерела та література

1. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. Круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.). Київ: НА СБУ, 2021. 189 с.
2. Мусафирова О., Макаренко В. «Мальчика не было, но он живет». *Новая газета*. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/07/15/64898-171-malchika-187-ne-bylo-no-on-zhivet>
3. Ніколаєнко Н., Василевич Ю., Комарчук О. Маніпулятивний характер російських засобів масової комунікації в умовах російсько-української гібридної війни. 2020. С. 93–104.
4. Стецюк С. Маніпулятивні технології під час гібридної війни в Україні та їх вплив на громадську думку. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2018. Випуск 43. С. 153–161.
5. Оснач С. Мовна складова гібридної війни. Інтернет-книгарня ВВК. URL: <http://www.korekta-vk.com/preksafe/avtory/osnach>

Ковальчук Руслан

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ОБСЄ В РАМКАХ ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

***Анотація.** Дослідження є актуальним для аналізу дієздатності європейської архітектури безпеки та безпекових організацій в Європі. Розглянуто діяльність ОБСЄ на прикладі російсько-української війни, проаналізовано ефективність роботи цієї організації та необхідність її реорганізації.*

***Ключові слова:** європейська безпека, ОБСЄ, Україна, конфлікти.*

***Abstract.** The study is relevant to the analysis of the effectiveness of the European security architecture and security organizations in Europe. The OSCE activities in the example of the Russian-Ukrainian war are considered and the efficiency of this organization and the need for its reorganization are analyzed.*

***Keywords:** European security, OSCE, Ukraine, conflicts.*

Сьогодні проблема забезпечення європейської безпеки є надзвичайно актуальною. Російська агресія проти України з 2014 р. на Сході України, яка переросла в повномасштабне вторгнення, стала значним викликом для загальноєвропейської архітектури безпеки та змусила переосмислити роль міжнародних організацій, метою яких є збереження миру та забезпечення безпеки на Європейському континенті.

Міжнародні організації наділені значною компетенцією та мають значну роль у забезпеченні європейської та глобальної безпеки. Організація з безпеки та співробітництва в Європі є однією із ключових організацій у формуванні європейської стабільності та безпеки. ОБСЄ є найбільшою у світі регіональною безпековою та загальноєвропейською організацією. ОБСЄ працює задля стабільності, миру та демократії для понад мільярда людей, шляхом політичного діалогу про спільні цінності та через практичну роботу, яка має тривалі зміни [1].

Ще до повномасштабного вторгнення питання України було одним із ключових для ОБСЄ. Російсько-український збройний конфлікт на Донбасі, спрямований проти України, був одним із ключових питань ОБСЄ з лютого 2014 р. Проблема окупації території та військового конфлікту активно, першочергово обговорювалася на кожному Голозуванні ОБСЄ. Також було створено Тристоронню контактну групу за участю ОБСЄ. У рамках ТКГ проводилися регулярні

засідання чотирьох робочих груп із політичних, безпекових, соціально-економічних та гуманітарних питань та обговорювалися конкретні кроки щодо реалізації Мінських угод. Зокрема, впродовж конфлікту на Сході України діяла Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ, метою якої було підтримання діалогу, проведення моніторингу гуманітарної ситуації, контроль за дотриманням прав людини та спостереження за ситуацією в країні.

Вторгнення Росії в Україну 24 лютого викликало потрясіння в роботі Організації з безпеки і співробітництва в Європі, органі, який відіграв важливу роль у стримуванні конфліктів, що виникали після розпаду Радянського Союзу. Дії Росії в Україні є кричущим порушенням зобов'язань ОБСЄ щодо поваги суверенітету, територіальної цілісності та прав людини, що ввійшли в її основоположні принципи [4, с. 47]

У відповідь на вторгнення ОБСЄ створило групу експертів щодо встановлення фактів задля збору інформації щодо порушень прав людини та міжнародного права, які були скоєні під час війни. Московський механізм було активовано Україною з 45 країнами-членами ОБСЄ. Водночас ОБСЄ не вдалося зберегти продовження моніторингової місії в Україні через неотримання необхідного погодження Росії.

Продовження місії могло б дати можливість для розгортання більш потужної моніторингової місії ООН або гібридної місії ООН-ОБСЄ.

ОБСЄ навряд чи буде основним посередником, який має на меті досягти врегулювання між Росією та Україною, враховуючи, що Польща, яка має особливо напружені відносини з Москвою, зараз отримує головування. Однак, спецпредставник ОБСЄ міг би докласти зусиль задля укладання угод про гуманітарний доступ.

Українська криза призвела ОБСЄ до кризового управління, оскільки її роль, як класичного захисника європейської безпеки, була похитнута. В ОБСЄ немає держави, групи держав, які готові взяти на себе головну відповідальність за підтримання миру і стабільності.

Причиною військової ситуації, з якою сьогодні стикається Європа в Україні, є те, що Росія і деякі країни західного блоку розглядають цю війну з позиції своїх пріоритетів. Сторони не можуть досягти всього, чого хочуть, на переговорах щодо забезпечення безпеки, стабільності, миру і співробітництва між 54 країнами.

Сьогодні міжнародні зусилля мають бути зосереджені на побудові стабільної системи безпеки, яка буде здатною забезпечити мир та стабільність на Європейському континенті, зокрема зможе протистояти збройним конфліктам та ефективно реагувати на нові виклики. Оскільки міжнародні організації відіграють чималу роль у забезпеченні європейської та глобальної безпеки, тому вкрай важливим є питання щодо реорганізації діяльності ОБСЄ як потужної організації, яка має стати ефективною та дієздатною складовою у забезпеченні європейської архітектури безпеки.

Міжнародні організації повинні базуватися на нових принципах та мати нові повноваження. Очевидно, що міжнародні організації, зокрема ОБСЄ, не здатні попереджувати війни на планеті. ОБСЄ слід звернути значно більшу увагу

превентивній роботі для попередження конфліктів. У цьому напрямі ОБСЄ необхідно змінювати структурні документи організації, уміти правильно вибудувати комунікаційну стратегію, що дасть можливість сторонам конфлікту почути одне одного, налагоджувати суспільний діалог і створити умови для відновлення миру [3, с. 25]

Отже, беручи до уваги російсько-українську війну, слід визнати, що сучасна архітектура безпеки все ще не здатна протистояти військовим конфліктам, а безпекові організації не є надійними гарантами у попередженні та зупиненні збройних конфліктів. Досвід конфлікту на Сході України та повномасштабного вторгнення Росії на територію України є показником того, що ОБСЄ потребує реформування та створення нової моделі функціонування, цій організації слід приділяти більше уваги превентивній роботі у попередженні конфліктів.

Джерела та література

1. Bartz, Luke. The OSCE in Twenty-First Century Ukraine: An Exploration of Best Practices Applied, 2018.
2. Ertuğrul Apakan & Wolfgang Sporrer. The Ukrainian Crisis: The Osce's Special Monitoring Mission. 2017.
3. Ewa Mahr. Learning to deploy civilian capabilities: How the United Nations, Organization for Security and Co-operation in Europe and European Union have changed their crisis management institutions, Hylke Dijkstra, Petar Petrov, 2019.
4. Hylke Dijkstra, Petar Petrov, Ewa Mahr. Learning to deploy civilian capabilities: How the United Nations, Organization for Security and Co-operation in Europe and European Union have changed their crisis management institutions, Hylke Dijkstra, Petar Petrov, Ewa Mahr, 2019.
5. Loes Debuysere and Steven Blockmans. The EU's integrated approach to crisis response: learning from the UN, NATO and OSCE, 2021.
6. Thomas Greninger. Making the OSCE More Effective: Practical Recommendations from a Former Secretary General, 2022.

Гузєєва Аліса

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПОЗИЦІЯ БАРАКА ОБАМИ ЩОДО РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

***Анотація.** Розкрито позицію Барака Обами щодо дій російського президента Володимира Путіна на території України. Надається інформація про стратегію США щодо України після російської агресії 2014 року, а саме незаконного референдуму на території АР Криму та його окупації, а також оцінка Б. Обамою конфлікту на території Сходу України.*

***Ключові слова:** Барак Обама, Росія, Україна, Крим, Обама щодо України, російська агресія.*

***Abstract.** Barack Obama's position on the actions of Russian President Vladimir Putin in Ukraine has been revealed. It provides information on the US strategy towards Ukraine after the Russian aggression in 2014, namely the illegal referendum on the territory of the Autonomous Republic of Crimea and its occupation, and Obama's assessment of the conflict in eastern Ukraine.*

***Keywords:** Barack Obama, Russia, Ukraine, Crimea, Obama against Ukraine, Russian aggression.*

Російська агресія в Україні є, безперечно, загрозою не тільки для України, але й загалом для міжнародного порядку та безпеки. В період останніх років своєї каденції Барак Обама постійно був занепокоєний конфліктом на Донбасі та незаконною анексією АР Криму. Українські та закордонні дослідники У. Лукач, А. Годлюк, В. Пашков, К. Чумак, Дж. Джераті, Д. Френч, Д. Скідмор присвятили свої роботи зовнішньополітичній стратегії США часів Б. Обами. Зазначимо, що значна увага була приділена так званому «українському кейсу», пов'язаному з початком агресії Російської Федерації проти України.

Мета роботи – з'ясувати, яке місце у зовнішньополітичній стратегії США займає питання боротьби з російською агресією в Україні, виявити основні інструменти залучення США часів Барака Обами до врегулювання ситуації.

За період 2014–2016 рр. позиція Барака Обами стосовно російської агресії в Україні була чіткою та зрозумілою. Президент явно засуджував дії РФ, на що вказує 90-хвилинна розмова телефоном між Обамою та Путіним 2 березня 2014 р., де В. Путіну заявили, що його відправка військ на українську територію порушує міжнародне право, включно із зобов'язаннями Росії за Статутом ООН та її угоди про військове базування з Україною від 1997 р. [12]. У цій же розмові американський чиновник наполягав, щоб український народ сам визначав свою долю, а також зазначив, що стурбований порушенням Росією суверенітету та територіальної цілісності України [12].

Пізніше, 17 березня 2014 р., відбувся брифінг для преси Джеймса С. Брейді, на якому Б. Обама виклав свої позиції та майбутню стратегію дій проти Росії. По-перше, на агресію не потрібно відповідати агресією, тому запровадили санкції для політичної та економічної ізоляції, щоб влада РФ розуміла наслідки своїх дій. По-друге, продовжуються консультації з європейськими лідерами та залученням від них підтримки. По-третє, що є найголовнішим для українського народу, – це те, що США протягом усього процесу будуть твердо стояти на непохитній підтримці України та українського народу та його праві визначати свою долю. США також пропонують економічну підтримку, необхідну для «подолання цієї кризи та покращення повсякденного життя українського народу» [9].

У 2015 р. переконання Б. Обами не змінилися. Президент США продовжував запевняти Європу посилювати санкції проти Росії [13]. Неодноразово велися перемовини з канцлером Німеччини Ангелою Меркель щодо ситуації в Україні [5]. Обама переконував, що Росія намагається закріпити свої імперіалістичні цінності та розширити їх, саме тому це загрожує світовій безпеці, відповідно, Росію необхідно стримувати від подальшого наступу [8].

Барак Обама весь 2016 р. намагався допомогти врегулювати ситуацію в Україні та змусити РФ дотримуватися норм міжнародного права. Президент США проводив телефонні розмови та зустрічі з європейськими лідерами. На одному з виступів перед ЗМІ президент закликав Росію скласти зброю та не порушувати суверенітет України [2]. Окрім цього, Обама підтримував «нормандську групу» для пришвидшення виконання Мінських домовленостей [5]. Чиновник закликав західних лідерів реагувати, адже агресія Російської Федерації загрожує «вільній Європі та прогресу після холодної війни» [1].

Непохитність своєї позиції Барак Обама проявив, коли закінчувався термін його каденції. Він закликав Дональда Трампа до продовження вирішення кризи в Україні. Обама висловлював свої сподівання, що наступний президент продовжуватиме протистояти Росії, коли вона відхиляється від американських цінностей і міжнародних норм [15].

На останній прес-конференції на посаді Президента США Обама пояснив, що введення санкцій проти Росії було хорошим прикладом життєво важливої ролі його держави. Також він додав, що важливо їх продовжувати, поки Росія не відступить від своїх дій. Б. Обама наголошував, що важливо вести боротьбу проти Володимира Путіна, як всі останні роки [6]. Після завершення другої каденції Барак Обама зосередився на вирішенні проблем навколишнього середовища, пандемії коронавірусу та повернення демократії в США більше, ніж на подіях в Україні [4; 7].

Найгучнішою заявою Б. Обами в 2018 р. був заклик про збереження демократії та попередження про активацію авторитарних політиків, маючи на увазі президента Росії [3]. Обама неодноразово критикував 45-го президента США щодо його дій: «Він (Трамп – авт.) не проявив жодної зацікавленості виконувати роботу або допомагати комусь, крім себе та своїх друзів». Саме тому у 2020 р. експрезидент з гордістю заявив про підтримку демократа Джо Байдена [4].

Доцільно сказати про те, що у 2022 р. 44 президент, обурений поведінкою Російської Федерації, повідомив на своїй сторінці у Твіттері: «...Росія розпочала нахабну атаку на народ України, порушуючи міжнародне право та основні принципи людської порядності» [10]. Барак Обама відкрито заявляє, що Путін – безрозсудний. Президент Росії, на думку Обами, «оповитий цим перекрученим, спотвореним почуттям образи та етнічним націоналізмом» [14]. «Ця частина Путіна, на мою думку, завжди була там», – запевняє Б. Обама [14]. Окрім цього, колишній президент закликав американський народ підтримати Україну [11].

Отже, Барак Обама намагався вирішити питання безпеки в Україні мирним та дипломатичним шляхом, закликаючи світові спільноту рішуче засуджувати акт агресії Росії проти України та намагаючись провести прямі переговори з президентом Росії. Він вважав, що дії РФ – не тільки загроза для українського народу, але й для Європи, яка може призвести до порушення балансу сил. Обама вважав за потрібне зупинити протиправні дії В. Путіна та показати йому, що його дії призведуть до ізоляції та економічного занепаду його країни. Своєю чергою американський президент постійно підтримував Україну, надаючи економічну та військову допомогу, запевнюючи європейських лідерів, що підтримка України – це колективна проблема, яку необхідно вирішувати.

Джерела та література

1. Агресія РФ в Україні загрожує вільній Європі. *Українська правда*. 25.04.2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/04/25/7106657/>
2. Барак Обама зробив жорстку заяву до терористів Донбасу. *politic.kiev.ua*. 05.08.2016. URL: <https://cutt.ly/bGWD0vt>
3. Дмитрук О. Обама заявив про зростання «політики авторитарних правителів» після зустрічі Трампа і Путіна. *Hromadske*. 17.07.2018. URL: <https://cutt.ly/qGWD59j>

4. Експрезидент Обама вперше публічно виступив на виборчому мітингу за Байдена. *Українформ*. 22.10.2020. URL: <https://cutt.ly/FGWFqY2>
5. Обама і Меркель закликали почати розведення сил на Донбасі. *Українформ*. 30.09.2016. URL: <https://cutt.ly/wGWFwFw>
6. Обама нагадав, що санкції проти РФ ввели через Крим і Донбас. *ЛВ.иа*. 18.01.2017. URL: <https://cutt.ly/CGWFeNg>
7. Обама розкритикував Росію та Китай на кліматичному саміті. *Українформ*. 08.11.2020. URL: <https://cutt.ly/mGWFtfc>
8. Обама: Наша задача зараз – утримувати Росію від подальшого наступу. *Українська правда*. 09.02.2015. URL: <https://www.prawda.com.ua/news/2015/02/9/7058008/>
9. Офіційна сторінка Білого дому. 17.03.2014. URL: <https://cutt.ly/UGWFy43>
10. Офіційна сторінка у Твіттер Барака Обама. URL: <https://cutt.ly/gGWFiE9>
11. Dan Merica. Obama: Ukraine war is a reminder of US complacency, taking democracy and «rule of law» for granted. *CNN International*. 07.04.2022. URL: <https://cutt.ly/2GWFpbQ>
12. Obama and Putin clash over Ukraine. *Al Jazeera*. 02.03.2014. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2014/3/2/obama-and-putin-clash-over-ukraine>
13. Obama: Europe will continue sanctions on Russia. *CNN International*. 08.06.2015. URL: <https://cutt.ly/iGWFdofj>
14. Quint Forgey. Obama: Ukraine invasion proof that Putin has grown more «reckless». *Politico*. 04.12.2022. URL: <https://cutt.ly/vGWFfck>
15. Trump election: Obama urges Trump to stand up to Russia. *BBC World News*. 17.11.2016. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-38016557>

Скрипнюк Анастасія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ВИМУШЕНА ТРАНСКОРДОННА МІГРАЦІЯ ЯК НАСЛІДОК ВІЙНИ

Анотація. У дослідженні аналізуються особливості та тенденції вимушеної міграції внаслідок збройних конфліктів. Попри зусилля міжнародної спільноти в забезпеченні миру та стабільності проблема набула загрозливого характеру, що потребує окремої уваги до визначеної категорії переміщених осіб. Розглянуто їх вплив на країну-реципієнта, перебіг транзиту та специфіку свідомості мігранта.

Ключові слова: вимушена міграція, біженці, збройний конфлікт.

Abstract. The study analyzes the features and trends of forced migration as a result of armed conflicts. Despite the efforts of the international community in ensuring peace and stability, the problem has acquired a threatening character, which requires individual attention to a defined category of displaced persons. Their impact on the recipient country, the process of transition and the specifics of the migrant's consciousness are considered.

Keywords: forced migration, refugees, armed conflict.

У сучасних дослідженнях міграційних процесів існує низка критеріїв для класифікації міграції, але одним з основних є предмет добровільності та мотивації. Вимушені переміщення в свою чергу найчастіше відбуваються внаслідок воєнних дій та під час безпосередньої загрози життю та здоров'ю людини. Такий вид міграції відзначається хаотичністю, високим рівнем інтенсивності, складністю регулювання та низкою гуманітарних проблем. Адже на відміну від вмотивованого та спланованого переїзду в контексті війни постають нові загрози й виклики, які потребують негайного реагування. Тобто з низки об'єктивних причин можемо визнати цю категорію найбільш вразливою і несамостійною.

Вимушена міграція передбачає зміну місця постійного проживання через військові, політичні події, переслідування на ґрунті релігії або етнічної приналежності, насильства, здійснені проти осіб або членів їхніх родин. Сьогодні на фоні збройних конфліктів вимушеними біженцями, особливо в країнах ЄС, стають вихідці з Близького Сходу та України [2; 5].

Варто зазначити, що особи, переміщені внаслідок збройних конфліктів, відчувають подвійну психологічну напругу і через нещодавно пережитий трагічний досвід, і через нові незнайомі умови проживання. Вони втрачають матеріальні надбання, соціальний статус та відчуття захищеності, навіть якщо безпосередньої загрози життю в новій країні немає. Погіршити ситуацію може і відсутність інформації про місцеперебування, і стан інших членів родини. Через вразливість, незахищеність та скрутне становище вимушені мігранти часто стають жертвою злочинних схем та насилля [1; 3].

У межах цієї теми постає спектр особливостей перебігу транскордонного переміщення через війну. Можемо говорити про те, що люди з тісними зв'язками в інших країнах у разі можливості обирають варіант саме возз'єднання з рідними. Люди з вищим статусом і можливостями будуть більш захищеними під час транзиту. Не останню роль відіграють місцеві діаспори в допомозі та забезпеченні гуманітарних потреб новоприбулих. Ще однією з тенденцій залишається те, що вимушені мігранти через збройні конфлікти найчастіше залишаються в межах регіону. Сусідні країни стають осередком прихистку та беруть на себе відповідальність за надання необхідних умов.

Існують відмінності між добровільними й вимушеними біженцями не тільки в площині мотивації, а й у сприйнятті держави. Оскільки у звичайних обставинах мігрант проходить низку інстанцій для того, щоб отримати всі необхідні дозволи, повинен так чи інакше залежно від рівня розвитку країни довести своє право на проживання. Водночас біженець сприймається в рамках інших критеріїв. Особливо в європейських країнах існує соціальний консенсус про моральний обов'язок допомоги цивільним у критичних для їхнього життя умовах.

Масовість, одночасність та складність як риси транснаціональної міграції під час збройних конфліктів відповідно породжують пласт викликів у політичній, соціальній, економічній сферах країни-реципієнта. Біженці мають потребу в розселенні, медичній допомозі, забезпеченні базових гуманітарних потреб. Усі ці фактори створюють фінансові навантаження, що розхитує і політичну стабільність. А значна частина переселенців надалі залишаться на постійному місці проживання, що потребує від держави розробки адаптаційних програм. За умов відсутності якісного управління виникають внутрішні кризи й антиміграційні рухи. Не останню роль цей фактор відіграв при виході Великобританії з ЄС, а також при активізації ультраправих настроїв у низці європейських країн. В США на антимігрантській риторичі у 2016 р. здобув успіх на виборах експрезидент Дональд Трамп. Для подальшого консенсусу між державою і суспільством необхідно відійти від пошуку ситуативних рішень до вироблення довгострокових стратегій [4].

Під категорію вимушених мігрантів підпадають і депортовані, незаконно вивезені громадяни. В умовах переходу до повномасштабної фази російсько-

української війни з лютого 2022 р. ми спостерігаємо масовість таких злочинних процесів. Через активне ведення бойових дій та відсутність контролю над окупованими містами неможливо точно оцінити кількість насильно вивезених людей до Російської Федерації. МЗС України заявляє, що російські окупаційні війська під приводом «евакуації» почали вивезення українців, яких розміщують у таборах з перспективою переміщення до віддалених депресивних регіонів Росії [3].

Отже, вимушена міграція як наслідок війни характеризується негативною мотивацією переселенця, високим рівнем нерегульованості, складністю визначення юридичного статусу, особливим емоційно-психологічним станом мігранта та вразливістю осіб перед потенційними злодіяннями. Зважаючи на постійне існування збройних конфліктів та їхню інтенсифікацію, необхідно додатково приділити увагу процесу захисту вимушених мігрантів. Їх вразливість перед посталими викликами породжує низку проблемних питань у подоланні гуманітарної кризи, правового регулювання та адаптації. Також необхідно сприяти подоланню першопричин окресленої проблематики.

Джерела та література

1. Блинова О. С. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2016. №. 3(1). С. 111–117.
2. Жванія Т. В. Сучасна вимушена міграція: соціально-політичні аспекти. *Сучасне суспільство*. 2015. №. 2(2). С. 46–56.
3. Заява МЗС України щодо забезпечення доступу представників міжнародних організацій до громадян України, які були вивезені на територію держави-агресора Російської Федерації від 09 квітня 2022 року. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-zabezpechennya-dostupu-predstavnikov-mizhnarodnih-organizaciyi-do-gromadyan-ukrayini-yaki-buli-vivezeni-na-teritoriyu-derzhavi-agresora-rosijskoyi-federaciyi>
4. Фітисова А., Солодько А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>

Шкодич Анна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

МІГРАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті автор досліджує концепт «сірої зони» як один із способів поширення впливу на інших міжнародних акторів у період трансформації системи міжнародної безпеки. Здійснено спробу охарактеризувати роль міграційних процесів у сучасній системі міжнародної взаємодії, а саме як одного із засобів гібридного впливу на держави.

Ключові слова: біженці, гібридні засоби впливу, міграція, «сіра зона».

Abstract. The article examines the concept of the «gray zone» as one of the means to spread influence to other actors of international relations in the times the transformation of the international security system. An attempt is made to characterize the role of migration processes in the modern system of international cooperation, namely as one of the means of hybrid influence on states.

Keywords: refugees, hybrid means of influence, migration, «grey zone».

Міграція – це явище, яке з огляду на його постійні дослідження та розповсюдженість розглядається як закономірний наслідок інтеграційних процесів,

пов'язаних із політичними, етнічними та релігійними складовими. Незважаючи на це, в умовах політичної нестабільності, через появу нових форм загроз та трансформації міжнародної системи безпеки її часто асоціюють з конфліктами. Затяжні переміщення, діаспори та їх мережі, торгівля людьми, нелегальні перетини кордонів, масовий наплив біженців – це міграційні явища, що є негативними наслідками збройних конфліктів та нестабільності у державах походження мігрантів та біженців.

Зміни, які відбуваються на міжнародній арені, дають можливість поглянути на різні явища під іншим кутом та виявити нові підходи до розуміння їхнього застосування у сучасних умовах. Гібридні форми впливу держав одна на одну охоплюють все більше сфер людського життя. Наприклад, у 2017 р. з оприлюдненням Стратегії національної безпеки США та низки інших документів у загальний обіг увійшов термін «сірої зони» [3], у тлумачення якого наразі вкладають заходи, спрямовані на застосування різноманітних тактик для впливу на інших суб'єктів міжнародних відносин без прямого воєнного зіткнення.

Поняття «сіра зона», як американо-західна концепція, охоплює надзвичайно широкий спектр методів впливу, які сторони використовують для досягнення своїх цілей. Кампанії в «сірій зоні» досягають стратегічних успіхів у плані підриву демократичних практик, вирощування та підриву політичних еліт, розбудови та контролю ключової інфраструктури, стримування опору. Крім того, «сіра зона» – це концептуальний простір між миром і війною, який виникає, коли суб'єкти цілеспрямовано використовують кілька елементів влади для досягнення цілей політичної безпеки з неоднозначною або хмарною атрибуцією та перевищують поріг звичайної конкуренції, але не переходять межу до прямого військового конфлікту, кидаючи виклик, підриваючи або порушуючи міжнародні звичаї, норми чи закони [5].

Особливістю тактик «сірої зони» є те, що вони не є підконтрольними законам цивілізованого світу, тому будь-який аспект та сфера життя можуть використовуватися державою для встановлення переваг над іншими та примушувати їх до виконання продиктованих агресором умов. Міграція є одним із вразливих місць соціального та економічного життя держави, тому використання її як так званої зброї є тією тригерною точкою, яка відіграє важливу роль у формуванні діалогу між державами та яка дає змогу маніпулювати державами та диктувати свої умови.

Західні держави готові протистояти викликам «сірої зони». Використання мігрантів як засобу впливу застосовується державами все частіше, що змушує швидко реагувати та приймати рішення. У 2020 р. президент Туреччини Реджеп Тайп Ердоган погрожував «відчинити ворота» в Європу та впустити біженців з Сирії та Афганістану на континент, оскільки тисячі мігрантів зібралися на кордоні з Грецією. Такі заяви означали різкий відхід від поточної політики та очевидну спробу тиску на Європу. Греція, яка у свою чергу перебувала на передовій у цій кризі, заявила, що її прикордонні сили перебувають у готовності, щоб переконатися, що вона знову не стане воротами Європи. До того ж, було розпочато тендери в межах ЄС на будівництво двох об'єктів закритого типу на островах Самос і Лесбос поблизу Туреччини [4]. Прийняття таких рішень змусило

держави активізуватися та спільно думати щодо врегулювання міграційного питання для того, аби не повторити міграційну кризу у Європі 2015 р.

Одним із викликів сьогодення є те, що геополітичні протистояння безпосередньо пов'язані та зіштовхуються із глобалізованою економікою, що дає можливість державі, яка використовує гібридні методи впливу, прямо застосовувати необхідні тактики до найбільш вразливих місць своїх конкурентів через низку аспектів, які безпосередньо перетинаються через глобалізовані шляхи взаємодії.

Ще одним прикладом використання біженців, як реакції на введені Європейським Союзом санкції проти правлячого режиму в державі, стала міграційна криза в Білорусі у 2021 р. На кордоні з Литвою, Латвією та Польщею було скупчення тисячі біженців, які мали намір перетнути кордон [2]. Мінськ організував офіційну видачу туристичних віз та перевезення мігрантів до кордону з державами-членами ЄС та НАТО. Саме у такий спосіб Білорусь використовує тактику «сірої зони», що дає змогу показати власну перевагу, завдаючи шкоди трьом державам-членам НАТО, з якими Білорусь межує, а також примушуючи кожну з них зосереджувати свої ресурси та сили на кордоні з Білоруссю та вимагати діалогу з Брюсселем.

З огляду на тісну співпрацю Білорусі з Росією, вплив останньої на використання подібних тактик не можна виключати. Для Росії використання міграційної кризи у Білорусі виступає певним способом контролю у «сірій зоні», щоб послабити Захід і закріпити свою власну роль як все ще актуального глобального гравця та потенційного посередника на міжнародній арені. Використання мігрантів та біженців у такий спосіб дозволяє державі маніпулювати сусідами та загострювати вже наявні протиріччя всередині ЄС та Альянсу. Стимування біженців на кордоні вимагає багатьох ресурсів та зусиль від держав, які стали так званими жертвами використання тактики «сірої зони» [1].

Виходячи із аналізу лише деяких прикладів використання методів гібридного впливу, очевидним є зміна характеру конфлікту сьогодні, що вимагає як мислення, так і організаційного підходу, який є творчим і багатовимірним. Якщо цільові країни зосереджуються на спробах протидіяти чи передбачити кожну форму агресії, що застосовується як тактика «сірої зони», вони можуть бути приречені на постійну залежність від дій інших акторів. Спроможність генерувати та виконувати ефективні стратегії між представниками урядів, включно з приватним сектором, та зусилля міжнародних організацій особливо помітні у складних непередбачених ситуаціях. Тому в умовах сучасних взаємодій держави повинні розвивати стійкість суспільства і сигналізувати, що вони протистоятимуть агресивним діям [1]. Держави, особливо держави-члени НАТО, активно долучаються до створення механізмів протидії тактик «сірої зони», які використовуються низкою держав. Проте їм варто збільшити заходи у спектрі проблем «сірої зони», зокрема у сфері обміну інформацією, інновацій та міжорганізаційної співпраці.

Отже, можна зробити висновок, що в умовах сучасної трансформації системи міжнародної безпеки, використання державами різноманітних засобів впливу є неминучим, а тому такий підхід вимагає удосконалення методів реагування та протистояння подібним загрозам як використання міграційного питання за-

для маніпуляцій іншими державами. Дослідження міграції як тактики «сірої зони» дає можливість під іншим кутом розглядати міграційні процеси та пропонувати нові підходи до формування міграційної політики, а також використовувати отримані знання у практичній площині. Для того, щоб швидко реагувати на нові виклики та загрози, потрібна неабияка наполегливість держав-членів НАТО та Європейського Союзу, щоб залишатися зосередженими на проблемі та надалі адаптуватися у міру зміни стратегій і тактик супротивників.

Джерела та література

1. Braw E. Conventional Wars have Fallen Out of Fashion. Grey-zone Aggression is the New Thing. 2021. URL: <https://icds.ee/en/conventional-wars-have-fallen-out-of-fashion-grey-zone-aggression-is-the-new-thing/>

2. Buchmann S. Is Belarus migrant crisis a “new type of war”? A conflict expert explains / The Conversation. 2021. URL: <https://theconversation.com/amp/is-the-belarus-migrant-crisis-a-new-type-of-war-a-conflict-expert-explains-171739>

3. Morris L. J. Gaining competitive advantage in the Gray Zone. Response options for coercive aggression below the threshold of major war / M. J. Mazarr, J. W. Hornung, S. Pezard, A. Binnendijk, M. Kepe. 2019. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2900/RR2942/RAND_RR2942.pdf

4. Tagaris K. Greece completes border wall extension to deter potential Afghan migrants / Reuters. 2021. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/greek-pm-turkeys-erdogan-will-discuss-afghanistan-friday-2021-08-20/>

5. The characterization and conditions of the grey zone / A Virtual Think Tank Analysis. 2017. URL: http://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2017/01/Final_NSI-ViTtA-Analysis_The-Characterization-and-Conditions-of-the-Gray-Zone.pdf

Жученко Віолета

Донецький національний університет імені Василя Стуса

РОСІЙСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ І СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ

Анотація. Визначається позиція Ватикану щодо війни в Україні у перші два місяці після російського вторгнення. Показано, як Святий Престол намагається підвищити голос у засудженні дії агресора та закликає до миру, описані можливі методи та засоби впливу католицької церкви на ситуацію в міжнародному переговорному процесі.

Ключові слова: Святий Престол, Папа Франциск, Російська Федерація, Україна, війна, дипломатія.

Abstract. *The Vatican's position on the war in Ukraine in the first two months after the Russian invasion is being determined. It shows how the Holy See is trying to raise its voice in condemning the actions of the aggressor and calls for peace, describes the possible methods and means of influencing the Catholic Church on the situation in the international negotiation process.*

Keywords: *Holy See, Pope Francis, Russian Federation, Ukraine, war, diplomacy, aggressor.*

Повномасштабне російське вторгнення в Україну має глибокий вплив на уяву та очікування найбільш глобальної, інституційованої та політизованої з усіх християнських традицій – католицької церкви та її адміністративного центру. Війна в Україні матиме вплив на найближче майбутнє Святого Престолу, зокрема і на порядок денний наступного конклаву.

Війна в Україні ставить питання про дипломатію Ватикану. Бачити безсилля Папи перед обличчям розпаленої війни – велике засмучення для католиків. Війна в Україні, можливо, додала ще одну причину побачити дипломатію Ватикану як пережиток минулого. Якщо послы та посланці папи не можуть нічого зробити, щоб зупинити війну в Україні, то який у цьому сенс? Чи можливі інші варіанти розвитку подій, якщо Ватикан вживатиме інші заходи та змінить вектор впливу?

Вплив Ватикану в сучасних конфліктах зазвичай виходить за рамки молитви та посту. Папа Франциск вже доводив ефективність м'якої сили Ватикану для уникнення конфліктів у минулому. Сам Путін назвав лист Папи Франциска, надісланий йому під час саміту G-20 у 2013 р., чинником зупинення російського наступу в Сирії [3].

Аналітики, разом із тими, хто загалом прихильно ставиться до Франциска, цього разу розкритикували підхід Ватикану до подій в Україні як неспроможність використати далекосяжний мегафон Папи для прямого засудження Путіна та запобігання подальшій агресії. Критики також висловлюють скептицизм щодо можливості того, що Ватикан дійсно зможе зіграти роль у переговорах про припинення вогню [4].

Сказавши, що конфлікт не є простою «військовою операцією», Папа Франциск фактично заперечив російський наратив, який не тільки уникає слова «війна», але й лякає журналістів, які використовують цей термін, ув'язненням.

Варто згадати, що 24 лютого Папа в абсолютно незвичайний спосіб відвідав посольство Російської Федерації при Святому Престолі, щоб показати свою стурбованість конфліктом і закликати до вирішення гуманітарної кризи. Несподіваним фактом є те, що Папа не викликав посла до Ватикану, як це є нормою для глави держави.

Щодо методів та засобів, якими Папа Франциск може вплинути на ситуацію, то їх є кілька.

По-перше, доволі дивними та непослідовними є дії Святого Престолу, які здаються зовсім нерішучими. Наприклад, підтримка Папи Франциска українського народу у захисті та боротьбі з агресором, хоча водночас він засуджує дії європейських країн із надання зброї українцям.

Неоднозначна та нестійка позиція Святого Престолу впливає на вірян, і більшість із них може зайняти таку ж саму – доволі нейтральну позицію, – що є вигідним для російської сторони. Святому Престолу слід зайняти чітку позицію та діяти послідовно, виходячи з прихильності до принципів справедливості та відплата за скоєне.

Говорячи про наслідки російсько-української війни для самого Ватикану, то благотворний вплив Святого Престолу на ситуацію, у разі, якщо такий буде, може стати серйозною підставою для зростання авторитету католицької церкви. Пасивна ж позиція та безсилля її ієрархів матимуть результатом посилення зневіри у його можливостях та дієвості Ватикану як міжнародного актора. Якщо Ватикан змінить «тактику» впливу, то, як наслідок, він зможе вийти на інший рівень впливу на міжнародній арені.

Отже, можна зробити висновок, що Святий Престол уникає того, щоб його втягували в ситуацію повного нейтралітету чи мовчазної підтримки війни. Тому всі ініціативи, які до цього часу були вжиті, вказують на те, що Святий Престол постійно зосереджений на війні в Україні.

Війна в Україні посприяла зміні темпів папської дипломатії. Слова Папи Франциска під час молитви «Angelus» показали світові, що ні Папа, ні Святий Престол не сліпі і добре обізнані із ситуацією. Вони хочуть засвідчити, що існує дипломатична прихильність Святого Престолу та бажання брати участь у діалозі. Проте, поточна ситуація потребує впевнених та рішучих дій.

Активна залученість Ватикану у досягненні миру та справедливості може значно підвищити авторитет Святого Престолу на міжнародній арені, водночас нерішучість може призвести до зниження довіри серед вірян і зменшення міжнародного впливу.

Джерела та література

1. Bordoni L. Ukraine: Holy See always ready to mediate. URL: <https://www.vatican-news.va/en/vatican-city/news/2022-03/cardinal-parolin-holy-see-mediation-offer-war-ukriane-russia.html>

2. Catechism of the Catholic Church. URL: https://www.vatican.va/archive/eng0015/_index.htm

3. Lyman E. J. Expectations are high for summit between Pope Francis and Vladimir Putin. URL: <https://religionnews.com/2013/11/20/expectations-high-summit-pope-francis-vladimir-putin/>

4. Pullella P., Balmer C. Pope Francis says 'rivers of blood' flowing in Ukraine war. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/pope-francis-says-ukraine-conflict-is-not-military-operation-war-2022-03-06/>

5. White C. Behind the frontlines of the Vatican's Ukraine-Russia strategy. URL: <https://www.ncronline.org/news/vatican/behind-frontlines-vaticans-ukraine-russia-strategy>

СЕКЦІЯ 2

СУЧАСНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК: ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ, ТЕНДЕНЦІЇ

Tortladze Khatia
International Black Sea University, Tbilisi, Georgia

UKRAINE-GEORGIA BILATERAL RELATIONS

Анотація. Грузія та Україна мають дипломатичні стосунки із часів середньовіччя. Однак внаслідок їхнього звільнення з-під радянського впливу обидві нації дедалі зростали культурно та політично. Після цього Грузія та Україна вважали одна одну стратегічними партнерами завдяки спільній історії та досвіду. Так само, з тими ж завданнями та цілями. Дослідження двосторонніх відносин України та Грузії є вирішальним, оскільки важливо бачити паралелі між цими двома країнами, країнами, які мають спільного ворога та спільних партнерів. Тридцять років тому були здійснені перші узгоджені зусилля для покращення зв'язків між двома країнами. Українські Національні Асамблеї закликали добровольців приєднатися до УНСО-Арго, новоствореної військової організації, на яку покладено допомогу грузинським силам у боротьбі проти підтримуваних Росією абхазських повстанців під час війни в Абхазії в 1992 р. УНСО-Арго було відправлено до Абхазії разом із 150 солдатами, які дислокуються в різних місцях, і в Сухумі також [1]. Україна виявила бажання підтримати Грузію під час війни в Абхазії. Це можна вважати першим прикладом активної співпраці двох дружніх країн.

Ключові слова: Україна, Грузія, Абхазія, агресія Росії.

Abstract. Georgia and Ukraine have had diplomatic relations since the Middle Ages. However, as a result of their release from Soviet influence, the two nations grew increasingly culturally and politically connected. Following that, Georgia and Ukraine saw each other as strategic partners, owing to their shared history and experience. Likewise, with the same challenges and aims. Research on Ukraine-Georgia bilateral relations is crucial because it is important to see parallels between these two countries, countries that share a common enemy and common partners. Thirty years ago, the first concerted efforts to improve ties between the two countries were undertaken. The Ukrainian National Assembly appealed for volunteers to join UNSO-Argo, a newly formed military organization charged with assisting Georgian forces in their struggle against Russian-backed Abkhaz insurgents, during the Abkhazia War in 1992. UNSO-Argo was dispatched to Abkhazia with 150 soldiers and stationed in different locations, including Sukhumi [1]. Ukraine has expressed a desire to support Georgia during the Abkhazia war as. This might be considered the first instance of active cooperation between two friendly countries

Keywords: Ukraine, Georgia, Abkhazia, Russia's aggression

Georgia and Ukraine have had diplomatic relations since the Middle Ages. However, as a result of their release from Soviet influence, the two nations grew increasingly culturally and politically connected. Following that, Georgia and Ukraine saw each other as strategic partners, owing to their shared history and experience. Likewise, with the same challenges and aims. Research on Ukraine-Georgia bilateral relations is crucial because it is important to see parallels between these two countries, countries that share a common enemy and common partners.

Thirty years ago, the first concerted efforts to improve ties between the two countries were undertaken. The Ukrainian National Assembly appealed for volunteers to join UNSO-Argo, a newly formed military organization charged with assisting Georgian forces in their struggle against Russian-backed Abkhaz insurgents, during the Abkhazia War in 1992. UNSO-Argo was dispatched to Abkhazia with 150 soldiers and stationed in different locations, including Sukhumi [1]. Ukraine has expressed a desire to support Georgia during the Abkhazia war as a result of the Soviet Union's disintegration. This might be considered the first instance of active cooperation between two friendly countries.

Under President Shevardnadze, relations between Georgia and Ukraine were quite normal, neither active nor overly passive. However, relations have visibly strengthened under President Saakashvili. Georgia and Ukraine gradually abandoned their prior Soviet paths after the 2003 Rose and 2004 Orange revolutions, and began actively seeking integration into Western institutions. In addition, a large number of Georgians arrived in Kyiv to support Viktor Yushchenko. Presidents Mikheil Saakashvili and Viktor Yushchenko's close friendship has also contributed significantly to the two nations' political unification.

In 2015, the President of Ukraine appointed the former President of Georgia Mikheil Saakashvili as the Governor of Odessa, which led to the deterioration of relations between Georgia and Ukraine. The reason for this was the policy of the newly elected government of Georgia. Georgian Dream did not support the appointment of Mikheil Saakashvili as governor of Odessa. Also, for this reason, Ukraine did not have an ambassador to Georgia for several years [2].

In November 2016, after Saakashvili resigned as governor of Odessa, diplomatic relations between the two nations started to improve. But it did not last long. At the end of February 2022, the Prime Minister of Georgia did not express clear support for Ukraine when Russia declared war on Ukraine. The Prime Minister also noted that Georgia would not join the sanctions imposed on Ukraine. However, the Georgian people actively protested the government's decision.

Ukraine is a friendly country for the Georgian people, despite the government's decision, many people are protesting against the Russian aggression against Ukraine, because it is easy to draw parallels between Georgia and Ukraine, the Georgian people know what Russian aggression means. Finally, Ukraine and Georgia are two countries with the same past and aspirations, I hope that the relations will be strong and friendly for the future.

References

1. Davitashvili, Alexander. 2022. *A Story of Friendship: Georgia and Ukraine Stand Together*. The CaspianPost.
2. Lincoln, Zalmayev Peter and Mitchell. 2018. "The rise and fall of Mikheil Saakashvili". *ALJAZEERA*. February 20. Accessed April 26, 2022. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/2/20/the-rise-and-fall-of-mikheil-saakashvili>

Столяренко Данило

Донецький національний університет імені Василя Стуса

АХІСТОРИЦИЗМ У РЕАЛІСТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Анотація. Реалістичну традицію міжнародних відносин неодноразово критикували за ахісторичність: її концепції та передумови розглядалися так, ніби вони завжди були присутніми, або можуть бути використаними поза конкретними історичними умовами. Тому виникає питання доцільності та ефективності використання історії у теорії реалізму.

Ключові слова: ахісторизм, політичний реалізм, реалполітика.

Abstract. *The realistic tradition of international relations has been repeatedly criticized for being ahistorical: its' concepts and preconditions have been viewed as if they have always been present or can be used*

without specific historical conditions. Therefore, the question arises about the feasibility and effectiveness of the use of history in the theory of realism.

Keywords: *ahistoricism, political realism, realpolitik.*

Питання про те, чи слід використовувати науковий чи історичний підхід до формування знань про соціальний світ, часто видається як таке, що полягає у виборі між розробкою універсально застосовних загальних законів за допомогою теорії або прагненням зрозуміти окремі, унікальні історичні події. Проблема полягає в тому, що міжнародні відносини як галузь політичних наук віддана способу теоретизування, який не тільки ігнорує історичний контекст, але й фактично віддає перевагу теорії, відокремленій від історії. Чим більше поза часом подія, тим ціннішою та універсальнішою здається її теоритизація [1]. Результатом позачасового, ахісторичного теоретизування є не тільки погана наука про міжнародні відносини, але й погана історія.

Неореалісти та неокласичні реалісти традиційно поділяють припущення про ахісторичну важливість анархії, системних умов і балансу сил. Вони припускають, що стимули та обмеження, що впливають із міжнародної системи, організованої за структурним правилом анархії, керують поведінкою держави. Реалісти припускають, що, переплетена з матеріальним світом, невідворотна анархічна система створює різноманітні стимули та можливості, загрози та обмеження, які обумовлюють національні інтереси держави. Анархічна система, визначена в параметрах влади (сили) та відповідної невизначеності щодо того, як інші держави вирішують використовувати свою силу, що визначає зацікавленість держав у власному виживанні, безпеці та добробуті. Тому держави завжди намагаються оцінити своє становище в міжнародній системі, а також відносні можливості інших держав, щоб визначити рівень загрози, з якою вони стикаються [8]. Держави реагують на зміни влади інших держав, передбачуваних намірів та фактичної поведінки за допомогою певної форми балансування. Це створює певні схеми поведінки, особливий баланс сил, який не залежить від конкретних контекстів, періодів або історичних обставин. Найімовірніше, вони логічно впливають із незмінної дилеми безпеки. Реалісти вважають, що це теоретичне формулювання характеризується неминучим «повторенням», циклічною теорією історії.

Ці аргументи часто формулюються «науковим», аксіоматичним чином, що відображає значну частину онтологічних та епістемологічних рамок реалістичної традиції. Це стосується особливого розуміння теорії, історії та соціальної науки, яке виникло внаслідок дискусій XIX та XX століть у філософії історії [4; 9]. У поєднанні із поведінковим напрямом наукового пізнання в міжнародних відносинах реалістична традиція зробила історію екзогенною і зайвою для аналізу. Вона стала використовуватися насамперед для ілюстрації неминучих правил світової політики, підтримки формулювання гіпотез для історичних випадків і трактування поточної політики у формі «уроків історії» [7].

Останніми роками заклик до більш «історичного» розуміння дисциплін лунав у багатьох галузях, але ніде до нього так не прислухалися, як у політичній науці. Тривалий час обмежуючись прославленням біхевіористичного підходу або скорботою про минулу епоху, коли політична наука і політична теорія май-

же не відрізнялися, історія політології зафіксувала важливу зміну, що характеризується більшою незалежністю щодо дисциплінарних настанов. Порядок денний, обумовлений аналізом поведінки акторів у міжнародних відносинах, став замінений ретельною реконструкцією аргументів в історичному контексті. Більшість основних підходів реалістів використовують форму історії як чогось незмінного, застосовуючи її для кодування висновків, копіювання даних або як джерело постфактумних пояснень [7]. Небагато дослідників міжнародних відносин витрачають достатньо часу на запитання, про що йдеться, коли говоримо про історію.

Тож, можливо, неминуче розуміння того, що історичний контекст має значення, звернуло вчених, і самих реалістів також, до більш історично коректних досліджень. Зовсім недавно неокласичні реалісти припускали, що сума поведінки держави накопичується в довгостроковій перспективі для отримання «системних результатів» і навіть «перебудови структури міжнародної системи» [6]. Цей крок дає відповідну точку для визначення співвідношення між історією та реалістичною традицією дослідження поведінки держави та міжнародної політики. Багато сучасних реалістів вдаються до використання «м'якого» позитивізму, тобто перевірки теорії на емпіричних доказах з метою узагальнення в поєднанні з усвідомленням притаманних соціології обмежень. Це стосується суб'єктивності, інтерпретації, непередбачуваності та дослідницької етики, які ускладнюють оцінку об'єктів дослідження на основі узгоджених стандартів і методів. Тому зазвичай вважається, що об'єкти дослідження досить подібні, щоб розрізняти закономірності, які можна узагальнити [6]. Цей більш м'який позитивізм дозволяє неореалістам контекстуалізувати свої результати і «заповнити» загальні положення історичним аналізом [3].

Можливим рішенням проблеми може стати операціоналізація історії двома шляхами: на рівні одиниці, де історія лежить в основі наявних змінних, або системно, коли історія впливає на міжнародне середовище, в якому діють держави [2]. По-перше, це допомагає прояснити різне розуміння того, що є і робить історія, і як вона дає змогу пояснювати міжнародну політику. В свою чергу, дослідження дедалі більш розмитих парадигматичних кордонів дає змогу створити діалог, який характеризується не стільки примусовим обмеженням пояснювального потенціалу через встановлення чітких рамок між дисциплінами, скільки міждисциплінарною співпрацею. Це може допомогти прокласти шлях до історично обумовленого, систематичного вивчення поведінки держав і міжнародних відносин у рамках реалістичної традиції.

Та знову і знову, від давнини до сьогодення, реалізм виходив із змагання між теоріями як найбільш ефективна і всеосяжна теорія для пояснення результатів діяльності суб'єктів міжнародних відносин, що існують в умовах анархії [8]. Це частково виправдовує ахисторичизм реалістичної традиції, адже теорія виявляється дієвою на практиці. Поки умова анархії існує, реалізм залишається найкориснішим інструментом для пояснення міжнародних політичних подій. Але, незважаючи на це, сучасні реалісти повинні чітко підтримувати соціально-наукові міркування та «м'який» позитивізм, щоб виправити еkleктичний і нетеоретичний ахисторичизм, особливо класичного реалістичного письма.

Реалістична традиція може виправити частину цієї теоретичної незручності, запропонувавши два шляхи теоретизування з «історією»: на рівні одиниці, де історія лежить в основі наявних змінних, або системно, коли історія впливає на міжнародне середовище, в якому діють держави. Обидва шляхи можуть протікати через безліч різних концептуалізацій історії, заснованої на ширшій філософії історії – як об'єктивного факту, як індивідуального досвіду або як інтерсуб'єктивного оповідання. Справді, багато в чому історія є найнижчим спільним знаменником теоретичних підходів у дисципліні міжнародних відносин.

Джерела та література

1. Cello L. Taking History Seriously in IR: Towards a Historicist Approach. *Review of International Studies* 44(2), 2018, p. 236.
2. Guzzini S. The Enduring Dilemmas of Realism in International Relations. *European Journal of International Relations*, 10(4), 2004, p. 536.
3. Hobson J. M. and Lawson G. What is History in International Relations? *Millennium*, 37(2), 2008, pp. 415–35.
4. Iggers G. G. Historicism: The History and Meaning of the Term. *Journal of the History of Ideas*, 56(1), 1995, pp. 132–36.
5. Popper K. *The Poverty of Historicism*. London / New York: Routledge, 2002, p. 3.
6. Ripsman N. M., Talianferro J. W., Lobell S. E. *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 82, 106.
7. Vaughan-Williams N. International Relations and the “Problem of History”. *Millennium*, 34(1), 2016, pp. 115–16.
8. Waltz K. N. *Theory of International Politics*. New York: McGraw Hill, 1979. p. 131.
9. Wertsch J. V. The Narrative Organization of Collective Memory. *Ethos*, 36(1), 2008, pp. 120–35.

Amirkhanov Eltaj

International Black Sea University, Tbilisi, Georgia

IGNORING THE SIGN: THE PROBLEM WITH THE IRRESPONSIVE WEST

Анотація. У цій статті стверджується, що було три критичних моменти, після яких Росія ставала все більш амбітною. Це російсько-грузинська війна, російсько-українська війна (2014), російська інтервенція в Сирії. Нерішучість Заходу у реакції на ці події була головним фактором, який запевняв Росію, що вони не понесе жодних наслідків, незважаючи на свою агресію. А потім був четвертий момент, есе Путіна про Україну 2021 р., яке Захід повністю проігнорував. Путін цим есе дуже чітко висловив свій світогляд.

Ключові слова: Росія, Сирія, відповідь Заходу, Україна.

Abstract. This paper argues that there were three critical moments after which Russia got more and more ambitious. These are the Russo-Georgian war, the Russo-Ukrainian war (2014), and the Russian intervention in Syria. The hesitance of the West to react to these events was the main factor that assured Russia that they would not bear any consequences despite their aggressions. And then there was the fourth moment, Putin's essay on Ukraine in 2021, which the West totally ignored. Putin, with his essay, made his worldview very clear.

Keywords: Russia, Syria, West's response, Ukraine.

The recent war in Ukraine has fundamentally shifted the dynamics of the international order. One can say we now live in a post-post-Cold War era. There are discussions over why Russia was able to initiate a full-scale war on the border of Europe [1; 2; 5; 8].

The purpose of the paper is to demonstrate the relation between the irresponsible stance of the West since 2008 and the ever-increasing aggression of Russia, which finally led to the invasion of Ukraine in 2022, as well as to analyze the irresponsible West as a problem of the world order. This paper argues that there were three critical moments after which Russia got more and more ambitious. These are the Russo-Georgian war, the Russo-Ukrainian war (2014), and the Russian intervention in Syria [4].

The hesitance of the West to react to these events was the main factor that assured Russia that they would not bear any consequences despite their aggressions. And then there was the fourth moment, Putin's essay on Ukraine in 2021, which the West totally ignored. Putin, with his essay, made his worldview very clear. Yet, the West still failed to see what was coming. From the findings, it is clear that the current world order is in danger if the West continues on its old path. The research argues that the problem of the current liberal international order is not just those that are constantly trying to undermine it, but rather, the most capable, like the West, that hesitates to take action against them [8; 9].

Dissatisfied actors have existed in any kind of order, yet the stability of that order solely depends on those that should safeguard its components [10].

If the West continues on this path, it is good to say that the world order that the West is trying to build is doomed.

References

1. Allan D. *The Minsk conundrum: Western policy and Russia's war in Eastern Ukraine*. Chatham House. Retrieved April 28, 2022, from <https://www.chathamhouse.org/2020/05/minsk-conundrum-western-policy-and-russias-war-eastern-ukraine>
2. Asmus R. D. *A Little War that changed the world: Georgia, Russia, and the future of the West*. Palgrave Macmillan.
3. Borshchevskaya A. *Russia's strategic success in Syria and the future of Moscow's Middle East Policy*. Lawfare. Retrieved April 26, 2022, from <https://www.lawfareblog.com/russias-strategic-success-syria-and-future-moscows-middle-east-policy>
4. Dickinson P. *The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light*. Atlantic Council. Retrieved April 26, 2022, from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
5. *EU restrictive measures against Russia over Ukraine (since 2014)*. Consilium. (2022). Retrieved April 28, 2022, from <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/>
6. *EU sanctions against Russia following the invasion of Ukraine*. European Commission – European Commission. (2014). Retrieved April 28, 2022, from https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en
7. Gavin F. J. *Asking the right questions about the past and future of World order*. War on the Rocks. Retrieved April 28, 2022, from <https://warontherocks.com/2020/01/asking-the-right-questions-about-the-past-and-future-of-world-order/>
8. Graham-Harrison E., & Dyke J. *How Russia is using tactics from the Syrian playbook in Ukraine*. The Guardian. Retrieved April 28, 2022, from <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/24/how-russia-is-using-tactics-from-the-syrian-playbook-in-ukraine>

9. Mykhnenko V. *Expert comment: Putin's war - how did we get here?* University of Oxford. Retrieved April 28, 2022, from <https://www.ox.ac.uk/news/2022-03-15-expert-comment-putin-s-war-how-did-we-get-here-ukraine-2014>

10. Порошенко П. Стаття Путина не об истории – это политический манифест с угрозами соседям. *20 хвилин Україна – Новості України*. Retrieved April 27, 2022, from https://www.20khvilyn.com/opinion/mind/opinion_25850.html

Mindiashvili Elene

International Black Sea University, Tbilisi, Georgia

UKRAINE-GEORGIA BILATERAL RELATIONS SINCE THE RESTORATION OF INDEPENDENCE

Анотація. Дві геополітично цікаві та високо ціновані для безпеки та стабільності Чорноморського регіону держави – Україна та Грузія – мають двосторонні відносини з 1992 року, незважаючи на те, що соціокультурні зв'язки заклали свою основу ще в середньовіччі. Наступний аналіз зосереджується на основних пріоритетах українсько-грузинського стратегічного партнерства: торгівлі, безпеці, євроатлантичній інтеграції та двосторонніх відносинах.

Ключові слова: Україна, Грузія, двосторонні відносини, євроатлантична інтеграція.

Abstract. Geopolitically interesting and heavily valued two states for the security and stability of the Black sea Region – Ukraine and Georgia enjoy bilateral relations since 1992 even though socio-cultural links have laid their foundation in medieval centuries. Following analysis focuses on the prime priorities for Ukraine-Georgian strategic partnership: Trade, Security, Euro-Atlantic integration and laps in bilateral relations.

Keywords: Ukraine, Georgia, bilateral relations, Euro-atlantic integration.

Geopolitically interesting and heavily valued two states for the security and stability of the Black sea Region – Ukraine and Georgia enjoy bilateral relations since 1992 even though socio-cultural links have laid their foundation in medieval centuries. Following analysis focuses on the prime priorities for Ukraine-Georgian strategic partnership: Trade, Security, Euro-Atlantic integration and laps in bilateral relations.

Regarding having the common past – being a part of the Soviet Union and having fought for an independence; being invaded by the Russian federation and launching its occupation policy as well as spreading its soft-power tools – intensive disinformation and propaganda; being promised by the West and urged for paving the way towards Euro-atlantic integration and being highly dependent on the United States' support in terms of security; progressing the Ukraine-Georgian relations side by side is crucially important, so the analysis will synthesize descriptive and analytical methods in order to suggest a precise explanation of the certain relationship and evaluate its importance for the common duty – counterbalancing Russian influence in the region [2].

First part of the work identifies major trade ties and areas between Georgia and Ukraine as well as the value of Georgia for Ukraine as a transport corridor and value of Ukraine for Georgia as a role model for the involvement in the Three Seas Initiative [1]. Next paragraph is dedicated to cooperation through the Security sphere demonstrating common military exercises in the Black Sea region, bilateral defense agreement which enables bilateral military cooperation and exchange of lessons

learned in terms of hybrid warfare – strategic communications, operational / combat capabilities, joint exercises, and cyber defense [3]. Third part of the analysis will evaluate the Euro-Atlantic integration issue which has long been desired by both states, but still has not been achieved yet. In this respect, highlighted will be recent developments in regards to applying for EU candidate status and common packages for Georgia and Ukraine.

The last part of the analysis concerns the evaluation of laps in the bilateral relations of the two states. Analysis will be focused on the issue of recalling the ambassadors, the latest occurrence and its importance for future cooperation. By the end of the work, the whole discussion will be concluded as a takeaway section.

References

1. Emerging Europe. (2021). Georgia and Ukraine are talking again, but little else. <https://emerging-europe.com/news/georgia-and-ukraine-are-talking-again-but-little-else/>
2. Harvard University. (2022). Georgia's Fate Linked with Ukraine. <https://daviscenter.fas.harvard.edu/insights/georgias-fate-linked-ukraine>
3. Middle East Institute. (2021). As tensions grow, a strong Georgia-Ukraine partnership is essential for Black Sea security. <https://www.mei.edu/publications/tensions-grow-strong-georgia-ukraine-partnership-essential-black-sea-security>

Бабій Інна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДИПЛОМАТІЯ МІСТ У ВИРІШЕННІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ЯК ПРОЯВ СУБ'ЄКТНОСТІ МІСТА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

Анотація. У дослідженні окреслено розвиток дипломатії міста у напрямі вирішення глобальних проблем. Основна увага приділена діяльності універсальних регіональних та глобальних мереж міст на стратегічному рівні. Підтверджено, що на рівні ООН та серед самих міст виникає дедалі більш чітко усвідомлення та концептуальне закріплення суб'єктності міст, однією із ознак якої в майбутньому має стати функціонування «розумного міста» як необхідної вимоги для ефективного подолання глобальних викликів.

Ключові слова: місто, дипломатія міста, цілі сталого розвитку, міжнародна суб'єктність, розумне місто.

Abstract. The research outlined the development of city diplomacy in sphere of global issues solving. The focus is on the universal regional and global city networks activity. It is confirmed that on the UN level and among cities understanding and conceptual fixation of city subjectivity arise more and more clearly. In the future one of characteristic of this subjectivity could be functioning of smart city as necessary demands for overcoming of global challenges.

Keywords: city, city diplomacy, SDGs, international subjectivity, smart city.

З-поміж низки акторів, які впливають на міжнародну політику, вчені виділяють специфічну групу суб'єктів – міста. Вони стають цікавими для дослідження, заважаючи на «гібридність» їхньої суб'єктності. З одного боку, методи й канали їхньої міжнародної діяльності схожі з тими, що використовують недержавні актори: як-от об'єднання у спеціалізовані галузеві міжнародні мережі, діяльність яких є незалежною від політики державних урядів. З іншого боку, місцеві адміністрації зазвичай є ланками виконавчої влади держави, фінансу-

вання міст часто пов'язане із загальнодержавною податковою системою, ступінь самостійності локальних одиниць також залежить від державного устрою, панівної владної системи, прийнятої моделі управління. За низкою якісних та кількісних досліджень міста Китаю чи інших країн є автократіями, мають досить обмежену автономію у прийнятті рішень чи виборі напрямів своєї міжнародної діяльності [2, 14, 5, 22]. Така гетерогенність у характеристиці міст залишає дискусійним питання суб'єктності міста як актора міжнародних відносин. Вона також спонукає до дослідження ролі дипломатії міста у боротьбі з глобальними проблемами та досягненні цілей сталого розвитку. Адже успішна дипломатія міста у вирішенні глобальних проблем та досягненні цілей сталого розвитку посилює суб'єктність міста як актора міжнародних відносин.

Обґрунтовуючи існування міста як суб'єкта міжнародних відносин, використовуємо певні орієнтири. По-перше, це існування та розвиток побратимського руху, транскордонного співробітництва міст, які врешті-решт еволюціонували у практику дипломатії міста. По-друге, дипломатія міста перетворюється на більш організовану та сплановану діяльність: механізми, географія та стилі якої є досить широкими та різноманітними. Вони починаються від традиційних договорів про побратимство і закінчуються багатосторонніми проєктами в рамках роботи мереж міст і поза ними. По-третє, це наявність ресурсу м'якої сили у міста, що приваблює і викликає довіру у міжнародних партнерів. А різноманітні дипломатичні ініціативи міст часто направлені на її просування за кордоном. І по-четверте, це внесок міст не лише у власний розвиток, а й розвиток цілого людства, адже у їх дипломатичній діяльності часто проглядається принцип «дій локально – думай глобально».

Сучасний період такої активності, вважаємо, розпочався із визначенням цілей розвитку на найближчі 15 років та створенням Нової програми розвитку міст Хабітат III (2016 р.). Найбільші мережі міст та їх об'єднання у форматі Глобальної цільової групи локальних та регіональних представників визначили як важливу мету діяльності «локалізацію глобальних цілей» [10, 13]. Крім того, у процесі адвокації під час створення програми Хабітат III представники локальної влади окреслили власну суб'єктну спроможність, що виходить із наближенням до населення, демократичної природи виборності представників, здатності розвиненої локальної економіки сприяти зменшенню нерівності [4].

Яскраві приклади привернення уваги до ресурсу міст, як потенційно корисного в міжнародній політиці, бачимо після Другої світової війни із ініціативи Дуайта Ейзенхауера Sister City International. Вона була покликана на поширення культури мирного співіснування й просування демократичних цінностей та цінностей прав людини заради кращого взаєморозуміння між народами та зменшення конфліктності. Отже, подолання проблеми війни (як найбільш гострої фази міжнародного конфлікту) стало одним із перших глобальних викликів, до вирішення якого долучили міста. Із подальшою еволюцією муніципальної дипломатії міста вже самотужки продовжували просувати культуру миру через ініціативи, направлені на зменшення кількості ядерної зброї, подолання апартеїду в ПАР та ін. [8]. Однак, прискорений розвиток світу й поява низки інших критичних сфер призвели до того, що проблема міст та урбанізації з'явилася на

майданчику ООН. Водночас міста почали брати на себе зобов'язання у вирішенні низки глобальних проблем.

Питання міст та міських поселень потрапило на майданчик ООН у 1976 р., коли була проведена Перша конференція із розвитку населених пунктів і створено програму Хабітат I. З того часу і до сьогодні вона продовжує існувати, про це говоримо на основі програм Хабітат II (1996) і Хабітат III (2016), визнанні 11-ої цілі сталого розвитку, запровадженні Резолюцією А61/439 ООН «Всесвітнього дня міст» та жовтня як місяця урбанізації [18, 1].

З іншого боку, міста шляхом побратимських контактів почали брати на себе зобов'язання у вирішенні низки проблем й до 1976 р. Серед сфер та варіацій тлумачення глобальних проблем дослідники дипломатії міста, заради чіткості її концептуалізації, виділяють групи базових сфер застосування. У 2007 р. Р. ван дер Плюйм визначив 6 сфер, у яких проявилася дипломатія міста: безпека, розвиток, економіка, культура, нетворкінг, представництво [15]. У своєму дослідженні дипломатичної активності міст та їхніх мереж М. Акуто визначив, що 29 % мереж присвячують свою роботу вирішенню проблем навколишнього середовища, нерівності – 18,5 %, культурі – 11,5 %, гендерній рівності – 7,5 %, миробудівництву – 8,5 %, а такі напрями, як охорона здоров'я, технології та безпека міського середовища, сукупно складають 13,5 % в роботі мереж станом на 2019 р [1, 5]. У 2020 р. Гранді описав приклади дипломатичної діяльності міст у 6 напрямках подібно до Р. ван дер Плюйма, але прибравши нетворкінг, представництво і розвиток на користь більш конкретних напрямів: екологічно-го, міграційного та розвитку «розумних міст» [5].

Наступні ініціативи міст у вирішенні глобальних проблем з'являлися у такій послідовності: економічна, пов'язана з концептуалізацією поняття «глобального міста» (1991 р.), де міста виступали як центри світової економіки; екологічна – у 1996 р., коли відбулася перша Асамблея представників локальної та регіональної влади, проте справжнім проривом було створення С40 у 2005 р.; міграційна була систематизована у 2014 р. на першому форумі мерів у Барселоні. Цього ж року IMD World Competitiveness Center разом із Центром інноваційних досліджень ім. Лі Куан Ю. провели широкий аналіз 102 міст для укладання рейтингу «розумних міст», хоча термін «розумне» у характеристиці міст з'явився ще з 1990 р. Сферу охорони здоров'я вони по-справжньому зачепили в умовах пандемії COVID-19, але необхідність подолання різних пандемічних та інфекційних хвороб у містах існує здавна. Тож у сучасних умовах майже не залишилося напрямів глобального розвитку, в яких не брали б участь міста.

Провівши власне дослідження стратегій діяльності регіональних та глобальних мереж міст, які б охоплювали поточний період, помічаємо, що пріоритетними для міст все ще залишається збереження екології планети й чисті міста. За нею йде економічний розвиток та пошук додаткових джерел фінансування міських проектів. Інновації відіграють вагомий роль у досягненні цих цілей, тому орієнтація на них перебуває на 3 місці в рейтингу. Про охорону здоров'я переважно згадують мережі міст ЄС, стратегії яких адаптовані після 2020 р. Вони, в свою чергу, трохи більший акцент роблять на міграції. Треба згадати, що сфері розбудови миру, конкретно зазначаючи поняття «миру», «культури миру», «миробудівництва», приділяють увагу досить мало структур. Більш чітко воно

звучить у глобальних мережах. Але європейські мережі привертають увагу до ролі культури, спільних цінностей, демократії, як основ світового співіснування, що, базуючись на ліберальних теоріях, становить один із методів просування ідей миру [9 10 13 14]. Однак, коли у світі все більше загострюється протистояння між демократією та автократією, вбачаємо потребу серед міст на рівні дипломатії, як більш гнучким структурам, докладати зусиль для нового змістовного наповнення категорії миру, яка була б прийнята всіма сторонами. Необхідно спільними зусиллями просувати її на вищі рівні, адже за прикладами багатьох конфліктів саме міста зазнають найбільшої шкоди, коли у сторін зникає спільне розуміння миру як цінності.

Крім того, хоча локальна влада й застосовує широкий набір механізмів та практик для локалізації вирішення глобальних проблем, в даному контексті цікавим є концепція «розумного міста». Припускаємо, що із розвитком технологій статус smart city буде однією із характеристик міст як суб'єктів на міжнародній арені, яка буде відрізняти їх від інших менш активних або неактивних урбаністичних центрів. Сьогодні у поняття «розумне місто» вкладають дві основні істини: технологічну розвиненість та філософію найбільш ефективного використання ресурсів, і людського також, завдяки мобільності та високої комфортності міст.

Розглядаючи вже згаданий рейтинг міст, відзначаємо, що першість у ньому відіграють європейські міста або ж міста з демократичних країн. Однак, розвивати свої міста як розумні прагнуть і більш автократичні режими, адже для них це здатність вирішувати зростаючу проблему перенаселення великих міст [11; 12].

Отже, досліджуючи суб'єктність міста через призму застосування дипломатії міста у вирішенні глобальних проблем, підтверджуємо гіпотезу, що вона може виконувати роль переконливого аргументу для підтвердження положення міст як акторів у міжнародних відносинах. Крім того, міста не лише у практичній, а й концептуальній формі обґрунтовують природу походження власної суб'єктності, коли йдеться про подолання глобальних викликів. Інтерес міст до різноманітного спектру питань розвитку людства зростає й розширюється з часом. Проте, за підсумками роботи універсальних мереж міст робимо висновок, що екологія й далі є пріоритетним вектором, хоча в інших відбулися зміни на користь інновацій та економічної стійкості. Питання миру потребує більшої уваги та додаткового перегляду. Натомість цікавою тенденцією просування міст у світовій політиці та їх розвитку є концепція «розумного міста». Її технологічний підтекст допомагає у вирішенні глобальних викликів, а філософський має потенціал до нівелювання причин багатьох із них. У багатьох інших напрямках міста демократичних країн досягли найбільшого рівня «розумності міст».

Джерела та література

1. Acuto M., Leffel B. Understanding the global ecosystem of city networks. *Urban Studies*. p. 1–17.
2. Acuto M., Morissette M., Chan D., Leffel B. 'City diplomacy' and twinning: lessons from the UK, China and Globally. London. 2016. p. 14.
3. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Commission work programme 2022: Making Europe stronger together. Strasbourg, 19.10.2021. p. 13.

4. Global Taskforce of local and regional government. URL: <https://habitat3.org/engagement/global-taskforce-of-local-and-regional-governments/>
5. Kihlgren Grandi L. City Diplomacy: Cities and the Global Politics of the Environment / ed.M. Acuto, E. Rapoport, J. Setzezer. Cham: Springer Nature. 2020. 180 p.
6. Kosovac A., Hartley K., Acuto M., Gunning D., Conducting City Diplomacy: A survey of International Engagement in 47 Cities. The Chicago Council on Global Affairs. 2020. 28 p.
7. Kozłowski W., Suwar K. Smart City: Definition, and Initiatives. *European Research Studies Journal. Special Issue 3*. Volume XXIV. 2021. P. 509–520.
8. Leffel B. Principles of Modern City Diplomacy and the Expanding Role of Cities. Journal of international affairs. URL: <https://jia.sipa.columbia.edu/principles-modern-city-diplomacy-and-expanding-role-cities-foreign-policy> (Last accessed 17.04.2022).
9. Metropolis strategic action plan 2021–2023: Active listening to transform our metropolitan spaces. Barcelona. 2020. 46 p.
10. Roadmap for localizing the SDGs: implementation and monitoring at subnational level. 2016. 44 p.
11. Smart city Index 2021. 113 p.
12. Smart City Index. 220 p.
13. Strategic priorities 2016–2022: Co-creating equality, peace and sustainability. UCLG. 2016. 28 p.
14. The political priorities of the European Committee of the Regions 2020–2025. Bringing Europe closer to people. Brussel. 2020. 23 p.
15. Van der Pluijm R. Melicen. J. City diplomacy the expanding role of cities in international politics. 2007. Hague: Netherlands Institute of International Relations. Clingendael Diplomacy Paper No. 10. p. 43
16. Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин. Київ: Знання, 2007. 461 с.
17. Новая программа развития городов. Habitat III. Кнота 17–20 октября 2016. A/RES/71/256. Новая Программа Развития Городов. 2017. 74 ст.
18. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 68/239. Осуществление решений Конференции Организации Объединенных Наций по населенным пунктам (Хабитат II) и укрепление Программы Организации Объединенных Наций по населенным пунктам (ООН-Хабитат). 2014. 6 с.

Янчук Іванна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ ДО США ТА КАНАДИ

Анотація. У роботі досліджено особливості, актуальність, основні причини нелегальної міграції, її вплив на імідж країн, а також визначено можливі шляхи протидії цьому явищу на прикладі міграційної політики Сполучених Штатів та Канади. Зазначена тема зараз на часі, адже незаконна міграція постає надважливою політичною проблемою, яка пов'язана з правами людини, соціальним розвитком, геополітикою та неабияк впливає на міжнародний імідж та стан справ всередині держав.

Ключові слова: нелегальна міграція, міграційна політика, нелегальний мігрант, США, Канада.

Annotation. The paper studies the features, relevance, and main causes of illegal migration, its impact on the image of countries, as well as identifies possible ways to counter this phenomenon on the example of the migration policy of the United States and Canada. This topic is relevant nowadays, because illegal migration appears as the most important political problem, which is connected with human rights, social development, geopolitics and significantly affects the international image and the state of affairs within states.

Keywords: illegal migration, migration policy, illegal migrant, USA, Canada.

Міграційні процеси завжди були тим явищем, яке впливало на зовнішні вектори в політиці одночасно багатьох держав. Нелегальна міграція та її негативні наслідки для всіх сфер життєдіяльності суспільства становлять значну загрозу національній безпеці будь-якого актора на міжнародній арені. Адже саме нелегальними мігрантами вчиняється значна частина майнових злочинів, злочинів проти життя та здоров'я громадян, у сфері незаконного обігу зброї, наркотичних засобів та психотропних речовин. Злочинні формування нелегальних мігрантів створюють практично неконтрольований ринок товарів та послуг, ухиляються від сплати податків, ведуть незаконну комерційну діяльність. Все це посилюється з початком пандемії, адже фокус уваги в політиці змістився на протидію COVID-19. Також часто спостерігається відтік коштів в економіку країн, що постачають мігрантів, дедалі більша їх кількість виявляється втягнутою у «тіньовий» сектор економіки.

Доволі цікавим і вражаючим є те, що сьогодні кожна 30-та людина у світі є мігрантом [2]. Статистика нелегальної міграції в США та Канаду вражає не менше, тому що уряди країн сподівалися, що кількість нелегалів з кожним роком буде зменшуватися, але, на жаль, – поки тільки збільшується. У грудні 2021 р. на мексикансько-американському кордоні було виявлено 178 840 неавторизованих мігрантів, що на 2 % більше, ніж у попередньому місяці [6]. І тут діє така закономірність: якщо вплив мігрантів збільшується в Сполучених Штатах, то надалі відтік спрямовується і в країну кленового листа. Отож, це наразі є досить складним викликом для урядів двох держав і означає, що потрібно впроваджувати кардинальні зміни у міграційне законодавство, яке, можливо, передбачатиме й підтримку бідних та проблемних у соціально-політичному плані країн.

Щодо причин виникнення нелегальної міграції, то тут все максимально просто, адже основними причинами є високий рівень безробіття, кримінальної злочинності у країні походження, вкрай несприятливі умови для життя, політичний занепад влади, війни, стихійні лиха, переслідування, дискримінація за певними ознаками тощо.

Наразі ситуація з нелегальним вторгненням у США та Канаду набула широкого розголосу та рекордних показників, отож, світ пильнує за тим, як уряди розв'язують цю проблему. Варто зазначити, що протидія нелегальній міграції вирішується відповідно до того, які ідеологічні переконання лідера країни та програмні положення його політичної партії втілюються у реальність. Наприклад, в США за адміністрації Д. Трампа було запроваджено будівництво великого паркану, який мав перешкоджати потоку мігрантів, проте Дж. Байден бере курс на легалізацію іммігрантів, які вже перебувають в країні, та хоче фінансово допомогти державам у вирішенні нагальних політичних, економічних, соціальних та інших проблем. Міграційна політика уряду Дж. Трюдо перегукується з гуманною та демократичною політикою Дж. Байдена. І варто зауважити, що власне потепління у двосторонніх відносинах між Канадою та США щодо боротьби з незаконною міграцією відбулося лише після обрання президентом Сполучених Штатів Джоозефа Байдена. Зокрема, лідери держав проводять зустрічі, підписують спільні документи, які дають змогу їм напрацьовувати спільні під-

ходи для досягнення безпечного, впорядкованого середовища та гуманітарного управління міграцією.

Варто зазначити, що на початку свого президентства Байден відмінив деякі пріоритетні напрями міграційної політики Трампа щодо ситуації на кордонах. Однак за рекордної кількості нелегалів він відновив певні міграційні рішення попередника, наприклад, політику «Залишайся в Мексиці», ключовим пунктом якої є вимога до тих, хто шукає притулку, чекати в Мексиці, поки їх претензії не будуть оброблені. Загалом адміністрація Дж. Байдена, зіткнувшись з великою кількістю критики, насамперед від попереднього уряду Сполучених Штатів, намагається змінити політику, оголошує нові правила, вводить нові обмеження тощо.

Щодо країни кленового листа, то доволі цікавим є те, що у ній використовується процес легалізації іммігрантів як інструмент управління незаконною імміграцією. І це вважається відмінною рисою міграційної політики Канади щодо такої в США. На підтвердження цього канадський адвокат Пітер Едельманн зазначає: «...в Канаді існує набагато більше механізмів для унормування статусу» [5].

Отже, можна зробити висновок, що механізми протидії нелегальній міграції в Канаді та США схожі та демократичні. Обидві держави співпрацюють між собою, залучаючи ще й інші країни регіону та світу задля вирішення спільної проблеми, яка постає викликом у XXI столітті. Також варто зауважити, що проблема незаконної міграції впливає і на імідж уряду, президента, держави, адже, якщо взяти до уваги ситуацію сьогодення, коли усі ЗМІ обговорюють міграційну кризу, неспроможність урядів вирішити проблему, загострення справ на кордонах, дорікання экс-президента Трампа чинному президенту, то все це неабияк «б'є» і по репутації. Отже, зважаючи на все вищезазначене, боротьба з нелегальною міграцією повинна залишатися на порядку денному і Канади, і США, адже з огляду на інші загрози стабільності держав на міжнародній арені (пандемія, війна в Україні тощо) фокус уваги дещо знижується, і це може призвести до нової глобальної міграційної кризи.

Джерела та література

1. Президент Байден направив до Конгресу законопроект про імміграційну реформу. URL: <https://www.y-axis.com/uk/news/president-biden-sends-immigration-reform-bill-congress/>
2. About Migration. *International Organization for Migration*. URL: <https://www.iom.int/about-migration>
3. Biden's Immigration Policy 2021 | Herman Legal Group. *Herman Legal Group*. URL: <https://www.lawfirm4immigrants.com/bidens-immigration-policy-2021/#introduction>
4. Foreign-Born Population Hits Record 46.6 Million in January 2022. CIS.org. URL: <https://cis.org/Camarota/ForeignBorn-Population-Hits-Record-466-Million-January-2022>
5. Kaste M. Police And Illegal Immigration: What Our Neighbors Do. *NPR Cookie Consent and Choices*. URL: <https://www.npr.org/2016/12/21/505538964/police-and-illegal-immigration-what-our-neighbors-do?t=1649619069619>
6. Resendiz Julian. Migrant encounters top 2 million in calendar year 2021, on pace for repeat in 2022. URL: <https://www.borderreport.com/hot-topics/immigration/migrant-encounters-top-2-million-in-calendar-year-2021-on-pace-for-repeat-in-2022/>

7. Roadmap for a Renewed U.S.–Canada Partnership. *Prime Minister of Canada*. URL: <https://pm.gc.ca/en/news/statements/2021/02/23/roadmap-renewed-us-canada-partnership>

8. U.S. Relations With Canada – United States Department of State. *United States Department of State*. URL: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-canada/>

Правдюк Ангеліна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

БОРОТЬБА США ТА КНР ЗА ГЛОБАЛЬНЕ ЛІДЕРСТВО

Анотація. У статті висвітлено одну з найважливіших дилем сучасних міжнародних відносин – протистояння КНР та США за місце глобального лідера. Стаття містить аналіз зазначених проблем, що вимагають негайного вирішення.

Запропоновані найефективніші способи вирішення визначеної дилеми, надані рекомендації щодо покращення становища США станом на 2021 р.

Ключові слова: боротьба, США, КНР, лідерство, глобальність.

Annotation. The article highlights one of the most important dilemmas of modern international relations – the confrontation between China and the United States for the position of global leader. The article contains an analysis of these problems that require immediate solution. The most effective ways to solve a certain dilemma are proposed, recommendations are given to improve the situation in the United States by 2021.

Keywords: struggle, USA, PRC, leadership, globality.

Наявна система міжнародних відносин переживає глобальну фінансову кризу та пандемію COVID-19. Питання глобального лідерства вже стало звичною частиною порядку денного міжнародного співтовариства, а процеси, зазначені вище, лише посилюють інтерес до проблеми та відкривають вікно можливостей для зміни статусу-кво. Не секрет, що після розпаду СРСР, США вважалися глобальним лідером, який був здатним впливати на світову спільноту та визначати порядок денний для багатьох країн світу.

Однак за останні 30 років США пережили якісні зміни, що позначилися на їхньому глобальному лідерстві. Невдала війна в Іраку, відсутність чіткої політики щодо дій Російської Федерації, політика Дональда Трампа «Америка понад усе», велика кількість внутрішніх проблем – усе це стало приводом для інших великих країн до зміни власного статусу і їхнім вступом у боротьбу за глобальне лідерство. Такою країною на сьогодні є КНР. Поступові, але досить ефективні економічні реформи всередині дали можливість для розширення зовнішньої політики та поширення власного впливу. Зовнішньополітична дилема для США сьогодні полягає у тому, а що ж робити зі стрімким поширенням впливу КНР на Сході, Південній Америці та Африці? Вплив КНР у зазначених регіонах характеризується як економічною співпрацею, куди можна віднести збільшення товарообігу, потужне вливання китайських інвестицій, так і політичною, але досить, прихованою, так би мовити «невидимою».

Мета: виклад найефективніших варіантів політики, що зможуть допомогти Сполученим Штатам у формуванні визначеного курсу по співпраці з КНР.

Жодна дискусія щодо проблеми глобального лідерства в наш час неможлива без урахування Китайської Народної Республіки. Стрімкий економічний розви-

ток забезпечив можливість посилити міжнародний статус і дав шанс на входження КНР у ранг лідера глобального світу. Саме «економічне диво» Китаю, про яке розповідають як про панацею для бідних країн, стало причиною, чому КНР протягом двох десятиріч став однією із найбільших проблем для США.

Проблема полягає не лише у постійному зростанні китайської економіки, перевазі у торговельних відносинах двох країн, а й у поступовому та цілеспрямованому витісненню США з Азії, Африки, Південної Америки, та навіть Європи. Герберт Макмастер, один із колишніх радників із національної безпеки, дав досить чітке визначення планам КНР: «Китай націлений на проведення економічної агресії задля того, аби змінити наявний світоустрій, який допоміг сотням мільйонів людей вирватись із бідності». Упродовж останніх десятиріч Китай якісно змінив структуру інвестицій у країни третього світу або країни, що розвиваються. Непомітна, але не менш важлива діяльність КНР у поширенні власного економічного впливу, сьогодні дала можливість для конфронтації з США.

На сьогодні США знаходяться у досить сильному шоку, отриманому від КНР. Втрата наявного впливу досить сильно обмежила коло інструментів, які можуть бути застосовані, аби протистояти Китаю. Беззаперечно, США володіє найбільшою та найсильнішою армією світу, має досі потужних союзників, але це не може бути вагомим для Америки у боротьбі проти Китаю. Китай теж має досить потужну армію. До того ж останніми роками дуже багато вкладає в неї. Методи двох держав відрізняються, й методи КНР наразі видаються ефективнішими в довгостроковій перспективі.

Виходячи із вищезазначеного, можна поділити складову глобального лідерства на такі компоненти:

- економічна агресія КНР, що стрімко поширюється по всьому світу. Намагання витіснення США з регіону, створення нових торговельних мереж, без урахування Штатів;

- безпекова складова, що охоплює проблему Тайваню, мілітаризація КНДР, збільшення Китаєм власної військової потуги, небажання підписувати військові угоди (наприклад, Договір про відкрите небо, 2020 р.);

- ціннісна криза, що породжує досить потужне послаблення ліберальної демократії та потребує негайно вирішення;

- міжнародна складова, що характеризується негативними наслідками від конфронтації між США та КНР.

У цій статті буде запропоновано 3 варіанти політики, які, на нашу думку, є найефективнішими та матимуть результат. Ціннісну базу запропонованих варіантів політики складають цінності, що не суперечать загальноприйнятим у США.

«Модернізація стратегії економічної співпраці та зміна структури ринку». На сьогодні глобальні виклики у міжнародних економічних відносинах набувають рис конфліктності у боротьбі за ресурси між країнами-лідерами. До цієї боротьби долучаються й країни, що розвиваються, та країни третього світу, стаючи на бік тієї чи іншої торговельної філософії, а отже, підтримуючи чи застуджуючи дії тієї чи іншої економічно могутньої країни.

«Фактор Російської Федерації». Хоч Російська Федерація і випадає із контексту боротьби за глобальне лідерство через програш КНР та США за основ-

ними показниками, однак у питанні щодо світового лідерства Росія може стати союзником для боротьби проти Китаю.

Через напруження в американо-російських відносин керівництво Кремля переорієнтовується на Схід і шукає собі союзника в обличчі Китаю, що в свою чергу лише посилить КНР і відкрис нові можливості для боротьби проти США. Подібний варіант є неприпустимим, адже може якісно змінити баланс сил між Америкою та Китаєм. У цього варіанту політики є два можливі шляхи розвитку. Першим варіантом є повернення Росії в лави західних держав, повне зняття санкцій та пробачення їй агресивних дій в Україні.

«Американська могутність». Думки про настання «Холодної війни 2.0» або порівняння КНР т СРСР стали звичними у наш час. Зазначений варіант передбачає використання фактору військової сили Америки з метою зупинити тенденції КНР до поглинання Індо-Тихоокеанського регіону.

Китай не готовий йти на відкриту військову конфронтацію з США, допоки рівень його військових потужностей не буде таким, як американський, або й переважить його. Саме тому у США є чудова можливість для збільшення власної військової присутності на територіях дружніх держав – Південна Корея, Тайвань. У короткостроковій перспективі це створить напруження і, найімовірніше, поглибить кризу, але у довгостроковій перспективі змусить КНР змінити власні прагнення щодо регіону та світу загалом.

Виходячи із вищесказаного, пропонуються такі рекомендації:

- розробити чітку та ефективну американо-китайську стратегію, що міститиме економічні, політичні, військові, технічні складові у взаємодії з КНР;
- розширити список державних інвестицій у критично важливі елементи інфраструктури з метою отримання незалежності від китайської продукції;
- реорганізувати державний борг та включити проблему його зменшення у довгострокові економічні плани;
- відновити контакти із союзниками в Індо-Тихоокеанському регіоні, втрачені внаслідок політики ізоляціонізму;
- напрацювати план економічної допомоги для країн, що постраждали внаслідок глобальної кризи (аби мати можливість конкурувати з Китаєм у питаннях економічних впливань).

Джерела та література

1. Корсунський С. Зовнішня політика в епоху трансформацій. Як не залишитись на узбіччі історії. Vivat, 2020.
2. USA vs. China Trade War Illustrated in 6 Visualizations. URL: <https://howmuch.net/articles/trade-war-in-6-visualizations>
3. The Longer Telegram: Toward A new American China Strategy, by Anonymous, URL:<https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2021/01/The-Longer-Telegram-Toward-A-New-American-China-Strategy.pdf>
4. Корсунський С. Чи буде у світі нова велика війна і де вона може розпочатись? URL: <https://zn.ua/ukr/international/chi-bude-u-sviti-nova-velika-vijna-i-de-vona-mozhe-rozpochatisja.html>
5. The Modern China-Russia-US Triangle Why we can't expect a stable "two vs one" dynamic this time around, by Vu Le Thai Hoang and Huy Nguyen, URL: <https://thediplomat.com/2021/06/the-modern-china-russia-us-triangle/>

6. Great Power Competition Doesn't Have to Be Bad. China–U.S. competition could actually be a net good for the world – if the middle powers can steer it in the right direction, by Fatih Oktay, URL: <https://thediplomat.com/2021/07/great-power-competition-doesnt-have-to-be-bad/>

7. National Security Strategy of the United States of America, December 2017 URL: <https://www.documentcloud.org/documents/4332347-NSS-Final-12-18-2017-0905.html>

Дорош Назар

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДЕРЖАВИ «СЕРЕДНЬОЇ СИЛИ» В КОНФЛІКТНОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ: КЕЙС ЯПОНІЇ

***Анотація.** Держави «середньої сили» є одними із ключових акторів світової арени у сучасній системі міжнародних відносин. Такі держави є важливими у конфліктному врегулюванні, що є однією з їх характеристик. Прикладом держав «середньої сили» є Японія, що бере безпосередню участь у розбудові миру в різних регіонах світу.*

***Ключові слова:** держави «середньої сили», Японія, конфлікт, конфліктне врегулювання.*

***Abstract.** «Middle power» states are one of the key actors on the world arena in the modern system of international relations. Such states are important for conflict resolution which is one of their characteristics. The example of “middle power” is Japan, which is directly involved in peacebuilding in various parts of the world.*

***Keywords:** «middle power», Japan, conflict, conflict resolution.*

Міжнародне середовище постійно змінюється. В умовах відсутності визначеної системи міжнародних відносин дедалі більше уваги приділяється акторам, які мають змогу впливати на міжнародні процеси, але не конкурують за гегемонію. Такими державами визначаються держави «середньої сили». Наразі немає єдиної дефініції держави «середньої сили», однак дослідники виділяють кілька характерних рис для таких держав. По-перше, це країни з достатнім авторитетом та статусом не тільки у своєму регіоні, а й на міжнародній арені загалом, який дозволяє їм впливати на політичні процеси. По-друге, як зауважив Е. Йордаан, це те, що «усі держави „середньої сили” демонструють зовнішньополітичну поведінку, яка стабілізує та легітимізує глобальний порядок, здебільшого через багатосторонні та спільні ініціативи» [3]. І по-третє, всі держави мають середні показники могутності, не конкуруючи за звання великої держави чи наддержави.

Зважаючи на вище наведені аспекти, «державу середньої сили» можна виділити як державу ліберального устрою, з вільною ринковою економікою, що володіє середніми параметрами могутності на міжнародній арені, має специфічні риси поведінки на міжнародній арені, виступаючи медіатором або допомагає знайти компроміс у міжнародних суперечках. Такі країни відображають здатність діяти на світовій арені, але водночас нездатність здійснювати гегемоністський вплив.

Японія є однією з провідних країн у сфері економіки, технологій, культури та інших сферах. Сумісність факторів того, як Японія представлена на міжнародній арені, дає змогу виокремити її як державу «середньої сили». Однією з

найхарактерніших рис, що притаманні державам «середньої сили», є їхня залученість до процесів конфліктного врегулювання.

Варто зазначити, що Японія бере участь у миротворчих операціях ООН. Наприклад, міжнародна миротворча операція в Судані 2012 р. Туди були відправлені двоє офіцерів та понад 300 осіб персоналу із Сил Самооборони Японії [1]. Метою було не лише підтримання миру між Суданом та Південним Суданом, а ще й поновлення інфраструктури, мереж та будівель. Окрім цього, було ще направлено 40 інженерів із Сил Самооборони Японії до Південного Судану, Кенії та Уганди. Це було зроблено для підтримки транспортування вантажів до цих країн [1].

Додатково урядом Японії було вкладено понад 2 млн дол. у сфери людської безпеки, щоб допомогти біженцям та переселенцям із зони бойових дій [1]. Завдяки своєму авторитету на міжнародній арені Японія брала участь у перемовинах щодо припинення вогню та перемир'я. Хоча Африка не є регіоном впливу Японії, вона була задіяна у конфліктному врегулюванні та допомозі, а це дає змогу стверджувати, що її статус не обмежується лише Азією. Японія брала участь і в подальших миротворчих місіях, що стосувалися Судану, та розширювала свою участь у них, незважаючи на складності, що виникали в процесі.

Одним із найактуальніших прикладів участі Японії у миротворчих процесах є війна в Україні. Після повномасштабного вторгнення росії в лютому 2022 року Японія активізувалась і почала вводити санкції та осуджувати зазіхання росії на українські території. Зокрема, Японія ввела санкції, що містили блокування системи SWIFT для російських банків, а також виділила понад 200 млн дол. для надання гуманітарної та економічної допомоги [4].

Японія була однією з перших країн Азії, що публічно висловили засудження дій російської федерації, не дивлячись на те, що у неї існують проблемні питання з росією щодо Курильських островів, такими діями вона могла погіршити своє становище. Також Японія є однією з країн G-7 та нещодавно була запрошена до зустрічі країн НАТО, хоча і не є країною-учасницею Альянсу. Все це ще раз доводить, що Японія має достатню могутність та авторитет, щоб впливати на політичні процеси в Європі, а війни України та росії є одним із головних питань у порядку денному [2].

Надання фінансової допомоги, підтримка санкцій та позицій України допомагає Японії зарекомендувати себе як одного з найвпливовіших гравців Азії. Це також сприяє покращенню іміджу Японії, який досі має негативний відтінок, зважаючи на її дії під час Другої світової війни.

Отже, можна зазначити, що держави «середньої сили» є одними з ключових гравців у рамках конфліктного врегулювання та запобігання конфліктів. Це аргументується тим, що такі країни мають достатній статус для того, щоб їх слово вважалось вагомим на світовій арені та дає змогу бути медіатором у конфліктах. Японія – це один із найяскравіших прикладів «середньої сили». Держава намагається грати роль посередника у міжнародних конфліктах, чітко висловлює свою позицію щодо тих, хто винен у розпалюванні конфліктних ситуацій. Японія, маючи значні фінансові активи, може впливати на прийняття рішень на рівні міжнародних і регіональних організацій.

Джерела та література

1. Akimoto D. Japan's international peace operations in South Sudan. Peacekeeping and civilian protection dilemmas. *Accord*. AJCR 17/2. February, 2017. URL: <https://www.accord.org.za/ajcr-issues/japans-international-peace-operations-south-sudan/>
2. Bartlett D. Japan Resets Its Role in Europe in the Wake of Ukraine War. *The Diplomat*. March 28, 2022. URL: <https://thediplomat.com/2022/03/japan-resets-its-role-in-europe-in-the-wake-of-ukraine-war/>
3. Jordaan E. The Concept of a Middle Power in International Relations: Distinguishing between Emerging and Traditional Middle Powers. Research Collection School of Social Sciences. *Politikon: South African Journal of Political Studies*. 2003. 30(1). PP. 165–181. URL: https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=1393&context=soass_research
4. Ryall J. Ukraine conflict: Japan stiffens resolve on Russia, but it comes with a price. *DW*. March 02, 2022. URL: <https://www.dw.com/en/ukraine-conflict-japan-stiffens-resolve-on-russia-but-it-comes-with-a-price/a-60986563>

Матвійчук Едуард

Донецький національний університет імені Василя Стуса

РЕЛІГІЯ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. З'ясовується роль релігійного фактору в міжнародних відносинах, його вплив на перебіг подій у різних куточках земної кулі, а також перспективи діалогу між державами та між різними конфесіями, адже конфлікти на релігійній основі є її досі серйозною проблемою. Беручи до уваги Африку, де релігійні конфлікти є найпоширенішим явищем, порівняно з іншими континентами, можна стверджувати, що ця проблема потребує негайного вирішення як з боку релігійних організацій, так і з боку політиків, вчених, публічних діячів, представників багатьох інших галузей.

Ключові слова: Релігія, конфесія, міжнародні відносини, тероризм, християнство, іслам.

Abstract. The purpose of this study is to clarify the role of the religious factor in international relations, the impact of this factor on events in different parts of the globe, as well as identifying prospects for religious dialogue between states and between religions, because religious conflicts are still quite serious problem. Particular attention should be paid to the African continent, where religious conflict is most prevalent compared to other continents, we can say that this problem should be studied and resolved immediately by religious and political, scholarly, public figures, and representatives of many other spheres.

Keywords: Religion, confession, international relations, terrorism, Christianity, Islam.

Релігійний фактор із давніх часів впливав як на життя окремої особи або суспільства, так і на політику держав та міжнародні відносини загалом. Важливою також є роль і конфесійного чинника, який мав та має значний вплив на відносини між державами. Держави часто використовують конфесійне середовище для реалізації своїх геополітичних інтересів.

На сучасному етапі можна говорити про зростання ролі релігійного чинника в міжнародних відносинах. Це пов'язано з підвищенням значення культурних факторів у формуванні світової політики через виникнення певного ідеологічного вакууму після кризи комунізму. Якщо за часів «холодної війни» світ був розподілений на ідеологічні групи, то наразі на перший план виходять інші цінності: історичне минуле народів, релігії, мови, належність до певних культурних груп, націй, цивілізацій.

В Африці після того, як народи цього континенту здобули незалежність від колонізаторів, актуальності набрала тема розподілу території африканських

держав, утворених на місці колоній, свого часу заснованих колонізаторами без урахування культурних, релігійних, історичних, етнічних та інших факторів. Все це підштовхувало народи Африки до постійних локальних конфліктів, які потім переростали у значно більші та серйозніші, частина з яких виїшла навіть за межі континенту [5].

У світлі того, що африканці є глибоко релігійними людьми, це фактично і стало головним тригером для конфліктів: було створено велику кількість ісламістських угруповань, які мали на меті досить радикальні цілі. Взяти лише для прикладу одну з найбільш радикальних на сьогодні організацій – «Боко Харам». Ця терористична організація ставить під питання безпеку не тільки держав басейну озера Чад, а є всесвітньою загрозою, адже ставить за мету знищення західних цінностей та розповсюдження радикального ісламу.

Також є й приклади впливу релігії на міжнародні відносини між європейськими державами та державами інших регіонів. Варто виділити Німеччину, яка разом з іншими європейськими державами зіткнулася з таким явищем, як «міграційна криза Європи», що розпочалась у 2015 році і пов'язана з багатократним збільшенням потоку біженців з Північної Африки, Близького Сходу та Південної Азії. Політикам Німеччини, на чолі яких тоді була Ангела Меркель, було необхідно адаптувати міграційну політику під нові умови [1].

Загалом німецька політика в цьому питанні була та є досить лояльною до біженців, проте не все так добре серед корінного населення ФРН. Не всім були до вподоби такі зміни, що викликало хвилю занепокоєння, демонстрацій, мітингів тощо. Саме ставлення до мігрантів також було неоднозначне, адже ті, хто не був готовий приймати біженців у своїй державі, почали проявляти свою позицію більше в сенсі національному, ніж релігійному, проте це невдоволення зачепило й усі супутні фактори, серед яких також є і релігія. Як зазначалося раніше, вихідці з Африки є досить релігійними людьми, на відміну від більш світських європейців, тому вони, проживаючи на території європейських держав, вимагають від навчальних закладів вивчення теології в школах, в яких навчаються їхні діти, обов'язкові перерви на молитви під час робочого часу та усі подібні нюанси, які нерідко є іскоурою релігійного конфлікту [2].

Важливо сказати й про релігійний конфлікт в Україні, який сьогодні продовжує набирати обертів через напад РФ на Україну. Як відомо, в Україні активно діяла та діє Українська православна церква, яка підпорядковується Москві, що в свою чергу в сучасних умовах є досить небезпечним фактором як для звичайних громадян, так і в міжнародному сенсі. З огляду на це у березні 2022 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 7204 «Про заборону Московського патріархату на території України» [3].

Проте є й позитивні прояви релігійного фактору, а саме підтримка з боку католицької церкви та активність Папи Римського Франциска, який досить часто у своїх виступах закликає зробити усе необхідне, щоб зупинити війну. Його активність помітна не тільки перед камерами операторів або людей, які слухають його виступи наживо, а й в Інтернеті. Час від часу він у соціальній мережі Twitter робить заяви на підтримку українського народу. Все це знаходить відгуки по всьому світові не лише серед католиків, а й представників інших конфе-

сій і тих, хто не є віруючим. Люди, звертаючись до лідерів своїх держав, спонукають тих у будь-який спосіб допомогти Україні у такий складний час [4].

Основа цієї проблеми потребує розгляду та розробки з боку політиків, владних кіл, державних та міждержавних органів, а також релігійних діячів з усіх куточків світу, які можуть зробити свій внесок у те, щоб релігія приносила мир, а не підживлювала вже наявні конфлікти. Ця тематика зберігає та ще довго буде зберігати свою актуальність в контексті того, наскільки відчутним є вплив релігії на міжнародні відносини: релігія може бути як тригером конфлікту, так і навпроти, – миротворчим фактором.

Джерела та література

1. Грюн Д., Хилле П., Елкина А. Самые масштабные кризисы эпохи Ангелы Меркель. DW. URL: <https://www.dw.com/ru/samye-masshtabnye-krizisy-jepohi-angely-merkel/a-59217574>
2. Жолквер Н. Отношение к беженцам изменило имидж Германии. DW. URL: <https://www.dw.com/ru/a-18698293>
3. Кирилук Т. Раді пропонують заборонити Московський патріархат в Україні. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/radi-proponuiut-zaboronuty-moskovskiy-patriarkhat-v-ukraini/a-61300043>
4. Офіційна сторінка Папи Франциска у Твіттер. URL: https://twitter.com/Pontifex?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor
5. Watchmen of Lake Chad: Vigilante Groups Fighting Boko Haram. URL: <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/244-watchmen-of-lake-chad-vigilante-groups-fighting-boko-haram.pdf>

Шурман Інна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

МЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ СПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

***Анотація.** Корупція завдає значних систематичних збитків суспільству і державі, є відомим фактором, який перешкоджає інвестиціям, розповсюджує та уповільнює економічне зростання. Як наслідок, влада є менш ефективною, а громадяни втрачають довіру до державних інституцій. Зрештою, корупція сильно вплинула й на імідж нашої країни.*

***Ключові слова:** корупція, імідж країни, інституції, економічне зростання.*

***Abstract.** Corruption causes systematic and significant damage to society and the state. Corruption is a known factor that hinders investment, spreads and slows economic growth. As a result, courts and local authorities are less effective in self-government, and citizens lose trust in state institutions. After all, corruption has strong impact on the image of our country.*

***Keywords:** corruption, country image, institutions, economic growth.*

Сьогодні жодна з країн світу не є повністю вільною від корупції. У країнах, де корупція найбільш поширена, вона стає законом, що походить із соціальної аномалії, і стає загальною системою правління для вирішення проблем і способу життя багатьох верств суспільства. Корупція в суспільній свідомості в країнах із відносно низькими доходами може мати руйнівний вплив на владу та громадян.

Ми сьогодні спостерігаємо в політичній культурі правовий нігілізм, правові механізми не відіграють значної ролі в управлінні соціальними взаємодіями,

механізми регулювання часто базуються на протиправних формах. Правовий нігілізм проявляється в низькій правовій культурі та недостатній правосвідомості. Спостерігаємо також розчарування в юридичних концепціях, невпевненість в абсолютній цінності права, легітимності та справедливості, бажання протистояти правовим ідеям, що є основними характеристиками правового нігілізму [3].

Розуміючи ситуацію, можна сказати, що корупція наразі також стала політичним чинником війни Росії проти України.

Зважаючи на те, що українські землі входили до складу Російської імперії, варто зазначити, що імперські уряди, не маючи належної оплати праці своїх робітників, дозволяли себе «годувати корупцією». Ретельно сплачуючи податки та інші збори зі свого майна до скарбниці, королівський чиновник міг утримати все, що додатково залучив.

Водночас у політичній культурі помітна тенденція: більшість громадян визнають поширеність корупції в країні, регулярно стикаються з її проявами і вважають, що політики, високопосадовці занадто корумповані, щоб виправити цю ситуацію. Як наслідок, існує практика позбавлення громадян вирішення проблеми на всіх рівнях [1].

Скептицизм звичайних політиків щодо їхньої здатності подолати традицію корупції є ключовим питанням і перешкодою для укорінення віри в майбутнє без корупції та зміни способу поведінки людей. Переважає негативне сприйняття української політичної влади на макрорівні (очевидно, внаслідок тривалої колоніальної залежності та подальшої антидержавної політики глав держав). Це призводить до високого рівня недовіри населення України до тих антикорупційних реформ, які проводилися останніми роками – вони сприймаються як популістські заяви [2].

Очищення країни від політичної корупції триватиме доти, поки політичні суб'єкти не відійдуть від сприйняття корупції як невід'ємної риси політичного процесу (політичний стереотип про неминучу інтеграцію політики та бізнесу на основі корупційних практик), але це може статися незабаром, після війни. Будь-яку толерантність до корупційних дій у політиці слід розглядати як антисоціальної. Потрібна велика робота держави, інститутів громадянського суспільства з громадянами над розвитком та зміцненням ментального ставлення до некорупції в політиці [4].

Отже, корупція – це не лише правове, а й культурне явище. Вона ґрунтується на соціальних нормах, проникає в соціальні цінності, стає звичайною практикою, якщо законодавство та правозастосування є основою правового нігілізму. Корупція є наслідком соціально-політичних криз загалом, політико-правової кризи народу й особливо економічної нестабільності держави. Корупція стає серйозною загрозою для верховенства права, побудови демократичної системи, стабільності суспільства та необхідних змін.

До війни все ще був високий рівень лояльності до корупції, що робило антикорупційні заходи неефективними, тому сьогодні нам потрібне міцне позитивне розуміння необхідності боротьби з корупцією, розуміння того, що будувати демократичну країну неприйнятно без подолання корупції. Після війни необхідні глибокі соціальні, економічні, політичні, ідеологічні та освітні реформи. Пріор-

ритетність боротьби з корупцією має містити заходи з подолання зайвої секретності та відсутності прозорості в уряді.

Джерела та література

1. Бондаренко О. В. Українська національна ментальність як політична цінність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2019. Вип. 36. С. 57–67.
2. Валюшко І. В. Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ: Нац. ін-т стратег. досл., 2017. 20 с.
3. Новікова Н. Є. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. *Наукові записки НаУКМА*. Сер. «Політичні науки». 2015. Т. 173. С. 30–34.
4. Політична корупція: як розпізнати та подолати: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. К. С. Давиденка. Київ: Ейдос, 2016. 52 с.

Берегута Віталій

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«ВАКЦИННА ДИПЛОМАТІЯ» КНР ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЗАЦІЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Анотація. У дослідженні висвітлено особливості «вакцинної дипломатії» як інструменту зовнішньої політики КНР під час пандемії COVID-19. Внаслідок аналізу різних кейсів доведено, що експорт вакцин Пекіном з метою отримання політичної вигоди або здійснення політичного тиску на уряди держав-реципієнтів призвів до зростання конфліктності в міжнародних відносинах і посилення політизації пандемії COVID-19.

Ключові слова: КНР, вакцина проти COVID-19, «вакцинна дипломатія», інструмент політики, Австралія.

Abstract. The article highlights the features of «vaccine diplomacy» as a PRC's foreign policy instrument during the COVID-19 pandemic. As a result of analysis of different cases, it has been proved that Beijing's export of vaccines for obtaining political benefits or exertion political pressure on recipient states' governments led to the intensification of disputes in international relations and politicization of the COVID-19 pandemic.

Keywords: PRC, COVID-19 vaccine, «vaccine diplomacy», policy instrument, Australia.

Створення вакцин та масова імунізація населення вважається основним засобом уповільнення темпів поширення коронавірусу і завершення пандемії COVID-19. З огляду на глобальний масштаб проблеми та економічні наслідки запроваджених протиепідемічних заходів винайдення вакцини та / або можливість її якнайшвидшого придбання або отримання у великих кількостях стали пріоритетними напрямками зовнішньої політики кожної країни. Однак в умовах, коли частині держав бракує економічних і науково-технічних ресурсів здійснювати розробку власної вакцини проти COVID-19 та неможливо її отримати в достатній кількості для імунізації власного населення через «вакцинний націоналізм» великих країн, уряди останніх прагнуть здобути політичні вигоди, інвестуючи в розробку вакцин та надаючи їх на платній або безоплатній основі. Здійснення цього з метою поліпшення відносин з іншими країнами та просування або досягнення стратегічних національних інтересів, зокрема підвищення

своєї репутації, регіонального й глобального впливу [16] та створення привабливого іміджу «відповідального актора», відоме в медіасередовищі та публіцистиці як «вакцинна дипломатія» [8; 12].

КНР є однією з таких найбільших країн, що успішно перетворила виробництво та розповсюдження вакцини проти COVID-19 на інструмент власної зовнішньої політики та елемент «м'якої сили». «Вакцинна дипломатія» Пекіна охоплює як кредитування для покупки вакцин, так і її безоплатне доставлення у понад 100 країн Латинської Америки, Карибського басейну, Азійсько-Тихоокеанського регіону та Африки. З одного боку, експорт китайської вакцини став актом посилення дружніх відносин КНР з різними державами, що доти не мали можливості їх отримати від інших країн або в межах ініціативи COVAX. Однак, з іншого боку, такі кроки переважно були політично вмотивованими.

По-перше, КНР прагне повернути свій позитивний імідж, зіпсований статусом країни, де відбувся спалах коронавірусу SARS-CoV-2, міжнародною критикою реакції на нього та підозрами у його винайденні в Уханському інституті вірусології. Надаючи вакцини закордон, КНР хоче покращити зовнішній образ країни, а також конкурувати з США за статус держави-лідера у подоланні пандемії COVID-19: після того, як Джоозеф Байден оголосив мету вакцинувати 70 % світового населення до вересня 2022 р. та закупити додаткові 500 млн доз вакцини Pfizer / BioNTech для їх надання країнам із низьким рівнем доходу [15], Сі Цзіньпін заявив про передачу африканським державам додаткового 1 млрд вакцин, реалізацію 10 проєктів у сфері охорони здоров'я, відправлення 1 500 медичних експертів та інвестиції щонайменше 10 млрд дол. в Африку [9]. По-друге, це здійснення тиску на національні уряди прийняти вигідні для Пекіна політичні рішення в обмін на отримання вакцин. Наприклад, Гондурас та Парагвай, які визнають Тайвань та стикалися зі складнощами через наявність невеликої кількості вакцин, стверджували, що Пекін пропонував доступ до власних вакцин за умови розірвання дипломатичних відносин із Тайбеєм [6]. Варто згадати й ситуацію, коли Україна у червні 2021 р. відкликала власний підпис від заяви щодо ситуації з правами уйгурів у китайській провінції Синьцзянь [2] нібито після попереджень Пекіна заблокувати доставлення пів мільйона доз CoronaVac [1].

Перетворення Пекіном вакцини проти COVID-19 на інструмент геополітичного впливу стало конфліктогенним фактором у відносинах з іншими державами. Зокрема, китайська «вакцинна дипломатія» зустрілась із жорстким опором з боку Австралії, яка претендує на лідерство в регіоні Океанії. Після того як у травні 2020 р. Пекін наклав санкції на ввезення австралійських товарів [7] у відповідь на заклики Канберри провести міжнародне розслідування джерела походження коронавірусу [11], між країнами виник конфлікт навколо постачання китайських вакцин до Папуа Нової Гвінеї. В липні 2021 р. КНР звинуватила Австралію в погрозах місцевим посадовцям не дозволяти там використання китайської вакцини Sinopharm, «політичних маніпуляцій, знущаннях та байдужості до здоров'я людей в Папуа Новій Гвінеї» й підриві співробітництва між КНР та тихоокеанськими країнами [5; 10].

У березні 2022 р. Прем'єр-міністр Австралії Скотт Моррісон оголосив, що Австралія, будучи історично найбільшим донором гуманітарної допомоги краї-

нам Океанії, серед якої і вакцини проти COVID-19, змогла перешкодити китайському «вторгненню» на тихоокеанські острови та планам Пекіна там побудувати власну військову базу. За словами політика, КНР прагне збільшити власний вплив у Тихоокеанському регіоні, пропонуючи острівним державам кредити на вигідних умовах, допомогу з імунізацією населення китайськими вакцинами та постачаючи військово обладнання до Соломонових островів для стабілізації ситуації із протестами в країні та Фіджі [3]. Потенційне укладення у квітні 2022 р. китайсько-соломонської безпекової угоди, що уможливить розташування китайських військових кораблів та поліції на Соломонових островах в обмін на підтримку безпеки та громадського порядку в країні [17] мобілізували зусилля країн-учасниць Чотиристороннього діалогу з безпеки в Індо-Тихоокеанському регіоні щодо запевнення лідерів країн Океанії у своїй можливості доставляти їм вакцини проти COVID-19 та гуманітарну допомогу для підтримки регіональної безпеки [4]. Уряди США, Австралії, Індії та Японії прагнуть у такий спосіб викоринити можливість використання Пекіном китайських вакцин як інструменту примусу та попередити мілітаризацію держав Тихого океану.

Своєю чергою Японія, побоюючись впливу КНР на виробництво та розповсюдження вакцин в Азії, доставила понад 23 млн доз AstraZeneca через COVAX та двосторонні угоди до Індонезії, Малайзії, Філіппін, Таїланду, В'єтнаму, країн Океанії та Тайваню [13]. Тайбей, скаржачись, що втручання Пекіна заблокувало укладення угоди із компанією BioNTech, назвав пожертвування вакцин Токіо проявом «непохитності дружби між Тайванем та Японією», яка є одним із головних «партнерів по свободі та демократії» [14].

Отже, «вакцинна дипломатія» стала невіддільним елементом зовнішньополітичної стратегії КНР щодо забезпечення свого позитивного іміджу, розширення кола дружніх до себе країн та демонстрації свого науково-технічного лідерства під час пандемії COVID-19. Однак таке збільшення китайського геополітичного впливу, що неодноразово супроводжувалося вимогами до урядів країн-реципієнтів вакцин прийняти вигідні для Пекіна політичні рішення в обмін на їх подальше постачання або для створення основи для своєї економічної, політичної й військової присутності, викликало супротив низки акторів, зокрема Австралії, Японії та США, які розглядають постачання вакцин таким країнам зі свого боку як елемент стримування КНР в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Усе це є проявами політизації пандемії COVID-19 у міжнародних відносинах, оскільки такі міждержавні суперечки навколо першості у постачанні вакцин вказують на перетворення вакцини проти коронавірусу на політичний інструмент вигідної реалізації національних інтересів, що є більш пріоритетним для вищезазначених країн ніж консолідація глобальних зусиль для проведення рівномірної кампанії імунізації населення у різних частинах світу.

Джерела та література

1. Китай міг натиснути на Україну вакциною щодо захисту прав уйгурів. *BBC News Україна*. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-57621958>
2. Щодо участі делегації України у 47-й сесії Ради ООН з прав людини. Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. 2021.

URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/news/shchodo-uchasti-delegaciyi-ukrayini-u-47-j-sesiyi-radi-oon-z-prav-lyudini?fbclid=IwAR3JzoRXhheF5cfX6qGMcr0rrPch2qxbnQoAXKboTSH-y93XmZRmKsImco4>

3. Australia's vaccine diplomacy in Pacific islands wards off Beijing, prime minister says. Reuters. 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/australias-vaccine-diplomacy-pacific-islands-wards-off-beijing-pm-morrison-2022-03-13/>

4. Blinken to meet Pacific islands leaders balancing China and west. Reuters. 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/blinken-meet-pacific-islands-leaders-balancing-china-west-2022-02-09/>

5. China Accuses Australia of Meddling in Papua New Guinea Vaccination Efforts. Voice of America. 2021. URL: https://www.voanews.com/a/covid-19-pandemic_china-accuses-australia-meddling-papua-new-guinea-vaccination-efforts/6207979.html

6. China is using vaccines to push its agenda in Latin America, and the U.S. is behind the curve, experts say. ABC News. 2021. URL: <https://www.nbcnews.com/news/world/china-using-vaccines-push-its-agenda-latin-america-u-s-n1268146>

7. China suspends Australian beef imports from four abattoirs. The Sydney Morning Herald. 2020. URL: <https://www.smh.com.au/politics/federal/china-suspends-australian-beef-imports-from-four-abattoirs-20200512-p54s4k.html>

8. China's COVID-19 Vaccine Diplomacy Reaches 100-Plus Countries. Voice of America. 2021. URL: <https://www.voanews.com/a/china-s-covid-19-vaccine-diplomacy-reaches-100-plus-countries/6233766.html>

9. China's Xi pledges another 1 bln COVID-19 vaccine doses for Africa. Reuters. 2021. URL: <https://www.reuters.com/world/africa/chinas-xi-pledges-10-blm-credit-line-african-financial-institutions-2021-11-29/>

10. Exclusive: Planting 'consultants,' blocking vaccine approval, threatening officials – Australia sabotages China-PNG cooperation by all means. Global Times. 2021. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202107/1227658.shtml>

11. Global independent inquiry into the coronavirus set to pass. The Sydney Morning Herald. 2020. URL: <https://www.smh.com.au/politics/federal/global-independent-inquiry-into-the-coronavirus-set-to-pass-20200518-p54txb.html>

12. Hill I. Russia and China's Vaccine Diplomacy: Not Quite the Geopolitical Slam Dunk. Australian Institute of International Affairs. 2021. URL: <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/russia-and-chinas-vaccine-diplomacy-not-quite-the-geopolitical-slam-dunk/>

13. Japan to donate 30 million additional COVID-19 vaccine doses. The Japan Times. 2021. URL: <https://www.japantimes.co.jp/news/2021/09/23/national/japan-new-vaccine-donations/>

14. Japan to Send Millions More Vaccine Doses to Taiwan, Asian Neighbors. Voice of America. 2021. URL: https://www.voanews.com/a/covid-19-pandemic_japan-send-millions-more-vaccine-doses-taiwan-asian-neighbors/6208188.html

15. Joe Biden to propose target of vaccinating 70 % of world in a year. The Guardian. 2021. URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/sep/14/joe-biden-propose-target-vaccinating-world-covid>

16. Outhaithip T. Vaccine Diplomacy in the Era of COVID-19. University of Geneva. 2021. URL: <https://www.meig.ch/highlight-6-2021-vaccine-diplomacy-in-the-era-of-covid-19/>

17. Security agreement with China 'initialled' by both countries, Solomon Islands says. The Guardian. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/31/security-agreement-with-china-initialled-by-both-countries-solomon-islands-says>

СЕКЦІЯ 3

«М'ЯКА СИЛА» ТА СУЧАСНА ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ

Varsimashvili Mariam

International Black Sea University, Tbilisi, Georgia

PUBLIC DIPLOMACY AND SOFT POWER IN INTERNATIONAL POLITICS: A STRATEGIC TOOL OF PROPAGANDA

***Анотація.** Розуміння зв'язку між публічною дипломатією та м'якою силою є життєво важливим для здійснення влади в наш час. У міжнародній політиці ресурси м'якої сили виражаються країнами через демонстрацію своєї культури, своїх політичних цінностей та зовнішньої політики. Хоча публічна дипломатія є інструментом, який використовують уряди для спільної мобілізації цих ресурсів для спілкування та залучення громадськості інших країн, громадськість, а не уряди через мовлення, субсидування культури, організацію обмінів тощо.*

***Ключові слова:** публічна дипломатія, м'яка сила, пропаганда.*

***Abstract.** The understanding the relationship between public diplomacy and soft power is vital to exercise power, nowadays. In international politics recourses that soft power employs is expressed by countries through demonstrating their cultures, their political values and foreign policies. While public diplomacy is an instrument used by governments to mobilize these recourses together to communicate with and attract publics of other countries, publics rather than governments through broadcasting, subsidizing culture, arranging exchanges and so on.*

***Keywords:** public diplomacy, soft power, propaganda.*

In 21th century, public diplomacy and soft power has become an effective tool to shape publics' perceptions in a way that is favorable for states through establishing intangible assets of an attractive personality, culture, political values and institutions and policies that are legitimate or have a moral authority. Therefore, understanding the relationship between public diplomacy and soft power is vital to exercise power, nowadays. In international politics recourses that soft power employs is expressed by countries through demonstrating their cultures, their political values and foreign policies [1].

While public diplomacy is an instrument used by governments to mobilize these recourses together to communicate with and attract publics of other countries, *publics rather than governments* through broadcasting, subsidizing culture, arranging exchanges and so on.

Public diplomacy played an effective role during wartimes (First and second world wars) and especially throughout the cold war, it helped to erode the faith in communism behind the iron curtain. However, in an information age its relevance grew rapidly as more and more democratic governments established in the world and public opinion started to matter even more. Soft power becomes progressively influential nowadays as current struggle against transnational terrorism requires winning hearts and minds of people, rather overreliance on hard power, which isn't quite promising in bringing success in times of modern conditions [2, 4].

Public diplomacy requires an understanding of the role of credibility, reputation and civil society in projecting soft power. Without underlining national credibility, instruments of public diplomacy cannot do much in translating cultural recourses into soft power of attraction [3, 5, 6].

Thus, the effectiveness of public diplomacy is measured by minds changed. Public diplomacy, which falls into propaganda, not only fails to persuade, but undermines soft power as well.

References

1. Hukil S. Is public diplomacy inherently a manifestation of „soft power”? *Glendon journal of international studies*, 1–21.
2. Jan M. Wielding soft power: a new public diplomacy. *Netherlands institute of international relations*, 1–29.
3. Nye J. S. Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 94–109. URL: <http://www.jstor.org/stable/25097996>
4. Rugh W. American soft power and Public diplomacy in the Arab World. *Palgrave communications*, 1–7.
5. Snow N. Public diplomacy and propaganda: Rethinking diplomacy in the age of persuasion. *E-international relations*, 1–3.
6. Woodyatt J. War Scares and (Nearly) the End of the World: The Euromissiles crisis of 1977–1987. *E-International relations*, 1–7.

Shatikashvili Giorgi

International Black Sea University, Tbilisi, Georgia

PUBLIC DIPLOMACY AND SOFT POWER OF RUSSIA

Анотація. *Негативне сприйняття Росії, на думку російських дипломатів, є або результатом відсутності відповідних та / або адекватних знань про націю та її людей на Заході, або результатом навмисних спроб західних ЗМІ та влади зруйнувати російський образ. Інформаційна стратегія є життєво важливою не лише для пояснення чи підтвердження конкретного політичного вибору, а й для демонстрації успіхів Росії, російської культури і, головне, російської мови за кордоном, як сформульовано в Концепції зовнішньої політики [2]. Отже, головна проблема вбачається не в країні чи її політиці, а насамперед у нерозумінні іміджу та прогнозованої ідентичності Росії. Такий погляд на проблему з «важким образом» означає, що, передаючи більше інформації, це «неправильне сприйняття Росії» можна виправити.*

Ключові слова: *Росія, пропаганда, інформаційна війна.*

Abstract. *Negative perceptions of Russia, according to Russian diplomats, are either the result of a lack of suitable and / or adequate knowledge about the nation and its people in the West, or are the result of an intentional endeavor by Western media and authorities to ruin Russia's image. The informational strategy is vital not only for explaining or confirming specific policy choices, but also for displaying Russia's successes, Russian culture, and, most importantly, the Russian language abroad, as the Foreign Policy Concept paper articulates [2]. Thus, the core problem is seen to be not in the country or its policies, but rather in the misunderstanding of Russia's image and projected identity. Such an «image-heavy» perspective on the issue, then, implies that by beaming more information this «misperception of Russia» can be corrected.*

Keywords: *Russia, propaganda, information warfare*

Research conducted in the West revealed that Russia was predominantly associated with vodka, the KGB, the mafia, and Kalashnikov weapons, all of which were undoubtedly unfavorable images for a country trying to reclaim its «Great Power» position at the time. More crucially, such a bad worldwide impression was seen as a key impediment not just to Russia's deeper integration with the West, but also with major international organizations, which was arguably another major foreign policy goal.

The country's image issue was also perceived as a big economic disadvantage, frightening away much-needed investors and possible corporate collaborations, and delaying the country's modernization. To ameliorate its image, therefore, Kremlin started paying greater attention to public diplomacy, not only incorporating it into its major foreign policy framework, but also starting numerous initiatives and revamping the Soviet-era outreach institutions.

As you may be aware, various philosophies define public diplomacy differently; for example, some identify it with propaganda, while others associate it with lying, soft power, and so on.

The Foreign Policy Concept of 2008 and its 2010 Addendum, two significant policy papers on Russian public diplomacy, publicly refer to public diplomacy as a strategy of fostering Russian influence across the world. Many academics appear to believe that public diplomacy is primarily a weapon towards the ultimate goal of soft power and increased international influence.

Negative perceptions of Russia, according to Russian diplomats, are either the result of a lack of suitable and/or adequate knowledge about the nation and its people in the West, or are the result of an intentional endeavor by Western media and authorities to ruin Russia's image. The informational strategy is vital not only for explaining or confirming specific policy choices, but also for displaying Russia's successes, Russian culture, and, most importantly, the Russian language abroad, as the Foreign Policy Concept paper articulates [2].

Thus, the core problem is seen to be not in the country or its policies, but rather in the misunderstanding of Russia's image and projected identity. Such an «image-heavy» perspective on the issue, then, implies that by beaming more information this «misperception of Russia» can be corrected. Perhaps the most telling position in this regard is that of Erast Galumov, professor at the Russian Diplomatic Academy, who suggests that Russia's image can be improved without any significant changes in the country itself.

Nonetheless, terms like «humanitarian cooperation», «civil society cooperation», «citizen diplomacy», «development aid», and «integration» are frequently used interchangeably with «public diplomacy» and «soft power», blurring the distinctions between these concepts, their ultimate goals, and the major players involved. As previously stated, the humanitarian component distinguishes «public» from «social» or «people's» diplomacy, with the latter relying on non-state actors – local governments, non-governmental organizations, and private commercial organizations – to establish relationships without the involvement of the national government [1].

These organizations maintain a network of cultural and educational facilities abroad, plan and host numerous cultural events and festivals, and function as mediators in enticing Russians living abroad as well as foreign students to study in Russia.

Analyzing Russian public diplomacy, its soft power which is used by Russian intelligence services is vital for every person who is interested in international relations and international security because modern diplomacy is mostly based on public diplomacy, since it affects on opinion of the population inside the country and population's opinion is the source of important decisions that determines country's domestic and foreign policies [3]. I am glad that I have the opportunity and motivation to learn

about modern Russian diplomacy, its methods, mainstays, challenges and possible future prospects, which will naturally be reflected in many countries around the world, including my homeland, Georgia.

References

1. Addendum. mid.ru. Retrieved from <https://www.mid.ru/ru/home?>
2. EVANS J. (2005, December 1). Spinning Russia.
3. Joseph S. Nye, J. Soft Power. *Foreign Policy*.

Рибак Дар'я

Донецький національний університет імені Василя Стуса

КАНАЛИ КОМУНІКАЦІЇ БРЕНДУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ 2022 Р.

Анотація. Повномасштабне російське вторгнення в Україну у 2022 році актуалізує питання сприйняття України у світі. Для остаточного викоринення негативних стереотипів та поширення нових меседжів про Україну є важливим застосовувати різні канали комунікації державного бренду. Авторка у статті досліджує, які інструменти наразі реалізуються для зміцнення іміджу України.

Ключові слова: імідж, державний бренд, культура.

Abstract. The full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022 raises the issue of Ukraine's perception of the world. It is important to use various channels of communication of the state brand to finally eradicate negative stereotypes and spread new messages about Ukraine. In the article the author explores what tools are currently being implemented to strengthen Ukraine's image.

Keywords: image, state brand, culture.

Міжнародний імідж та бренд держави формуються тривалий час. До процесу реалізації національного брендингу залучені низка урядових та неурядових установ певної держави, тому імідж та державний бренд – це сталі концепції, які важко змінити за декілька днів. Значну роль у цьому процесі відіграє «м'яка сила», яку наразі застосовує все більше держав. Інструментарій «м'якої сили» націлений на побудову чи зміцнення позитивного міжнародного іміджу держави, що впливає на її авторитет, підтримку іншими акторами та загалом майбутній розвиток.

В основу дослідження було покладено науковий доробок С. Анхольта про національний брендинг. З українських дослідників варто виокремити О. Корчагіну та О. Євтушенко, які детально розглянули особливості побудови брендингу України. Для якісного аналізу та ґрунтовної аргументації були використані новинні матеріали Міністерства освіти і культури України та Українського Інституту.

Мета повідомлення – порівняти, як змінилися канали комунікації державного бренду України в умовах воєнного стану і з'ясувати відповідну тенденцію у позиціонуванні нашої держави за кордоном.

Серйозна робота у сфері державного брендингу України розпочалася з 2014 року, коли було зроблено низку значних кроків у сфері культурної дипломатії і створенні офіційного бренду України. Втім, не вистачало системності, структурованості та кращої синергії між усіма стейкхолдерами національного

брендингу. Методом «спроб і помилок» українські урядові та неурядові установи здійснювали значимі заходи для просування іміджу держави. Протягом останніх років сприйняття України стало кращим, адже розвинулися різні канали комунікації державного бренду, налагодилася співпраця між українськими та закордонними стейкхолдерами у сфері національного брендингу.

Повномасштабна війна Російської Федерації в Україні у 2022 р. вимагає нових стратегій розвитку для України, зокрема і сфери державного брендингу. На перший погляд здається, що через війну інформація про Україну миттєво поширилася на всі континенти і працювати над іміджем держави наразі немає потреби, адже в очах світової спільноти Україна та українська нація – це символи героїзму та свободи. Звичайно, цей беззаперечний факт сили нашої держави знають у країнах, які раніше навіть не чули про Україну, проте важкі часи вимагають ще кращої роботи над іміджем держави.

Відсутність якісних історико-культурних знань про Україну сприяє поширенню різних стереотипних уявлень. За словами генерального директора Українського Інституту В. Шейка, зараз існує нагальна потреба у культурній дипломатії, історії про сучасну Україну мовою кіно, літератури, музики, мистецтва чи театру, підтримка українознавства в іноземних університетах, медіапартнерство, адже ці зусилля зроблять наш голос почутим у світі. Він також звертає увагу, що попри тисячі статей про Україну у відомих новинних агенціях вживана риторика у медіапросторі лише спотворює розуміння реальних подій в Україні [3]. До прикладу, нещодавня стаття Washington Post про російсько-український конфлікт зменшує тисячолітню історію України у кілька речень, упускаючи нюанси відносин між двома країнами [2].

Знецінення ідентичності та діяльності України у світових медіа через навмисне чи ненавмисне зміцнення наявних стереотипів, використання слабкої риторики лише посилюють російський наратив про нібито ненадійну Україну. Наразі одне з головних завдань українських інституцій у сфері брендингу – надавати ґрунтовні, неупереджені та експертні знання про Україну.

Найбільш ефективним рупором держави у світі зараз можна вважати закордонних українців, які від перших днів війни різними способами сприяли поширенню правдивої інформації про Україну: починаючи від мітингів у вільній Україні до організації освітніх заходів, акцій, семінарів про українську історію та культуру. Окрім військового протистояння, ми боремось і на інформаційному фронті. Активність української закордонної діаспори з початку російського вторгнення в Україну є вражаючою. До прикладу, діаспора українців у Канаді регулярно влаштовує флешмоби на підтримку України, організовує акції, під час яких жінки одягають вишиванки, зображують жакливі кадри війни [1]. Членкиня волонтерського руху в Канаді Я. Грушевська зауважила, що виникла ідея постати у драматичному вигляді, адже в Канаді показують війну більш делікатно. Це лише один із фронтів, на якому працює діаспора в канадському місті Едмонтон [1]. Важливим є те, що така активність українців за кордоном, поширення української символіки, пісень, інших елементів айдентики показує, якою насправді є Україна, і такі дії все більше викликають у іноземців захоплення мужністю та гідністю українського народу.

Зрозуміло, що наразі українська влада та суспільство більше зосереджені на підвищенні обороноздатності держави та міцному протистоянні російській агресії, але посилювати міжнародний позитивний імідж України вже під час війни є також дуже важливим, адже це нейтралізує образ держави-жертви, а у найближчому майбутньому таке сприйняття і зовсім зникне. Варто також зазначити, що не лише на рівні українського суспільства здійснюються серйозні кроки у просуванні бренду України, проте і на вищому рівні держави є позитивні новини. Нещодавно Міністерство культури та інформаційної політики України разом із Державним агентством України з питань мистецтва та мистецької освіти та партнерами заявили про початок проекту «Україна тепер і назавжди» [4]. Це є новим брендом української культури під час війни #StandWithUkraine. Основна ідея проекту – привернути увагу світової аудиторії до української культури та мистецтва, сприяти подальшому об'єднанню міжнародної спільноти в опорі російській агресії. Окрім заклику продовжувати культурну блокаду Російської Федерації, важливим також є надання правдивої та експертної інформації закордонній спільноті про українські культурні проекти та мистецькі заходи. Міністр культури та інформаційної політики України О. Ткаченко стверджує, що саме зараз нам потрібно говорити мовою української культури, «м'якою силою», що об'єднує та ідентифікує українців, нашою спадщиною та мистецтвом, нашими цінностями. Українська культура наповнюється абсолютно новими значеннями. Розширення її кордонів – це можливість привернути увагу інших країн як до нашої історії, так і до подій сьогодення [4].

Отже, попри широкомасштабну війну держава налагоджує канали комунікації бренду України у світі і сприяє поширенню образу сучасної, сильної та героїчної держави. Наразі важливо підтримувати такий імідж мовою символів української культури – а саме кіно, літератури, музики, мистецтва чи театру, – а також вимагати використання правильної риторики у медіапросторі, адже ці дії матимуть великий вплив на стратегію «м'якої сили» України та загалом на міжнародний імідж держави у майбутньому.

Джерела та література

1. «Війна – це страшно». Як українська діаспора в Канаді підтримує Україну. *Суспільне новини*. 15 квітня 2022 року. URL: <https://suspilne.media/227611-vijna-ce-strasno-ak-ukrainska-diaspora-v-kanadi-pidtrimue-ukrainu/>
2. Four maps that explain the Russia-Ukraine conflict. *The Washington Post*. 26 february 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/01/21/ukraine-russia-explain-maps/>
3. The cultural voice of Ukraine. Volodymyr Sheiko. *USC Center on Public Diplomacy*. 24 february 2022. URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/cultural-voice-ukraine>
4. «Ukraine Now and Forever»: the state presents a new brand of Ukrainian culture in the world during the war #StandWithUkraine. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. 15 квітня 2022 р. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7058.html>.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОЛЕ ВІЙНИ В ПУБЛІКАЦІЯХ СОЦІАЛЬНИХ СТОРІНОК КАФЕДР ТА ВИКЛАДАЧІВ ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Анотація. У статті відображено, як представники ДонНУ імені Василя Стуса у своїх статтях та постах у соціальних мережах Facebook та Instagram розвінчують примарну «братність націй» та типовий наратив «неіснування України» як держави.

Ключові слова: інформаційне протистояння, російсько-українська війна, ДонНУ імені Василя Стуса, пропаганда.

Abstract. The article shows how the representatives of Vasyl' Stus DonNU in their articles and posts on social networks Facebook and Instagram debunk the illusory "brotherhood of nations" and the typical narrative of "Ukraine's non-existence" as a state.

Keywords: Information confrontation, Russian-Ukrainian war, Vasyl' Stus DonNU, propaganda.

Війна Російської Федерації проти України розпочалася у 2014 р. з анексії Криму та частини території Сходу нашої держави. Майже відразу країни Заходу розкритикували РФ [16]. Підтвердженням зазначеного є те, що 27 березня 2014 р. Генасамблея ООН підтримала територіальну цілісність України, засудивши анексію Криму та збройної агресії і зазначивши, що «... це не питання України чи Європи, бо будь-яке застосування сили для зміни кордонів – це виклик усьому світу...» [1].

Варто сказати, що формально «війна» розпочалася ще з розгортання політики використання методів «брудної дипломатії» (саме інформаційна пропаганда) Російською Федерацією у своїх та іноземних ЗМІ, а також створення образу «салоїдного, тупого хохла» у своїх фільмах та шоу з 1990-х років; історичним фактом є те, що загострення цієї негативної тенденції почалося під час подій «Євромайдану» [8]. Доказами цього може стати те, що, по-перше, більшість російських джерел інформації з 2013–2014 рр. створювали дезінформативні заяви по типу «Независимость Украины построила Россия», «Крым и Донбасс – это русские земли», «Россия опять дает помощь украинцам в Крыму и Донбассе» тощо. Це типові апеляції до історії заради вирішення політичних завдань сучасності [6]. Також заяви про «побудову країни» характерні для антигрузинської пропаганди Кремля [15]. Як зазначають українські дослідники, в добу так званої «постправди» пропаганда щодо історії буде все більше поширюватися в інформаційному полі України як з боку московської сторони, так і українськими політиками [5].

Варто зазначити, що після початку окупації частини Донецької та Луганської областей більшість закладів вищої освіти були евакуйовані до інших частин України, одним із таких університетів став Донецький національний університет імені Василя Стуса, перемістившись у місто Вінниця та продовживши свою освітню діяльність [2]. Тому пропонуємо проаналізувати такі питання: як офіційні сторінки університету в соціальних мережах Instagram та Facebook висвітлюють події російсько-української війни? Як феном «інформаційного протистояння» впливає на позитивний імідж «справжнього українського» університету?

Як викладачі факультету історії та міжнародних відносин, пишучи свої статті та пости в акаунтах у соціальних мережах, борються з проросійськими фейками про війну та історію України?

Звертаючись до аналізу джерел інформації, розглянемо офіційну Facebook-сторінку ДонНУ імені Василя Стуса [3]. На майданчику цієї мережі ми можемо побачити один із нових дописів цього навчального закладу за 19 квітня 2022 р., в якому описано, як Стусівський університет намагається допомагати тваринам, яких було евакуйовано з «гарячих точок»: «... стусівці продовжують допомагати усією родиною! Протягом тижня волонтерським департаментом Студентської Ради Юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса... було організовано збір коштів для притулку тварин, багато з яких було евакуйовано з територій, де ведуться активні бойові дії...» [7].

Варто згадати також пости та роботи деяких викладачів факультету історії та міжнародних відносин ДонНУ імені Василя Стуса. «Занадто довго нас навертали до „великої культури братнього народу”. При цьому ж не розповідали про думки діячів тих „братніх” діячів культури про наш народ...», – пише К. І. Мелекесцев. Слід сказати, що десятиліттями історію України та й увесь український народ «поливали помиями» говорячи про нас, ніби ми частина «великої московії», малороси-салоїди [4]. Саме ось такі нарativi потрібно розвінчувати, адже вони і є частиною інформаційної політики держави-ворога, яка протягом всього часу свого існування хотіла довести, що: «московія – Русь». Автор посту також наводить слова представника «братнього» народу про українців: «...Один великоросс великодушно и честно смотрит на все национальности, без всякой злобы и преднамеренности, тогда как малоросс, например, вечно держит камень за пазухой и не может отнестись к великороссу иначе, как с враждой...» [13]. «Фото з визволених наших міст облетіли сьогодні весь світ. Злочини, здійснені „освободителями”, не вписуються ні в які межі здорового глузду. Розстріл у потилицю цивільних, сексуальне насилля над дітьми, розстріляні автівки із надписами „Діти”, зв’язані руки у жертв – це те, що робить „друга армія світу” в Україні в ХХІ ст.», – пише В. В. Лимар [10]. Авторка статті повністю погоджується з попередніми аргументами, адже загальноновизнаним фактом є те, що РФ протягом багатьох років використовувала політику «зросійщення» до всіх народів та територій, які окупувала; упродовж 2015–2022 рр. російські пропагандисти-спеціалісти неодноразово згадували, що Україну потрібно знищити, щоб «реформувати українців», їх потрібно знищити... Ось такі факти звірства московських військових були викриті в Бучі, Ірпіні.

Важливою для розуміння парадоксу «хижацького» бажання РФ загарбати територію АР Криму є стаття «Фактор „історичної пам’яті” у зовнішній політиці сучасної Росії» Ю. Т. Темірова [9]. Автор статті зазначає, що протягом довгого часу російські пропагандисти використовували традиційні тези, які були спрямовані для переписування історії у вигідному руслі, про те, що нібито «територія є стратегічно важливою, тому що саме тут знаходиться духовний виток формування багатоликої, але монолітної російської нації та централізованої Російської держави» [9]. Із попередніх «аргументів» московських науковців можна зробити логічні висновки: по-перше, майже всі «незалежні науковці» (при-

наймні ті, які залишилися працювати) писали і пишуть свої роботи для поширення думки Кремля (один із типових наративів протягом останніх років про війну – «Истерия Запада и стран Европы по поводу „российского вторжения” на Украину накаляется под почти непрерывные массированные обстрелы Донбасса со стороны вооружённых сил Украины» [14]. По-друге, їхня «історична пам'ять» залишається лише примарними уявленнями та мріями про СРСР та про існування «Великой России» (саме за цією методикою «меланхолії» за минулим сучасна РФ хоче показати свою давність, те, що вона нібито набагато «старша» за Україну).

Щоб зрозуміти ставлення представників університету до феномену «Путінізм», потрібно розглянути статтю І. В. Богінської «Що таке „путінізм” і чи існує він взагалі?» [11]. Авторка статті вказує на витоки такого феномену, як «путінізм», в історичному аспекті: нову модель держави В. Сурков називає «державою Путіна», а самого російського президента ставить в один історичний ланцюг з Іваном III, Петром I та Леніним. Описуючи «путінську модель влади», В. Сурков лише один раз вживає слово «путінізм», називаючи ним «ідеологію майбутнього» [11]. Аналізуючи вищесказане, слід сказати, що саме ось такий описовий метод «владики московії» є типовим наративом для переписування історії з метою створення вигідної картинки ідеальної держави та суспільства РФ (метод змінення історичних фактів був присутнім ще з середніх віків, а сучасні псевдоісторики РФ намагаються розповісти про Київську Русь як прабатьківщину Московії, до того ж вигадують, що перша столиця Русі була чи то в Старій Ладозі, чи то в Новгороді: «... докорінне перекручення історії Російської імперії, направлене на створення історичної міфології про те, що Московія і Київська Русь мають спільні історичні корені, що Московія має „спадкові права” на Київську Русь...») [12]. Завершує авторка статтю тим, що «путінізм» у більшості світу розуміють як антитезу демократії та ліберальних цінностей.

Підбиваючи підсумки, слід сказати, що інформаційна війна, яку проводить РФ у своїй зовнішній політиці, призводить до виникнення нормативів-фейків про те, що України нібито ніколи не існувало. Проаналізувавши пости ДонНУ імені Василя Стуса та статті викладачів навчального закладу, бачимо, що саме цей університет допомагає українській державі розвінчувати фейкові історичні факти від «науковців РФ».

Джерела та література

1. Генасамблея ООН підтримала територіальну цілісність України. archive.org. URL: <https://web.archive.org/web/20210122214717/https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/27/7020541/>
2. Донецький національний університет імені Василя Стуса. donnu.edu.ua. URL: <https://www.donnu.edu.ua/uk/>
3. Донецький національний університет імені Василя Стуса. facebook.donnu. URL: <https://www.facebook.com/donnu.edu.ua>
4. Занадто довго нас наvertsали до «великої культури братнього народу». facebook.com. URL: <https://www.facebook.com/groups/1464743990339727/permalink/2149135618567224/>
5. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди. *Історичні і політологічні дослідження*. №1(66). С. 130–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2079-1828.2020.1.10>
6. Паламарчук Ю. Д. Революція гідності та інші події 2013–2014 рр. в масмедіа: інформаційне протистояння, рік восьмий. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/11201/11093>

7. Стусівці продовжують допомагати усією родиною! facebook.com. URL: <https://www.facebook.com/139364059496639/posts/4541100222656312/>
8. Україна в російських фільмах! Історія зомбування народу «Загін кіноманів». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=evkr6wG3BY0>
9. Теміров Ю. Т. Фактор «історичної пам'яті» у зовнішній політиці сучасної Росії. *Історичні і політологічні дослідження*. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті». Вінниця: ДонПУ імені Василя Стуса, 2018. С. 257–266.
10. Фото з визволених наших міст Facebook.com. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=1445960342473410&id=100011783736399
11. Богінська І. В. Що таке «путінізм» і чи існує він взагалі? *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2017–2018 рр.* Т. 1. Вінниця, 2019. С. 65–66.
12. Як Московія привласнила історію Київської Русі. *Universum.lviv*. URL: <https://universum.lviv.ua/journal/2011/6/dashk.htm>
13. Воспоминания и исследования о творчестве Ф. М. Достоевского. Книга первая / ред. М. А. Александров, В. Г. Авсеенко, Х. Д. Алчевская и др. Москва–Берлин: Директ-Медиа, 2015. 367 с.
14. Україна переходить границю: бої в Донбасі та евакуація – трансляція. regnum.ru. URL: <https://regnum.ru/news/3511089.html>
15. Mieliekiestev K. The “Post-truth era” and its effects on public perception of Georgian and Ukrainian history. 15th International Silk Road virtual conference. Conference Proceedings (Silk Road 2020) = აზრებულის გზის მე-15 დობანციური საერთაშორისო კონფერენცია. Silk Road Conferences. October 09–10. Tbilisi, Georgia, 2020. pp. 24–32.
16. Robin Geiß. Russia's Annexation of Crimea: The Mills of International Law Grind Slowly but They Do Grind. *International Law Studies* (англ.) (Newport: Stockton Center for the Study of International Law) 91: 426–449.

Мусіюк Інга

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОБРАЗ РОССИИ У СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ОПИТУВАНИЯХ

Анотація. У статті висвітлено питання ставлення народів країн до Російської Федерації у соціальних опитуваннях та їхнього впливу на сприйняття даного суб'єкта міжнародних відносин у світі. Внаслідок проведеного аналізу зроблено акцент на особливостях думок щодо Росії як актора міжнародних відносин серед населення різних країн за допомогою таких служб, як Pew Research Centre, Європейська рада з міжнародних відносин (ECFR), *The Washington Post*, *Global Times* та *University of Maryland*.

Ключові слова: образ держави, соціологічні опитування, населення, Російська Федерація.

Abstract. The article highlights the attitude of the different countries' peoples to the Russian Federation in social surveys and the impact on this actor of international relations perception in the world. The analysis highlighted the views on Russia as an actor of international relations among various countries through services such as Pew Research Center, European Council on Foreign Relations (ECFR), *The Washington Post*, *Global Times*, and *The University of Maryland*.

Keywords: image of the state, sociological survey, people, the Russian Federation.

Міжнародні відносини частково належать до сфери соціальних наук, саме тоді під час дослідження держав та їх образів у світі необхідно звернутися до со-

ціології. Одним із способів проведення досліджень у сфері міжнародних відносин є організація соціологічних опитувань. Як метод дослідження міжнародні соціологічні опитування полягають у зборі даних від людей із різних країн, які відповідають на низку питань з теми. Міжнародні опитування є багатим джерелом даних щодо того, що представники інших культур думають про те чи інше явище.

На сьогодні напрацьована велика база досліджень, яка присвячена соціологічним опитуванням та їхньому впливу на сприйняття держав у світі. Вагомим джерелом для аналізу образу держав у сфері соціологічних опитувань є Pew Research Centre, засновником та дослідником якого був Майкл Дімок. Важливими є матеріали Європейської ради з міжнародних відносин Марка Леонарда, The Washington Post за редакцією Салі Базбі, дослідження газети Global Times, Університету Меріленду, Bloomberg та багатьох інших.

Мета повідомлення – з'ясувати, яке ставлення до Росії формується серед населення країн різних регіонів за допомогою соціологічних опитувань і як це впливає на сприйняття держави у світі.

Країни та уряди світу завжди ставилися з насторогою до Росії, а соціальні опитування відбивали не найкращі думки населення країн про РФ, нерідко спираючись на стереотипи. Згідно з даними інституту Pew Research Center, Росія загалом не є популярною серед багатьох країн світу і користується все меншою довірою в Європі і США [3]. Переважно негативна думка населення держав пов'язана з тим, які дії на міжнародній арені здійснює Росія, особливо з початку президентства Володимира Путіна. Крім того, важливу роль відіграють медіа. Населення країн світу, читаючи інформацію у ЗМІ про країну-агресора, лідер якої вирішує міжнародні конфлікти силою, не йдучи на дипломатичні поступки, виробляють певне ставлення до РФ, виходячи з наявних даних.

Погляди на Росію та В. Путіна у європейських країнах були і залишаються переважно негативними. Нещодавні події російсько-української війни лише підтвердили негативні тенденції сприйняття РФ населенням країн Європи. Згідно з дослідженням Pew Research Center за 2020 р., присвяченому поглядам світу на Росію та Путіна, Швеція, Данія та Нідерланди стали державами, які найбільш негативно ставляться до Росії [3]. Дві третини або більше населення Іспанії та Великобританії аналогічної думки щодо РФ [3]. В інших країнах Західної Європи показники такі: у Німеччині, Іспанії та Франції частка тих, хто позитивно ставиться до РФ, залишається на рівні однієї третини населення [3]. У світлі російсько-української війни опитування, проведене на замовлення Європейської ради з міжнародних відносин у 2022 р., продемонструвало дані, згідно з якими більшість європейських держав вважали, що Росія вторгнеться на територію України у 2022 р.: показник вищий за 50 % у Франції, Німеччині, Італії, Польщі, Румунії та Швеції [2]. Це вказує на недовіру та негативне ставлення до уряду РФ серед країн Західної Європи. Попри це деякі держави Центрально-Східної Європи бачать ситуацію дещо інакше: більшість словаків звинувачують НАТО, а не РФ у напруженості в Україні [2]. Так само, як і в Словаччині, більшість сербів на стороні Москви, ніж Брюсселя, згідно з дослідженням Bloomberg [4].

Зростаюча глобальна активність Росії псує ставлення до неї з боку США, створюючи серйозну напруженість в американо-російських відносинах. Згідно з

дослідженням Pew Research Center за 2020 р., погляди американців на Росію зараз знаходяться на найнижчому рівні за останні десять років. Станом на 2020 р. кількість американців, які позитивно ставилися до Росії (18 %), набагато нижча, ніж той відсоток позитивної думки, який був продемонстрований при дослідженні 2007 р. (44 %) [3]. Негативне ставлення американців проявляється в окремих зовнішньополітичних діях РФ. Це, насамперед, скандал із втручанням в американські вибори 2016 р. У дослідженні The Washington Post 43 % американців впевнені в доведеності російського втручання [5]. Американці також негативно ставляться до втручання Росії у справи інших держав, особливо у світлі російсько-української війни. Згідно з опитуванням Університету Меріленду з критичних питань, за показниками ставлення до Росії у 2022 р. вийшли такі результати: 34 % вважають Росію ворогом, 38 % розглядають її як «недружню державу», а 24 % не демонструють жодного ставлення [7].

Населення країн Азії різношерсті у своєму ставленні до Росії. Багато держав відкрито підтримують політику РФ і навіть готові виправдати агресію щодо України. Згідно з дослідженням Pew Research Center за 2017 р. у В'єтнамі (83 %) та Філіппінах (55 %) більшість населення відгукується про РФ та міжнародну діяльність В. Путіна позитивно [3]. Крім того, у значеннях державах вважають, що Росія поважає громадянські свободи, водночас Японія та Південна Корея протилежної думки щодо цього питання [3]. У таких країнах, як Індія та Індонезія, народи вважають за краще не висловлювати про державу жодної думки [3]. За даними опитування Global Times, станом на 2021 р. понад половина населення Китаю позиціонували РФ як найважливішого союзника для їх держави [1]. Російське вторгнення в Україну змінило картину думки населення країн Азії щодо Росії. Нові дослідження азійських настроїв показують, що народи КНР та Індії неоднозначно ставляться до дій Москви, незважаючи на нейтральну політику їхніх держав із цього питання [6].

Зважаючи на вищевикладене, можна дійти висновку, що міжнародні соціологічні опитування є важливим додатковим джерелом, яке допомагає в дослідженні образу держав. За результатами аналізу населення країн світу здебільшого підтримує лінію урядів стосовно Росії, на що впливають фактори зовнішньополітичної діяльності президента РФ та інформація у медіа. Проте, як було з'ясовано, не завжди офіційна позиція держав співпадає з думкою населення щодо того чи іншого явища, незважаючи на те, що ця динаміка є винятком, а не правилом. Росія в очах народів держав Європи, США та Азії ніколи не була однозначним актором на міжнародній арені, а російсько-українська війна 2022 р. зробила ситуацію навіть із найбільш афілійованими до російської влади респондентами гіршою. Результати соціологічних опитувань, які активно публікуються у ЗМІ, можуть істотно вплинути на образ держави, у цьому випадку – Російської Федерації.

Джерела та література

1. Global Times. URL: <https://www.globaltimes.cn/index.html>
2. Leonard M., Krastev I. The crisis of European security: What Europeans think about the war in Ukraine. *European Council on Foreign Relations*. 2022. URL: <https://cutt.ly/LFPcVu9>
3. Pew Research Centre. URL: <https://www.pewresearch.org/>

4. Savic M. Half of Serbs Want to Stay Neutral Between EU-Russia, Poll Shows. *Bloomberg*. 2022. URL: <https://cutt.ly/gFPZbUy>
5. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/>
6. This Week in Asia. URL: <https://www.scmp.com/week-asia>
7. Telhami S., Rouse S. American Views on the Ukraine War. *The University of Maryland*. 2022. URL: <https://cutt.ly/vFP196S>

Мартинюк Лілія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

РОЛЬ ЗУСТРІЧЕЙ НА ВИЩОМУ РІВНІ У НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

***Анотація.** У статті розглядається роль зустрічей на вищому рівні між представниками Німеччини та України, а також вплив зустрічей на подальшу зовнішню політику України, зокрема в контексті російської агресії 2014–2021 років. Подано характеристику зустрічей та наслідки їхнього проведення.*

***Ключові слова:** зустрічі на вищому рівні, німецько-українські відносини, Україна, Німеччина, російська агресія.*

***Annotation.** The article discusses the role of high-level meetings between representatives of Germany and Ukraine, as well as the impact of the meeting so the further foreign policy of Ukraine, in particular, in the context of Russian aggression in 2014–2021. A description of the meetings and the consequences of their holding is presented.*

***Keywords:** high-levelmeeting, German-Ukrainianrelations, Ukraine, Germany, Russianaggression.*

З початком незалежності України в її зовнішньополітичних документах відносини з ФРН розглядалися в контексті побудови співпраці із західними державами-членами ЄС і НАТО [4]. Україна вважала саме Німеччину державою-лідером, яка може сприяти реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави. Подальший розвиток двосторонніх відносин відбувався доволі динамічно, важливим їх каталізатором були зустрічі на найвищому та вищому рівні. Відомо, що такі зустрічі відіграють значну роль у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Саме під час безпосереднього спілкування у вищих посадовців з'являється можливість швидко та авторитетно вирішити гострі та складні проблеми міжнародного життя.

Теоретичні аспекти зустрічей на вищому рівні висвітлені у працях О. Валіон, Т. Жихарева, О. Мельничук та інших дослідників. Двостороннім відносинам Україна–ФРН присвячено значно більше наукових робіт, у яких здебільшого розкриваються особливості економічної співпраці, політичного діалогу або кооперації в культурно-гуманітарній сфері, серед них роботи Ю. Бондаренка, І. Коміренко, А. Рожковського, Ю. Рябоконт, Г. Старостенка. «Дипломатія верхів» згадується доволі побіжно, тому метою цього повідомлення є розкрити роль зустрічей на вищому рівні для відносин України з ФРН.

Метою повідомлення є з'ясувати, як зустрічі на вищому рівні сприяли розвитку відносин України з ФРН і який мали ефект в контексті агресії Росії проти України 2014–2021 рр.

Відносини незалежної України з ФРН були встановлені після обміну нотами 17 січня 1992 р. Протягом 1992–1993 рр. було налагоджено співробітництво в

культурно-гуманітарній, науково-технічній, освітній та фінансовій сферах. Важливим акцентом у відносинах було те, що саме Німеччина сприяла формуванню євроінтеграційного курсу України. Наприклад, 14 червня 1994 р. була підписана Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС. ФРН зробила вагомий внесок у підготовку проєкту цієї угоди [8, с. 100].

Протягом 1992–2005 рр. було проведено 14 зустрічей [3]. Одним із найперших візитів була зустріч президента Л. Кравчука з президентом Німеччини Р. фон Вайцеккером 1 лютого 1992 р. в Бонні, під час якої були визначені майбутні напрями співпраці. Неабиякий прорив відбувся під час президентства Л. Кучми, адже саме тоді було проведено велику кількість зустрічей та консультацій. Наприклад, візит президента Німеччини Р. Герцога до України. Ці зустрічі сприяли підтримці з боку ФРН для розвитку відносин України з іншими державами, приєднанню України до Європейської культурної конвенції та вступу до Ради Європи. Не менш важливою була зустріч президента В. Ющенко з канцлером ФРН Г. Шрьодером у березні 2005 р. щодо створення Групи з економічного співробітництва. Варто зазначити, що цей період здебільшого акцентувався на визначенні пріоритетів майбутньої співпраці та справив значний ефект на майбутні економічні, політичні, соціальні та технічні відносини.

Прихід у Німеччині до влади Ангели Меркель ознаменував доволі неоднозначний хід німецько-українських відносин, оскільки вони розглядалися переважно в контексті взаємодії з РФ, яка була головним економічним партнером ФРН, тому часто рішення, які стосувались України, залежали від Росії. Незважаючи на це, на Бухарестському саміті у 2008 р. ФРН разом з Італією, Люксембургом, Францією та Іспанією стали головними опонентами для надання Україні ПДЧ [2; с. 84].

Протягом 2005–2013 рр. проведено 47 зустрічей [3]. Однією з найбільш визначних була зустріч президента В. Януковича з канцлером ФРН А. Меркель, Федеративним президентом Німеччини К. Вульфом, міністром закордонних справ та віце-канцлером, коли сторони обговорювали майбутню угоду щодо безвізового режиму та можливого вступу України в НАТО. Можна зазначити, що в цей період основна увага приділялася розвитку економічних відносин між країнами та співробітництві в євроінтеграційному напрямку.

Німецько-українська співпраця протягом останніх восьми років зосереджувалася на можливостях вирішення конфлікту з РФ. Після вторгнення РФ на територію України Німеччина запровадила новий формат відносин з Україною, зосередивши основну увагу на безпековій складовій. Під час Революції Гідності зустрічі на вищому рівні Україна–ФРН не проводилися. Проте 1 лютого 2014 р. відбулася зустріч Ангели Меркель з Арсенієм Яценюком та Віталієм Кличком у Берліні, на якій були обговорені можливі варіанти для врегулювання ситуації [2, с. 86]. Ця подія була проявом визнання європейськими політиками української опозиції, яка відстоювала європейський вибір України. У березні 2014 р. у на засіданні Ради Європи Німеччина підтримала низку санкцій проти Росії. Впровадження санкцій ознаменувалося позитивом, оскільки ЄС та ФРН перестали вбачати в Україні нерозвинену країну пострадянського простору [2, с. 86]. ФРН наполягала на діалозі та переговорному процесі РФ і України в рамках Мінського процесу та Нормандського формату.

2014–2019 рр. відзначилися високою частотністю зустрічей на вищому рівні. Всього було проведено 97 зустрічей [3]. Німеччина є стратегічним партнером України і за активної допомоги українського посольства просувала українські інтереси, використовуючи при цьому інструменти публічної дипломатії. ФРН підтримувала територіальну цілісність і суверенітет України, надавала макрофінансову та гуманітарну допомогу. Важливо зазначити, що саме ФРН брала на себе функцію посередника між Росією та Україною, засуджуючи незаконну анексію Криму, але, з іншого боку, намагаючись посадити сторони за стіл переговорів. Будучи залежною від російської сировини, Німеччина не вбачала вигоди в прямій конфронтації між РФ та Україною, яка провокувала їй економічні втрати, тому обрала для себе тактику, яка могла хоча б якось вплинути на лідерів країн.

Протягом 2019 р. у Німеччину було здійснено два робочих візити Міністром закордонних справ України В. Пристайком. Під час зустрічей обговорювалося досягнення прогресу в Мінських домовленостях та питання енергетичної безпеки, підтримка Німеччиною чергового курсу розробки та прийняття реформ та подальшого співробітництва [6; с. 76]. 18 червня цього ж року в Німеччині відбулася зустріч між Президентом України Володимиром Зеленським та Президентом Німеччини Франком-Вальтером Штайнмаєром, Канцлером Німеччини Ангелою Меркель, Президентом Бундестагу Вольфгангом Шойбле та представниками політичних партій. Крім того, була окрема зустріч із канцлером Німеччини на 74-ій сесії Генасамблеї ООН. Спільною ідеєю усіх цих зустрічей на вищому рівні є обговорення ситуації на окупованих територіях України та підготовка до зустрічі у Нормандському форматі [6, с. 80]. Варто відзначити активну роботу представників Посольства України в Німеччині, адже саме завдяки їм вдалося підтримувати постійний діалог.

У 2020 році відбувся візит на вищому рівні голови українського парламенту до Німеччини. На зустрічі була досягнута домовленість щодо встановлення між Україною та Німеччиною енергетичного партнерства [7, с. 48], проте Україна і надалі продовжила боротися проти Північного потоку-2. Українська влада була зацікавлена у співробітництві з ФРН задля подолання COVID-19, зокрема, отримання доступу до вакцини. Україна сподівалася на поглиблення економічної співпраці для впровадження реформ.

Загалом 2020 р. характеризувався великою кількістю зустрічей на вищому рівні між представниками країн, часто здійснювалися телефонні дзвінки між Президентом України та Канцлером Німеччини, відбувалися онлайн зустрічі, робочі візити, зустрічі на рівні президентів, також відбулися переговори в чотири раунди у процесі Нормандського формату. Всього було проведено 21 зустріч [3]. Завдяки переговорам були евакуювані українські громадяни з Бангладешу, Непалу та Перу, була домовленість, за якою Німеччина надавала приблизно 70 млн євро для впровадження реформ, розвитку демократії та підвищення енергоефективності, була підписана Угода про фінансове співробітництво [7, с. 51].

22 серпня 2021 р. в Україні відбулася зустріч президента України В. Зеленського та канцлера Німеччини А. Меркель. Зустріч пройшла після того, як А. Меркель відвідала Росію. У медіа йшла дискусія про те, що вона буде намага-

тися знову посадити президентів України та РФ за стіл переговорів [1]. Аналітики у статті PromoteUkraine зазначають, що хоча В. Зеленський фокусує зовнішню політику України на співпраці у сфері бізнесу, однак приблизно 95 % діалогу з ФРН становить питання окупованих територій [5]. Із початком повномасштабної російської агресії проти України в 2022 році Німеччина стала однією з країн, яка регулярно надає Україні допомогу. Перед війною О. Шольц намагався виступати посередником у відносинах України та РФ, щоб не допустити конфлікту.

Підсумовуючи, зазначимо, що німецько-українські відносини, починаючи з 1992 р. і дотепер, характеризувалися досить різною динамікою, оскільки часто зазнавали впливу як від низки зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Усі прагнення України долучитися до європейських структур здебільшого сприймалися Німеччиною в контексті німецько-російських відносин і йшли паралельно з інтенсифікацією двосторонніх відносин Україна–ФРН. Велику роль у цій ситуації відіграли зустрічі на вищому рівні, під час яких лідери країн фактично сформували майбутні відносини. Наслідком стала тісна співпраця між країнами. Помітним є зростання інтенсивності зустрічей на вищому рівні, яка досягнула свого максимуму в період 2014–2021 рр.

Варто зазначити, що зустрічі на найвищому рівні безпосередньо вплинули на стан відносин між країнами, перетворивши ФРН на стратегічного партнера України й одного з найбільших донорів нашої держави. Цілком реалістичною видається перспектива співпраці, яка на сьогодні полягає у фінансуванні України та постачанні до неї зброї, проте не менш важливими залишаються наукова, технічна, соціальна, освітня та гуманітарна сфери, до яких увага буде повернута вже після завершення війни в Україні.

Джерела та література

1. Куса І., Темник Ю., Умланд А. Відносини Німеччини і України під завісу епохи Меркель. *Український інститут майбутнього*. 23.08.2021. URL: <https://uifuture.org/reports/vidnosynu-nimechchynu-ta-ukrayiny-pid-zavisu-epohy-merkel/>
2. Мойсюк В. Українсько-німецькі відносини в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України. *Геополітичні пріоритети України: збірник наукових праць*. 2021. Випуск 1(26). С. 82–93.
3. Політичні відносини / Посольство України у Федеративній республіці Німеччина. URL: <https://germany.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/politichni-vidnosini>
4. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року № 3360-ХІІ. *База даних „Законодавство України”*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
5. Україна та Німеччина: «камені спотикання» та «друге дихання» у відносинах. *PromoteUkraine*. 2020. URL: <https://www.promoteukraine.org/uk/ukraina-ta-nimechchina-kameni-spotikannya-ta-druge-dihannya-u-vidnosinah/>
6. Українська призма: Зовнішня політика 2019. Аналітичне дослідження / ГО «Рада зовнішньої політики „Українська призма”», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2020. 390 с.
7. Українська призма: Зовнішня політика 2020. Аналітичне дослідження / ГО «Рада зовнішньої політики „Українська призма”», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2021. 344 с.
8. Черкас Т. Політичне і гуманітарне співробітництво України та Німеччини (1991–2010 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 112. С. 100–103.

Бондар Ірина

Донецький національний університет імені Василя Стуса

AFRICAN FIRST LADIES PEACE MISSION: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР СПІВПРАЦІ ПЕРШИХ ЛЕДІ У МИРОБУДУВАННІ

***Анотація.** У дослідженні аналізується діяльність перших леді держав Африки в процесі розбудови миру. Автор досліджує особливості, притаманні інституту першої леді Африканських держав, а також роль African First Ladies Peace Mission у процесі врегулювання конфліктів у регіоні.*

***Ключові слова:** перша леді, Африканські держави, миробудування, культура миру.*

***Abstract.** The article analyzes the role of African First Ladies in peacebuilding. The author researches the key features of the institution of the First Lady of African countries, as well as the role of the African First Ladies Peace Mission in the process of conflict resolution in the region.*

***Keywords:** first lady, African countries, peacebuilding, culture of peace.*

Процеси деколонізації та необхідність подолання колоніального минулого, втручання зовнішніх акторів у державотворення молодих африканських держав тощо обумовлюють високий рівень конфліктності на континенті. Це і міжплемініні, і міждержавні конфлікти з високим рівнем застосування насилля і великою кількістю жертв. На тлі миротворчих зусиль, що докладають регіональні та міжнародні організації, поза увагою залишається роль перших леді країн Африки. Між тим, існує ініціатива African First Ladies Peace Mission, яка свідчить про безпосередню участь перших леді африканських держав у процесі миробудування в регіоні.

На сучасному етапі діяльність перших леді країн Африки відзначається активністю та високим рівнем організованості, що виражається у наявності на африканському континенті регіонального об'єднання дружин президентів – Організації перших леді держав Африки за розвиток (попередня назва – Організація перших леді держав Африки проти ВІЛ / СНІДу), до складу якої входять перші леді 28 африканських країн [4].

В Африці становлення інституту першої леді тісно пов'язане з процесом деколонізації держав континенту та їхнього подальшого суспільно-політичного розвитку. У міру здобуття африканськими країнами незалежності в межах одного континенту виникли нові держави з різними політичними режимами. Оскільки інститут першої леді є атрибутом політичної культури демократичних держав, тоталітарний режим або військова диктатура автоматично виключають наявність цього соціального конструкту в традиційному його розумінні. Тому рівень розвитку інституту першої леді в державах Африки варіюється залежно від політичного режиму та політичної історії країни.

Інститут першої леді в державах Африки має свої характерні особливості, обумовлені історичними подіями та політичними процесами на континенті. Відтак, існує традиція називати перших леді країн Африки «Матір'ю нації» або просто «Мамою». Це пов'язано з тим, що дружини деяких африканських президентів були їхніми соратницями в боротьбі за незалежність, тому згаданий вище спосіб звернення є своєрідним відзначенням їхнього внеску у державотворення. Окрім того, подібна форма звертання втілює погляд на першу леді як

продовження родинних, патріархальних відносин, наголошуючи на її важливій соціальній, а не політичній ролі. Наприклад, Нгіну Кеніату, дружину першого президента Кенії Джомо Кеніати, яка брала участь в антиколоніальній боротьбі, називали «Мама Нгіна» [5]. Незважаючи на те, що вже понад 60 років держави Африки є незалежними, традиція називати першу леді «Мама» зберігається дотепер. Ще однією особливістю африканського інституту перших леді є довгий термін перебування дружини президента на цій неофіційній посаді. У деяких країнах Африки (наприклад, Екваторіальна Гвінея, Зімбабве та ін.) конституцією не передбачені обмеження щодо кількості разів переобрання президента, тому глава держави може висувати свою кандидатуру на вибори нескінченну кількість разів і залишатися на посаді впродовж довгих років. Також існують випадки, коли державна конституція передбачає можливість переобрання президента на більше, ніж на два терміни (Республіка Конго, Руанда та ін.), водночас строк обрання становить від 5 до 7 років, що в загальному може становити від 15 до 21 року. Перша леді виконує свої обов'язки стільки ж часу, скільки її чоловік перебуває при владі. Наприклад, пані Констанція Обіанг, дружина президента Екваторіальної Гвінеї, виконує обов'язки першої леді 43 роки, Жанетт Кагаме, перша леді Руанди – 22 роки, Антуанетта Сассу-Нгессо, перша леді Республіки Конго – 25 років.

Одна з ключових рис, яка відрізняє діяльність перших леді держав Африки, – схильність до об'єднання та співпраці. Одним із чинних об'єднань перших леді африканських країн, яке демонструє активну діяльність у межах континенту, є African First Ladies Peace Mission (AFLPM). Заснування AFLPM стало наслідком четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок, яка проходила в 1995 р. в Пекіні [1]. Тоді дружини глав держав Африки, які були присутні на конференції (Нігерія, Гамбія, Бенін, Уганда, Лесото та Бурунді), зустрілися окремо для обговорення затяжних конфліктів в Африці. Під час дискусії було вирішено, що перші леді нестимуть миротворчу місію в Африці, щоб посилити зусилля своїх чоловіків-президентів, а також регіональних організацій та урядів держав, з метою сприяння миру, а також пом'якшення негативних наслідків війни, особливо для жінок і дітей. Перші леді-засновниці висунули ініціативу розширити місію на всю територію Африки та залучити до співпраці інших дружин президентів. Офіційне проголошення створення African First Ladies Peace Mission відбулося в 1996 р. в м. Хараре, Зімбабве, під час саміту Організації Африканської Єдності. На сьогодні до AFLPM входять перші леді 45 країн Африки. Основними цілями об'єднання є формування культури миру та розвитку, надання підтримки та допомоги жертвам конфліктів, використання механізмів інституції для захисту жінок і дітей у зонах збройних конфліктів [1].

Африка – регіон із високим рівнем конфліктності. За даними ресурсу Global Conflict Tracker, наразі на африканському континенті локалізується 9 триваючих конфліктів різного характеру [3]. Безперервність конфліктів та спричинені ними гуманітарні кризи глобального характеру обумовили втручання міжнародних організацій та сформованих ними миротворчих місій. Однак, зовнішнє втручання не завжди давало позитивний результат, а часом і спричиняло загострення ситуації. У таких умовах AFLPM виступає додатковим внутрішнім інструмен-

том конфліктного менеджменту, який бере на себе дві функції: впровадження заходів, направлених на попередження конфліктів, та вирішення гуманітарних питань. Перші леді держав Африки в рамках свого об'єднання не взаємодіють безпосередньо з учасниками конфлікту, вони працюють з його причинами та наслідками.

Бачення AFLPM передбачає визнання наявності тісного зв'язку між захистом жінок і дітей із розбудовою миру. Шляхом проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній та сприяння підвищенню обізнаності жінок і дітей організація прагне зменшити вірогідність виникнення конфліктів у майбутньому. Ще одним превентивним заходом є посилення відповідальності жінок у суспільстві та збільшення їхньої залученості до миротворчих зусиль. Включення жінок до переговорних груп має служити механізмом запобігання, управління та вирішення конфліктів в Африці. AFLPM передбачає проведення семінарів та тренінгів, які мають на меті надання учасникам необхідних навичок та здібностей для участі в конфліктному врегулюванні в межах їхніх громад. У фокусі AFLPM перебувають гуманітарні питання, а саме подолання бідності та безпритульності як потенційних причин конфліктів. Діти, які опинилися на вулиці, потенційно можуть стати чинниками підвищення конфліктності [1]. Тому діяльність AFLPM передбачає також вирішення проблеми безпритульних дітей. Що стосується реалізації передбачених заходів, то не всі перші леді-учасниці AFLPM однаково впроваджують їх у своїх країнах. Наразі найбільш активною в цьому напрямі була колишня перша леді Нігерії Пейшенс Джонатан, яка проводила інформаційну кампанію та пропагувала мирне співіснування і співробітництво, влаштовувала благодійні концерти, залучала стейкхолдерів, співпрацювала з Інститутом миру та врегулювання конфліктів [2]. Інші перші леді все ще намагаються інтегрувати бачення AFLPM у суспільне життя своїх держав.

Перші леді африканських держав у межах AFLPM виявляють себе більш активно в питаннях, пов'язаних із підтримкою жертв конфлікту. Організацією надається постійна гуманітарна допомога жертвам конфліктів по всій Африці [2].

Отже, діяльність AFLPM не передбачає втручання у політичні чи військові аспекти конфліктів. Організація займається переважно гуманітарними питаннями, які здебільшого зосереджені на наданні допомоги жертвам конфліктів. Декларовані AFLPM заходи із запобігання конфліктів у довгостроковій перспективі можуть мати позитивний результат, що відобразиться на зниженні рівня конфліктності. Однак, наразі перші леді країн Африки не виявляють особливої активності щодо реалізації вищезгаданих заходів.

Джерела та література

1. African First Ladies Peace Mission. URL: <https://aflpm-mipreda.org/en/>
2. Awodola B. Peacebuilding in Africa: A Review of the African First Ladies Peace Mission. URL: <http://www.csq.ro/wp-content/uploads/Bosedo-AWODOLA.pdf>
3. Global Conflict Tracker. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/?category=us>
4. Organization of African First Ladies for Development (OAFILD). URL: <https://oafild.org/en/>
5. Prokopenko L. Development of the institution of the First Ladyship in Africa. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/development-of-the-institution-of-the-first-ladyship-in-africa>

ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття 34 Конституції України передбачає, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Проте, здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Законом України «Про затвердження Указу Президента України „Про введення воєнного стану в Україні”», де відповідно до пункту 31 частини першої статті 85 Конституції України та статті 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» постановлено затвердити Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» (далі – Указ). Відповідно до цього Указу на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

24 березня Верховна Рада України ухвалила законопроект № 7189 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» (далі – Закон).

Відтак Кримінальний кодекс доповнився статтею 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Зокрема, покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років загрожує за поширення інформації про направлення чи переміщення зброї, озброєння та боєприпасів територією України, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України чи Міністерством оборони України або в офіційних джерелах відповідних відомств країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

За поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи військових формувань, за можливості їхньої ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, передбачено позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років караються вищезазначені дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або з метою надання такої інформації державі-агресору, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Пояснювалася необхідність прийняття таких змін тим, що на той час майже місяць тривала активна фаза збройної агресії Російської Федерації проти України, яка призвела до численних людських жертв як серед військовослужбовців та правоохоронців, так і серед цивільного населення, окупації Автономної Республіки Крим і частини Донецької та Луганської областей, значних економічних втрат для нашої країни.

Водночас деякі громадяни України, іноді необдумано та небезпечно, здійснюють допомогу ворогу шляхом розповсюдження інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, а також інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань України.

Навіть більше, на численні заклики Збройних Сил України певні особи, причетні до здійснення такої діяльності, продовжують таку діяльність, що є неприпустимим в умовах продовження збройної агресії та ведення бойових дій.

Для розуміння переліку інформації, розголошення якої в умовах воєнного стану може призвести до обізнаності противника про дії ЗСУ, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану, варто ознайомитися з Наказом головнокомандувача ЗСУ «Про організацію взаємодії між ЗСУ, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» від 3 березня 2022 р. № 73. Цим наказом визначено перелік інформації.

Також варто звернути увагу на інформацію з обмеженим доступом, яка не підлягає вільному обігу. Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI серед інформації з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація.

Відомості, які не підлягають розголошенню та захищаються правовим режимом державної таємниці, визначено Законом України «Про державну таємницю», Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління Служби безпеки України від 23 грудня 2020 р. № 383, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 14 січня 2021 р. за № 52/35674.

Отже, відомості про дислокацію, систему охорони, оборони, організаційно-штатну структуру, чисельність особового складу військових частин (установ) України в особливий період (на воєнний час) належать до відомостей, що становлять державну таємницю (Розділ II Зводу відомостей, що становлять державну таємницю).

Також варто звернути увагу на спосіб вчинення злочину – «поширення інформації». В сучасних умовах поширення інформації відбувається дуже швидко та не завжди контролювано, зокрема, через публічне оприлюднення інформації у ЗМІ, на радіо, в інтернет-виданнях, соціальних мережах тощо. Наприклад, чи буде злочином, якщо особа візьме фрагменти кадрів із новин для того, щоб змонтувати власне відео на написаний нею вірш про війну [1]?

Безперечно, прийняття Закону сприятиме захисту національних інтересів України, допоможе відновленню суспільної справедливості, забезпеченню захисту української державності від осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та / або сприяли їх здійсненню), спрямовані на нанесення шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, проте породжує дилему щодо свободи слова та вільного вираження своїх поглядів і переконань. Чи, можливо, мовчання – золото?

Джерела та література

1. Закон України «Про державну таємницю» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
3. Закон України «Про затвердження Указу Президента України „Про введення воєнного стану в Україні”» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-20#Text>
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Гринько Наталія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

КРИЗОВА ДИПЛОМАТІЯ ЕММАНУЕЛЯ МАКРОНА

Анотація. У статті досліджується кризова дипломатія Еммануеля Макрона на прикладі чотирьох кейсів – Другої Карабахської війни, Іранської ядерної кризи, турецько-грецького конфлікту, ескалації збройного конфлікту в Україні в січні–лютому 2022 р.

Ключові слова: кризова дипломатія, Еммануель Макрон, конфлікт.

Abstract. The article examines the crisis diplomacy of Emmanuel Macron on the example of four cases – the Second Karabakh War, the Iranian nuclear crisis, the Turkish-Greek conflict, the escalation of the armed conflict in Ukraine.

Keywords: crisis diplomacy, Emmanuel Macron, conflict.

Кризова дипломатія є важливою частиною сучасних міжнародних відносин. Її вдале використання дає змогу країнам не лише захищати власні інтереси в умовах кризи, а й укріплює позиції на міжнародній арені. Хоча й не існує точної дефініції кризової дипломатії, найчастіше її визначають як взаємодію між акторами міжнародних відносин, спрямовану на зменшення рівня напруги під загостренням загрози системних змін або конфліктів. Значний пласт досліджень, переважно закордонних науковців, присвячений аналізу міжнародних

конфліктів і криз, їх типології (К. Боулдінг, С. Келман, К. Райт та інші). Найбільш цікавими науковими доробками є напрацювання Е. Евенелла, Д. Данна і Дж. Річардсона, які фокусують увагу на кризовій дипломатії як досить ефективному інструменті врегулювання конфліктів і криз.

Варто погодитися, що країни, намагаючись стабілізувати явища, які загрожують міжнародному порядку, досить широко використовують цей вид дипломатії у різноманітних формах. Не варто забувати, що кризи – найкращий привід для стратегічних переговорів, спроб примусу та маніпуляцій [2, с. 464–465]. У цьому сенсі досить цікаво розглянути використання кризової дипломатії 25-м президентом Франції Еммануелем Макроном. Мета цього повідомлення – з'ясувати, як саме реалізується кризова дипломатія у зовнішньополітичному курсі Франції за президентства Е. Макрона.

Емануель Макрон зосередив свої зусилля як посередник у врегулюванні конфліктів і криз у регіонах, в яких традиційно Франція мала інтерес і тривалу історію залучення. Бажанням отримати статус «світового посередника» Франція не лише намагається укріпити своє положення на міжнародній арені, а й створити сприятливі умови для поширення впливу в регіоні Близького та Середнього Сходу та консолідувати західну присутність в обхід Росії та Туреччини. Створити певний коридор з Ірану до Вірменії, а потім до Грузії [6].

Протягом Нагірно-Карабаського конфлікту Франція постійно намагалася налагодити зв'язок та комунікацію між сторонами та якось його вирішити. Країна першою надала гуманітарну допомогу цивільному населенню та вимагала від сторін повернутися за стіл переговорів у рамках Мінської групи. Основними цілями кризової дипломатії Еммануеля Макрона у Нагірному Карабасі було врегулювання конфлікту у ролі посередника, що значною мірою покращило б статус країни на міжнародній арені. Важливим також є внутрішній чинник: на території Франції проживає велика вірменська діаспора, що може стати потенційним електоратом на президентських виборах у разі вирішення конфлікту в Нагірному Карабасі на користь Вірменії.

Аналізуючи кейс Другої карабаської війни, стає помітною значна дипломатична діяльність Еммануеля Макрона. Протягом усієї 44-денної війни Франція була в «авангарді» дипломатичної діяльності та намагалася стати посередником у цьому конфлікті, як і через Мінський формат, так і самотужки. Ще до початку ескалації конфлікту проявляла провірменські погляди та усіляко підтримувала цю країну [6]. Наприклад, 30 серпня 2020 р. Макрон засудив «войовничу риторику» Туреччини за захоочення «небезпечних» територіальних претензій Азербайджану до Вірменії [12]. Підписана 9 листопада 2020 р. Росією, Вірменією та Азербайджаном угода про перемир'я визнає монополію Росії в ролі посередника в цьому конфлікті та фактично оформила програш Вірменії у війні, тому не задовольняє Е. Макрона. Президент Франції, однак, не полишав це питання і під час зустрічей і телефонних переговорів з Президентом Росії В. Путіним порушував питання безпеки в Нагірному Карабасі, а керівництво Вірменії запевняв у продовженні її підтримки та наданні економічної допомоги [6; 12].

Вирішенням іранської ядерної кризи займалося не одне покоління дипломатів. Під час президентської каденції Еммануеля Макрона відбулося кілька по-

воротних подій – вихід США з JCPOA (Спільний всеосяжний план дій) та загострення конфлікту з Іраном у 2019 р. Угода 2015 р. між Іраном і світовими державами, Спільний всеосяжний план дій (JCPOA) обіцяли послаблення санкцій, економічні вигоди та припинення міжнародної ізоляції в обмін на жорсткі обмеження ядерної програми Ісламської республіки, але США вийшли з цієї угоди у травні 2018 р. і посилили санкції щодо країни. У відповідь Іран у липні 2019 р. заявив, що перевищив 4,5 % збагачення урану (вище 3,67 % ліміту згідно з угодою, хоча все ще набагато нижче 90 %, необхідних для військових цілей) [3]. Збереження економіки країни під санкціями підштовхнуло Францію та її партнерів – Німеччину та Велику Британію – створити компанію INSTEX SAS (Instrument for Supporting Trade Exchanges) – спеціальний інструмент, спрямований на сприяння законним комерційним операціям між європейськими економічними сторонами та Іраном, який є досі дієвим [11].

Е. Макрон намагався виокремити позиції США та Ірану, аби посилити між ними діалог, підштовхнути до неформальних переговорів, які б стали першим кроком до відновлення угоди 2015 р., яка зняла міжнародні санкції з Тегерана в обмін на обмеження ядерної програми. Хоча після закінчення каденції Д. Трампа та приходу до влади Дж. Байдена з'явилися незначні зрушення, очевидним є небажання обох сторін конфлікту йти на компроміс [5].

Важливу роль у кризовій дипломатії Емануеля Макрона посідає вирішення турецько-грецького конфлікту. Це пов'язано з двома важливими факторами. По-перше, обидві країни-учасниці конфлікту є членами НАТО, тому ескалація конфлікту та початок війни означає руйнацію цієї організації зсередини. Це є великою загрозою для сучасної системи міжнародної безпеки [8]. По-друге, Емануель Макрон намагається відновити лідерство Франції у Середземномор'ї. Через це відбувається конфронтація між Туреччиною та Францією за вплив у регіоні. Франції важливо зменшити рівень напруги у відносинах між країнами-учасницями конфлікту за допомогою кризової дипломатії та вирішити конфлікт на користь Греції, що значно посилитиме вплив країни у регіоні. Підписання оборонної угоди з Грецією у вересні 2021 р. лише підкреслило позицію Франції щодо цього конфлікту. Одним із пунктів цього договору є отримання військової допомоги в разі нападу, навіть якщо напад здійснений країною, яка входить в один альянс з Грецією чи Францією [10].

Напевне, найактуальнішим кейсом використання кризової дипломатії була спроба Емануеля Макрона домовитися про деескалацію російсько-українського збройного конфлікту. Е. Макроном було проведено два раунди перемовин у Москві та Києві. Важливість цієї діяльності президента у спробі зменшення напруги на українсько-російському кордоні пов'язана з кількома чинниками [1]. Після закінчення каденції Ангели Меркель як канцлера Німеччини назріла криза лідерства в Європі та утворився вакуум у відносинах із Росією, що створило умови для Емануеля Макрона зміцнити власні позиції у ролі посередника. Залишившись останнім каналом спілкування Європи з Путіним, він лідирує серед європейських країн за кількістю телефонних дзвінків до Москви та Києва [7].

Франція почала головування у ЄС 1 січня 2022 р., що створило нові важелі впливу для зменшення напруги, політичного та економічного тиску на Росію,

тому така активна позиція президента Франції є дуже важливою. Е. Макрон намагався побудувати діалог Росія–ЄС, просував бачення «єдиного підходу», попри це організація була відсторонена від перемовин між Росією і США, НАТО та Організацією з безпеки і співробітництва в Європі у січні 2022 р. Президент Франції наполягав на необхідності Нормандського формату для деескалації конфлікту [9].

Не варто забувати про внутрішню ситуацію у Франції, адже війна в Україні є гострою політичною темою для кандидатів, які змагаються за посаду Президента Французької Республіки в квітні 2022 р. Наявність кількох проросійських кандидатів на пост президента Франції та енергетична залежність, (приблизно 20 % усього обсягу газу в країні імпортується з Росії) ще більше актуалізують «український кейс». І хоча зупинити війну дипломатичними методами Макрону не вдалося, йому віддають належне, оскільки він хоча б «спробував» [4].

Отже, Еммануель Макрон проводить активну зовнішню політику щодо врегулювання кризових ситуацій, намагаючись отримати статус посередника спробами мирного вирішення сучасних конфліктів у найбільш гарячих точках та зміцнити становище Франції на міжнародній арені. Він консолідує західну присутність у регіоні Близького та Середнього Сходу дипломатичними діями, зокрема, спробами вирішення конфлікту в Нагірному Карабасі та заходами для збереження ядерної безпеки шляхом врегулювання Іранської ядерної кризи.

Джерела та література

1. Прищепя Я. З Москви до Києва: чого очікувати від візиту президента Франції Макрона в Україну. *Суспільне. Новини*. 08.02.2022. URL: <https://cutt.ly/zGdZoSh>
2. Avenell E., Dunn D. H. Crisis Diplomacy. *The SAGE Handbook of Diplomacy / Edited by Costas M. Constantinou, Pauline Kerr and Paul Sharp. SAGE Publications. November 2016, Political Science*. PP. 462–475.
3. French envoy holds talks in Tehran in bid to salvage nuclear deal. 2019. URL: <https://www.france24.com/en/20190709-france-macron-eu-nuclear-iran-trump>
4. French presidential race: Macron diplomacy in Ukraine crisis keeps challengers at a distance. *France24*. 22.02.2022. URL: <https://cutt.ly/yGdZnLe>.
5. France's Macron urges Iran to 'stop worsening' nuclear crisis. *Arab News*. 18.03.2021. URL: <https://www.arabnews.com/node/1827711/middle-east>
6. Minassian G. What Is France Looking for in the Nagorno-Karabakh Issue? / Gaïdz Minassian. *EVN Report*. 2021. URL: <https://cutt.ly/uGdZQ1i>
7. Weber G. A case for French leadership on Ukraine / War on the Rocks. 2022. URL: <https://warontherocks.com/2022/03/a-case-for-french-leadership-on-ukraine/>
8. Sokou K. Greece and France give European strategic autonomy a shot / Katerina Sokou. *Atlantic Council*. 2021. URL: <https://cutt.ly/YGdZEFU>.
9. Macron says EU must start own dialogue with Russia over Ukraine. *The Guardian*. 2022. URL: <https://cutt.ly/HGdZR4Z>
10. Ülgen S., Özel S. France and Greece in a Defense Partnership: A View From Turkey. *Institut Montaigne*. 2021. URL: <https://cutt.ly/sGdZY1E>
11. The Iranian nuclear issue / Ministre de l'Europe et des Affaires étrangères. *France Diplomacy*. URL: <https://cutt.ly/xGdZlsc>
12. Socor V. The Minsk Group: Karabakh War's Diplomatic Casualty (Part Three). *Jamestown Foundation's*. 2020. URL: <https://cutt.ly/IGdZPrQ>

ХАКТИВІЗМ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

***Анотація.** Прискорена цифровізація економічної, адміністративно-організаційної і насамперед повсякденної діяльності громадян та організацій пов'язана з ризиками. Моніторинг та оптимізація заходів кібербезпеки мають стати об'єктом міждисциплінарного дослідження. Ефективна економічна активність громадян та організацій в умовах сучасного соціуму багато в чому визначається державними стратегіями та цілями. Забезпечення кібербезпеки в умовах сучасного інформаційного суспільства та існування альтернативного кіберпростору Deep Web / DarkNet – дуже актуальне завдання. Проблеми, що стоять перед фахівцями у сфері захисту державних та приватних даних, ускладнюються через існування Deep Web / DarkNet.*

***Ключові слова:** хактивізм, кібервійна, кіберактивізм, кібербезпека.*

***Abstract.** Accelerated digitalization of economic, administrative and organizational and more daily activities of citizens and organizations is due to risks. Monitoring and optimization of cybersecurity measures should be the subject of interdisciplinary research. Effective economic activity of citizens and organizations in modern society is largely determined by state strategies and goals. Ensuring cybersecurity in today's information society and the existence of alternative cyberspace Deep Web / Dark Net is a very important task. The problems facing public and private data protection professionals are compounded by the existence of Deep Web / DarkNet.*

***Keywords:** hacktivism, cyberwar, cyber-activism, cybersecurity.*

У низці активностей від протестів та сидячих страйків до доксингу та розподілених DDoS-атак з'явився новий вигляд. З середини 90-х років ХХ ст. кіберактивізм набув популярності й отримав нову назву – хактивізм. Почавши зламувати комп'ютерні системи з політичних, соціальних, релігійних чи анархічних причин, хакери епізодично влаштовують акти інформаційної війни [1, 27].

Довівши, що вони є потужними «агентами» змін, віртуальні «дружинники» створили та впровадили хакерські інструменти, щоб встановити свій «поточний порядок денний». Але незліченні приклади політичних і соціальних змін внаслідок хактивістських кампаній більше говорять про руйнування, ніж про просту непокору [2, 17]. Розглянемо деякі з найбільш помітних проєктів, груп та результатів.

Хактивізм – це форма ненасильницького цифрового активізму, де мотивом є насамперед не особиста фінансова вигода. Натомість хактивістські кампанії націлені на досягнення політичної, соціальної чи релігійної справедливості відповідно до цілей групи. Хакери використовують такі тактики, як доксинг, defacement та denial-of-service для зламування систем урядових структур або приватних організацій [3, 139].

Усі ці дії виконуються декларативно заради благих цілей. На відміну від звичайних хакерів, ці знавці комп'ютерів часто працюють не поодиночці, а у групах, об'єднаних у децентралізовану мережу по всьому світу.

Хактивісти здійснюють витік даних не стільки для отримання грошової вигоди, скільки в рамках інформаційної війни в ім'я політичної свободи, соціальної справедливості, релігійних намірів або в рамках ідей анархізму.

Хактивізм як форма політичної мобілізації спрямований на те, щоб схилити населення або вплинути при досягненні певних політичних цілей.

Ідея соціальної справедливості у хактивізмі спрямована на те, щоб викликати соціальні зміни.

Хакери можуть мати анархістську програму для доступу та контролю цивільної інфраструктури, військової техніки чи населення загалом.

Хактивізм часто анонімний, на відміну від традиційного активізму. Хоча багато груп працюють ніколи не розкриваючи своїх членів, були випадки, коли хтось не міг встояти перед спокусою прославитися, про що свідчить історія шести найсумніших компаній, які сформували хактивізм у минулому столітті [4, 32; 5, 111].

Джерела та література

1. Ennico C. The Crowdfunding Handbook: Raise Money for Your Small Business or Start-Up with Equity Funding Portals. TN, Nashville: AMACOM, 2016. 288 p.
2. Henderson L. Darknet: A Beginner's Guide to Staying Anonymous (Penetration testing, Kali Linux). South Carolina, North Charleston: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013. 88 p.
3. Lyons D. Lab Rats: How Silicon Valley Made Work Miserable for the Rest of Us. N.Y.: Hachette Books, 2018. 304 p.
4. Rauser A. Digital Strategy: A Guide to Digital Business Transformation. Carouge, Switzerland: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. 174 p.
5. Stiennon R. There Will Be Cyberwar: How The Move To Network-Centric War Fighting Has Set The Stage For Cyberwar. OR, Eugene: IT-Harvest Press, 2015. 174 p.

СЕКЦІЯ 4

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У XXI СТ.: ТЕНДЕНЦІЇ, ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Lomidze Mariam

International Black Sea University, Tbilisi, Georgia

GEORGIA'S AND UKRAINE'S EU AND NATO INTEGRATION PERSPECTIVE

Анотація. Грузія та Україна – обидві країни, розташовані в Чорноморському регіоні, завжди входили, свідомо чи не свідомо, в коло інтересів одна одної. Через схожі умови життя, політичні та економічні обставини, а також через те, що стали жертвами однієї і тієї ж країни-агресора – Росії – сьогодні вони вступають у співпрацю та формують міцні та постійні зв'язки, які мають підвищити стабільність цих країн в регіоні і забезпечити їх існування у світі.

Ключові слова: Грузія, Україна, членство в ЄС та НАТО.

Abstract. Georgia and Ukraine – both countries located in the Black Sea Region, have always been, consciously or unconsciously, the interests of one another. Due to the same living conditions, political and economic circumstances and because of being the victims of the same aggressor country – Russia, today they are more likely to engage into cooperation and form the firm and stable ties that is supposed to enhance the stability of those two in the region and thus ensure their existence in peace.

Keywords: Georgia, Ukraine, EU and NATO Membership.

Georgia and Ukraine – both countries located in the Black Sea Region, have always been, consciously or unconsciously, the interests of one another. Due to the same living conditions, political and economic circumstances and because of being the victims of the same aggressor country – Russia, today they are more likely to engage into cooperation and form the firm and stable ties that is supposed to enhance the stability of those two in the region and thus ensure their existence in peace.

Geo-Ukrainian relations have always been the issue in the policies of those two from the very beginning of their coexistence in the Caucasus [1, 2].

They seemed to be more convenient partners since they shared the same threat coming from the nationalistic aspirations of the Russian Federation because of which they had to overcome wars and crisis. And even now, when the world faces new war, again originated by Putin's desires, Geo-Ukrainian partnership has never been so essential [3, 4].

Besides, the EU and NATO membership has become one of the goals of them as those organizations offer them the new path towards peaceful and bloodless world. That is why, their alliance is crucial.

The presentation will expose the topics concerning the warm-up relations of Georgia and Ukraine and provides analysis of Ukraine's interests toward Georgia and Georgia's interests toward Ukraine as well.

The world demands new approaches to the situation occurring now and this discourse will hopefully contribute to the awareness of it.

References

1. Council U. F. Bilateral relations in the EaP region: Ukraine–Georgia.
2. Dzamukashvili S. Georgia and Ukraine are talking again, but little else. Retrieved from EMERGING EUROPE.
3. Gaidai D. FOREIGN POLICY AUDIT: UKRAINE – GEORGIA. Kyiv.
4. Rukhadze V. Georgia and Ukraine Welcome New Thaw in Bilateral Relations.

Manvelishvili Tamuna

International Black Sea University, Tbilisi, Georgia

EU CRISIS APPROACH TOWARDS UKRAINE IN 2014–2022

Анотація. У дослідженні здійснено спробу дослідити процес трансформації Європейського Союзу, розпочатий з 2014 по 2022 рр., відповідно до відкритої агресії Росії проти України. Далі вивчається, як держави ЄС, як окремі утворення, впливали на зміни політики безпеки ЄС. Результат дослідження полягає у тому, щоб продемонструвати посилення ролі ЄС як регіональної організації з майбутньою більш комплексною та твердішою політикою щодо безпеки та оборони. Аналіз нещодавнього процесу врегулювання криз в ЄС повинен вивити нове «обличчя» ЄС.

Ключові слова: Грузія, Україна, членство в ЄС, агресія Росії.

Abstract. The study will try to investigate the transformation process of European Union started from 2014 to 2022 in accordance with the Russian open aggression against Ukraine. It further studies how EU states as a separate entities and as the whole had an impact on the changes of EU security policy. The possible outcome is to show the increased role of EU as a regional organization with future more comprehensive and firmer policies in the terms of security and defense. Analyzing the recent EU crises management process should reveal the new “face” of EU.

Keywords: Georgia, Ukraine, EU Membership, Russia's aggression.

The purpose of the research is to understand how the EU crises approach has changed during the Russian military aggression in Ukraine in 2022 compared to 2014 military conflict. The questions the paper will attempt to answer are how the EU has transformed its security policy in accordance with the latest crises, how it differs from their security policy in 2014 during the Crimea annexation and how did the EU member states feel the war on their national level and whether they tried to bring their national sensitivities to be addressed on EU level [1, 4, 6].

The study will try to investigate the transformation process of European Union started from 2014 to 2022 in accordance with the Russian open aggression against Ukraine. It further studies how EU states as a separate entities and as the whole had an impact on the changes of EU security policy [2, 3, 8]. The possible outcome is to show the increased role of EU as a regional organization with future more comprehensive and firmer policies in the terms of security and defense [5, 9, 10]. Analyzing the recent EU crises management process should reveal the new «face» of EU.

Within the research methodology several data collection techniques were used. The research has analyzed latest articles, papers, and works on the topic, including examining EU official reports and documents. Furthermore, interviews with experts from the International Relations field gave some deeper insight as well as understanding of the topic from the different perspectives [11, 12].

The paper is divided within the several sections. The first section of the work overviews the ongoing military confrontation in Ukraine, second section examines EU crises management during the war, third section highlights current transformations of EU security policy, the following part studies whether these changes in EU changes perspectives for Ukraine to join the alliance, fifth part makes a comparison of EU crises approach in 2014 and 2022 and the last section concludes the paper. The paper covers period from 2014 to 2022, however, resources published about the recent crises is limited due to its recentness, there are not academically valid papers which could discuss the issue in depths. Since the theme was not studied before it gives more academic importance to this article for the future usage among researchers, scholars, students and any interested person.

References

1. Aditi Sangal A. V. March 8, 2022. *Russia-Ukraine news*. Retrieved from CNN Digital. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-08-22/h_73c8c52663a418b2698822f79fdd57e0
2. Commission, E. (n. d.). *EU assistance to Ukraine*. Retrieved from European Commission URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine_en#humanitarian-aid
3. Digital, C. March 8, 2022. *Russia-Ukraine news*. Retrieved from CNN Digital: URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-08-22/h_73c8c52663a418b2698822f79fdd57e0
4. Fund I. M. *IMF Staff Statement on the Economic Impact of War in Ukraine*. Retrieved from International Monetary Fund: URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/03/05/pr2261-imf-staff-statement-on-the-economic-impact-of-war-in-ukraine>
5. Josephs J. *Ukraine war is economic catastrophe, warns World Bank*. Retrieved from BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/business-60610537>
6. Kinkartz S. *German Chancellor Olaf Scholz announces paradigm change in response to Ukraine invasion*. Retrieved from Deutsche Welle Akademie: URL: <https://www.dw.com/en/german-chancellor-olaf-scholz-announces-paradigm-change-in-response-to-ukraine-invasion/a-60932652>
7. Mahon M. M. *Ukraine is one of us and we want them in EU, Ursula von der Leyen tells Euronews*. URL: Retrieved from euronews: <https://www.euronews.com/2022/02/27/ukraine-is-one-of-us-and-we-want-them-in-eu-ursula-von-der-leyen-tells-euronews>
8. Service R. U. *Zelenskiy Calls For Ukraine's Immediate EU Membership But Bloc Cool On Idea*. Retrieved from Radio Free Europe/Radio Liberty. URL: <https://www.rferl.org/a/ukraine-eu-membership-zelenskiy/31728332.html>
9. Treisman R. *Ukraine wants to join the EU. Here's how that would work*. Retrieved from National Public Radio. URL: <https://www.npr.org/2022/02/28/1083528087/ukraine-european-union>
10. Ukraine T. N. *Poland puts forward EUR 100B plan to rebuild Ukraine from EU budget*. Retrieved from ukrinform.net. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3417882-poland-puts-forward-eur-100b-plan-to-rebuild-ukraine-from-eu-budget.html>
11. Union E. (n. d.). *Joining the EU*. Retrieved from Joining the EU. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/joining-eu_en#:~:text=Any%20country%20that%20satisfies%20the,legislation%2C%20including%20of%20the%20euro

РОЗШИРЕННЯ ЄС: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** Розглянуто особливості політики розширення Європейського Союзу. Автор концентрує увагу на сучасних проблемах та перспективах потенційного розширення ЄС, враховуючи сучасні реалії міжнародних відносин. Було проаналізовано передумови та перспективи окремих держав як потенційного «поповнення» євроспільноти.*

***Ключові слова:** ЄС, євроінтеграція, політика розширення ЄС, кандидати на членство в ЄС.*

***Abstract.** The features of the European Union's enlargement policy were considered. The author focuses on current issues and prospects of potential EU enlargement, considering the current realities of international relations. The preconditions and perspectives of individual states as a potential «replenishment» of the European Community were analyzed.*

***Keywords:** EU, European integration, EU enlargement policy, candidates for membership of the European Union.*

Європейському Союзу за історію свого існування вдалося провести сім хвиль розширення. Останнім поповненням була Хорватія ще 9 років тому (2013 р.). Тоді це була одна держава, яка увійшла до ЄС в рамках 7-го етапу розширення, тому для європейського об'єднання це не створило особливих труднощів, навіть попри неповну готовність самої Хорватії до вступу [4].

Попередні розширення (особливо 2004 та 2007 рр.) постали певними викликами для провідних держав-членів ЄС, які почали скептично ставитися до розширення євроспільноти шляхом входження держав, які об'єктивно поступаються «інтеграційному ядру», насамперед за економічними показниками, і тому вважаються більше «тягарем», аніж якісним поповненням [6].

Не дивно, що за попередні 9 років у ЄС не вдалося набути членства жодній із держав. Хоча кандидатів та інших потенційних членів доволі багато: це і країни Балкан (Сербія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Чорногорія, Албанія, Косово), Туреччина, Україна, Грузія, Молдова.

Абсолютна більшість держав з цього переліку прагнуть та ставлять собі за мету стати членом євроспільноти. Перепоною цьому є багато причин, як з боку самих держав, які хочуть інтегруватися, так і з боку ЄС. Деякі країни ще не провели тих реформ, які б повністю задовольнили Копенгагенські критерії, інші не можуть вступити через віросповідання та етнічні особливості. ЄС, у свою чергу, до кожного з потенційних членів ставиться обережно та прискіпливо, враховуючи досвід попередніх розширень. Також не варто випускати з поля зору проблеми, з якими зіштовхнувся Союз на сучасному етапі: Brexit, пандемія COVID-19 [7], міграційна криза, зростаюча напруга у відносинах з РФ, а сьогодні цей список поповнює і військова агресія РФ та її вторгнення в Україну.

Тож чи готовий ЄС до розширення сьогодні, та хто із держав найімовірніше поповнить ряди європейського об'єднання у найближчі роки?

Держави Балканського регіону перебувають на різних етапах шляху до євроінтеграції [3]. У кожній з держав є свої особливості та нюанси, за якими вони не можуть стати частиною Європейської сім'ї. Також процес ускладнює історична спадщина регіону. Сербія вже 10 років є кандидатом на вступ до ЄС. Проте за цей час конкретних кроків зроблено було мало, щоправда активізація цього

процесу почалася наприкінці 2021 р., коли Сербії вперше дозволили розпочати переговори щодо чотирьох політичних сфер. У цьому контексті комісар ЄС із питань розширення Олівер Вергеї заявив: «Сербія робить ще один дуже важливий крок до вступу до Європейського Союзу». Проте, враховуючи геополітичну позицію Белграда і невизначеність між Сходом та Заходом, інтеграція Сербії до ЄС може знову перейти у стан стагнації.

Щодо інших держав регіону, то Чорногорія саме та держава, яка може претендувати на членство в найближчій перспективі. Проте в самому Європейському Союзі від конкретних термінів утримуються. «За інформацією з Брюсселя, Чорногорія може розраховувати на закриття у 2024 р. всіх тем у переговорах з ЄС і потім, вже наступного року, стати членом Союзу», – оголосив Здравко Кривокапіч на спеціально скликаній пресконференції [5].

У Туреччині досить специфічний шлях до євроінтеграції, який викликає сумніви щодо реального її членства у Спільноті. Туреччина є державою-кандидатом і стратегічним партнером ЄС. Її динамічна економіка робить цінний внесок у процвітання європейського континенту. Також ця держава є важливою для ЄС, з огляду на географічне положення Туреччини. Сучасний формат відносин Туреччини та ЄС повністю задовольняє сам Союз, навіть попри те, що Туреччина активізувала свої прагнення стати членом після Врехіт, ЄС розуміє та зважає на усі ризики від цього кроку: зростаючий авторитаризм політичної системи, що не поєднується з демократичними стандартами ЄС; процес інтеграції Туреччини полегшить біженцям шлях потрапляння до Європи; компонент, пов'язаний з адаптацією, з огляду на етнічні особливості та віросповідання.

Щодо України: з 2014 р. Україна поступово укріплює демократичні та політичні цінності, що, безумовно, зближувало нашу державу із Заходом загалом та безпосередньо з ЄС [1]. Хоча для останніх цей крок здавався ризикованим, враховуючи те, що він передбачає максимальне наближення кордонів євроспільноти до Сходу, насамперед – з Росією.

Проте вторгнення 24 лютого 2022 р. кардинально змінило перебіг подій. Військова агресія з боку РФ, а згодом, як наслідок, і офіційна заявка на членство в ЄС від Президента України [2] поставили перед Європою питання членства України як одне із ключових порядку денного.

Таке рішення стало логічним кроком після заяв європейських політиків, які зазначили, що Україну хочуть бачити в ЄС [8] і для цього потрібно створити «спеціальну процедуру». Хоча насправді спостерігається дещо інша картина: провідні держави-члени ЄС поки утримуються від прискореної процедури вступу України. Зокрема, уряд Франції наразі виступає проти старту прискореної процедури [9].

Такі коливання та невпевнена поведінка Заходу не дають відповіді на головне питання. Проте, якщо ЄС у таких умовах буде відвертатися від України, то це буде також відповіддю від демократичної, наповненої політичних цінностей Спільноти, де все може залишатися на рівні гучних заяв, без конкретних практичних рішень.

«Підхопити хвилю» спробували Грузія та Молдова, які одразу ж вирішили подати, відразу за Україною, свої заявки на вступ до ЄС. Однак досить дивним

є таким крок з боку Тбілісі, враховуючи, що уряд Грузії не підтримав санкції проти РФ.

Тож в Україні є всі підстави стати наступним членом ЄС та поповнити ряди євроспільноти у найближчій перспективі. Якщо ж країнам Балкан та Туреччині це навряд чи вдасться зробити до 2025 р., то в Україні є досить непогані шанси зробити це за наступні 2 роки. Тому сподіваємося не тільки на підтримку у вигляді санкцій з боку ЄС проти РФ, а й показового кроку, який є таким важливим для України сьогодні.

Джерела та література

1. Відносини між ЄС та Україною: інформаційна довідка. *European External Action Service – European Union*. Bruxelles, 16.11.2021. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/29685/node/29685_uk
2. Зеленський Володимир. It is a crucial moment to close the long-standing discussion once and for all and decide on Ukraine's membership in the #EU. Discussed with @eucopresident further effective assistance and the heroic struggle of Ukrainians for their free future. *Twitter*. URL: <https://twitter.com/ZelenskyUa/status/1497469956686028804>
3. Ровенський А. Чи є перспективи європейської інтеграції у республік Західних Балкан? *Інтерфакс-Україна*. 30.04.2021. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/741342.html>
4. Сініша Куко. Вступ Хорватії до ЄС: історія успіху у скрутні часи. *Світло* / переклад: Наталя Немеш, ІЕАС. 01.08.2013. URL: <http://www.gosvitlo.org.ua/archives/413>
5. Сысоев Г. Черногория почти включила себя в ЕС. *Газета «Коммерсантъ»* № 207 от 16.11.2021. С. 6. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5077846>
6. Arguments for and against EU enlargement. *Debating Europe*. URL: <https://www.debatingeurope.eu/focus/info-box-arguments-for-and-against-eu-enlargement/#.Yi0LCEdPIpZ>
7. Marco Buti. What the EU has learned from overcoming the financial crisis and COVID-19. *World Economic Forum*. 30.11.2021. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/11/eu-euro-pean-economy-covid-19-global-financial-crisis/>
8. Statement of the heads of state or government, meeting in Versailles, on the Russian military aggression against Ukraine, 10 March 2022. *European Council. Council of the European Union*. 10.03.2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/11/statement-of-the-heads-of-state-or-government-on-the-russian-aggression-against-ukraine-10-03-2022/>
9. Sommet UE: la France veut un «signal politique» à l'Ukraine, mais pas d'adhésion accélérée. *Le Journal de Montréal*. 09.03.2022. URL: <https://www.journaldemontreal.com/2022/03/09/sommet-ue-la-france-veut-un-signal-politique-a-lukraine-mais-pas-dadhesion-acceleree>

Кулешова Вікторія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

КРИЗА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто основні аспекти прояву кризових явищ процесу євроінтеграції; викремлено варіанти геополітичних напрямів вибору України та вказано на той серед них, що генеруватиме основні виклики та зумовлюватиме необхідність реформ.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, BREXIT, кризові явища, геополітичний вибір, євроінтеграційні процеси.

Abstract. The author reveals the main aspects of the manifestation of the crisis of European integration in the EU; the options of geopolitical directions of Ukraine and the probable geopolitical direction which will form the basic challenges and reforms for Ukraine are allocated.

Keywords: *European Union, Ukraine, BREXIT, crisis phenomena, geopolitical choice, European integration processes.*

На сьогодні геополітичний вибір країни відіграє визначальну роль у формуванні її зовнішньої політики. Після початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 р. Україна чітко визначилася з вибором на користь демократії і ЄС визнав її майбутньою частиною європейської родини. Наразі українська сторона вже заповнила першу частину опитувальника, який необхідний для набуття статусу країни-кандидата на членство ЄС, та передала його Єврокомісії на розгляд.

Цей цивілізаційний вибір України – одна з ключових вимог Революції гідності. Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС [4, 65].

З огляду на однозначність вибору Україною напрямку подальшого політичного розвитку для нас посилюється актуальність дослідження наявної кризи євроінтеграції ЄС після Брекзиту.

Коли відбувся Брекзит, значно виріс рівень антиєвропейських настроїв серед громадян різних країн-членів ЄС. Націоналізм у країнах ЄС став відроджуватися швидкими темпами. Сплеск націоналізму дав поштовх розробці різноманітних концептів дезінтеграції, які отримали надзвичайну політичну підтримку внаслідок комбінованої дії рішення Великої Британії вийти з ЄС та приходу до влади в США Адміністрації Д. Трампа з його політикою протекціонізму та руйнування низки наявних міжнародних угод [3, 11].

Також знизилася довіра і були прояви розчарування у ключових інститутах ЄС серед широких верств населення. Головним первинним джерелом нинішніх кризових процесів у розвитку ЄС стали значні протиріччя та асиметрії в механізмах єврозони та у проголошеній політиці завершення формування ЕВС. Проблема неадекватності механізмів функціонування єврозони, які недостатньо враховують істотні розбіжності між країнами-членами за рівнем економічного розвитку, зрілості інститутів економічного регулювання та потенціалом конкурентоспроможності, є ключовим дестабілізуючим фактором у розвитку ЄС, який перетворюється у періоди глобальної нестабільності на потужний додатковий канал макроекономічної дестабілізації в ареалі відносно слабкіших членів єврозони [4, 65].

Також криза може виникати через наявність різного за змістом історичного досвіду та особливих культурних традицій. Через це виникають конкретні конфлікти з різних питань між євроінтеграційним центром та окремими державами-членами.

Для цього є важливим завершення створення єдиної європейської культури, яка ґрунтується на певних спільних європейських цінностях. Бо саме внутрішні протиріччя ЄС у розвитку євроінтеграції уможливили Брекзит, що показало іншим країнам можливість дезінтеграції.

Щоб не було просування кризових явищ у євроінтеграції, необхідно провести низку реформ із проблемних аспектів, інакше питання необхідності ЄС може набути широко розголосу.

Для України ЄС представляє більше позитивних аспектів, незважаючи на всі проблемні питання. Якби не події 2022 р. у відносинах Україна–Росія, можна було б розглядати питання можливості формування двосторонніх угод (Україна–ЄС, Україна–Росія), але після початку повномасштабного вторгнення та агресії РФ та великої ймовірності тривалої війни думка про позитивні відносини між Україною та Росією видається утопічною. Україна, як у 2014 р., так і у 2022-му, обрала свій геополітичний курс на Захід. Нам потрібно здійснити безліч реформ, щоб стати членом ЄС та відповідати Копенгагенським критеріям вступу. Адже бути демократичною державою із свободою слова, вибору та збереженням національності краще, аніж бути поглинутою авторитарним режимом із психологічно невіршованою путінською верхівкою.

Ставка керівництва України на суто двосторонні зв'язки між країнами-членами СНД обумовлена побоюванням домінування Росії у будь-яких міждержавних органах, що призвело на практиці до ще більшої переваги Росії над кожним з її партнерів у Співдружності у їхніх взаєминах сам на сам [1].

Розгляд геополітичних змін, що відбуваються на наших очах, спонукає до висновку про те, що вже тепер, а тим більше у майбутньому, успішний розвиток України передбачає пошук нового, природного місця у певному цивілізаційному просторі. Для України це, умовно кажучи, східнохристиянсько-євразійський простір, самовизначення в якому має бути таким, що не заважає всебічному розвитку взаємовигідних зв'язків з країнами Заходу, мусульманського світу та інших цивілізацій [1].

Джерела та література

1. Сіренко К. Ю. Євроінтеграційна політика України: позитивні та негативні аспекти. Випуск 22, частина 3, 2018. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_3_2018ua/18.pdf
2. Сіденко В. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна–ЄС. Центр Разумкова, 2018. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_ievropeiskoi_intehratsii.pdf
3. Ізборник. Суперечності геополітичного самовизначення. URL: <http://litopys.org.ua/polprost/r4a2.htm>
4. Кривицька О. Геополітична дилема України як визначальний фактор її історичного майбутнього. 2011. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kryvytska_geopolitychna.pdf
5. Hall P. A. The Euro crisis and the future of European integration. Article from the book *The Search for Europe: Contrasting Approaches*. URL: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-euro-crisis-and-the-future-of-european-integration/>
6. Schimmelfennig F. European Integration in times of crises. URL: <https://www.eui.eu/Documents/RSCAS/JMF-25-Presentation/Schimmelfennig-European-Integration-in-Crisis-RSC.pdf>
7. Ferrara F. M. Crisis pressures and European integration. 02 Sep 2021. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2021.1966079>
8. Ioannou D., Leblond P., Niemann A. European Integration and the Crisis: Practice and Theory. *Journal of European Public Policy*. February 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/273402814_European_Integration_and_the_Crisis_Practice_and_Theory
9. Made for minds. Ukraine: EU chief offers Kyiv fast track to membership. 08.04.2022. URL: <https://www.dw.com/en/ukraine-eu-chief-offers-kyiv-fast-track-to-membership/a-61409635>

ІДЕЯ «ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ»: ВІЗІЯ ПРЕЗИДЕНТКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ УРСУЛИ ФОН ДЕР ЛЯЕН

Анотація. У роботі досліджено та розкрито питання, як співвідноситься сучасна політика Президентки Європейської Комісії з політикою та ідеєю об'єднаного Європейського Союзу на сучасному етапі. Аналіз в межах цього дослідження передбачає продемонструвати, як сучасні політики Європейського Союзу продовжують та розвивають ідею єдиної Європи у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: Європейський Союз, Урсула фон дер Ляен, персоніфікована політика, європейська політика.

Abstract. This article examines and reveals how the current policy of the President of the European Commission relates to the policy and the idea of a united European Union at the present stage. The analysis of this study provides a demonstration of how current policies of the European Union continue and develop the idea of a united Europe in the long run.

Keywords: European Union, Ursula fon der Layen, perconificated policy, European policy.

Європейський Союз традиційно розглядається як ефективна модель інтеграційного об'єднання, яка виступає з одного боку опорою ліберально-демократичного світу, а з іншого боку є гарантом стабільності в Європі. Провідною ідеєю формування та розвитку Європейського Союзу є ідея об'єднаної Європи, що почала формуватися ще у післявоєнний час. Саме ця ідея стала основою Європейського Прокету та й загалом основою діяльності та вектору розвитку Європейського Союзу у сучасній міжнародній системі. І тому наразі досить актуальним є аналіз та оцінка політики ключових особистостей, що формують та розвивають європейську політику Союзу, системи відносин з іншими міжнародними акторами, у відповідності до ідей, що закладалися в інтеграційне об'єднання [3].

Ідея Європи виникла в процесі тривалого історичного розвитку, під час якого відбувалося чергування періодів роздроблення й об'єднання європейського простору. Європейці на різних етапах історичного розвитку для вирішення певних проблем час від часу намагалися утворювати певні об'єднання чи союзи з метою вирішення нагальних проблем [3].

Загалом розвиток ідеї єдиної Європи проходив в умовах безкомпромісної боротьби різних поглядів на методи і принципи її здійснення. Проте, незважаючи на те, що ідея єдиної Європи розвивалася в безперервній боротьбі, що лежить в основі всіх прогресивних концепцій об'єднання європейських країн, завжди було присутнє прагнення мінімізувати ворожнечу і постійні війни на континенті і налагодити тісну взаємовигідну співпрацю з метою вирішення як внутрішньо-, так і зовнішньополітичних проблем.

Якщо винести за дужки «форму інтеграційного об'єднання» в концентрованому вигляді, «ідея об'єднаної Європи» являє собою модель формування цілісної політичної системи, яка б охоплювала європейські держави та базувалася на ліберально-демократичних цінностях і була «гарантом» трьох ключових елементів, на яких базується європейський проєкт: а) стабільна система безпеки (в широкому сенсі); б) економічне зростання держав-членів та проєкту загалом; в) позиціонування себе на міжнародній арені державами-членами не як окремими

суб'єктами, а як членами спільноти. Важливе місце у зазначеній моделі посідає прагматичний підхід «realpolitik» у процесі ведення політики [3].

У 2019 р. Урсула фон дер Ляен стала першою жінкою на посаді голови Єврокомісії, замінивши Жан-Клода Юнкера. Основні методи та пріоритети діяльності Європейської Комісії (2019–2024 рр.) Урсула фон дер Ляен окреслила в політичних настановах «Союз, що прагне більшого: мій порядок денний для Європи» [2].

У своєму порядку денному Президентка Європейської Комісії відзначила кілька важливих аспектів, які надалі можуть допомогти визначити вектор розвитку Європейського Союзу, а також співвіднести ці ідеї з ідеєю об'єднаної Європи.

Деякі з них можна розглянути детальніше:

1) Європа повинна мати більш сильний і об'єднаний голос у світі. Щоб бути світовим лідером, ЄС повинен мати можливість швидко діяти: голосування кваліфікованою більшістю мають стати правилом у цій сфері. На думку Урсули фон дер Ляен, щоб залишатися сильним світовим актором, ЄС має виділяти на зовнішні дії на 30 % більше коштів, ніж сьогодні, збільшивши загальну суму до 120 млрд євро у довгостроковому бюджеті Союзу [1].

2) Європа має прагнути до більшого, коли йдеться про захист європейських громадян та цінностей. Захист верховенства права. Європа, яка захищає, також повинна відстоювати справедливість та цінності. ЄС – це спільнота права, що є відмінною ознакою Європи. Це союз рівності, толерантності та соціальної справедливості, тому не може бути компромісу, коли йдеться про захист основоположних європейських цінностей [1].

3) Європа має бути сильнішою у сучасному світі: Європа повинна прагнути більшого, зміцнюючи свій унікальний бренд відповідального світового лідерства. Урсула фон дер Ляен вважає, що потрібно посилити роль Європи як світового лідера завдяки сильній, відкритій та чесній торгівлі. Європейське лідерство також означає співпрацю з сусідами та партнерами на основі європейських цінностей та поваги до міжнародного права. ЄС є найбільшим у світі донором у межах політики розвитку. Європа повинна мати більш сильний і об'єднаний голос у світі [1].

4) Європа має прагнути до більшого розвитку, захисту та зміцнення своєї демократії. Європейці повинні будувати майбутнє ЄС, відігравати провідну та активну роль у визначенні його пріоритетів та рівня амбіцій [1].

Як зазначила Урсула фон дер Ляен у своїй вступній заяві на пленарній сесії Європейського Парламенту, політичні керівні настанови для Європейської Комісії 2019–2024 рр. спираються на загальні ідеї та пріоритети, які об'єднують усіх європейців. Вони не є вичерпною робочою програмою, а мають на меті створити рамки для спільної роботи ЄС та держав-членів [4].

Підсумовуючи, варто зазначити, що політики та ключові ідеї Урсули фон дер Ляен мають досить вагоме співвідношення з ідеєю об'єднаної Європи. Це підтверджується тим, що у порядку денному Урсули фон дер Ляен ми бачимо відсилку до трьох ключових вагомих гарантів ідеї об'єднаної Європи, а саме: а) стабільної системи безпеки; б) економічного зростання держав-членів та

проекту загалом; в) позиціонування себе на міжнародній арені державами-членами не як окремими суб'єктами, а членами спільноти.

Джерела та література

1. Ursula von der Leyen. Political guidelines for the next European Commission 2019–2024. A Union that strives for more. Agenda for Europe by candidate for President of the European Commission.

2. Довкілля і клімат: інформаційно-аналітичний огляд екологічної та кліматичної політики та права ЄС. Європейські орієнтири – зеленим реформам. Липень-серпень 2019. *Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»*.

3. Прихненко М., Бабій Д. Ідея «Об'єднаної Європи» в сучасних реаліях функціонування європейського проекту. *Історичні і політологічні дослідження*. 2019. № 1(64). С. 60–69.

4. Рудік О. Порядок денний Європейської Комісії 2019–2024 рр.: нові орієнтири європеїзації / Державне управління та місцеве самоврядування, Національна академія державного управління при Президентові України Дніпропетровський регіональний інститут державного управління, 2019. Вип. 3(42). С. 35–45.

Булана Євгенія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

РЕАКЦІЯ ЄС НА ВІЙНУ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК МАРКЕР ЗАНЕПАДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Анотація. У статті аналізується відповідь Європейського Союзу на агресивну війну РФ проти України в контексті відповідності європейським цінностям та вплив цієї відповіді на майбутнє організації. Методологічною основою дослідження є метод кейсів. Європейський Союз через внутрішні суперечності, відсутність солідарності та згуртованості, а також надання пріоритету національним інтересам держав-членів над наднаціональними дає досить роз'єднану та загальмовану відповідь на війну РФ проти України, що вказує на занепад європейських цінностей.

Ключові слова: Європейський Союз, російсько-українська війна, європейські цінності, криза європейських цінностей.

Abstract. The article analyzes the response of the European Union to the aggressive war of the Russian Federation against Ukraine in the context of compliance with European values, and the impact of this response on the future of the organization. The methodological basis of the study is the case method. The European Union, due to internal contradictions, lack of solidarity and cohesion, as well as giving priority to the national interests of member states over supranational ones, gives a rather divided and retarded response to Russia's war against Ukraine, which indicates the decline of European values.

Keywords: European Union, Russian-Ukrainian war, European values, the crisis of European values.

Категорія «європейських цінностей», що є ідеологічною основою як для формування та функціонування ЄС, так і для вироблення спільної політики, як за свідчує досвід, є найбільш хиткою та нестабільною у кризових ситуаціях. ЄС «заснований на цінностях пошани людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону та поваги прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин» [3]. Найвагомішим маркером дійсності європейських цінностей був порядок розширення ЄС та вироблення спільної політики. Інтеграція нових держав-членів була ідеологічно обґрунтована принципами поваги та промоції «демократичних» цінностей Європейського Союзу, а спільна політика

вироблялася відповідно до ідеалів демократії, свободи, поваги до людської гідності, рівності та примату закону [3]. Пропагується, що держави-претенденти на членство першочергово мають відповідати ціннісним вимогам, і лише потім економічним, політичним та іншим, а загальноєвропейська політика спрямована на підтримку, просування та захист європейських цінностей у європейському регіоні.

Проблема європейських цінностей досліджувалася у роботах Франсуа Форє, Оріана Каллігаро, Вів'єн Шмідт, Ендрю Вільямса, Соні Лукареллі та Рональда Інглхарта. Взаємозв'язок занепаду європейських цінностей і кризи Європейського Союзу є предметом наукових пошуків українських дослідників Віктора Савельєва, Володимира Сіденка, Тетяни Лушагіної, Віталія Тисячного та їхніх зарубіжних колег Крістін Босуелл, Ельжбети Гозьяк, Ізабелли Мейн, Десмонда Дінана, Ніла Ньюджента та Вільяма Патерсона.

У період численних криз, таких як Європейська боргова криза, криза біженців або криза, спричинена вірусом Covid-19, європейські цінності традиційно зазнавали забуття, витісняючись економічними, політичними та національними інтересами. Проте, на рівні вищезгаданих кризових явищ, занепад європейських цінностей як ідеологічного орієнтиру для розвитку ЄС не вважався екзистенційною загрозою для Європейського проекту.

24 лютого 2022 р. – початок повномасштабної війни Росії проти України. Цей акт агресії проти України, що протягом восьми останніх років систематично підтверджувала свою відданість європейським цінностям, ідеалам свободи та демократії, став актом агресії проти європейської спільноти та вирішальним моментом для подальшої долі ЄС.

У 2022 р. Україна захищає європейську безпеку та відстоює цінності так само, як і власне право слідувати їм. Українці на фронті війни цивілізацій уособлюють основні європейські цінності миру, гідності, терпимості та прав людини, демонструють цілковиту та безапеляційну готовність боротися за ці цінності. У 2019 р. Україна закріпила на конституційному рівні свою відданість ідеї членства у Європейському Союзі. Цю національну мету було підтверджено у перші дні нинішньої війни, коли президент Зеленський підписав офіційну заяву України на членство в ЄС.

З того часу Україна платить високу ціну за свободу і демократію, проте залишається поза увагою ЄС. Україна продемонструвала свою відданість європейським цінностям та втілила принципи демократії і мирного співіснування, що є основою грандіозного проекту єдиної Європи.

Європейські лідери та політичні аналітики зазначають, що порівняно з відповіддю ЄС на попередні кризи, зараз світова спільнота спостерігає, ймовірно, найкраще кризове управління [9]. ЄС ввів санкції безпрецедентної суворості щодо Росії за вторгнення в Україну, зокрема й виключив низку банків із системи транзакцій SWIFT, вніс до чорного та санкційного списків російських держчиновників та наближених до Кремля олігархів, а також завдав санкційного тиску на Білорусь задля унеможливлення уникнення санкцій [4]. Проте подібні позитивні оцінки насамперед пояснюються вкрай низьким рівнем ефективності та консолідованості антикризових відповідей ЄС у минулому, аніж вражаючою

єдністю ЄС сьогодні. Окремі держави у перші дні повномасштабної війни зберігали вкрай лояльне ставлення до РФ, гальмуючи запуск санкційних програм окремих держав, що всупереч європейським цінностям продовжують зберігати лояльне ставлення до агресора та гальмувати ці процеси.

Німеччина, що традиційно претендує на лідерство в ЄС, вкрай цинічно відмовила Україні у санкційній підтримці у перший день повномасштабного вторгнення РФ в Україну, аргументуючи це тим, що «за 48 годин усе скінчиться» і санкції у такому разі є безглуздими [5]. Саме Німеччина гальмувала прийняття рішення про відключення агресора від SWIFT, забороняла поставку озброєння та досі заперечує проти найбільш вагомих санкційних ініціатив. Отже, Німеччина, як держава-лідер «Старої Європи», зрадила європейським цінностям свободи, миру та європейського вибору держави, демонструючи загальну кризу європейських цінностей.

Попри низку спільних рішень та колективну першу реакцію, держави досить швидко повернулися до старих розбіжностей. Саме тоді як США вже ввели повне нафтове ембарго та активно працюють над повним торговельним ембарго, держави ЄС досі ставлять власні економічні та національні інтереси над загальноєвропейськими інтересами, нехтуючи європейськими цінностями свободи, збереження миру та підтримки держав, що сповідують відповідні цінності [2].

Держави ЄС значно серйозніше налякані перспективами значних стрибків цін на енергоносії та продовольство, аніж геноцидом народу європейської України. Лідери ЄС, зокрема Німеччини, Австрії та Угорщини, не згодні з крайнім терміном відмови від російських джерел енергії та максимально відтягують його, оскільки національна залежність від російських енергоресурсів окремих вищезгаданих держав надто висока. ЄС, як і раніше, сплачує сотні мільйонів доларів США щодня в казну агресора як найбільшого постачальника енергоресурсів.

Проросійську політику проводить Угорщина, що задля національних інтересів та керуючись політикою проросійського уряду Віктора Орбана, погоджуючись на оплату російського газу в рублях на вимогу Кремля, всупереч загальноєвропейським санкціям [7]. Водночас держави, що свого часу перебували під радянською окупацією, переконують своїх колег, що Захід має бути готовим сплатити високу ціну в ім'я ідеалів свободи, демократії та європейських цінностей, їхні опоненти продовжують віддавати перевагу національним економічним інтересам [6].

Найгостріші дебати між державами-членами розгорілися щодо перспективи членства України в ЄС. Розширення ЄС є процесом найбільш ціннісно обґрунтованим, але водночас вимагає найбільшої європейської єдності у прийнятті рішення. У період «замороженого конфлікту» в зоні ОРДЛО європейські лідери неодноразово підкреслювали дійсні перспективи членства України в ЄС та приналежність України до європейської цивілізації. Проте, коли Україна офіційно подала заявку на членство, реакція багатьох держав-членів під час саміту ЄС 10 березня у Версалі значно протирічила їхнім натхненним обіцянкам протягом останніх 8 років [1]. Франція, Нідерланди та Німеччина очолили табір опонентів спрощеній процедурі набуття членства, тимчасом як Польща, Литва, Латвія та Естонія охоче підтримали європейське прагнення українського народу. Оскільки

ки одним з основоположних принципів ЄС є можливість для будь-якої європейської країни, що розділяє європейські цінності, стати частиною Європейського Союзу, ігнорування такої можливості для України є ілюстрацією недовіри європейських цінностей та їх глибокої кризи.

Війна Росії проти України стала серйозним екзистенційним викликом не лише для українського народу та державності, але й для Європейського Союзу як оплоту європейських цінностей. Роз'єднана та значною мірою вповільнена реакція ЄС на трагедію України демонструє кризу єдності та верховенство економічних інтересів над ціннісними. Гостра дискусія щодо нового розширення ЄС, а саме долучення України до ЄС за спрощеною процедурою, засвідчила неможливість європейських цінностей як ідеологічного орієнтира для розширення організації та відданість держав-членів насамперед національним інтересам. Подальша динаміка дій та еволюція реакції ЄС на війну Росії проти України стане значною мірою вирішальною для майбутнього Європейського Союзу як політично інтегрованого проєкту.

Джерела та література

1. DW. EU leaders in Versailles united on Ukraine, but won't offer fast-track membership. *DW.com*. 11.03.2022. URL: <https://cutt.ly/iGf4I3N>
2. Eaton C. How much oil does the U.S. import from Russia and why did Biden ban it? *WSJ*. URL: <https://cutt.ly/uGf48Hw>
3. European Commission. The EU values. *European Commission*. URL: <https://ec.europa.eu/component-library/eu/about/eu-values/>
4. European Council. EU restrictive measures against Russia over Ukraine (since 2014). *European Council*. URL: <https://cutt.ly/BGf465t>
5. Gerster L. Der ungewöhnlichste Botschafter aller Zeiten. *F.A.Z.* URL: <https://cutt.ly/OGf7egh>
6. The Economic Times. EU faces defining moment over Russian war in Ukraine but won't let Kyiv in. *The Economic Times*. URL: <https://cutt.ly/IGf7Ifu>
7. Vaski T. PM Orbán: Hungary willing to pay for russian gas shipments in Rubles. *Hungary Today*. URL: <https://cutt.ly/sGf7uJC>
8. Walker M. Russia's war on Ukraine transforms Europe, but hard decisions lie ahead. *WSJ*. URL: <https://cutt.ly/nGf7o0e>

Шпак Олександр

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ НЕЙТРАЛІТЕТУ В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У 2022 Р.

Анотація. Проблема дослідження актуалізується початком війни в Україні 24 лютого, коли росія повноцінно вторглася на суверенну територію нашої держави. Це змусило європейські країни переглядати власну безпекову політику, щоб захиститися від можливої агресії рф. Метою цієї статті є виявлення ефективності, дієвості та перспектив трансформації європейської моделі нейтралітету в умовах війни рф проти України. Зроблено висновок, що нейтральні країни Європи у сучасній безпековій ситуації або відмовляються, або переглядають політику нейтралітету.

Ключові слова: нейтралітет, безпекове середовище, війна, Європа.

***Abstract.** The war that began on February 24, 2022 with a vicious russian attack on Ukraine destroyed the world order after 1945. The security environment in Europe is extremely tense. Due to the barbaric actions of the russian federation and Hitler's rhetoric of its power, European countries are forced to strengthen and strengthen their military potential. Among these states were countries pursuing a policy of neutrality. The war in Ukraine is radically changing the European model of neutrality. Ukraine may not be the last in this regard, as during the war there are discussions about the possible adoption of a policy of neutrality.*

***Keywords:** neutrality, security environment, war, Europe.*

Війна, що розпочалася 24 лютого 2022 р. з підлого нападу росії на Україну, остаточно зруйнувала світовий порядок, актуалізувавши ще більше дискусії про його наявність або відсутність після 1991 р. Безпекове середовище в Європі вкрай напружене, а наявні механізми співпраці не дають швидких відповідей на надскладні питання. Через варварські дії РФ та гітлерівську риторику її влади європейські країни змушені укріплювати та посилювати свій воєнний потенціал. Серед цих держав опинилися й країни, що проводять політику нейтралітету. Війна в Україні докорінно змінює європейську модель нейтралітету. Не останньою в цьому плані може виявитись Україна, адже в ході війни точаться дискусії щодо можливого прийняття нею політики нейтралітету.

Нейтралітет європейських країн є однією з найбільш актуальних тем наукової дискусії. Дослідники здебільшого приділяють увагу питанню можливого вступу до НАТО Швеції та Фінляндії (Anne-Françoise Hivert, Luke McGee) та українського нейтралітету (Сергій Сидоренко, Ганна Шелест, Christoph Hasselbach). Недостатньо дослідженими є питання трансформації нейтралітету таких країн, як Ірландія, Швейцарія та Австрія, окрім санкційної політики надання допомоги Україні, що виходить за рамки політики нейтралітету.

Мета цього повідомлення – виявити, наскільки дієвою є європейська модель нейтралітету в умовах повномасштабної військової агресії росії проти України та якими є перспективи її трансформації.

Усі без винятку нейтральні країни Європи в умовах жакливної війни, що відбувається в Україні, почали дискутувати про доцільність такої політики в нових реаліях. Розглянемо ситуацію в нейтральних країнах детальніше.

Вперше за десятиліття Ірландію охоплюють дебати щодо довготривалого – і дуже цінного – військового нейтралітету країни, оскільки її уряд намагається пройти межу між допомогою Україні та збереженням її нейтрального статусу. Тишех (прем'єр-міністр Ірландії) Майкл Мартін неодноразово зазначав, що Ірландія не є політично або морально нейтральною, коли йдеться про вторгнення Росії, яке ірландський уряд найрішучіше засудив. «В Ірландії будуть дебати, – визнав він, – ... але зараз у нас немає на це часу. Не можна в умовах кризи змінити давню політику за одну ніч» [8].

Дублін – не єдина національна столиця, яка веде національну розмову про безпеку та нейтралітет; навіть військово-нейтральні країни ЄС приєдналися до решти блоку, накладаючи на Росію економічні санкції, які Володимир Путін засудив як «схожі на оголошення війни» [7]. Зокрема у березні 2022 р., невдовзі після вторгнення Росії, Данія, яка є членом НАТО, оголосила, що 1 червня проведе референдум щодо відмови від оборонної політики ЄС, яку вона обговорю-

вала після Маастрихтського договору. «Історичні часи вимагають історичних рішень», – сказала прем'єр-міністр Данії Метте Фредеріксен. Голосування «за» дасть змогу країні брати участь у місіях ЄС СПБО [2].

Австрія також стикається з питаннями щодо офіційного нейтралітету, який вона відстоювала після Другої світової війни, позиція, яка допомогла їй залучити такі інституції, як Організація Об'єднаних Націй та Міжнародне агентство з атомної енергії. Канцлер Австрії Карл Нехаммер заявив, що не планує змінювати політику нейтралітету Австрії. «Нейтралітет Австрії добре служив їй у минулому і продовжує служити. Це не обговорюється» [4].

Однак, як і Ірландія, Австрія не є членом НАТО, але бере участь в оборонних зусиллях ЄС. Таннер зазначила, що країна «активно сприятиме подальшому розвитку спільної політики ЄС щодо оборони та безпеки», щоб відповісти на виклики безпеки блоку. Наприклад, Відень заявив, що планує брати участь у плані ЄС щодо створення потенціалу швидкого розгортання до 5 000 військово-службовців, згідно з пропозицією «Стратегічний компас», узгодженою міністрами цього тижня [5].

Варто наголосити, що дебати найбільш актуальні в північних районах ЄС. На знак зміни безпекової ситуації міністри Швеції та Фінляндії, які мають 1300-кілометровий кордон з Росією, взяли участь у позачерговому міністерському засіданні НАТО в Брюсселі на початку цього місяця, незважаючи на те, що вони не є членами альянсу [3].

«Фінляндія рано чи пізно стане членом НАТО... Я абсолютно впевнений у цьому», – сказав Александер Стабб, колишній прем'єр-міністр Фінляндії, який виступав за приєднання до альянсу. «Потяг пішов зі станції 24 лютого, коли Путін напав на Україну» [1]. Стабб вказав на недавнє опитування, яке показало, що 62 % населення підтримують членство в НАТО, а 16 % – проти [9].

Згідно з опитуванням, у Швеції підтримка вступу до НАТО вперше цього місяця випередила опозицію до альянсу. Лівоцентристський прем'єр-міністр Швеції Магдалена Андерссон відмовилася від приєднання до альянсу, але комісар ЄС Ілва Йоханссон заявила, що у разі, якщо Швеція вирішить приєднатися, це буде в партнерстві з Фінляндією [5].

Ще однією країною, яка сьогодні веде розмову про нейтралітет, є Україна. Москва заявила, що вважає бажання країни вступити в НАТО є загрозою безпеці. Наводячи як приклад Австрію, вона припустила, що мир може бути встановлений, якщо Україна погодиться, серед іншого, проголосити «нейтралітет» [6].

Що саме це означатиме на практиці, залишається незрозумілим. Членство в НАТО майже неможливе, але чи доведеться Україні відмовитися від свого прагнення приєднатися до ЄС, договори якого містять пункт про взаємну оборону? Україна наполягала, що потрібно отримати гарантії безпеки, якщо підпише таку угоду. Проте це несумісно з вимогами про «демлітаризацію», адже справжній нейтралітет може бути лише в тому разі, якщо країна має здатність постояти за себе.

Отже, нейтральні країни Європи у сучасній безпековій ситуації або відмовляються, або переглядають цю політику. Європейська модель нейтралітету активно трансформується, але не виключено, що у разі затяжного продовження

російської агресії та її розширення на інші країни може зникнути таке поняття, як європейський нейтралітет. Також зараз чимало дискусій навколо можливого українського нейтралітету, але та модель, яку пропонує російська федерація, не є життєздатною, бо в такому разі Україна буде позбавлена можливості захистити себе.

Джерела та література

1. Alexander Stubb's official Twitter page. URL: <https://twitter.com/alexstubb/status/1504124871193858056>
2. Denmark to hold referendum on scrapping EU defence opt-out. *The Guardian*. 06.03.2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/06/denmark-to-hold-referendum-eu-defence-opt-out>
3. Extraordinary meeting of NATO Ministers of Foreign Affairs with Finland, Sweden and the EU. NATO HQ. 04.03.2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/events_192600.htm
4. Kurmayer N. J. Austria to 'stay neutral', says chancellor. Euractiv. 08.03.2022. URL: https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/austria-to-stay-neutral-says-chancellor/
5. Lynch S., Barigazzi J. The end of neutrality. *Politico*. 24.03.2022. URL: <https://cutt.ly/GGg56Hy>
6. Moscow and Kyiv see signs of compromise on Ukraine's security status. *Reuters*. 16.03.2022. URL: <https://www.reuters.com/world/kremlin-says-demilitarised-ukraine-like-austria-is-possible-compromise-2022-03-16/>
7. Russian Forces Pound Civilians, as Putin Likens Sanctions to a 'Declaration of War'. The New York Times. 05.03.2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/03/05/world/europe/ukraine-russia-putin.html>
8. There will be a debate in Ireland on military neutrality, says Taoiseach. *The Journal*. 13.03.2022. URL: <https://www.thejournal.ie/ireland-neutrality-taoiseach-russia-ukraine-5709842-Mar2022/>
9. Ukraine War: Finland to decide on Nato membership in weeks says PM Marin. *BBC*. 13.04.2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61093302>

Бондар Дар'я

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СУЧАСНА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ ЩОДО УКРАЇНИ

Анотація. Військова агресія Росії щодо України зумовила Німеччину змінити курс її зовнішньої політики. Зараз очевидні певні прорахунки в політиці, яких допустився Берлін, які позначаються на безпеці не лише України. Сьогоднішні зрушення одні з найбільших з повосенних часів, раніше така позиція була б неприйнятною для більшості німців із кількох обставин.

Ключові слова: українсько-німецькі відносини, зовнішня політика, військове вторгнення, енергетична залежність.

Summary. Russia's military aggression against Ukraine has forced Germany to change its foreign policy. Now certain mistakes in Berlin's policy are obvious, which affect the security not only of Ukraine. Today's changes are one of the greatest since the postwar period, previously such a position would have been unacceptable to most Germans for several reasons.

Keywords: Ukrainian-German relations, foreign policy, military invasion, energy dependence.

Українсько-німецькі відносини протягом становлення характеризувалися певною динамікою, на яку впливали і розвиток міжнародної взаємодії, і внутрішні

нєополітичні особливості обох країн. Європейські та євроатлантичні прагнення України часто сприймалися Німеччиною крізь призму російсько-німецьких відносин, оскільки Росія – головний економічний партнер Німеччини. Агресія з боку РФ спричинила більш активний розвиток українсько-німецьких відносин, але водночас у ФРН ще зберігається тенденція до більшої зацікавленості у відносинах з РФ як економічно вигідним партнером.

Метою роботи є дослідити зміну політики Німеччини щодо України з моменту повномасштабної ескалації Росії в Україні.

Німеччина, як і будь-яка інша країна, у своїй міжнародній політиці керується національними інтересами. Подібне виражалося через підтримку будівництва «Північного потоку-2» в обхід України, який завдав би значних збитків українській економіці, та висловлювання проти надання Україні летального озброєння. Мало хто в Німеччині, включно з її розвідувальною службою, передбачав, що Путін вторгнеться в суверенну європейську країну [8].

Подібна зовнішня політика Німеччини, особливо з початку війни в Україні, почала зазнавати критики з боку світових лідерів [1], оскільки між Німеччиною та Росією історично існують глибокі економічні та культурні зв'язки, завдяки яким вважалося, що Берлін може мати певну перевагу з боку тиску на неї.

Залежність Німеччини від Росії, особливо в енергетичній сфері, закріплювалася довгий період часу, оскільки вважала, що подібні відносини є невід'ємною частиною зусиль щодо підтримки миру та інтеграції Росії з рештою Європи.

Німецькі інвестиції в російську енергетику не були переглянуті навіть після таких подій:

- промова Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки 2007 р., в якій він критикував розширення НАТО;
- російські бомбардування Грузії у 2008 р.;
- анексія Криму Росією;
- розпалювання конфлікту на українському Донбасі у 2014 р.;
- вбивство лідера російської опозиції Бориса Немцова в Москві [3].

На цьому тривожному фоні залежність Німеччини від російського викопного палива лише зростала.

Перед загостренням війни в Україні Німеччина робила ставку на дипломатичне вирішення ситуації і відмовилася постачати оборонну зброю Україні через свою «мирну політику» та обмежувальну позицію щодо озброєнь і навіть блокувала поставки зброї від своїх союзників.

Вторгнення Росії в Україну змусило німецький уряд радикально змінити свою політику [5].

Вперше після закінчення холодної війни Німеччина усвідомила, що на карту поставлена не лише власна безпека, але й безпека усїєї Європи. Наслідки російської агресії хвилями поширилися Європою та світом [3]. Війна Росії проти України перевернула політичну та економічну політику Німеччини. Стало зрозуміло, що дипломатичних шляхів вирішення проблеми стає значно менше і політика, яку проводить уряд, не може гарантувати безпеку держави. В таких умовах енергетична залежність не дає можливість максимального запровадження санкцій, таких, як нафтове та газове ембарго, експорт яких дає Росії найбільший прибуток [6].

Можна виокремити такі позитивні зрушення в політиці:

– скасування політики військового мінімалізму, яку проводили ще з часів Другої світової війни. Німеччина почала поставляти зброю в Україну та дала дозвіл на поставки союзникам, а також збільшила витрати країни на оборону;

– зупинка сертифікації «Північного потоку-2», що знаменує собою велике зрушення в заявленій позиції Берліна. Подібний газопровід розглядався як Україною, так і США ще спочатку будівництва виключно як геополітичний інструмент для збільшення впливу Москви на Європу.

Потрясіння, викликане російським вторгненням в Україну, пройшло глибоко в німецькому суспільстві. По-справжньому переорієнтувати німців на новий світ, де безпека має свої реальні витрати не лише з погляду потенційних втрат, але й у зв'язку з втратою торгівлі, вищими цінами на енергоносії, меншими прибутками та нижчим економічним зростанням – буде важким зусиллям, яке потребуватиме часу [8]. Зв'язок із Росією ускладнюється довгою та складною історією гарячої та холодної війн, включно з провиною за мільйони росіян, убитих нацистами.

Отже, Україні потрібно стати цікавою для Німеччини в економічній сфері для глибших двосторонніх відносин. Потрібно розуміти, що швидко позбавитися від енергетичної залежності, яка набувалася роками, не так легко, а «мирна політика» не виправдала себе, однак певні позитивні для України зрушення спостерігаються. Україні потрібно підтримувати з Німеччиною тісне співробітництво, оскільки в нас є прагнення в майбутньому вступу до ЄС, на яке потрібна згода Берліна.

Джерела та література

1. Крістоф Гассельбах. Війна в Україні – ганьба для німецької зовнішньої політики. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/vijna-v-ukraini-sorom-nimetskoj-zovnishnoi-polityky/a-61410730>
2. Мойсюк В. Українсько-німецькі відносини у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України. *Геополітичні пріоритети України*. 2021. № 1.
3. Alec MacGillis. How the Russian Invasion of Ukraine Upended Germany. 2022. URL: https://www.propublica.org/article/how-the-russian-invasion-of-ukraine-upended-germany?utm_source=sailthru&utm_medium=email&utm_campaign=dailynewsletter&utm_content=river-links
4. Anil Sasi. Explained: Three ways in which Germany has changed its policy on Ukraine over the past week. 2022. URL: <https://indianexpress.com/article/explained/explained-ways-in-which-germany-changed-policy-on-ukraine-7793163/>
5. David M. Herszenhorn. Germany to send Ukraine weapons in historic shift on military aid. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/ukraine-war-russia-germany-still-blocking-arms-supplies/>
6. Patrick Wintour. Ukraine seeks to patch up relations with Germany after snub to president. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/13/ukraine-seeks-to-patch-up-relations-with-germany-after-snub-to-president>
7. Stefan Meister. Germany's Role and Putin's Escalation Dominance in Ukraine. 2022. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/germanys-role-and-putins-escalation-dominance-ukraine>
8. Ukraine War Pushes Germans to Change. They Are Wavering. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/12/world/europe/germany-russia-ukraine-war.html>

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
І ДИПЛОМАТИЧНО-ПРОТОКОЛЬНИХ ПРАКТИК ЄВРОПИ
РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ: СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ
ЗНАЧЕННЯ ВІДЕНСЬКОГО КОНГРЕСУ (1814–1815 РР.)
«ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНЦЕРТ»**

Анотація. Проаналізовано Віденський конгрес (1814–1815 рр.) як визначну історичну подію для політико-дипломатичного та інституційного розвитку Європи. Увагу акцентовано на дипломатичному інструментарії, національній специфіці та особливостях переговорного процесу європейських держав на конгресі. Підсумки Віденського конгресу стали важливим стимулом для подальшого соціально-економічного, безпекового, політичного та дипломатичного європейського розвитку.

Ключові слова: інституціоналізація, політико-дипломатична система, зовнішня політика, дипломатія, Віденська система міжнародних відносин, Віденський конгрес (1814–1815 рр.).

Abstract. *The Congress of Vienna (1814–1815) as a important historical event for political and diplomatic and institutional development of Europe is analyzed at the article. The attention paid to the diplomatic tools, national specifics and peculiarities of negotiations on the Congress of European countries. Results of the Congress of Vienna served as an important stimulus for the further socio-economic, security, political and diplomatic European development.*

Keywords: *institutionalization, political and diplomatic system, foreign policy, diplomacy, the Vienna system of international relations, the Congress of Vienna (1814–1815).*

Практичні здобутки Віденського конгресу і досвід, набутий європейською дипломатією кінця XVIII – початку XIX ст., визначили майбутній інституціональний розвиток світової дипломатії, дипломатично-протокольних практик і міжнародного права, інституціоналізували модель дипломатичного протоколу та етикету міжнародної ввічливості, не втративши своєї актуальності і для сьогодення. Події, що передували найважливішим дипломатичним переговорам у Відні, а також сам Віденський конгрес 1814–1815 рр., його результати та наслідки уже понад двісті років привертають пильну увагу істориків різних держав. За останні роки в різних державах спостерігається зростання інтересу наукової громадськості до історичних реалій доби раннього Модерного часу (XVI–XVIII ст.), а особливо політико-дипломатичних подій межі XVIII і XIX ст. [2, с. 3–38].

У період Італійських воєн (1494–1559 рр.) розпочався процес формування політико-дипломатичної системи в Європі, та, відповідно, формування європейської системи міжнародних відносин, так звана Довестфальська система міжнародних відносин (або Середземноморська система міжнародних відносин, або Като-Камбрезійська система міжнародних відносин). Ці назви (Довестфальська / Середземноморська / Като-Камбрезійська) для позначення відповідної системи міжнародних відносин та політико-дипломатичної системи автором вперше вводяться в науковий обіг у контексті обґрунтування теорії та історії політико-дипломатичних систем. У цей період було закладено основи інституціонального розвитку постійних дипломатичних представництв в Європі, визначено їх політико-правовий статус, закладено основи практики переговорного процесу, етикету та церемоніалу, елементи протокольної практики в дипломатії тощо. Наступним етапом посилення міждержавних відносин за підсумками Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.), і, відповідно, підсумкового мирного договору –

Вестфальського (1648 р.), стало становлення Вестфальської системи міжнародних відносин і удосконаленої політико-дипломатичної системи. Цей мир забезпечив юридичні підвалини для інституціонального закріплення низки нових принципів та інститутів міжнародного права, формування й трансформації наявних раніше постійних дипломатичних представництв в Європі, визначення режиму іноземців, переходу до епохи буржуазного міжнародного права тощо [5].

Наприкінці XVIII ст. стало вкрай необхідним у нових міжнародно-політичних та політико-дипломатичних умовах визначати нові правила гри. Попередній Вестфальський міжнародний порядок (Вестфальська система міжнародних відносин), який підтримував рівновагу сил в Європі шляхом постійної боротьби (дипломатичної, політичної та військової) між європейськими державами, зруйнував у свій час Наполеон Бонапарт. А його «порядок», заснований на нав'язуванні монополії Франції шляхом війни, був зметений поразкою Франції в 1812–1814 рр. Саме для визначення нової системи міжнародних відносин було прийнято рішення зібрати у Відні конгрес представників усіх європейських країн, за винятком Туреччини [3, с. 16–18].

Вплив міжнародних конгресів і конференцій (конференційна дипломатія) на розвиток міжнародного права, дипломатії та зовнішньої політики особливо проявився в період після Наполеонівських воєн (1803–1815 рр.) та за підсумками Віденського конгресу (1814–1815 рр.). Практичними здобутками європейської дипломатії та міжнародного права за підсумками Віденського конгресу стали: створення нової системи міжнародних відносин в Європі, встановлення міжнародного режиму з приграничних і міжнародних річок, становлення принципу легітимізму, унормування статусу постійного нейтралітету, визначення рангів дипломатичних агентів. Особливо варто відзначити положення, занесені до додатків Заключного акта конгресу [1].

Віденський конгрес склав прецедент регулярного скликання міжнародних конференцій великих держав, під час яких великі держави отримали можливість обговорювати і знаходити шляхи для ефективного вирішення можливих проблем. У перші роки існування європейського концерту обговорювалися переважно загальноєвропейські проблеми; у наступні роки держави скликали своїх представників для вирішення конкретних міжнародних проблем (наприклад, Паризький конгрес 1856 р., на якому було підведено підсумки Кримської війни). Водночас варто зазначити, що держави зважали на рішення конгресів – принаймні доти, поки не приймалися нові рішення (наприклад, територіальний розподіл згідно із рішеннями Віденського конгресу був у кінцевому підсумку скасований у тій частині, яка стосувалася Італії та Німеччини, але це скасування підтверджувалося відкритою або мовчазною згодою великих держав) [6].

Грандіозність антинаполеонівських воєн зумовила і грандіозність Віденського конгресу – видатної дипломатичної події свого часу. Віденський конгрес (01 листопада 1814 р. – 08 червня 1815 р.) – це найчисельніший і найдовший саміт в історії міжнародної політики та світової дипломатії. Історичні підсумки та значення Віденського конгресу продовжують залишатися предметом прискіплого дослідження науковців. Віденський конгрес зосередив свою увагу на проблемах мирного врегулювання в Європі. Однак з цього питання між його учасниками виникли гострі суперечки, зокрема й територіальні [4, с. 46–50].

Віденський конгрес і його рішення здійснили величезний вплив на геополітичну карту Європи. «Європейський концерт» став основою світоустрою XIX століття. Англійською це поняття звучить як «the Concert of Europe», тобто «згода Європи». Але його дослівно переклали на українську мову словом «концерт». Однак термін «Європейський концерт» набув загального визнання і більш правильно відображає сутність цієї системи. Великі європейські держави ухвалили, що відтепер будуть вирішувати всі суперечності мирним шляхом, виробляючи колективні рішення, подібно оркестру, де в кожного є своя партитура і музична партія. «Система європейського концерту» – це багатостороння дипломатія і система колективної безпеки XIX століття (конференційна дипломатія) [7].

Отже, Віденський конгрес, «Битва дипломатів» (1814–1815 рр.) – це унікальне для свого часу політико-дипломатичне явище, за підсумками якого були впроваджені принципи міждержавного діалогу, використання інститутів офіційної дипломатії та неформальної (кулуарної) дипломатії, елементів і норм дипломатичного протоколу, етикету й церемоніалу, які лягли в основу дипломатичної практики у всьому світі, а не лише в Європі. На політико-правовому та дипломатичному рівнях Віденський конгрес увів до політичного обігу або юридично закріпив такі засадничі терміни геополітики, як-от рівновага і баланс сил, великі держави, домінуючі держави, коаліція держав, нові кордони і території, плацдарми тощо. Віденська система заклала основи геополітичній епосі, основу якої становив імперський принцип контролю географічного простору. Віденський конгрес закріпив статус-кво європейських кордонів, які залишалися в такій конфігурації незмінними до середини XIX ст., уперше розробив систему мирного врегулювання міжнародних відносин і здійснив спроби створити дієві нові механізми взаємовідносин між монархами та їх народами.

Важливою віхою в історії Віденського конгресу стало прийняття як додатка 17 («Положення щодо дипломатичних агентів») до Заключного акта Віденського конгресу, або так званого Віденського регламенту. Його основні положення увійшли в дипломатичну практику як загальновизнані норми міжнародного права. Віденський регламент (1815) – це перший багатосторонній акт міжнародного права, перше положення щодо єдиної класифікації дипломатичних рангів, зафіксоване 1815 р. в додатку до Заключного акта Віденського конгресу. Віденський конгрес дійсно став світлим святом усіх дипломатій, зоряною годиною європейської дипломатії, і світової дипломатії загалом. Адже під час Наполеонівських воєн головним, якщо не єдиним, аргументом у відносинах між державами була військова сила. Дипломатія відігравала другорядну роль. Після розгрому наполеонівської імперії дипломатія стала основним інструментом перетворення, трансформації та інституціоналізації Європи. Саме на Віденському і подальших конгресах було дано поштовх розвиткові багатосторонньої дипломатії. Потужний імпульс отримав процес удосконалення та систематизації дипломатичних служб, процес інституціоналізації дипломатичного протоколу та етикету міжнародної ввічливості, процес професіоналізації дипломатичної діяльності, яка саме тоді остаточно перетворилася на особливу, спеціалізовану галузь державної служби. Престиж професії дипломата піднявся на небувалу висоту. Віденський конгрес прославився як найвитонченіша битва дипломатів,

в якій зійшлися кращі політичні та дипломатичні уми тодішньої Європи (Меттерніх, Галейран, Олександр I, Каслрі).

Славнозвісний Віденський конгрес визначив геополітичну конфігурацію Європи і магістральні напрями великої політики на кілька десятиліть наперед, узагальнив досвід системної перебудови міжнародних відносин. Віденський конгрес підвів геополітичні підсумки війни коаліції європейських держав з наполеонівською Францією і встановив нові європейські кордони. Він узагальнив досвід трансформації світового порядку початку XIX ст., який набув нової якості у формі європейського концерту. Цей конгрес закріпив нове співвідношення політичних і дипломатичних сил в Європі на кілька десятиліть, а заснований після закінчення конгресу Священний союз став одним із перших інституційних утворень, націлених на підтримку європейської стабільності й безпеки в системі міжнародно-правових координат.

Віденська система підтвердила свій статус як інституція, зі стійким і ефективним дієвим міжнародним механізмом. Її роль у підтриманні миру і кордонів, виконавши свою історичну місію, поступово зійшла нанівець і стала зовсім непридатною перед обличчям об'єднаних процесів в Італії та в Німеччині, а вже в 1914 р. ніщо не змогло перешкодити розгорітися загальноєвропейській війні. Перша світова війна й поява нової потужної держави – США – призвели до ліквідації системи «європейської згоди», системи «європейського порозуміння» й була інституціонально замінена на «світове порозуміння», «світову згоду», яку, на жаль, лише належало ще виробити й інституціонально закріпити в новій системі міжнародних відносин XX ст.

Джерела та література

1. Документи для истории дипломатических сношений России с западными державами европейскими, от заключения всеобщего мира в 1814 г. до конгресса в Вероне в 1822 г. Т. I. СПб., 1823.
2. Ціватий В. Г. Інституціональна історія Середніх віків і раннього Модерного часу в наукових розвідках професора В. К. Піскорського (1867–1910): міжнародно-політичний і темпоральний дискурси. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: зб. наукових праць*. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2022. С. 33–38.
3. Ціватий В. Г. Історична комунікологія: європейські зовнішньополітичні практики доби Середньовіччя і Ранньомодерного часу (модель італійської дипломатії та комунікації). *X Міждисциплінарні гуманітарні читання: зб. наукових праць*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. Випуск 10. С. 16–18.
4. Ціватий В. Г. Теорія, історія і практика європейської дипломатії XVI–XVIII століть: моделі, інституціоналізація, міжнародно-політичні системи (геополітичний дискурс раннього Модерного часу). *Гуманітарний кортус: зб. наукових праць*. Том 34. Вінниця–Київ: ТОВ «ТВОРИ», 2022. С. 46–50.
5. Barbiche B. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle. Paris: Presses Universitaires de France, 2012. 369 p.
6. Jarrett Mark. The Congress of Vienna and its Legacy. War and Great Power Diplomacy After Napoleon. London / New York, I. B. Tauris, 2013. 522 p.
7. Lentz Thierry. Le congrès de Vienne. Une refondation de l'Europe, 1814–1815. Paris, 2013. 400 p.

СЕКЦІЯ 5 ІСТОРИЧНІ ВИМІРИ ЗАРУБІЖНОГО СВІТУ

Грущенко Анастасія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

КОНФУЦІАНСЬКІ ВПЛИВИ В КИТАЙСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Конфуціанство як вчення посідало провідну роль в китайському суспільстві та охоплювало його всі сфери життя. Література виступала основним засобом, через який воно сформувалося та передавалося наступним поколінням. Важливим є те, що історія Китаю, хоч і розвивалась у приблизно однакових вимірах, однак була динамічною, де ідейні положення конфуціанства поступово збагачувалися, що було прямо пов'язано із динамікою змін у сфері літератури.

Ключові слова: конфуціанство, Конфуцій, література Китаю.

Abstract. Confucianism as a doctrine played a leading role in Chinese society and covered its entire sphere of life. Literature was the main means by which it was formed and passed on to future generations. Importantly, the history of China, although evolving in approximately their dimensions, was still dynamic, the ideological positions of Confucianism developed, which was directly related to the dynamics of change in the field of literature.

Keywords: Confucianism, Confucius, Chinese literature.

Вчення Конфуція мало важливий вплив на розвиток китайської літератури, а образ конфуціанця – це образ освіченості та порядності. Вчення Конфуція було розраховане на феодалну знать, тому часто одна людина могла поєднувати роль і мандарина-чиновника, і літератора одночасно, що давало можливість літературі поєднувати в собі як художні образи, так і отримані конкретні знання.

Література в традиції китайської писемності мала багато назв: вень, чжунго веньсюе, веньчжан, веньі, сюевень, веньку. Варто зазначити, що вона була певним відображенням феодално-кастової системи китайського суспільства [1, с. 41].

Дослідник В. Алексеев виокремлює дві групи у конфуціанському каноні. До першої відносить окремі елементи вчення Конфуція. До другої – групу пам'яток, яка складалася з текстів, написаних послідовниками Конфуція [1, с. 42].

Варто згадати та зазначити основні конфуціанські праці та літературні твори, які становлять основу конфуціанського канону в літературі. «Чотирикнижжя», тобто «Си шу», – звід текстів, створений у XII ст., який поєднав в собі: «Луньюй» («Судження та бесіди»), тобто самі вислови безпосередньо Конфуція та тих осіб, які його оточували; «Дасюе» («Велика наука»), яка торкалася розвитку поняття «дао»; «Чжуньюн» («Центр істини та її буття; книга «Мен Ке» («Менци»)) – це книга письменника, історика та філософа Мен-цзи, «П'ятикнижжя» або «5 канонів [1, с. 43–44].

Серед інших книг виокремлюються також: «Літопис царства Лу» («Чуньцю»), де коментарі належали учням Конфуція, книга «Зобов'язання та настанов» («Лі»), де розглядалися правила поведінки конфуціанського діяча, книга «Чжоуські настанови» («Чжоулі»), яка вважається певною утопією в розбудові китайської давньої держави, «Книга про синівське благочестя» («Сяоцзин»), де були переписані висловлювання Конфуція, тобто склалася певна усна традиція, книга «Близька до канону» («Ер'я») – словник синонімів, що допомагало полегшувати розуміння конфуціанського канону [1, с. 145].

До кінця VI ст. до н. е. китайська літературна та конфуціанська думка була поділена дві категорії. До першої категорії належало розуміння життя як жахливої дійсності, спостерігалось постійне звернення до старовини [1, с. 65].

Провідним мотивом в такій літературі була дао-людина, яка проникалася дао-благодаттю, завдяки чому відбувалося повне злиття з абсолютним дао. Основними поняттями виступали дао-людина, дао-цар, дао-народ. Тобто тут варто наголосити, що в подібній літературі можна спостерігати поєднання бачення дао в трактуванні Лао-цзи та конфуціанців.

Книги, написані в той період, повчали, що все має черпатися з давньої традиції, вони втручалися, мали створювати справжнє «діяння», яке втілювалось у правлінні людьми, коригуванні неправильності життя шляхом викорінення зла та сприяння тому, щоб процвітало добро [1, с. 67–68].

Варто зазначити, що попри обмеженість та правила, які накладалися конфуціанським вченням, в літературі поступово почала прослідковуватися свобода думки, що існувала поряд із вченням Конфуція [1, с. 70].

Також важливою для оцінки конфуціанського канону в літературі постає книга Конфуція – «Літопис» («Весни та осені – Чуньцю»), яка була доповнена «Цзочжуань» та вважається певним супутником «Літопису», виражає всю справжню суть вчення Конфуція. Варто зазначити, що ця книга вважається першим літературним та історичним твором, де представлені фрагментарні елементи думок Конфуція [1, с. 78–79].

Варто зазначити також, що в літературі наступних періодів письменники намагалися втілити вчення про моральне вдосконалення людини як втілення «Дасюе», тобто «Великого вчення», яке полягало у тому, щоб навчити наступні покоління. Тому завдяки такому підходу конфуціанському вченню вдалося підготувати цілу низку зрілих письменників.

У період конфуціанського ренесансу, що датується XI–XII ст., можна виокремити особливості, які письменники того періоду втілювали в літературних творах. Для цього часу характерне поєднання конфуціанства з тими ідеями, які були відмінними від нього. Тут варто звернути увагу на те, що конфуціанство по своїй суті можна вважати бідним через його проповідницький характер. Відбувалося певне збагачення китайської літератури за рахунок інших паралельних систем думки – буддизму та даосизму [1, с. 80].

Це було дуже важливим для подальшого розвитку літератури, яка постійно оновлювалася та збагачувалася, зберігаючи при цьому основу. Тому послідовники конфуціанського вчення в цей період намагалися надати нових сенсів тим думкам, пояснити їх заново. Зокрема тут можна виокремити такого літератора, як Чжу Сі, який і вважається одним із головних представників неоконфуціанства, яке намагалось протистояти наповненості конфуціанства вченнями буддизма та даосизма [1, с. 81].

Попри пануюче різноманіття поглядів, такі важливі та фундаментальні елементи конфуціанського вчення, як звернення до праведного, культ писемного слова, принцип поваги до старших, продовжували твердо існувати. Також була ще одна причина незмінності конфуціанства: через політику певного насадження його канонів з боку держави. Даосизм та буддизм були ближчими для наро-

ду у тому плані, що вони визнавали надзвичайне, в них вирував політ фантазії попри раціональну сутність конфуціанства [3, с. 137].

Варто зазначити, що труднощі також полягають у тому, що саме вчення, вибудоване Конфуцієм, важко розумілося до деталей самим китайським суспільством [2, с. 322].

Новели Ляо Чжая, які датовані другою половиною XVII ст., були проєкцією конфуціанської хроніки «Чунцю». Вважається, що його новели втілили трагічний образ конфуціанця [2, с. 12]. Все своє життя він намагався скласти екзамену, від чого сформувалося песимістичне світосприйняття, яке проявилось в книзі «Моя історія», де втілено образ людини-невдахи, яка не бачить майбутнього. Такі настрої були пов'язані з тим, що письменник жив у період панування манчжурської династії в Китаї [1, с. 423].

Критики виокремлюють в його новелах елементи конфуціанської проповіді. Відмінність письменника та Конфуція полягала лише у тому, що мислитель втілював це вчення безпосередньо в живих людях, а Ляо Чжай втілював ті ж проблеми у фантазійних персонажах. Він сформував у своїх новелах конфуціанський тип мораліста [1, с. 426–427].

Отже, література Китаю розвивалася в різних історичних умовах, які накладали свої вимоги та тенденції на її розвиток. Проте можна прослідкувати чіткий взаємозв'язок між літературою та конфуціанським вченням, яке формувало її основу. Конфуціанство було базисом та певним підґрунтям, яке схвалювало та пропагувало знання, тому література була певним інструментом та засобом втілення конфуціанських ідей. Письменники вчилися на конфуціанських канонічних текстах та втілювали своє трактування в художніх образах та сюжетах.

Важливим є те, що попри свою сталість, конфуціанський канон був динамічним та розвивався залежно від потреб часу, збагачувався новими ідеями з боку даосизму та буддизму. Переломним моментом у розвитку літератури став початок правління чужорідної манчжурської династії Цин, де література збагачувалася новими мотивами духовного спротиву та боротьби в ім'я правил конфуціанства.

Джерела та література

1. Алексеев В. М. Труды по китайской литературе: в 2-х кн. Кн. 1. Москва: Восточная литература, 2002. 574 с.

2. Алексеев В. М. Труды по китайской литературе: в 2-х кн. Кн. 2. Москва: Восточная литература, 2003. 511 с.

3. Рыбачук С. Гибкость конфуцианской мысли в условиях кризиса. *Логос*. 2018. № 6 (127). С. 131–151.

Пеліх Дмитро

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«ЗОЛОТА ЛИХОМАНКА» В АВСТРАЛІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Анотація. Тези присвячені дослідженню історії золотої лихоманки в Австралії. Встановлено, що відкриття родовищ золота сприяли економічному стрибку, хвилі імміграції та змінам у складі населення, отриманню колоніями самоуправління та розвитку англомовної культури на континенті.

Ключові слова: Австралія, золота лихоманка, Вікторія.

Abstract. Theses are devoted to the study of the history of gold rush in Australia. It has been established that the discovery of gold deposits contributed to the economic leap, the wave of immigration and changes in the composition of the population, the acquisition of self-governing colonies and the development of English-speaking culture on the continent.

Keywords: Australia «Gold rush», Victoria.

В історії Австралії виділяють два основні історичні періоди: перший – до приходу європейців і наступний – відкриття континенту та заселення його колоністами. Кардинальна зміна в історії Австралії була визначена відкриттям родовищ золота у європейську добу, яке окреслило нові привабливі перспективи освоєння та розвитку австралійських земель.

Метою роботи є дослідження історії золотої лихоманки та впливу відкриття родовищ на соціально-економічне, політичне, культурне життя населення Австралії.

Окремі знахідки золотих самородків фіксували в Австралії ще з 1823 р., але колоніальна влада, побоюючись наслідків відкриття золота в країні каторжних поселень, приховувала інформацію. Крім того, в Австралії ще не було справжніх золотошукачів, а окремі частинки золота, випадково вилучені з рідкісних кварцових жил, не давали надії на багаті родовища.

Перше розсипне алювіальне родовище було знайдене 1851 р. у Новому Південному Уельсі. Його відкрив старатель Едвард Харгрівс, який шукав золото в Каліфорнії, й переніс американський досвід пошуків до Австралії.

У 1851 році у штаті Вікторія (Південно-Східна Австралія) були знайдені родовища золота, що спричинило спалах золотої лихоманки. Вже у 1852 р. за кількістю золота Австралія, обійшовши Каліфорнію, вийшла на перше місце (46 % світового видобутку). Знахідки золотоносних розсипів та корінних родовищ мали подальший розвиток у 1863 р., коли були виявлені родовища Квінсленда (долини річок Бойн і Палмер). У 90-х рр. ХІХ ст. були знайдені золоті скарби Західної Австралії (зокрема величезне золоторудне поле Калгурлі), що розроблялися до 1963 р. Звістка про винайдення австралійських золотих розсипів швидко облетіла світ, і на континент стали прибувати старателі, досвідчені геологи й гірничі інженери. Уже в перше десятиріччя видобутку було знайдено десять самородків вагою понад 30 кг, зокрема найбільшими у світі стали «Жаданий прибулець» (вага майже 70 кг) і «Плита Холтерманна» (93,3 кг золота).

Доволі швидко розсипні родовища були значною мірою вичерпані, причому за десятиріччя – з 1851 по 1860 рр. Австралія дала 829 тонн золота (майже стільки ж, як Північна Америка за весь час експлуатації родовищ). Надалі розпочалася підземна розробка золота, чимало старателів із часом почали працювати

гірниками на золотих рудниках. Середній видобуток золота в 90-ті рр. XIX ст. становив приблизно 65 тонн на рік, причому більшу частину його, як і раніше, давали Вікторія та Квінсленд, де розробки тривали майже сторіччя [3, с. 32–33].

Головним підсумком економічного ривка, який зробила Австралія після золотої лихоманки, став перехід до принципово нового етапу – від «колоніального суспільства зразка 1850 р. до індустріального суспільства 1900 р.». Всього за півстоліття Австралія перетворилася із сільськогосподарського придатка Великобританії, що однобоко розвивався, на аграрно-індустріальну державу з розгалуженою економічною структурою. Навіть більше, колонії швидко злилися в єдиний господарський організм, наздогнали країни Старого Світу, а в деяких галузях – і перегнали їх. Складання трансконтинентальної інфраструктури, швидкий розвиток багатогалузевої економіки, більш інтенсивні зв'язки між колоніями внаслідок їхньої господарської спеціалізації, зростання внутрішнього ринку – все це спричинило посилення доцентрових тенденцій, що яскраво проявилися у сфері соціально-політичного розвитку другої половини XIX ст. Саме тоді політичним наслідком золотої лихоманки стало отримання австралійськими колоніями самоуправління [1, с. 187].

Другим за значимістю наслідком золотої лихоманки стало швидке зростання населення колоній і зміни в його складі. До 1850 р. внаслідок колонізації Австралії протягом 60 років населення становило 405 400 осіб, а лише за десятиріччя від початку золотої лихоманки в країну в'їхало понад 600 тис. іммігрантів і населення австралійських колоній досягнуло у 1860 р. 1 145 600 осіб [6, с. 104].

Відбулося посилення урбанізаційних процесів: більшість колишніх золотошукачів осідала в містах. Тому на початку XX ст. відмінною рисою австралійського суспільства став виражений контраст між переповненими столицями і малозаселеною, а часом і малозасвоєною глибинкою країни. Зі строкатої маси мігрантів поступово формувалася соціальна структура, багато в чому схожа на суспільства розвинених капіталістичних країн. У 1890-х рр. у деяких колоніях до 68 % населення становили наймані робітники, 8 % – підприємці і 18,3 % – незалежні хлібороби. Внаслідок особливостей соціально-економічної кон'юнктури другої половини XIX ст. (постійної нестачі робочих рук, високого ступеня професійної організації робітників тощо) умови їхньої праці були набагато кращими, ніж в європейських державах, що дало змогу говорити про Австралію як про «рай для робітників» [1, с. 187].

Поява золотошукачів стає одним із чинників формування англомовної культури в Австралії. Постійне зростання та масові переміщення населення Австралії по її території, пов'язані з освоєнням нових земель, пошуком родовищ золота, викликали потребу уніфікації мови заради порозуміння між носіями різновидів англійської мови та, як наслідок, призводили до нівеляції багатьох притаманних їм мовних особливостей, що згодом стало підґрунтям для утворення австралійського національного варіанта англійської мови. В Австралії мешкали не тільки представники середніх і нижчих верств населення (як у Північній Америці), але й англійські каторжники, висланці, які привнесли в австралійський варіант англійської мови елементи жаргонної, просторічної мови, а в основу менталітету лягли поняття товариськості, рівності, справедливості, розслабленості та неформальності [4, с. 49; 5, с. 163–164].

Золота лихоманка наклала певний відбиток і на архітектуру міст: Балларату, Бендіго, Арарату та ін. Наприклад, із середини XIX ст. в Мельбурні та Сідней, і меншою мірою в регіональних центрах, з'являються великі будівлі у стилі вікторіанської архітектури. Одним із найбільш значних архітектурних віянь в австралійській архітектурі був стиль «федерація» на рубежі XIX–XX ст. [2, с. 120].

Отже, золота лихоманка другої половини XIX ст. привела до самоуправління колоніями, змінила вектор розвитку економіки Австралії з аграрного на індустріальний, вплинула на посилення урбанізаційних процесів, збільшення кількості робітників у містах. Необхідність порозумітися між собою значної кількості іммігрантів, які прибували з часів золотої лихоманки, сприяла утворенню австралійського національного варіанту англійської мови, змінам у культурі та менталітеті жителів Австралії.

Джерела та література

1. Вітер І. І. Історичні передумови соціального розвитку Австралії у XX сторіччі. *Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах: тези доп. І міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 28–29 травня 2020 р.: в 2-х тт.* 2020. Т. 1. С. 186–189.
2. Гайко Г. І. Гірництво в історії цивілізації. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянської академії». 2015. 486 с.
3. Гайко Г., Білецький В. Феномен золотих і алмазних лихоманок як територіальне, гірниче й соціокультурне освоєння материкових просторів Північної Америки та Австралії (Частина перша). *Схід*. 2017. № 3(149). С. 28–35.
4. Замашна С. М. Особливості культури Австралії та їх вербальне відображення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 23. С. 48–49.
5. Черновцан І. В., Бялик В. Д. Розвиток австралійського та новозеландського варіантів англійської мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. № 37. С. 163–166.
6. Borrie W. «British» Immigration to Australia / Australia and Britain. Ed. W. Moris-Jones. London: University of Manchester, 1980.

Коваль Геннадій

Новосафонівська ЗЗСО І–ІІ ступенів

Новоодеської міської ради Миколаївської області

ФРАНКО-ТУНІСЬКЕ ЗАГОСТРЕННЯ У СТОСУНКАХ НА ПОЧАТКУ 80-Х РР. XIX СТ.: ВНУТРІШНЬОЄВРОПЕЙСЬКІ РЕАКЦІЇ НА ПОДІЇ

Анотація. У статті детально розглядається примус бей Тунісу до підписання трактату із Францією. Розміщено прізвиська діячів країн, описано їхні дії та заяви. Наведено реакцію керівників та урядів різних держав та представників преси на це питання. Сказано про реакцію Дж. Гарібальді на ці події.

Ключові слова: Туніс, бей, трактат, Франція, реакція.

Abstract. The article details the forcing of the Bey of Tunisia to sign a treaty with France. The names of the country's figures are posted, their actions and statements are described. The reaction of heads and governments of different states and representatives of the press on this issue is given. The reaction of Garibaldi to these events is told.

Keywords: Tunisia, bay, treatise, France, reaction.

Історія людства завжди складалася з боротьби за нові території, багатства, сфери впливу. Послаблену Османську імперію у другій половині XIX ст. рвали на шматки нові сильні країни. Не була винятком і Франція, яка підписала трактат із Тунісом та, фактично, підкорила його собі. В Парижі 1 травня 1881 р. туніський Бей підписав трактат, що складається з десяти статей, і просив, щоб французькі війська не вступали до Тунісу. Головна суть договору – військове зайняття позицій. Франція взяла зобов'язання гарантій Бею безпеки його особи та державної династії [1]. Франція стала регулювати фінансову систему Тунісу. Бей зобов'язався не укладати міжнародні договори без згоди Франції [1]. Поданий Бейо генералом Бреаром договір було підписано. Жюль Феррі виклав Сенату основні його пункти [1]. Циркулярна депеша Бартелемі Сент Ілера від 9 травня цього року констатувала, що політика Франції стосовно Тунісу керується одним принципом – виконанням обов'язку гарантувати безпеку Алжиру. Потім циркулярна депеша згадувала про постійні образи на східному кордоні Алжиру і казала, що терпіння Франції було доведено до тих меж, які іноді дивували весь світ. Вона констатувала далі, що поділ кордону між Алжиром і Тунісом ніколи не був правильним, тепер потрібно усунути цю прогалину. Першою метою експедиції є остаточне умиротворення східного кордону; але відновлення порядку не може мати значення, якщо прикордонне місце залишиться неприязним, тому необхідно мати союзником туніського бея, з яким можна дійти згоди легальним шляхом. Циркуляр нагадував, що ставлення туніського уряду до Франції раптово змінилося, далі доводилося, що Туніс має з Туреччиною лише релігійні відносини і констатується, що бей завжди поступали як незалежні власники. Туреччина сама визнала Туніс незалежним тим, що у XVIII ст. відхилила від себе відповідальність за варварійських піратів [1].

Реакція на дії Франції в Тунісі була надзвичайно різною в різних країнах Європи. Індиферентне ставлення у місцевих керівних сферах Німеччини до туніського питання починало дещо змінюватися. Очікувалося, що могли статися ускладнення внаслідок негативного ставлення Англії та Італії. Звістку про відправлення англійського та італійського судів до туніських вод було прийнято не зовсім байдуже. Вважали, що Франція неспроможна привести у виконання плани приєднання Тунісу, для цього знадобилося б сприяння європейських держав [1].

Франція продовжувала свою велику активність. Жовта книга, про яку мало бути повідомлено в Парижі 12 травня, містила 233 депеші, які могли бути поділені на три частини: про стан справ на алжирському кордоні, про труднощі щодо захисту національностей та експедиції до Тунісу. Перший документ – циркулярна нота Бартелемі Сент-Іллера, в якій він пояснював загальний характер французької політики в Тунісі, а також причини і мету нинішньої експедиції [1]. Текст конвенції із Тунісом опубліковано в Парижі 15 травня. Усі англійські газети дуже озлоблені проти Франції [2]. У Константинополі 15 травня Тіссо передав Порті нову ноту щодо протесту проти посилки турецьких військ та кораблів у Туніс [2].

У палаті громад Великобританії Ділк відповів Вольфу, що листування у туніських справах мало бути представлено наступного тижня. Порта надіслала копію з французької ноти щодо відправлення турецького панцирного судна. У па-

латі лордів Гренвіль, відповідаючи на запит Делауоера, сказав, що він думає, що французькі війська знаходяться в дуже близькій відстані від Тунісу [2].

Генерал Бреар оглядав 16 травня Туніс, він приймав французьку колонію [3]. Майже всі паризькі газети виявляли задоволення щодо підпорядкування бею і висловлювали тверду впевненість, що жодна європейська держава не порушить протесту. Підписаний беєм договір знаходився на пароплаві Cassard на шляху до Франції. Міністр закордонних справ отримав телеграми з Відня, Петербурга та Берліна, які означали, що звістка про укладання договору Франції з Тунісом прийнята названими кабінетами позитивно. У міністерстві закордонних справ очікували з боку Італії та Англії дипломатичної дії та вважали, що римський та лондонський кабінети особливо наполягатимуть на поясненні щодо Бізerti. Франція заявила, що не приймає жодних зобов'язань щодо цієї гавані, яку можна вважати ключем до Тунісу [3].

Більшість газет в Лондоні обговорювали укладання договору Франції з Тунісом не на його користь. «Times» писала, що справжні друзі Франції не можуть спостерігати без поганих передчуттів за розвитком політики, яка дратує Італію та відчужує її, а також охолоджує симпатії Англії до французької республіки [3]. В Парижі 18 травня говорили, що Порто хотіла скинути туніського бея; Франція утримувала його на місці [4].

Не стояли осторонь подій і герої – володарі думок та симпатій. Гарібальді написав листа одному зі своїх французьких шанувальників у Савойї, Луї Мімару, який питає його, чи правда, що один із його синів вирушив до Тунісу, щоб стати там на чолі крумирів. Гарібальді називає це в листі мерзенним наклепом і потім додає: «Що стосується війни між Францією та Італією, про яку з насолодою мріють наші спільні вороги, то я думаю, що перш наступлять на наші трупи, чим вповниться щось таке жахливе. Італієць – французький громадянин у Франції, француз – італійський громадянин в Італії – ось що має бути нашою метою. Ніяких перешкод, ні меж, повне братерство, яке потім могло лягти в основу братства всього людства. Савойї та її мужнім синам сердечний привіт, а вам, моє кохання. Відданий вам Гарібальді» [4].

Зважаючи на роздратування, з яким англійська та італійська преса відгукується про Францію щодо туніської експедиції, у Відні допускали можливість подальших дипломатичних труднощів, однак, зауважують, що Австро-Угорщина та Німеччина вважають туніське питання справою, що стосується виключно Франції та бея [4].

Паризькі газети продовжували займатися туніським питанням. Останнім часом це питання стало одним із найпекучіших. Звістка про конвенцію, укладену між Францією та Тунісом, викликала сильний політичний рух у Парижі, Константинополі, Італії та Англії. Султан і його міністри радилися, як і в якій формі їм слід протестувати хоча б теоретично проти стану справ, створеного Францією. Зведення протесту на теоретичний ґрунт стало необхідним через те, що будь-яке матеріальне втручання на користь Тунісу виявилось неможливим, принаймні, без ризику викликати відкрите зіткнення з Францією. Відправлена турецька ескадра покружляла тільки в Середземному морі і до Тунісу не дійшла. А в Англії французькому уряду доставалося найбільше від газет, які із завзятістю продовжували сипати звинувачення за звинуваченнями.

Паризькі газети – треба віддати належне – відпарировали ці нападки дуже вдало. Вони били англійців їхньою ж зброєю. Наприклад, газета «Temps» зіставляла французький договір із британською конвенцією про Кіпр. З цього порівняння випливало, що Англія зробила в цьому випадку незрівнянно більше узурпаторських придбань, ніж Франція, яка обмежилася лише дозволом зайняти деякі пункти в Тунісі, та й то заради збереження безпеки на території, що їй належить. Бей продовжував царювати та керувати своїми володіннями. Отже, як після цього англійцям нападати на французів [4]?

Туніський бей внаслідок хвилювань 12 травня почувався трохи хворим. Запевняли, що перед підписанням договору з французами відбулася бурхлива сцена. Коли бей залишився наодинці зі своїм прем'єр-міністром Мустафою, то на останнього посипалися закиди за те, що він обдурич бєя обіцянкою про появу італійської армії, що нібито мала прийти на допомогу Тунісу [4].

У Константинополі 13 та 14 травня в імператорському палаці відбувалися засідання ради міністрів для обговорення туніського питання [4]. На додаток до повідомлення «Pester Lloyd'a» про запити, поставлені міністерству закордонних справ щодо того, чи Австро-Угорщина налаштована до втручання у справу між Францією і Тунісом, запевняли, що австро-угорський посол у Константинополі вже заявив був Асім-паші, що Австро-Угорщина не вийде з пасивного становища навіть у тому разі, якщо хтось вимовить енергійне вето проти політики, якою Франція так вдало слідувала у туніському питанні [4]. Всі газети в Італії, говорячи про французький договір з туніським беєм, ганьбили поведінку Франції і стверджували, що ця держава до останньої хвилини робила такі формальні заяви, з яких неможливо було передбачити останніх її рішень, які згодом стали фактом [4].

Отже, ми бачимо, наскільки напруженою була ситуація у світі через підписання трактату між Францією та Тунісом та якою різноманітною була реакція на це європейських держав.

Джерела та література

1. Одесский Листок. 1881. № 97. 3(15) мая.
2. Там само. № 98, вторник, 5(17) мая.
3. Там само. № 99, среда, 6(18) мая.
4. Там само. № 100, четверг, 7(19) мая.

Добровольський Георгій

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ВИНИКНЕННЯ ЧОРНОСОТЕНСТВА ЯК ПРОЯВ МОДЕРНІЗАЦІЇ РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Наприкінці XIX – початку XX ст. Російська імперія переживала активну модернізацію. Серед іншого, вона проявлялась у формуванні модерних націй, виникненні партій і політичних рухів, одним з яких був чорносотенний рух. Виступаючи проти революційних перетворень, вони одночасно були їхнім каталізатором і активними учасниками.

Ключові слова: Російська імперія, модернізація, чорносотенний рух, нація.

Abstract. In the late nineteenth - early twentieth century. in the Russian Empire underwent active modernization. Among other things, it manifested itself in the formation of modern nations, the emergence of parties and political movements, one of which was the Black Hundred movement. Opposing the revolutionary transformations, they were both their catalyst and active participants.

Keywords: Russian Empire, modernization, Black Hundred movement, nation.

Наприкінці XIX – початку XX ст. у Російській імперії швидкими темпами йшов процес модернізації. Він охоплював усі сфери життя людей – від економіки до політики та ідеології. Однією із характерних ознак цього процесу було формування націй модерного типу. Каталізатором модернізації послужила поразка Росії у війні з Японією 1904–1905 рр. Вона підтвердила необхідність проведення комплексних реформ та спричинила загострення соціальних протиріч всередині Імперії, що переросли у першу революцію 1905–1907 рр.

Революційна ситуація 1905 р. змусила владу піти на низку поступок. Під тиском громадськості імператор Микола II видав Маніфест 17 жовтня, який надавав політичні права і свободи його підданам та ставав новою основою законодавчої компетенції Державної думи [2]. Було скасовано цензуру друкованих видань, відмінено сумнозвісний для українців Емський указ 1876 р. про заборону друку та ввезення книг українською мовою на територію Російської імперії [1, с. 331]. Цим маніфестом та створенням Державної думи, по суті, було припинено самодержавний спосіб правління та закладено основи конституціоналізму.

Поступки громадськості з боку влади та поширення ліберальних ідей зустріли опір з боку консервативних кіл. Виник антиреволюційний, право-радикальний промонархічний рух у формі кількох чорносотенних організацій, серед яких активністю виділялися «Союз Русского Народа», «Союз Михаила Архангела», «Русская монархическая партия». Після своєї появи чорносотенні організації активно взялися до ідеологічної та політичної боротьби із своїми опонентами, яка іноді переростала в терор.

Проголошуючи себе захисниками самодержавної монархії, вони також активно включилися у політичну боротьбу в ході виборів до Державної думи. Чорносотенці брали участь у засіданнях Держдуми, чим зі свого боку фактично легітимізували перехід від самодержавства до конституційної монархії, проти чого офіційно виступали.

Члени чорносотенних організацій на доступному рівні пропагували свої ідеї серед нижчих соціальних верств активного населення [5]. Залучення до виборів у Держдуму селянства і робітництва та ідеологічна обробка різними політичними силами сприяли їхній прискореній політизації.

Чорносотенці, як і представники лівого спектру політичного життя, часто виступали проти чиновництва як уособлення усіх бід держави [4, с. 369–370], проте, на відміну від своїх ідейних опонентів, мотивували це тим, що воно «інородницьке» та продалося ворогам царя і «російської нації». Саме тоді у політичній пропаганді активно почав використовуватися концепт «нація». Чорносотенці дуже часто називали себе захисниками «загальноросійської нації» та націоналістами [5], хоча чіткої системи ідей та поглядів, яка б визначала суть поняття «націоналізм» і «нація», ще не склалося [7, с. 43–44]. Питання націоналізму набуло такої актуальності, що його навіть порушували у своїх проповідях

церковні ієрархи [3, с. 1015–1022; 8, с. 36–38]. Однак класичне традиційне суспільство, яке так прагнули зберегти чорносотенці, не знає націоналізму.

Отже, чорносотенці, офіційно декларуючи свою боротьбу із політичними та ідеологічними проявами модернізації, були водночас її проявом. Виступаючи проти революційних перетворень, вони одночасно були їхнім каталізатором і активними учасниками.

Джерела та література

1. Емський указ. *Літературознавча енциклопедія: у 2-х т.* / автор-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ. ВЦ «Академія». 2007. Т. 1: А–Л. С. 331.
2. Манифест об усовершенствованигосударственного порядка 17 октября 1905 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/oct1905.htm>
3. О национализме и патриотизме: Речь, сказанная (митрополитом Антонием) на годовичном празднике Русского народного союза имени Архангела Михаила 8 ноября за панихидой по убиенным крамольникам патриотам. *Волынские епархиальные ведомости*. 1909. № 51–52. 22 декабря. С. 1015–1022.
4. Поучение Архиепископа Антония пред молебном на волостном сходе для избрания земских выборщиков. *Волынские епархиальные ведомости*. 1911, 28 апреля. С. 369–370.
5. Программа партии русских националистов (Всероссийского национального союза). 1911 г. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/74921-programma-partii-russkih-natsionalistov-vserossiyskogo-natsionalnogo-soyuza-1911-g#mode/inspect/page/1/zoom/4>
6. Союзники! (Призыв к крестьянам избрать выборщиков во время выборов в Государственную думу). *Почаевские известия*. 1906. № 73. 1 декабря. С. 1.
7. Федевич К. К., Федевич К. І. За віру, царя і кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905–1917 роки). Київ: Критика, 2017. 308 с.
8. Что значит быть русским националистом? *Волынские епархиальные ведомости*. 1914. № 3. 16 января. С. 36–38.

Костюк Сергій

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕОКА НА ОСТРОВІ КІПР

Анотація. У дослідженні презентована інформація про розвиток подій на Кіпрі під час діяльності грецької організації ЕОКА. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип історизму, наукової об'єктивності, критичного мислення та порівняльний підхід. Дослідження тематики полягає у вивченні поставленої проблеми, щоб дати оцінку організації ЕОКА, визначити головні ідеї цього формування.

Ключові слова: ЕОКА, греки-кіпріоти, турки-кіпріоти, Кіпр.

Abstract. This study provides information on the development of events in Cyprus during the time of the leading activities of the Greek terrorist organization EOKA. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of historicism, scientific objectivity, critical thinking and a comparative approach. The study of this topic consists in studying the problem posed in order to assess the organization of EOKA, to determine the main ideas of this formation and its connection with the Hitler Youth.

Keywords: EOKA, Greek Cypriots, Turkish Cypriots, Hitler Youth, Cyprus.

Розподіл острова Кіпр відбувався поступово, проходячи власні етапи в історичному розвитку. Кіпрська проблема дотепер перебуває у замороженому стані і чекає відповідних дій з боку обох громад острова та міжнародної спільноти

щодо врегулювання цього питання. Передумовами розподілу острова були ідеологічний та етнічний фактори, і всі вони виникли внаслідок довгого перебування Кіпру під іноземним правлінням. В історичній ретроспективі поділу острова між греками-кіпріотами та турками-кіпріотами значну роль відіграла організація ЕОКА.

Виходячи зі своєї ідеології, ЕОКА спиралася на приєднання Кіпру до Греції [1] шляхом терору та партизанської боротьби. Бойові дії на острові Кіпр насамперед були пов'язані з організацією ЕОКА. Тому саме завдяки цьому формуванню розпочався більший розкол між двома спільнотами острова, що зрештою призвів до їх розмежування на дві частини. Сама організація містить у собі суперечності щодо ідеологічних цілей, адже одні дослідники вважають її патріотично-партизанською, а інші – терористичною й доволі жорстокою. Тож вивчення цієї проблематики є досить актуальним.

Щоб зрозуміти ситуацію, яка відбувалася на острові в 1950-ті рр. та надалі, потрібно ретельно дослідити головні цілі і завдання, які ставили перед собою члени цього формування. Слід розпочати з того, що створення організації ЕОКА розпочалося ще у 1951 р. під керівництвом грецького полковника Г. Гриваса [5]. Оскільки головною метою було приєднання острів до Греції, то незалежність від колоніальної адміністрації відходила на задній план. Усі люди, що підтримували організацію ЕОКА, певною мірою були прихильниками та фанатами ідеології енозісу, яка була головною ідеєю в цьому збройному формуванні.

Полковник Г. Гривас, який власне і створив цю організацію, не мав намірів впроваджувати боротьбу за енозіс мирним чи дипломатичним шляхом. Варто враховувати і той факт, що острів багато років перебував під правлінням османів, а потім британців. Відповідно, ставлення до грецької громади Кіпру у різні часи було різним. З боку османів можливі були більш позитивні наслідки для греків-кіпріотів, а з боку британців – більш негативні. Хоча однозначної думки в цьому питанні поки немає. Тому виходячи з іноземного ярма, діячі ЕОКА разом з Г. Гривасом вдавалися до вкрай жорстоких методів, методів катування, вбивств та тероризму.

Збройне формування ЕОКА спиралося на підтримку церкви завдяки діям архієпископа Макаріуса, який був одним із прихильників течії за енозіс і разом з Г. Гривасом відігравав провідну роль у долі острова Кіпр [5]. Разом вони намагалися втілити ідею енозіса в життя з використанням організації ЕОКА, яка в свою чергу складалася з греків-кіпріотів. Слід також зазначити, що з боку турків-кіпріотів подібні дії сприймалися в негативному контексті. Турецьке населення острова сприймало цю ідеологію як потенційну загрозу їхньому перебуванню на острові, тому турки-кіпріоти намагалися уникати будь-яких конфліктів із грецькими радикалами.

Хоча права у греків-кіпріотів згідно з британськими наказами і пізніше конституцією були значною мірою більші ніж у сусідів, турки-кіпріоти спокійно сприймали рішення британської адміністрації і не мали на меті просувати якісь радикальні ідеї, подібні до ЕОКА. Чого не можна сказати про греків-кіпріотів, які вступали до лав ЕОКА, щоб розпочати кровопролитну війну між двома спільнотами та британською адміністрацією. З травня 1958 р. люди в масках розпочали публічні страти з тортурами усіх тих, кого вони вважали зрадниками: зрад-

ником була людина, яка відмовлялася співпрацювати з ЕОКА і не визнавала їхні методи та ідеологію [2].

На сьогодні мало хто з грецьких дослідників відверто може виразити свою думку щодо цієї організації. Більшість із них виявляють тільки позитивні аспекти в практиці товариства ЕОКА і називають їх бійцями за свободу та незалежність Кіпру. Так вони формують суспільну думку в такій послідовності, яка більше відповідає стандартам грецької влади, а не національним реаліям. Проте існує певна частина дослідників, яка оцінює як позитивні, так і негативні аспекти в діях цього збройного формування.

На думку грецького дослідника А. Кіпрського, члени організації ЕОКА були не більше як зграя «бандитів в масках», які тероризували не тільки турків-кіпріотів та британців, а й власне населення різним катуванням, вбивствами, терактами (підривом різних будівель) та показовими стратами [2]. Отже, можна зазначити, що члени цього збройного формування запекло відстоювали свою ідеологію і могли знищити будь-яку людину, яка виступала проти їхніх ідей чи принципів. Загалом організація ЕОКА за своєю структурою була доволі цікава. Членами збройного формування могли стати тільки греки-кіпріоти, тобто тут вже формувався етнічний чинник, який розмежовував кіпріотів на дві спільноти. Також ця організація за своїм складом була антикомуністичною і антитурецькою, лояльність до британців тут також не віталася, що в свою чергу характеризує організацію як націоналістичну та радикальну [2].

Ідеологія ЕОКА полягала в енозисі, тобто їхня ворожість до турків-кіпріотів лише поглиблювала кризовий стан відносин між двома спільнотами острова і підсилювала ворожість з боку греків-кіпріотів до своїх сусідів. Використовуючи цю ідеологію, Гривас планував маніпулювати суспільним мисленням своїх громадян, щоб провести широкомасштабну вербовку греків-кіпріотів до лав терористичної організації ЕОКА.

Дуже цікавим моментом щодо положень та ідей ЕОКА є їхнє вербування місцевого населення. Як зазначалося вище, членом цього товариства міг стати тільки грек-кіпріот, який буде відповідально ставитися до ідеології організації та ставити її інтереси попри усі інші. «Люди в масках», про яких зазначав пан Кіпрський, займалися також вербуванням серед дітей шкільного та студентського віку [2], саме завдяки цій практиці та маніпулюючи студентами, вони домоглися того, що діти почали нападати на британських солдатів та проводити різного роду мітинги та зібрання [3]. Варто також зауважити, що вербування студентів та дітей відбувалося в рамках промивки мізків і нав'язування ідеології ЕОКА як радикальної сили, яка має звільнити Кіпр від колоніальних загарбників. Тому використання дітей у власних цілях лише ще раз доводить, що члени ЕОКА діяли варварським та жорстоким шляхом задля успіху власних ідей.

Ворожість членів цього товариства проявлялася не тільки до британської колоніальної адміністрації, а й до усіх інших національностей, хто не був греком і не бажав впровадження енозису у життя. З боку ЕОКА велась також партизанська боротьба як саботаж чи введення військових дій у гірській місцевості, але більшою мірою греки діяли терористичним шляхом з метою залякування місцевого населення. Саме так вони намагалися посяяти страх у лавах своїх

ворогів та залучити більше грецьких громадян до свого збройного формування. Звільненням Кіпру від британського панування ідеологія не обмежувалася.

Зокрема, з 1963–1974 рр. члени організації ЕОКА (та ЕОКА Б) здійснили серію нападів на турків-кіпріотів в селах Муратага, Сандаллар, Атлілар, Лімасолі та інших місцевостях, де були вбиті сотні турків-кіпріотів [6]. Жажливі події відбулися 14 серпня 1974 р., коли члени ЕОКА влаштували різанину в селищі Муратага, де вбивали жінок, людей похилого віку і дітей, що в свою чергу навіть викликало негативну реакцію з боку ООН, яка назвала ці дії злочином проти людства [4]. Хоча ЄС та ООН відреагували жорстко на дії членів ЕОКА, варто наголосити й на тому, що політика ЄС на сьогоднішньому етапі більше схиляється в сторону греків-кіпріотів ніж турків-кіпріотів. Це є дуже дивним, адже основна провина за розподіл Кіпру більшою мірою лежить на грецькому населенні острова, оскільки саме греки-кіпріоти діяли радикально та жажливо для того, щоб звільнити Кіпр від усіх інших національностей.

Отже, роль організації ЕОКА у розподілі Кіпру на сьогодні посідає дуже важливе місце в грецькій та турецькій історії. Водночас грецька сторона намагається виправдати наслідки діяльності ЕОКА, не намагаючись знайти шлях до консенсусу між спільнотою турків-кіпріотів, і саме у такий спосіб маніпулюючи суспільним баченням і приховуючи свої власні історичні помилки.

Джерела та література

1. Μηχανη Του Χρονου. Οι Κύπριοι αγωνιστές της ΕΟΚΑ είναι ακόμη τρομοκράτες για τους Άγγλους. Έτσι τους χαρακτηρίζουν στο Πολεμικό Μουσείο του Λονδίνου. URL: <https://www.mixanitouxronou.gr/i-kiprii-agonistes-tis-eoka-ine-akomi-tromokrates-gia-tous-anglous-etsi-tous-charaktirizoun-sto-polemiko-mousio-tou-londinou>
2. Η άλλη ΕΟΚΑ – Η Τρομοκρατία των Μασκοφόρων του Γρίβα, Λ. Α. Κύπριος Όταν σου κτυπήσουν την πόρτα οι μασκοφόροι τι θα κάνεις.
3. Μηχανη Του Χρονου. Οι μαθητές που αγωνίστηκαν για την ανεξαρτησία της Κύπρου και έσπαγαν τα νεύρα των Άγγλων, υψώνοντας ελληνικές σημαίες στα σχολεία. URL: <https://www.mixanitouxronou.gr/i-mathites-pou-agonistikan-gia-tin-anexartisia-tis-kiprou-ke-espagan-ta-nevra-ton-anglon-ipsonontas-ellinikes-simees-sta-scholia/>
4. Savunma Sanayi. Rum Terör Örgütü EOKA-B'nin Katlettiği 14 Çocuk Defnedildi. 27 Aralık 2020. URL: <https://www.savunmasanayi.org/rum-teror-orgutu-eoka-bnin-katlettigi-14-cocuk-defnedildi/>
5. İsmail ŞAHİN, Düşünceden Eyleme EOKA, Recent Period Turkish Studies, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Sayı/Issue: 37, 2020, 21–49 с.
6. Tamga Turk. Vahşice Katledilmiş Küçük Bedenler: EOKA Tarafından Öldürülen Kıbrıslı Türk Çocuklar, 31 Mayıs 2021. URL: <https://www.tamgatürk.com/yazarlar/konuk-yazar/vahsice-katledilmis-kucuk-bedenler-eoka-tarafindan-oldurulen-kibrisli-turk-cocuklar/17213/>
7. Horrors of Bloody Christmas in Cyprus live on after 58 years. EOKA terror group killed over 370, displaced 25,000–30,000 Turkish Cypriots during Christmas season of 1963, Ahmet Gencturk, 19.12.2021. URL: <https://www.aa.com.tr/en/world/horrors-of-bloody-christmas-in-cyprus-live-on-after-58-years/2451663>
8. Dr Emma Butcher. Hitler Youth: how the Third Reich used children's organisations to wage war. URL: <https://www.historyextra.com/period/second-world-war/hitler-youth-children-history-soldiers-fight-jojo-rabbit-film-ww2/>
9. Hitler Youth: Hitler's Boy Soldiers 1939–1945 – The History Place. URL: <https://www.historyplace.com/worldwar2/hitleryouth/hj-boy-soldiers.htm>
10. Heil Hitler: Confessions of a Hitler Youth – Facing History. URL: <https://www.facing-history.org/books-borrowing/heil-hitler-confessions-hitler-youth>

ПОСТАТЬ ЧЕРЧИЛЛЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Анотація. У дослідженні проаналізовано діяльність визначної постаті новітньої історії Британії: журналіста, письменника, політика, прем'єр-міністра Уїнстона Черчилля. Показано його заходи для захисту Великобританії під час Другої світової війни. Спроєктовано, як досвід У. Черчилля варто використовувати в Україні під час російсько-української війни.

Ключові слова: британський прем'єр-міністр Черчилль, українське питання, війна, окупація.

Abstract. The study highlights a prominent figure in recent British history: journalist, writer, politician, Prime Minister Winston Churchill. His policies and activities for the defense of Great Britain during the Second World War are shown. Designed as the experience of U. Churchill should be used in Ukraine during the Russian-Ukrainian war.

Keywords: British Prime Minister Churchill, Ukrainian question, war, occupation.

У наш час, коли Україна зазнала повномасштабного військового нападу з боку Російської Федерації, важливим є досвід країни, яка змогла вийти переможцем, не піддавшись агресору гітлерівській Німеччині, завдяки наполегливості, зусиллям та таланту прем'єр-міністра У. Черчилля, що увійшов в історію Британії як політичний геній свого часу.

Мета дослідження: розкрити велич постаті У. Черчилля у контексті сучасних українських подій. Крім того, український народ зараз відчуває велику підтримку від світу, зокрема, з боку британців та їхнього прем'єра Бориса Джонсона.

Багато хто знає Черчилля як професійного журналіста, письменника, який отримав Нобелівську премію з літератури, але насамперед він залишається для нас професійним політиком, майстром своєї справи.

Поступки лідера Британії Чемберлена з його політикою «умиротворення» нацистів призвели до фатальних наслідків, на що Черчилль заявив: «Під загрозою опинилася не лише Чехословаччина, а свобода й демократія усіх держав. Віра в те, що безпеку можна отримати, кинувши невелику державу на розтерзання вовкам, – це фатальна ілюзія» [2]. Черчилль був одним із небагатьох політиків, які відкрито заявляли про небезпеку угод з Німеччиною.

Загроза війни наближалася до Західної Європи разом із гітлерівським вторгненням, який уже до середини 1940 р. взяв під свій контроль Францію, Бельгію, Голландію. Саме тоді СРСР уклав союз з окупантом пакт Молотова–Ріббентропа. У тій ситуації лише Британія вирішила вести війну, не погоджуючись на переговори з Німеччиною, незважаючи на те, що військова перевага була не на її боці. Вийти із оточення з мінімальними витратами допоміг досвід та безкомпромісність прем'єр-міністра Уїнстона Черчилля, запропонувавши систему, яку використовували ще під час Першої світової війни, що зберегло життя двом третинам британських воїнів [1]. «Я почуваюсь так, ніби це моя доля, – пише він, – і все моє попереднє життя було лише підготовкою до цієї години і цього випробування» [2].

Черчилль був одним із тих, хто у Ялті схвалить входження в ООН ще тоді радянської України [5]. Не лише політика Другої світової війни пов'язує Украї-

ну з Британським прем'єр-міністром Черчиллем, але і українець, який врятував йому життя. У південній Африці, під час англо-бурської війни, двадцятирічний юнак Юрій Будяк, будучи добровольцем з України, брав участь у конфлікті. Невдовзі, у листопаді 1899 року, загону Будяка вдалося захопити бронепоезд з англійськими військами, внаслідок чого майже усі були знищені, за винятком одного юнака, яким виявився Черчилль. Він мав при собі посвідчення журналіста, що його і врятувало. Будяк його пощадив, за що згодом вдячний Черчилль оплатив йому навчання в Оксфорді, проте українець вирішить взяти гроші та відправитись у мандрівку до США.

Символічно цитатами Черчилля прикрашали Майдан Незалежності в Києві під час революції Гідності. Його крилаті вислови і сьогодні доволі популярні у соціальних мережах, і як ніколи актуальні в умовах війни. В такому важкому становищі для України потрібний сильний розум з холодним розрахунком, політик, який зуміє вберегти свою батьківщину, як прем'єр-міністр Черчилль врятував Британію, не дозволивши впасти їй на коліна перед гітлерівською Німеччиною. Можливо, і нам доведеться пройти крізь «Кров, піт і сльози» [4], але нехай це буде на благо єдиної цілісної і незалежної України, щоб вже ніхто не наважився більше зазіхати на її територіальну цілісність.

Підтримавши позицію та політичну думку У. Черчилля, його онук Ніколас Соамса, російському президенту сказав: «Ми ніколи не сприймемо незаконної крадіжки території іншої держави. Для мене Росія – це абсолютно авторитарна держава, і, на жаль, ми до кінця не знаємо, як із нею поводитися...» [3].

Політика «умиротворення», яку проводили лідери європейських держав щодо обох агресорів, Гітлера й Муссоліні, призвела до протилежного – війна стала практично неминучою. Черчилль про це попереджав, тому теперішні санкції проти Росії мають бути потужними, щоб ворог відчув їхню дію.

Сучасній Українській державі потрібні сильні, рішучі та розумні політичні діячі, військові, які дадуть відсіч ворогу і сприятимуть перемозі над окупантами. Вселяють віру у перемогу українського народу слова У. Черчилля: «Ніколи не здавайтесь – ніколи, ніколи, ніколи, ніколи, ні у великому, ні в малому, ні у значному, ні в дрібному, ніколи не здавайтесь, якщо це не суперечить честі і здоровому глузду» [2].

Твори У. Черчилля має вдумливо прочитати будь-який претендент на роль ефективного демократичного політика, тим більше сьогодні, коли в Європі відчутний дух війни.

Джерела та література

1. Батенко Т. Чи буде в Україні свій Черчилль? *Українська правда*. 31 січня 2018. URL: <http://surl.li/bdrqq>
2. Батлер-Боудон Т. 50 видатних творів. Політика / пер. з англ. Р. Ключка. Київ, 2019. 480 с.
3. Гуржій О., Залсток Н. Парадокси Вінстона Черчилля. Київ: Арій, 2019. 384 с.
4. Кільосова О. Дивовижні факти про Вінстона Черчилля. *День*. 13 травня 2020. URL: <http://surl.li/bdvha>
5. Якби не українець, видатного Черчилля могло б і не бути. URL: <http://surl.li/bdtel>

ПРОЕКТ «ФАУ-3» В ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Тези присвячені історії створення та використання гарматного комплексу «Фау-3» у роки Другої світової війни. Встановлено, що причиною провалу «Фау-3» стало форсування проекту Гітлером, через що страждала технічна складова, та своєчасне реагування англійським урядом на загрозу.

Ключові слова: Друга світова війна, гармата, «Фау-3», зброя.

Abstract. Theses are devoted to the history of creation and use of the V-3 artillery complex during the Second World War. It is established that the reason for the failure of «V-3» was the acceleration of the project by Hitler, due to which the technical component suffered, and the timely response of the British government to the threat.

Keywords: Second World War II, gun, «V-3», weapons.

Особливе місце в історії військової техніки займає «Зброя відплати» – авіаційні та ракетно-артилерійські проекти Третього Рейху, розроблені в період Другої світової війни. Завдяки «Фау-1», «Фау-2» та «Фау-3» Німеччина стала коліскою ракетної зброї та зробила свій внесок у розвиток атомної, ядерної зброї та космічної галузі. Дослідження історії проекту «Фау-3» сприятиме кращому розумінню військових операцій та ходу війни, пропаганди та ідеології Третього рейху.

Мета роботи – висвітлити історію створення та використання «Фау-3» в роки Другої світової війни.

Існують дві основні концепції щодо причин створення зброї. Є думка, що головна мета гітлерівського командування полягала в тому, щоб зірвати висадку в Нормандії (операція «Оверлорд»), що готувалася союзниками, ударами по зосередженням військ і портам навантаження в Південній Англії. Інші історики приходять до висновку, що Гітлер бачив головну мету бомбардувань та обстрілів у тому, щоб завдати максимальних збитків англійським містам та їх населенню, як відплата за повітряні нальоти англійської авіації на Німеччину.

Починаючи з того часу, коли керівники Третього рейху на основі аналізу економічного та воєнного стану стали розуміти, що рейх починає програвати війну, «Зброєю відплати» називалося багато зразків нової військової техніки. Назва «Фау-3» не використовувалася до кінця війни, саме тому виникали гіпотези та припущення, що «Фау-3» – це супергармати «Дора» та K12N із реактивними снарядами; зенітні ракети «Шметтерлінг»; твердопаливні ракети «Рейнботе» або навіть атомна зброя. Сьогодні вважається загальноприйнятим, що «Фау-3» являла собою багатокамерну артилерійську систему.

Історія створення «Фау-3» розпочинається у 1942 р., коли французькі креслення гармати, розроблені ще у 1918 році, привернули увагу Августа Коендерса – головного інженера заводу «Рехлінг Штальверк». Коендерс вдосконалив французький проєкт шляхом подовження стовбура та використання електричних запалів у бокових коморах. За підсумками успішних випробувань дирекція «Рехлінг Штальверк» представила Альберту Шпеєру план створення двох батареї багатокамерних знарядь. Після доповіді фюреру виробництво нової зброї відбувалося під особистим контролем Гітлера, який був переконаний, що гармата стане третьою «Зброєю відплати» на додаток до «Фау-1» та «Фау-2».

Зручну позицію для розміщення батарей було знайдено біля французького міста Моєк (Moyecques). У вересні 1943 р. під вапняковими пагорбами почалося спорудження бункера «фортеця Мімоєккес», до якої було прокладено залізницю, з'явилася підземна мережа коридорів, галерей та залів. Бетоновані амбразури на поверхні були захищені пробками, виготовленими з крупівської сталі.

До кінця 1943 року команда інженерів під керівництвом Коендерса спроектувала артилерійську установку, яку конструктор назвав «Помпа високого тиску». За нею майже відразу закріпилися неофіційні назви: «Багатоніжка», «Клопотун», «Насос високого тиску», «Приятель», «Працьовита Лізхен», «Англійська гармата» [2, 147; 4, 50].

У січні 1944 року, коли роботи над першим комплексом, званим «Східною батаресю», завершилися, почав формуватися 705-й німецький спеціальний артилерійський дивізіон чисельністю 1 000 військовослужбовців. У травні 1944 р. снаряд «Фау-3» подолав відстань 90 км. Поліпшена модель снаряда мала перекрити дистанцію 150 км. Оперативно були виготовлені дві короткоствольні версії LRK довжиною по 50 м, забезпечені двома дюжинами бічних камер.

Однак англо-американська авіація стала приділяти особливу увагу об'єктам, що будувалися на французькому узбережжі. Розвідка союзників з антигітлерівської коаліції не мала точних відомостей про призначення фортеці Мімоєккес, і було вирішено завдати випереджувальний удар. У липні 1944 року 617-а ескадрилья Королівських повітряних сил Великої Британії скинула на верхній майданчик «Східної батареї» шістнадцять бомб проникливої дії «Толбой», одна з яких потрапила у відкриту амбразуру. Верхні галереї фортеці отримали серйозні пошкодження, кілька сотень людей було поховано живцем і від попередніх планів німецькому уряду довелося відмовитися [2, 102].

Незважаючи на невдачі, масове виробництво снарядів було розгорнуте, але випробування вкороченого варіанта на полігоні Хіллерслебен під Магдебургом розчарували: інженерам ледь вдалося домогтися розгону снарядів до 1 000 м/с, тобто лише 2/3 швидкості, необхідної для доставки снаряда до Лондона. Спостерігалися також проблеми з системою синхронізації запалення додаткових камер. Проте Гітлер вірив в успіх. Розчарований постійними затримками із запуском серійного виробництва «Фау-1» та «Фау-2», він за всяку ціну бажав почати негайно атакувати Британські острови. Гітлер наказав побудувати повнорозмірну зброю в курортному місці Місдрой. Однак під час випробувань дві бічні камери експериментального ствола «Помпи» вибухнули, внаслідок чого ствол отримав серйозні пошкодження.

Проте «Фау-3» змогли використати в дії: 705-й дивізіон застосував зброю проти американських військ, обстрілюючи звільнений від німців Люксембург. Батарея була встановлена в Лампадені в Німеччині, щоб вести вогонь на відстані трохи менше ніж 43 км. Перша гармата зробила пробні постріли 30 грудня 1944 року, друга випустила 183 снаряди з 11 січня до 22 лютого 1945 року. Підтверджено 44 попадання до міської зони, загинуло 10 людей, ще 35 отримали поранення [4, 42].

Генерал-майор Вальтер Дорнбергер, один із керівників ракетної програми Третього рейху, писав у мемуарах: «... Я міг тільки з сумнівом хитати головою,

коли заходила розмова, що в будь-якому разі цю зброю треба доставити на фронт. І я був не самотній у своїх сумнівах. Всі, хто був присутній на показових стрільянинах, були згодні, що ця гармата жодним чином не позначиться на кінці війни. Але Гітлер наказав негайно відновити роботу над нею і зажадав доставити її у передові лінії» [1, 258].

На початку лютого 1945 р. програму з виробництва «Фау-3» було закрито. А 9 травня 1945 р. англійські сапери підірвали «фортецю Мімоєккес». Підземні споруди здебільшого залишилися недоторканими, лише підходи до тунелів завалило камінням. Чотири знаряддя різного ступеня комплектності дісталися американським військовим фахівцям і були переправлені до США, де пройшли випробування на Абердинському полігоні штату Меріленд. З 2010 р. «фортеця Мімоєккес» є частиною музею «Купол Ельфо» – колишнього німецького бункера у Франції, який у свій час застосовувався для підготовки та заправлення ракет «Фау-2» [3, 60–61].

Отже, нова зброя – «Фау-3», – за допомогою якої командування вермахту розраховувало створити рішучий перелом у війні на користь Німеччини, не виправдала надій. Напад на Англію, який, на думку Гітлера та його оточення, повинен був поставити цю країну на межу катастрофи, зазнав повного провалу. Помітного впливу на перебіг військових дій багатокалібрової гармати не мали. Серед причин невдач варто зазначити форсування виробництва зброї, які вплинули на технічну складову, і своєчасні та ефективні контрзаходи англійського уряду.

Джерела та література

1. Дорнбергер В. Фау-2. Сверхоружие Третьего рейха. 1930–1945 / пер. с англ. И. Полоцка. Москва: Центрполиграф, 2004. 352 с.
2. Портер Д. Секретное оружие Гитлера. 1933–1945 / пер. с англ. А. Курчакова. Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. 262 с.
3. Zaloga S. German V-Weapon Sites 1943–45. UK. Osprey Publishing Ltd., 2008. 68 p.
4. Zaloga S. Superguns 1854–1991: Extreme Artillery from the Paris Gun and the V-3 to Iraq's Project Babylon. UK. Osprey Publishing Ltd., 2018. 48 p.

Ктітор Дмитро

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПЕРШИЙ ПРИХІД «ТАЛІБАНУ» В АФГАНІСТАН: ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті розглядається питання «Талібану» в контексті становлення його влади в Афганістані та питання політики «Талібану» в державі; визначається, як дії талібів впливали на життя населення та чому їм не вдалося керувати країною після 2001 р.

Ключові слова: Афганістан, «Талібан», політика, ідеологія, Іслам, Мухаммад Омар.

Abstract. In this article, we will consider the Taliban in the context of the establishment of their power in Afghanistan. Consider the country's Taliban policy, how the Taliban's actions have affected the lives of the population, and why they have failed to run the country since 2001.

Keywords: Afghanistan, Taliban, politics, ideology, Islam, Muhammad Omar.

Насамперед потрібно наголосити на тому, хто такі таліби. Саме слово «таліб» має кілька етимологічних значень, більш популярною версією перекладу цього слово є «учень», або ж «шукач знань». «Талібан» як організація виник у 1994 р., однак він має набагато глибшу історію. Питанням «Талібану» та Афганістану займалися багато дослідників, як західних сходознавців, так і представників колишнього радянського простору. Серед науковців, на нашу думку, потрібно виділити Ахмед Рашида з його роботою «Талібан. Іслам, нафта і нова Велика гра в Центральній Азії», М. Ф. Слінкіна, українського сходознавця, який значний час пропрацював в Афганістані, з роботою «Афганістан: сторінки історії (80–90-ті рр. XX ст.)», також варто назвати роботи Р. Р. Сікоєва, Вільяма Мейле.

Під час Афганської війни 1979–1989 рр. досить багато пуштунів виїхали з Афганістану у Пакистан, там були організовані медресе, де проходили навчання біженці з Афганістану. Згодом із цих медресе був створений «Талібан».

Таліби у своїй політиці, ідеології зовсім не схожі на інші радикальні ісламські угруповання. У своїй ідеології вони переважно мають риси «Деобандизму».

Загалом їхня ідеологія полягала в тому, що в них передовою ідеєю була боротьба із «загальною невірою», де під мітку ворога потрапляли майже всі, окрім самих талібів. Ворогам талібів передусім були кафіри (люди сповідують іншу релігію), а також в розумінні талібів «мусульмани-лицеміри», це ті, які не дотримуються правил ісламу (не моляться, не дотримуються постів тощо). Звідси походили й інші положення. Це створення національної Ісламської держави. У їхньому трактуванні джихад полягає в тому, щоб проводити боротьбу проти «невірних» [1].

Загалом в ідеологічному плані «Талібан» стоїть окремо від інших радикальних мусульманських груп. Він за своєю натурою є особливим, оскільки активно просуває ідею «істинного ісламу», будь-які суперечки навколо ісламу трактуються ними як ересь. За словами А. Рашида, «Талібан» утворив дещо нове за своєю суттю – новий ісламський фундаменталізм, який не визнає інші політичні системи. Зробивши це, вони висунули нову, радикальну та загрозову для всіх урядів регіону модель ісламської революції [3; 103].

Після приходу до влади в Афганістані в 1994 р. талібів розпочато перетворення країни на державу, де основою права є шаріат, звісно, у трактуванні «Талібану». 1996 р. можна назвати роком «законотворчості» в талібанському Афганістані. Зокрема, в цьому році було запроваджене «Верховне керівництво Амар Біль Маруфа», де розписували всі заборони в Афганістані, з погляду західної людини, та навіть, якщо порівнювати з іншими мусульманськими країнами, наприклад з Іраном, людина не мала взагалі ніяких прав, а якщо ти жінка, то краще навіть не виходити нікуди, оскільки за жінками велоса ретельне слідкування.

Для прикладу: заборонялося стрижка та бриття бороди. У разі бриття чоловік буде затриманий до моменту, поки не виросте борода. Заборонялося тримати одомашнених птиць, наприклад голубів. Заборонялося прослуховувати музику. Окрім прослуховування релігійних молитов. Заборонялося відщувати волосся чоловікам. Жінкам заборонялося прати нижню білизну в громадських місцях. Це лише маленька частина заборон, з одного боку безглузких, з іншо-

го – зрозумілим нам, якщо повертатися до їхньої ідеології, до їхнього сприйняття ісламу [3; 226].

Чому сталося, що «Талібан» зумів прийти влади? Насамперед варто зосередити увагу, хто керував державою між 1992–1994 рр. Насправді відповіді односторонньої не буде, оскільки події 1979–1989 рр., а саме Афганська війна та окупація країни Радянським Союзом, значно вплинули на розвиток держави Афганістан, адже більшість населення країни виступала проти реформ, які проводили чи намагалися провести в цей період, оскільки вони суперечили шариату. Наприклад, націоналізація сільськогосподарських земель, а також військова і політична окупація Радянським Союзом. Все це породило військову боротьбу в Афганістані, де спочатку до влади прийшли моджахеди. Зауважимо, що і моджахедам, і талібам США на початку допомагали скинути владу, нав'язану Радянським Союзом. Моджахеди для населення здебільшого запам'яталися як насильники, мародери тощо. Звідси «Талібан» отримав підтримку серед пуштунів – народу, який становить більшу частину населення Афганістану.

За період свого панування 1996–2001 рр. в країні не сформувалася єдина структура управління державою, навіть з огляду на те, що влада була в руках однієї людини – Мухаммада Омара. Головна причина, на нашу думку, полягала в їхній ідеології – питанні «загальної невіри». Проявлялося це в тому, що «Талібан» відмовився призначати місцевих лідерів у регіонах Афганістану, натомість розпочали призначати пуштунів на посади в регіони, де їх ніколи не було у великій кількості.

Також перестали працювати міністерства, де-юре вони існували, однак де-факто Омар прибирав міністра, який міг створити йому конкуренцію, відправивши його на фронт. Коли міністр на фронті, його міністерство не ухвалює жодних рішень. Через цю систему жоден міністр не міг набути достатньо професійних навичок або сприяти своїм близьким. Мулла Омар швидко посилав надто могутнього міністра назад на фронт. Через це країна опинилася без уряду, а керівництво руху не мало зрозумілого розподілу обов'язків серед членів [3; 109].

Через неоднорідну політику в «Талібані» утворилися дві групи – радикальних та помірних талібів. Більшість перших склали польові командири та старійшини південних пуштунських племен, основна причина цього – бажання зберегти посаду і надалі, звісно, не обходилося і без тих мулл, які були на етапі створення «Талібану». Однак до радикального крила входила правляча верхівка, зокрема Мухаммад Омар.

У кожній з цих груп був свій центр. Для радикалів був Кандагар, а для помірних талібів – Кабул. Однак без згоди Кандагара кабульська сторона фактично не мала права на будь-які дії.

У зовнішній політиці «Талібан» робив усе, щоб його визнали. Передусім цим займався Кабул. Вони відкривали неофіційні представництва в США, ФРН та інших країнах Європи. Проводили зустрічі в групі «6+2» [2, 124–125]. Проте на офіційному рівні талібам не вдалося отримати визнання світом, адже існували непримиренні розходження з ідеями Заходу. Отже, через терор у країні США та Європа не могли, чи не хотіли, визнати «Талібан». Взаємини погіршилися після того, як «Талібан» підтримав діяльність Усама бен Ладена.

Навіть більше, Талібан не отримав визнання серед більшості населення Афганістану. Оскільки, за словами афганського вченого А. Р. Аміна, щоб народ визнав легітимність того чи іншого правителя, щонайменше обов'язкове дотримання одного з двох умов: виборності або династійності. А. Р. Амін наводить приклади з історії Афганістану, коли правителі, які прийшли до влади як «узурпатори», що захопили владу силою, або «маріонетки», що прийшли до влади на «багнетах чужоземців», ніколи не визнавалися афганцями як законні.

Отже, у політиці Афганістан перетворився з країни, яку підтримували США в прагненні скинути владу, насаджену Радянським Союзом, на країну-вигнанця. У суспільстві, на нашу думку, не відбулися кардинальні зміни, оскільки на початку люди підтримували «Талібан», а до того моджахедів. Однак коли розпочалася тотальна тиранія проти народу Афганістану, навіть ті пуштуни, які спочатку підтримували «Талібан», потрохи відходили та розпочинали критикувати його представників. У 2001 р. перестав керувати Афганістаном. Однак 2021 р. Талібан повернувся.

Джерела та література

1. Арчаков М. К. Природа і корні ідеологічних установок руху «Талібан». *Общество: политика, экономика, право*. 2018. № 5. С. 15–18.
2. Білокреницький В. Я., Сікоєв Р. Р. Рух Талібан та перспективи Афганістану та Пакистану. Москва: Інститут сходознавства РАН, 2014. 216 с.
3. Рашид Ахмед. Талібан. Іслам, нафта та велика гра в Центральній Азії. I В Tauris & Co Ltd, 2002. С. 288.
4. Слінкін М. Ф. Афганістан: сторінки історії (80–90-ті рр. ХХ ст.). *Культура народів Причорномор'я*. Сімферополь: ТГУ, 2003. № 41.
5. Сікоєв Р. Р. Таліби (релігійно-політичний портрет). Москва: Інститут сходознавства РАН: Крафт +, 2004. 251 с.
6. William Maley. Fundamentalism Reborn?: Afghanistan Under the Taliban. NYU Press. 1998. p. 253.

Петрова Інна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ХУДОЖНЬОГО ФОНДУ УРСР ТА ЙОГО РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДДІЛЕНЬ

Анотація. У науковій праці досліджено процес формування організаційної структури Художнього фонду УРСР та його регіональних відділень. Визначено основні завдання, які поклалися на ці інститути.

Ключові слова: Художній фонд УРСР, Донецькі художньо-виробничі майстерні, монументальне мистецтво.

Abstract. The scientific work investigates the process of forming the organizational structure of the Art Fund of the USSR and its regional branches. The main tasks assigned to these institutes have been identified.

Keywords: Art Fund of the Ukrainian SSR, Donetsk art and production workshops, monumental art.

Головним структурним елементом державної системи управління, що визначав основні напрями розвитку культурних процесів на теренах СРСР, було Мі-

ністерство культури СРСР, утворене 15 березня 1953 р. Через місяць запрацювало Міністерство культури УРСР. Також із 1938 р. функціонувала Спілка художників України, а при ній з 1940 р. – Художній фонд. 17 липня 1944 р. було прийняте типові положення про Республіканське відділення Художнього фонду СРСР. Серед його основних завдань було сприяння художникам і критикам-мистецтвознавцям у розвитку творчої діяльності, а також покращення їхнього матеріально-побутового стану. Керівним органом республіканського відділення було обрано Правління Художнього фонду СРСР. На нього покладалося: 1) відкриття з дозволу Правління Художнього фонду СРСР в областях та автономних республіках, що входять до складу республіки, місцевих відділень, установ та підприємств фонду; 2) складання річних планів діяльності; фінансових планів, кошторисів та звітів республіканського відділення, а також підвідомчих йому місцевих органів, установ та підприємств фонду; 3) упорядкування штатів республіканського фонду; 4) розгляд скарг на дії підвідомчих республіканському відділенню місцевих відділень, установ та підприємств фонду; 5) ревізія діяльності підвідомчих республіканському відділенню місцевих відділень, установ та підприємств фонду.

8 грудня 1973 р. на Другому пленумі правління Спілки художників СРСР була прийнята постанова «Про подальше покращення діяльності Художнього фонду СРСР», яка чітко окреслила основні напрями діяльності цієї установи. Пленум підтвердив, що головним завданням підприємств та організацій системи Художнього фонду СРСР є створення високохудожніх зразків, що повністю відповідають усім вимогам, які висуваються до робіт, які експонуються на найбільших виставках. Рекомендувалося доручити правлінню й дирекції Художнього фонду УРСР забезпечити контроль за ідейно-художньою якістю творчих робіт та послідовно підвищувати їхню питому вагу в діяльності Художніх фондів союзних республік та їх відділень, припинити виконання непрофільних робіт, заслуховувати на засіданнях Секретаріату правління художників СРСР звіти республіканських спілок щодо діяльності Художніх фондів республік. Рекомендувалося в першому кварталі 1974 р. підготувати пропозиції щодо кількісного складу правлінь Художніх фондів союзних республік та їх відділень. У межах реалізації цієї постанови потрібно було утворити такі комісії правлінь Художнього фонду СРСР: з творчо-виробничих питань, з капітального будівництва, з планово-фінансової роботи, з виробництва та закупівлі художніх матеріалів, із соціально-побутових питань. Також під час проведення Другого пленуму правління Спілки художників СРСР було затверджено «Положення про Республіканську художню раду». До Положення додавався Перелік об'єктів, які підпадали під затвердження Республіканськими радами: «1. Архітектурно-художнє оформлення цивільних споруд, зазначених у додатку № 3 до наказу Держбуду УРСР № 82 від 21 квітня 1969 р.; 2. Комплексне архітектурно-художнє оформлення об'єктів вартістю понад 3 000 крб; 3. Твори монументального і декоративного мистецтва понад 2 000 крб; 4. Пам'ятні знаки, що споруджуються за рішенням облвиконкому; 5. Твори монументальної та декоративної скульптури вартістю понад 2 000 крб; 6. Твори тематичного та станкового живопису понад 1 000 крб...» [5, арк. 105].

У 1979 р. у структурі Художнього фонду УРСР функціонували три республіканські ради: з монументального мистецтва, живопису та скульптури. До основного складу Республіканської художньої ради з монументального мистецтва у 1979 р. входили О. Ворона, С. Кириченко, О. Стороженко, С. Серветник, В. Сизов, Ф. Самусев, М. Медвецький, Г. Довженко. До додаткового складу було зараховано П. Скорубського, Г. Галкіна, В. Ахвеледіані, В. Чеканюка, Г. Боня, В. Кудіненка, В. Задорожного (цей склад було затверджено президією правління Спілки художників УРСР 25 травня 1977 р., протокол № 5). Протягом 1978–1979 рр. було проведено 42 засідання Художньої ради, розглянуто 350 ескізів монументальних творів, відмовлено у реалізації 40 проектам. Окрім того, з метою посилення контролю за діяльністю художників-монументалістів були проведені виїзні засідання у Чернівцях, Кременчуку, Донецьку, Полтаві, Севастополі, Житомирі, Бердянську, Кіровограді, Ужгороді, Білій Церкві, Шепетівці, Дніпропетровську.

Художній фонд УРСР мав виробничі підприємства, художні салони, будинки творчості. До складу Художнього фонду Української РСР входили такі інститути: Київський живописно-скульптурний комбінат, Київський художній творчовиробничий комбінат, Кримський, Донецький, Ворошиловградський, Харківський, Львівський художньо-виробничі комбінати; Львівська кераміко-скульптурна фабрика, Львівська багетна фабрика, Львівська експериментальна кераміко-скульптурна фабрика; Харківські, Вінницькі, Закарпатські, Севастопольські, Кіровоградські, Черкаські, Запорізькі, Сумські художньо-виробничі майстерні. При кожній установі функціонували художні ради, на яких відбувалося попереднє обговорення проєкту і надалі вже приймалося рішення щодо його реалізації – або відправлення на доопрацювання, або заміни виконавців.

На Донеччині більшість замовлень на виробництво монументальних композицій і станкових робіт місцеві художники отримували через Донецькі художньо-виробничі майстерні Художнього фонду УРСР (зараз – Донецький художньо-виробничий комбінат). Донецькі художньо-виробничі майстерні було створено в 1957 р. (2 серпня 1957 р. затверджено штатний розпис) [4, арк. 4]. У 1961 р. в його структурі функціонували живописний та оформлювальний цехи, у 1962 р. сформувався ще один – скульптурний [1, арк. 11]. У 1964 р. до складу Донецьких виробничо-художніх майстерень зараховувалися Жданівські майстерні, Донецьке відділення разом із живописним, оформлювальним та скульптурним цехами, Горлівський, Краматорський та Макіївський цехи [2, арк. 12]. На 1978 р. тут діяли три художні ради: із живопису, графіки, монументально-декоративного мистецтва; із оформлювального та декоративно-ужиткового мистецтва; із скульптури. У 1969 р. матеріально-технічну базу Донецького товариства становили виробничі та допоміжні приміщення: скульптурно-художні майстерні (споруда була уведена в експлуатацію 1957 р., перебувала за адресою вул. Полководська, 5), у трьох орендованих приміщеннях діяли Горлівський цех (Пушкінська, 10), Краматорський (Піонерська, 7), Макіївський цех (Міськдрамтеатр).

Ще одним інституційним елементом, який визначав державну регіональну політику в царині мистецтва, була Спілка художників УРСР. Відповідно до прийнятого під час I Всесоюзного з'їзду художників СРСР Статуту, 23 листопада 1957 р. в містах Ворошиловград та Сталіне були створені обласні відді-

лення СХУ [4, арк. 12]. З 9 листопада 1961 р. назву установи було змінено на Донецьке обласне відділення Спілки художників УРСР, а 30 травня 1969 р. – на Донецьку обласну організацію Спілки художників УРСР. До складу її правління в 1984–1985 рр. входили голова – В. Полоник, заступник голови – В. Хоренко, заступник голови ідейно-творчої роботи – В. Шендель, заступник ДОХФ – Ю. Петрушкін, відповідальний секретар правління, відповідальний за виставкову діяльність – Г. Жуков, відповідальний за художню критику – Г. Михальський, відповідальний за культурно-масову роботу з дітьми та юнацтвом – П. Шакало, відповідальний за ідейно-творчу роботу у Жданівському відділенні ДОСХ – В. Пономарьов, відповідальний за роботу у Жданівському відділенні ДОСХ – Ю. Харабет, відповідальний за військово-шефську роботу – Ю. Балдін.

У 1986 р. на обліку в Донецькій організації Спілки художників перебували 82 митці, серед них художників – 40, скульпторів – 17, монументалістів – 6, художників декоративного мистецтва – 5, художників театру – 1, художників-плакатистів – 4, мистецтвознавців – 1. Художники працювали та мешкали у таких містах Донецької області: у Донецьку – 57 осіб, у Жданові (Маріуполі) – 15, у Краматорську – 3, Макіївці – 4, Артемівську (Бахмуті) – 1, Дружківці – 1 особа, Горлівці – 1 особа [6, арк. 101].

Отже, протягом 40–80-х рр. ХХ ст. відбувся процес інституалізації державних установ у царині мистецтва. Серед основних завдань було створення високохудожніх зразків, що повністю відповідають усім вимогам, які висуваються до робіт; складання річних планів діяльності; затвердження та запровадження єдиних ставок авторської винагороди зі створення пам'яток станкового живопису, графіки та скульптури, а також нових розцінок на художньо-оформлювальні роботи та твори монументального мистецтва; розробка заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації майстрів-виконавців; затвердження плану реалізації експериментальних робіт.

Джерела та література

1. Годовые отчеты о финансово-хозяйственной деятельности Донецкого художественно-производственного комбината 1, 2, 3, 4 за 1962 г. *Державний архів-музей літератури та мистецтв України*. Ф. 487. Оп. 1. Спр. 214. 78 арк.

2. Годовые отчеты о финансово-хозяйственной деятельности за 1966 г. Донецкого ХПК, Житомирского ХПК. *Державний архів-музей літератури та мистецтв України*. Ф. 487. Оп. 1. Спр. 347. 56 арк.

3. Постановления Правления Союза художников СССР и Художественного фонда СССР за 1973 г. (9 января 1973 г. – 8 декабря 1973 г.). *Державний архів-музей літератури та мистецтв України*. Ф. 487. Оп. 1. Спр. 513. 145 арк.

4. Протоколы заседаний правления украинского отделения художественного фонда СССР. Т. 3. (7 октября 1957 г. – 23 декабря 1957 р.). *Державний архів-музей літератури та мистецтв України*. Ф. 487. Оп. 1. Спр. 95. 129 арк.

5. Постановления Правления Союза художников СССР и Художественного фонда СССР за 1973 г. (9 января 1973 г. – 8 декабря 1973 г.). *Державний архів-музей літератури та мистецтв України*. Ф. 487. Оп. 1. Спр. 513. 131 арк.

6. Стенограмма отчетно-выборного собрания Донецкой организации, приложения к ней (16 декабря 1986 г.). *Державний архів Донецької області*. Ф. 677. Спр. 213. 144 арк.

АР-ДЕКО: ДО ВИТОКІВ СТИЛЮ

***Анотація.** Стаття розкриває зміст поняття ар-деко та аналізує його витоки в ХХ столітті. Особлива увага приділяється характеристиці специфічних характеристик ар-деко. Автор розглядає ключову для історії взаємодії двох напрямів подію, а саме Паризьку виставку 1925 року та критику, яка сформувала погляди на мистецтво епохи модернізму.*

***Ключові слова:** дизайн, стиль, ар-деко, постмодернізм.*

***Abstract.** The article reveals the meaning of the concept of «Art Deco» and analyzing its origins in the twentieth century. Particular attention is paid to the characterization of specific characteristics of Art Deco. The author examines a key event in the history of the interaction of the two directions, namely the Paris Exhibition of 1925, and the critique that formed views on the art of the modern era.*

***Keywords:** design, style, Art Deco, postmodern.*

Новий стиль утвердився після Міжнародної виставки декоративного мистецтва та промисловості 1925 р. у Парижі (фр. Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes). Виставка була організована асоціацією французьких художників, відомою як «La Societe des Artistes Decorateurs» (суспільство художників-декораторів), на чолі з її засновником Ектором Гімаром (1867–1942) [4]. Цікаво, що сам термін ар-деко спочатку був використаний у принизливому розумінні, і найбільшого успіху досягнув у цьому архітектор-модерніст Ле Корбюзьє. Незважаючи на те, що порівняно з ар-нуво новий стиль передбачав більш сучасні та прямолінійні рішення, для Ле Корбюзьє ар-деко був надто декоративним, що, на думку архітектора, було зайвим. У свою чергу прихильники ар-деко сприймали його як урізану, більш сучасну версію модерну. Лише наприкінці 1960-х рр., коли інтерес до стилю поживався, термін ар-деко був використаний у позитивному контексті британським мистецтвознавцем та критиком Бевісом Хілліером у книзі «Ар-деко 20-х та 30-х років» (1968). Що стосується ар-деко, то він отримав величезне поширення та соціальну базу практично з перших кроків свого розвитку. Він був покликаний створювати твори на користь своєї аудиторії, відповідати на її запити, підлаштовуватися під її рівень сприйняття. Ар-деко слугував у певному сенсі «енциклопедією» всього мистецтва, через нього звичайна «людина маси» знайшла здатність розрізняти стилі, виявляти те, що сподобалося. Ар-деко, як відомо, був стилем розкоші. І тут він обрав шлях компромісу.

Роботи майстрів, справді, були дорогі, але серійне, масове виробництво уможливило їх копіювання та тиражування у вигляді дешевих екземплярів. Крім того, у стилі ар-деко будувалися споруди громадського призначення, кінотеатри, хмарочоси, павільйони міжнародних виставок, а також інтер'єри вокзалів, поїздів та пароплавів. Ар-деко шукав свого глядача та успішно знаходив його. З самого початку стиль прагнув компромісу до згладжування гострих кутів. Зворотною стороною позитивних життєвих змін і модернізації була нездатність сучасної людини швидко набувати навички орієнтуватися в цьому світі, її втраченість. Світ став крихкий і нестійкий, корінні зміни призводили до «одержимості модою, з одного боку, а з іншого вселяли їм (людям) ідеали дещо нервозного консерватизму».

На відміну від авангарду, ар-деко не закликав до боротьби проти чогось, не вимагав відповідності новій епосі, уникав радикалізму [1]. Він у міру сил підлаштовував навколишній світ під людину, «знижував» напруження пристрастей. Наприклад, стилістична система Ар-деко, обробляючи різноманітні культурні пласти, трансформувала «високе» мистецтво в комерційно-споживче, монументально-значне – в іронічне, традиційне – в ультрасучасне [5]. То справді був вихід із протиріччя, заданого самою епохою. Саме тому працюючи, наприклад, з елементами кубізму, ар-деко замінював їх жорсткість і замкнутість чисто формальними знахідками, інтерес до національного мистецтва обертався відкритістю стилю до всіляких взаємодій.

Те саме відбувалося при контактах з фовізмом, пуризмом, сюрреалізмом. Часто, використовуючи як основу будь-який напрям, ар-деко змінював не лише смислове наповнення форми чи мотиву на протилежне, але також і саму художньо-естетичну доктрину. Спочатку стиль виник як естетична відповідь мистецтва на промислову революцію, яка у 1920-ті рр., після закінчення Першої світової війни, стрімко набирала обертів. Стиль був покликаний прикрасити життя людей, змучених війнами та революціями на початку століття. Міжнародна виставка в Парижі не лише представила публіці твори у стилі ар-деко, а й помістила їх поряд із зразками авангардних картин та скульптур у таких стилях, як кубізм, конструктивізм, Баухаус та футуризм. Художники ар-деко прийняли технологічні інновації, сучасні матеріали і механізацію та спробували підкреслити їх у загальній естетиці самого стилю, йдучи в ногу з перспективами сучасного авангардного руху. Скло, дзеркала, метал, натуральна шкіра, мрамур, оксамит, слонова кістка, нефрит, ебенове дерево – все це прикмети стилю ар-деко. Згодом все більше представників середнього класу стали віддавати перевагу його елегантності та функціональності.

Рис. 1. Жан Дюна. «Папуги» (за: [1])

Щоб задовольнити масові запити публіки, дизайнери стали використовувати демократичніші матеріали, як-от хром, скло, пластик, алюміній. Незважаючи на те, що термін «ар-деко» застосовують здебільшого до архітектури та дизайну, у цьому стилі працювало багато відомих художників свого часу: Тамара Лемпіцька, Адольф Жан-Марі Мурон, відомий як А. М. Кассандр, Жан Дюпа, Рафаель Делорм, Жан Габріель Домерг, кераміст Рене Бутхауд, скульптор Пол Маншип. Свій слід у стилі ар-деко залишили Андре Лот, Робер Делоне, Фернан Леже. Соня Делоне захоплено експериментувала з ар-деко, створюючи меблі, текстиль та модні вбрання – так само, як і Рауль Дюфі, який реалізував стиль у килимарстві. Серед ювелірів найбільше виділялися Cartier і Van Cleef & Arpels [2]. Рене Лалік створював не лише чудові прикраси, а й декоративні предмети, вази, малу скульптурну пластику, флакони. Якщо говорити загалом, стилю ар-деко характерні такі особливості, як химерна східчаста геометрія (зигзаги, ромби, трапеції) при чіткості ліній, а також підкреслене тяжіння до контрастів і яскравих контурів. Це стосується і декору, що надає перевагу різним химерним та еkleктичним вкрапленням. Таке собі поєднання класичних мотивів та екзотичних елементів.

Джерела та література

1. Art Deco. *Britannica*: вебсайт. UPL: <https://www.britannica.com/art/Art-Deco>
2. Bayer P. Art Deco Architecture. London: Thames & Hudson Ltd, 1992. 224 p.
3. Ар деко в інтер'єрі. *Homepic*: веб-сайт. UPL: <https://homepic.com.ua/art/923>
4. Ар-деко и стилевой параллелизм в архитектуре 1930-х. *Academia*: вебсайт. UPL: <https://www.academia.edu/>
5. Искусство эпохи модернизма: стиль ар деко. 1910–1940-е годы. / отв. ред. Т. Г. Малинина. Москва: Пинакотека. 2009. 319 с.

Касьян Валентина

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ФІЛОСОФІЯ ВАБІ-САБІ В ДИЗАЙНІ ІНТЕР'ЄРУ

Анотація. У науковій роботі розглядається проблема формування філософії вабі-сабі та використання її основних засад в оформленні інтер'єру. Серед основних засад цієї філософії, які застосовуються в дизайні, простота, природність, розсіяне освітлення.

Ключові слова: вабі-сабі, Японія, інтер'єр, синтоїзм, натуральні матеріали.

Abstract. The scientific work considers the problem of forming the philosophy of wabi-sabi and the use of its basic principles in interior design. Among the main principles of this philosophy, which are used in design, are simplicity, naturalness, diffused lighting.

Keywords: wabi-sabi, Japan, interior, Shinto, natural materials.

У сучасному світі, коли людей мало чим можна здивувати, дизайн інтер'єру повертається до органічних норм, які викликають у замовника почуття захищеності, спокою та допомагають відчувати себе успішним. У контексті підвищення інтересу до етнічних елементів в інтер'єрі популяризувалися філософії, які пропагують ідеї комфортної організації простору з використанням естетичних

елементів – хюге, фен-шуй, вабі-сабі та інші. Оскільки стилі хюге та фен-шуй вже давно і добре вивчаються українськими істориками дизайну, а японський стиль вабі-сабі ще не набув такої популярності, авторка тез намагатиметься ознайомити читача з основними правилами організації помешкання за японською філософією.

На формування естетичних принципів японського мистецтва, безсумнівно, вплинуло особливе ставлення японців до краси рідної природи, яка з найдавніших часів сприймалася як зроблений божественний витвір. Поклоняючись красі природи, японці намагалися жити в гармонії з нею і поважати її велич. В японському суспільстві історично склалися певні ціннісні орієнтації, які відображають ставлення людини до природи і відбиваються на організації життєвого простору: «людина підпорядкована природі», «людина живе у гармонії з природою» і «людина панує над природою». У першому варіанті людина не може і не повинна контролювати і підпорядковувати собі природу, а, навпаки, вона сама пасивно підпорядковується силам природи. Людина, що у гармонії з природою, здійснює часткове управління нею і перебуває у рівновазі з силами природи. Нарешті, третій варіант розглядає людину як того, хто прагне здійснювати тотальний контроль над природою [2, с. 93].

Естетичні принципи японського мистецтва сформувалися під впливом трьох найважливіших релігійно-філософських доктрин, що визначили традиційний світогляд мешканців Країни Висхідного Сонця, – синтоїзму, конфуціанства і буддизму. Водночас ці естетичні принципи вплинули і на організацію життєвого простору японців.

Етика синтоїзму заснована не на певному наборі заповідей і моральних законів, що вказує віруючим правильний шлях, але на дотриманні волі. Самі камі є доскональними: вони помиляються. Це дає змогу уникнути формулювання абсолютних моральних норм. Синто не має морального абсолюту й оцінює хороші чи погані дії та думки в контексті того, що відбувається. Конфуцій вважав, що ми живемо у моральному світі. Моральність – складова частина самої структури універсуму. Конфуцій мав на увазі, що люди переважно хороші [2, с. 94–96]. Буддизм же концентрується переважно на психологічному стані людини, допомагає підтримувати стан просвітленості та усвідомлення без нагромадження надлишковостей.

Опираючись на ці основні принципи формування, японська філософія виробила певні принципи організації життя. Одним із цих принципів є принцип «*Вабі*» – це естетичний і моральний принцип насолоди спокійним і неспішним життям, вільним від мирських турбот. Слово вабі використовувалося для опису стану душі людини, вигнаної на чужину. «*Сабі*» – ще один найважливіший принцип японської естетики, частково синонімічний «вабі», який надходить до одкровенень дзен-буддизму, особливо до екзистенціальної самотності кожної людини в космічному холоді нескінченних всесвітів [4, с. 1]. «*Сабі*» асоціюється також зі старістю, смиренністю і спокоєм. Отже, «вабі-сабі» – японський погляд на прекрасне. Втілення аскетичної пустельної краси. Культ природних форм, недосконалих речей та непостійності.

У сухому дослівному перекладі «вабі-сабі» – це «скромна простота». Американський мистецтвознавець, автор книги «*Wabi-Sabi for Artists, Designers, Poets*

and Philosophers» Леонард Корен довго вивчав феномен і дійшов висновку, що «сєнс вабі-сабі – у незначному і прихованому, експериментальному й ефемерному; в рєчах нїжних і швидкоплинних, недоступних для грубого ока». Простота – серце вабі-сабі. Вона є цїнністю, що несе в собі багатство. Пошук вабі-сабі – це пошук простоти, гармонії з природою і власною свідомістю [3, с. 1].

Філософія вабі-сабі в інтер'єрі зводиться до двох постулатів «роздивитися красу у ваді» та «ніщо не є завершеним». Саме з таким скандуванням ми переходимо до опису найважливіших рис, притаманних дизайну, що вивчається.

Звісно, це насамперед натуральні матеріали: дерево, каміння. Бажано чи взагалі нічого не обробляти, чи обробляти мінімально. Матеріали повинні бути природні, але не варто везти їх з протилежного краю, це буде суперечити принципу легкості. Стіни також оздоблені деревом чи навіть просто бетонні, скромність і справжність, навіть бідність, але бідність свідома.

Матовість замість яскравості, світлі стіни, стеля, темні меблі, кольори сірі, білі, зеленуваті, все дуже просто, дуже притишено. Нехай на дереві залишаються дірки від сучків, нехай на бетоні будуть шорсткості. Вади чудові, бо природні.

Освітлення розсіяне, тьмяне, притишене. На стінах замість декору гамаки, плетені речі, кімнатні рослини бонсаї. Меблі теж без декору, затерті, з природними нерівностями, шорсткостями. Матеріали переважно з необробленого дерева.

Всі речі в оселі продумані, вони – частина душі господаря. Ніяких одноразових чи пластикових дрібниць. Сучасна техніка ховається в шухлядах чи нішах, плазму краще сховати за ширмою чи зробити висувною. Горнятка, тарілки, миски можуть бути зроблені своїми руками. Постільна білизна, ковдри, рушники тільки з природних матеріалів: з льону, шовку, сатину, бавовни.

Всі речі мусять бути саме такими, з якими не хочеться розстатися, до яких господар прикипає душою. Ці речі не на мить, але на довге користування.

Речі краще розташовувати асиметрично: десь по краях, уникаючи правильної симетрії. «Треба все спростити до одного сенсу, але залишити поезію» – радить Леонард Корен, американський фахівець зі стилю вабі-сабі. Метою є здобути поєднання цілком розрізаних предметів.

Отже, щоб облаштувати помешкання у стилі вабі-сабі, потрібно навчитися мислити вабі-сабі. Пізнати філософію можна через внутрішнє споглядання, медитацію, життя без надмірностей, відчуття єдності з природою. Цей стиль – унікальний, автентичний, він допомагає зануритися глибоко в людську психологію, де можна стати «одинаком», роздумуючи над вічними темами категорій часу, буття, бідності, розкоші, добра, зла і так до нескінченності.

Джерела та література

1. Виноградова Н. Традиционное искусство Востока: терминология. Москва: Эллис Лак, 1997. 360 с.
2. Данилова Т. В. По тропинке, ведущей на Восток: несколько слов о японских ценностных ориентациях. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Випуск 6(3). 2013. С. 93–97.
3. Махно С. Вабі-сабі – мистецтво жити просто. URL: <https://mahno.com.ua/uk/blog/post/wabisabi-philosophy>
4. Овчинников В. Саби, ваби, сибуй, югэн. Главные понятия японской эстетики. URL: <https://wabisabi.by/sabi-vabi-sibuj-yugen/>

ФРАНЦУЗЬКО-РОСІЙСЬКА ВІЙНА 1812 Р. В МАТЕРІАЛЬНИХ ПАМ'ЯТКАХ БІЛОРУСІВ

Анотація. Досліджено висвітлення французько-російської війни 1812 р. в матеріальних пам'ятках Білорусі. З'ясовано, що більшість пам'яток з'явилися у XIX – першій половині XX ст. З 1991 р. в Білорусі проходить відновлення пам'яток, пам'ятні акції, ведеться боротьба між національним та «офіційним» поглядом на війну.

Ключові слова: Білорусь, французько-російська війна, пам'ятки.

Abstract. The coverage of the Franco-Russian war of 1812 in the material monuments of Belarus has been studied. It was found that most of the monuments appeared in the XIX – first half XX century. Since 1991, Belarus has been restoring monuments, commemorative events, and fighting between the national and «official» views on the war.

Keywords: Belarus, the Franco-Russian War, monument.

Французько-російське протистояння 1812 р. позначилося на долі всіх народів, які проживали на теренах Російської імперії. Зокрема на теренах Білорусі пройшли одні з ключових битв війни: битви під Кобрином, Полоцьком, Вітебськом, переправа через річку Березино та ін. В пам'ять про події війни 1812 р. на території Білорусі встановлені монументи, пам'ятні дошки,obelіски, Вивчення матеріальних пам'яток про війну 1812 р. дасть змогу зрозуміти концептуальні засади державної політики пам'яті в сучасній Білорусі.

У Республіці Білорусь налічується понад 15 тис. пам'яток історії та культури, серед них чимало пов'язаних із війною 1812 р. Пам'ятники та пам'ятні знаки присвячені війні 1812 р. встановлені в Брестській, Вітебській, Гродненській, Мінській та Могильовській областях Білорусі.

В увічненні подій 1812 р. на теренах Білорусі простежуються чотири основних періоди. Перший хронологічно охоплює 30–50-ті роки XIX ст., другий пов'язаний зі 100-річним ювілеєм (1912 р.), третій – із 150-річчям війни 1812 р. (1962 р.). Після проголошення Республіки Білорусь (1991 р.) визначився четвертий період увічнення пам'яті про воєнні події 1812 р., в якому стає можливим виділити підперіод: у 2012 р. в Білорусі відзначали 200-річчя війни.

Слід зазначити, що більшість пам'яток з'явилися у XIX ст. та присвячені 100-річному ювілею. Значна частина монументів та пам'ятних знаків присвячена виключно російським військовим, характерно, що більшість пам'яток навіть встановлювалися на кошти військових. Зокрема, у 1913 р. у Кобрині був відкритий монумент, створений за кошти, зібрані солдатами, офіцерами та жителями Гродненщини. Один із написів на монументі такий: «Російським воїнам, які здобули першу перемогу над військами Наполеона в межах Росії 15 липня 1812 р.».

Значна частина пам'яток XIX – початку XX ст. містить символи Російської імперії. Яскравим прикладом є пам'ятник, встановлений у 1912 р. у Вітебську, виконаний І. А. Фоміним у традиціях російського класицизму XVII – початку XIX ст. Монумент, що зберігся до наших днів, є 26-метровим 4-гранним монолітнимobelіском з двоголовим чавунним орлом на кулі. Також на 100-річчя війни коштом Ямбурзького уланського полку було спорудженоobelіск у с. Ворони (зараз агромістечко Вітебського району). На меморіальній дошці висічено

напис: «Тут Ямбурзькі драгуни жовтня 1812 р. під командуванням свого славного полковника Столипіна розтрошили каре французької піхоти і взяли в полон генерала Пуже та його артилерію». Вище плити у вигляді ліпного декору вміщено «всевидюче око», а під написом – вензель імператора Олександра I [4; 2, с. 200].

Розповсюдженими в імперський період були пам'ятники-каплиці. Однією з найвідоміших є каплиця біля села Солтанівки Могильовської області. Проект виконаний у класичному стилі в 1914 р. капітаном 2-го саперного батальйону Михайловим. Головна ікона каплиці «Христос, що молиться» була написана рядовим 159-го піхотного Гурійського полку Мяздриновим. Меморіальні дошки, укріплені на каплиці з трьох сторін, оповідають про бій та його учасників.

У період БРСР не змінювали наративу щодо значної участі російських військових у битвах на теренах Білорусі, війна 1812 р. отримала назву «Вітчизняна війна». У 1962 р. в Пінську було встановлено пам'ятний знак на честь взяття міста російськими військами у липні 1812 р. Композиція є гранітною брилою з меморіальною дошкою і написом: «Тут у липні 1812 р. російські війська під командуванням І. С. Жевахова вступили у бій з ворожим загоном і захопили гармату – перший в історії Вітчизняної війни трофей».

З 1991 р. в Республіці Білорусь відбувається переважно відновлення пам'яток XIX – поч. XX ст. та перепоховання. Зокрема, у 1992 р. було відновлено монумент до 180-річного ювілею Березинської переправи у селі Брилі, упорядкований у 2002 р. майданчик перед Борисівським тет-де-поном – укріпленнями перед мостом через Беризу, які з 1926 р. вважаються пам'ятником історії [2, с. 245; 3; 4].

У 2012 р. в Білорусі пройшли пам'ятні заходи, присвячені 200-річчю війни 1812 р. У Борисові в листопаді 2012 р. відбулося відкриття Будинку-садиби Івана Колодєєва – збирача артефактів війни, а в церкві Святої Трійці міста встановлено пам'ятний знак на честь вченого [4].

У сучасній Білорусі переважають власне білоруські репрезентації подій війни. Зокрема, історики обгрунтовано відмовилися від використання понять «Вітчизняна війна» та «партизанський рух» і пропонують використовувати назву «франко-російська війна». Однак, перегляд радянських догм викликає гостру критику у представників так званого «західного русизму», які пропонують альтернативні трактування подій, тенденційно підходячи до відбору та інтерпретації фактів, прагнучи перетворити історію на знаряддя ідеологічної боротьби [1, с. 223].

Варто зазначити, що на теренах Білорусі є пам'ятки, встановлені іноземними організаціями та установами, які представляють погляд на війну насамперед як на людську трагедію. У 1997 р. на Брилівському полі було відкрито «французьку пам'ятку» на честь солдатів, які загинули під час форсування Березини. Написи на дошці виконані французькою та білоруською мовами і свідчать: «На цьому місці армія Наполеона форсувала річку Березину 26–29 листопада 1812 р. Вшанування пам'яті солдатів, які загинули в ту годину. Фернан Бакур, директор Центру наполеонівських досліджень. Париж». У 2002 р. було відкрито новий меморіал до 190-річчя подій Березинської переправи – «швейцарський» пам'ятник загиблим воїнам. Монумент являє собою бронзову скульптуру висотою

3,5 м у вигляді фігури вмираючого античного юнака-воїна. Він символізує всіх загиблих під час війни 1812 р. на території Білорусі, незалежно від національності та віросповідання. Прапор, що падає на воїна, підхопив могутній орел, що символізує військову доблесть [4].

Отже, в Республіці Білорусь знаходяться монументи, каплиці, обеліски та інші пам'ятні знаки, які увічнюють події французько-російської війни 1812 р. Більшість пам'яток встановлені протягом ХІХ – початку ХХ ст. і були приурочені до ювілеїв війни. Незважаючи на те, що білоруси були представлені в російській армії, більшість пам'яток створені в імперський період і присвячені російським солдатам. У радянську добу продовжився нарратив про російського солдата, який звільняв білоруські території, війна 1812 р. отримала назву – «Вітчизняної війни». Після 1991 р. в Республіці Білорусь відбувається відновлення пам'яток, перепоховання учасників, у 2012 р. пройшли пам'ятні акції та заходи, приурочені до 200-річчя війни. В сучасній Білорусі переважають саме національні погляди на події війни, однак досі ведеться боротьба між представниками національного та директивного напрямів білоруської історичної науки, і в питаннях репрезентації війни 1812 р. також.

Джерела та література

1. Дулов А. Н., Юрчак Д. В. Репрезентации войны 1812 г. в современных учебниках по истории беларуси для школы и вуза. *Война 1812 года: события, судьбы, память: материалы международной научно-практической конференции, Витебск, 17–18 мая 2012 г.* Витебск. 2012. С. 220–223.
2. Лукашевич А. М. Памятники и памятные места 1812 года в Беларуси. Минск: Харвест, 2012. 287 с.
3. Память о войне 1812 года в Беларуси. URL: <https://niab.by/newsite/by/content/all/%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BE-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B5-1812-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8>
4. Проект «1812 год в истории Беларуси». URL: <https://www.nlb.by/content/informatsionnye-resursy/elektronnye-informatsionnye-resursy-natsionalnoy-biblioteki-belarusi/virtualnye-proekty-vystavki-i-kolleksii/virtualnye-proekty-biblioteki/1812-god-v-istorii-belarusi/>

СЕКЦІЯ 6 ІСТОРИЧНІ ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Черановська Тетяна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЧИГИРИН – ПЕРША ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ

Анотація. У публікації розглядається процес набуття Чигирином статусу столиці, його забудову, значення в політичному житті держави.

Ключові слова: Чигирин, гетьманська резиденція, місто.

Abstract. The publication examines the process of Chyhyryn's acquisition of the status of the capital, its construction, importance in the political life of the state.

Keywords: Chyhyryn, hetman's residence, city.

Одним із важливих періодів в історії українського державотворення була доба козацької держави Війська Запорізького. У сучасній історіографії створено багато ґрунтовних робіт, присвячених різним аспектам цього часу. Водночас історія, життя гетьманської столиці Чигирин залишається однією із найменш досліджених тем. Саме Чигирин був провідним містом цього часу, в якому розміщувалися резиденції гетьмана, будинки вищої козацької старшини, концентрувалося тогочасне політичне, економічне та культурне життя.

Метою цієї наукової розвідки є вивчення Чигирин як столиці Війська Запорізького, забудови міста та його значення у суспільно-політичному житті України у XVII ст.

Гетьманською столицею Чигирин став у 1648 р. з початком Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Цьому сприяло вигідне із стратегічного, військового погляду розташування міста. Ландшафт Чигирин дуже своєрідний: над рівниною заплавою річки Тясмин (правий доплив Дніпра) панує високе правобережне плато, яке гострим кутом видається у долину. За ним закріпилася назва Кам'яної гори (її ще називають Замковою чи Богдановою горою). Вона заввишки 70 метрів і площею близько 40 гектарів, має стрімкі схили. Саме тут у середині XVII ст. розміщувалася міська цитадель (замок) Чигирин, а наріжна частина, що високо підносилася над долиною, вінчалася головною архітектурною спорудою міста – Миколаївською церквою [4, с. 24].

На рівнині під Кам'яною горою, у завороті Тясмина, лежав оточений оборонними стінами з баштами Поділ, або Нижній город, тісно забудований двоповерховими будинками, над якими вивіщувалися ратуша й церкви.

Садиба Богдана Хмельницького займала підвищення біля північного схилу Замкової гори. Активні й силуетно виразні архітектурні доміанти Замку й Нижнього міста замикали перспективи головних шляхів, які вели до Чигирин. Композиційний вплив архітектурного комплексу міста поширювався на досить значну територію довкола.

Після того як Чигирин став столичним містом нової держави, чигиринська приватна резиденція Хмельницьких перетворилася на офіційну резиденцію гетьмана як глави цієї новопосталої держави. Гетьманська резиденція містилася не

в замку, який увінчував Кам'яну гору, що панувала над Чигирином, а була на території міста, під горою і під захистом цього замку [4, с. 98].

З історичних джерел відомо, що цей двір правив за резиденцію і наступним гетьманам – Івану Виговському, Юрію Хмельницькому, Павлу Тетері та Петру Дорошенку. На точніше місце розташування гетьманської резиденції вказує мандрівник середини XVII ст. Павло Алеппський, який гостив у Богдана Хмельницького. Він пише, що гетьман жив дуже скромно, без розкошів. У світлиці спав і обідав, тримав гетьманські клейноди, зброю, влаштовував наради, приймав гостей, зокрема й іноземних дипломатів. Тут були прості дерев'яні меблі (лави і стіл) та дамаський килим перед гетьмановим ліжком – єдиний предмет розкоші. Скромний спосіб життя гетьмана підтверджували й інші очевидці, зокрема венеціанський посол Альберто Віміна [5, с. 34–35].

Біля палацу гетьмана була церква Успіння Богородиці. Наразі неможливо точно встановити місце, на якому стояла та церква, знищена у 1678 р. На її місці у 1716 р. збудували новий храм, потім у 1824 р. ще один (обидва дерев'яні). Знищили останню Успенську церкву в 1930-х рр. і на її місці в 1950-х рр. збудували ресторан [5, с. 45].

У 1674 р. на старшинській раді представників 10 правобережних полків у Чигирині гетьманом Правобережної України визнали І. Самойловича. Проте, фактично він зміг стати господарем Чигирини лише після повторного зречення П. Дорошенка у 1676 р. У 1676, 1677 рр. під час чигиринських походів місто зазнало значних руйнувань від турецького війська та фактично втратило статус столиці, поступившись Батурину.

Сучасний український історик архітектури В. Ленченко, проаналізувавши все, що нині відомо про гетьманську резиденцію в Чигирині, дійшов висновку: це був досить значний комплекс будівель і споруд, влаштований за принципом великого шляхетського двору XVII ст.

Двір оточувала міцна дерев'яна огорожа і замикала брама. У центрі стояв великий мурований одноповерховий будинок на склепінчастих льохах (підвалах). Зараз у Чигирині на місці гетьманського двору створюється історико-архітектурний комплекс «Резиденція Богдана Хмельницького», який має дати нашим сучасникам наочне уявлення про те, в яких умовах мешкало й працювало вище керівництво української держави середини XVII ст. [3, с. 318].

Отже, першою гетьманською столицею стало місто Чигирин, датою заснування якого вважається 1589 р. З 1648 по 1676 рр. Чигирин був резиденцією гетьманів: Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетері, Петра Дорошенка. Чигирин був одним із найбільших міст тогочасної України. Тут мешкало понад 50 тисяч осіб, розміщувалися державна та військова адміністрації, стояла гетьманська резиденція та палац.

Джерела та література

1. Бажанова Т. Традиції фортифікаційного будівництва у Старому замку Чигирини (XVII ст.): Наукові дослідження з реконструкції мурованого бастиону Чигиринської фортеці. *Архітектурна спадщина України*. Вип. 5. Київ: НДІПАМ-Головкивархітектура, 2002. С. 61–74.
2. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. *Формування, дослідження, охорона*. Київ: Головкивархітектура, 2001. 350 с.

3. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 318 с.
4. Грушевський О. Глухів і Лебедин (1708–1709). Львів, 1909. URL: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0008067
5. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна / за заг. ред. В. Смолія; НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с.
6. Збірник Козацьких літописів: Густиський. Самійла Величка. Грабянки / упоряд. та переклад: В. Кречотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. Київ: Дніпро, 2006. 976 с.

Слонська Марія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ ЗА МЕМУАРАМИ ІНОЗЕМЦІВ

Анотація. Проаналізовано погляди західноєвропейських мемуаристів стосовно українського гетьмана І. Мазепи. Зосереджено увагу на характеристиці особистості та оцінці діяльності І. Мазепи учасниками та очевидцями подій на території України на початку XVIII ст.

Ключові слова: Іван Мазепа, козацтво, історія, мемуаристика.

Abstract. The views of Western European memoirs concerning the Ukrainian hetman I. Mazepa have been analyzed. The focus is on characterization of personality and estimation of activity of I. Mazepa by participants and witnesses of events in the territory of Ukraine in the beginning of the 18th century.

Keywords: Ivan Mazepa, Cossacks, history, memoirs.

Події, що розгорнулися на теренах України цього річ, стали рушійною силою для всього українства до вивчення та більш глибокого розуміння своєї історії та її центральних постатей, що в різні значущі періоди становлення української національної ідеї творили цю історію. Однією із таких постатей є Іван Мазепа, діяльність якого неоднозначно відбивають різноманітні групи джерел, як вітчизняних, так і іноземних. Мемуаристика низки європейських держав, зокрема Німеччини, Австрії, Англії тощо, дасть змогу стати на крок ближчими до образу гетьмана та його політичної діяльності. У наш час надзвичайно важливо простежити погляди представників різних країн щодо наших творців історії, творців незалежної української держави.

Зважаючи на вищесказане, метою нашого дослідження є висвітлення поста-ті Івана Мазепи у мемуарах іноземців, що за різних обставин спілкувалися з гетьманом або були свідками його діяльності.

Українська історіографія налічує чимало наукових праць, що аналізують по-гляди діячів різних держав щодо постаті та діяльності українського гетьмана. Надзвичайно цікавою, на наш погляд, є розвідка Т. Мацьківа «Гетьман Іван Ма-зепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709». Мацьків досить критично ана-лізує реляції, які належать низці закордонних авторів, що додає ще більшої цін-ності його роботі, а також супроводжує аналіз іноземної мемуаристики уривка-ми з джерел [2]. Відзначимо також узагальнюючі праці Д. Наливайка, П. П. Бри-цького і П. О. Бочана, присвячені огляду та аналізу іноземних повідомлень про Україну різного характеру та походження, серед яких маємо і мемуарні твори, що містять оцінку постаті та діяльності І. Мазепи [1; 3].

Іван Мазепа – надзвичайно обговорювана постать, що завжди викликала зацікавленість представників різних країн, які свого часу мали можливість спілкуватися з гетьманом або бути очевидцями його культурної і політичної діяльності на теренах Гетьманщини. Саме тому важливо простежити та порівняти різні думки, аби ознайомитися із цією особистістю сповна.

Цікаву інформацію про українського гетьмана надає англійська мемуаристика. Патрік Гордон занурює читача у вир подій, що відбувалися під час обрання нового гетьмана, де врешті посаду отримав Мазепа. Козаки одногосно підтримали гетьмана та виголосили йому свою присягу та відданість. Згадує автор і про участь Мазепа у російсько-турецьких війнах [2, 121–122]. Загалом Гордон пише про славетного козака з величезною шаною та лише в позитивному руслі. Зауважує автор і про низку дипломатів, особисто знайомих із Мазепою, які були неабияк здивовані рівнем культури на теренах України, що був беззаперечною заслугою гетьмана. Особливо різючим був контраст у розвитку українського та московського духовенства [2, 123].

Не менш цікаву інформацію можна почерпнути з мемуарів австрійського секретаря при посольстві у Москві. Автор переважно згадує діяльність Мазепа в умовах російсько-турецької війни, участь в якій брало і козацьке військо. Не даючи характеристики гетьмана як особистості, секретар згадує його як видатного воєначальника [2, 87].

Німецькі джерела є надзвичайно важливими для нас, адже велика кількість авторів мемуарів були очевидцями подій, що розгорталися на теренах України за часів гетьманування Мазепа [1, 16]. У німецькій мемуаристиці діяльність та постать гетьмана висвітлена докладно до 1708 р., тобто до поворотного моменту в житті політика. Водночас чимало уваги приділено і подіям під час і після Полтавської битви [2, 64]. Йоганн Барділі, духовник вюртемберзького принца Максиміліана Емануїла, який був на службі у Карла XII, зазначає, що Мазепа був широко поважним серед козацтва, проте перехід на сторону шведського короля «підірвав» його авторитет та змусив численну силу козацтва відлучитися від напрямку, який обрав гетьман. Щодо зовнішніх та внутрішніх характеристик Мазепа, то Барділі зауважує його неабияку енергетику та постать, що виглядала не більш як на 60 років (Мазепа в той час було 69), була худорлявою та середнього зросту [2, 65]. Згадується у мемуарах і про відважність Мазепа та його військовий хист. Варто згадати і про записки самого Максиміліана Емануїла, який описує Мазепу подібно до Барділі, акцентуючи на освіченості гетьмана та його володінні латинською мовою [1, 41].

У німецькій мемуаристиці згадуються і турецькі документи, що досить різко оцінюють Мазепу як зрадника царя та обіцяють видати гетьмана цареві, коли той прийде до османів за допомогою та прихистком [2, 69].

Цікаву інформацію можна почерпнути із спогадів шведського вояка Христовора Гасмана, який хоча і не надав новизни в інформацію про Мазепу, але був свідком подій, що стосувалися гетьмана. Автор згадує приналежність Мазепа до польської шляхти та його неабияку мудрість, що заслуговувала на повагу від козацтва [2, 98]. Як негативний аспект Гасман відзначає прорахунок гетьмана у війні 1708 р., що завадила шведському королю взяти одне із важливих міст

в облогу. Таке зауваження, однак, не псує загальну характеристику Мазепи у мемуарах очевидця, які є достовірним та беззаперечним історичним джерелом [2, 99].

Фой де ля Невіль – французький дипломат, особисто був знайомий із Мазепою і згадував його у своїх мемуарах досить приємними словами, представляючи його на загал Західної Європи так: «Цей принц не гарний, але дуже інтелегентний і досконало говорить латинською мовою. Родом він козак, був пажем та офіцером гвардії при дворі короля Казимира і тому прихильно наставлений до Польщі» [2, 103]. Така характеристика зумовлена тим, що у спілкуванні з Мазепою дипломат мав власну місію, яка була спрямована на співпрацю Польщі з гетьманом, але той, як відомо, не згодився на таку пропозицію, адже мав власні погляди на траєкторію політичного руху. Загалом французькі автори характеризують Мазепу як вольову людину, що відмовилася підкорити козацтво та українське населення російському цареві та виступила проти всякого роду утисків [1, 203].

Отже, можна дійти висновку, що майже для усієї іноземної мемуаристики характерним є позитивне висвітлення діяльності Мазепи та його особистості. Західноєвропейські джерела спростовують міф про зрадницьку постать Мазепи, який розпускала Російська імперія, створивши брехливий негативний образ видатного діяча та спотворивши його образ. Іноземці згадують не лише військову міць політика, але й його культурну діяльність, мудрість, відвагу та неабиякий хист до створення стратегічної політичної лінії розбудови держави, яку мріяв створити Мазепа. Звісно, зауважуються і прорахунки, яких припускався гетьман, та все ж, позитивні згадки переважають.

Джерела та література

1. Брицький П. П., Бочан П. О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях Чернівці: Технодрук, 2011. 308 с.
2. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. Мюнхен: [б. в.], 1988. 286 с.
3. Наливайко Д. Очима Заходу: рецепція України в західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998. 578 с.

Коваль Геннадій

**Новосафронівська ЗСЗО І–ІІ ступенів Новоодеської міської ради
Миколаївської області**

СВЯТКУВАННЯ 25-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ОДЕСІ В 1881 Р.

Анотація. У статті описано свято німецької колонії в Одесі, присвячене 25-річчю утворення Німецької імперії, та урочистий обід. Наведено інформацію про переміщення імператора Вільгельма II. Подасться портрет Бісмарка. Розказано про вшанування учасників процесу об'єднання імперії.

Ключові слова: консульство, 25-річчя, імперія, обід.

Abstract. The article tells about the holiday of the German colony in Odessa, dedicated to the 25th anniversary of the German Empire and a gala dinner. Information on the relocation of Emperor William II is

given. A portrait of Bismarck is described. It is told about honoring the participants of the process of unification of the empire.

Keywords: consulate, 25th anniversary, empire, lunch.

На Півдні України у XIX – першій половині XX ст. проживало велике німецьке населення, існували сотні німецьких поселень. Німецька колонія в Одесі була багаточисленною та впливовою і завжди відгукувалася на різні події та ювілеї в Німеччині. Найвпливовішими та найцікавішими для німців Одеси були імператор Вільгельм II та канцлер Бісмарк. Німецькі газети повідомляли, що імператор Вільгельм провів протягом 1895 р. 159 днів за межами Берліна і Потсдама. З них 52 імператор провів на полюванні; 38 – у відвідуваннях союзних принців (в Австрії, Швеції, Англії, Ольденбурзі, Фрідріхсруе, Веймарі, Дармштадті та Карлсруе); а 28 днів були присвячені маневрам та оглядам. Інші дні імператор гостював у різних містах і замках імперії. Невідомо, як ставляться берлінці до того, що імператор проводить так мало часу в столиці [1].

Влітку 1895 р. Німеччина урочисто вшанувала 80-ті роковини «залізного» князя Бісмарка. Одеська німецька колонія взяла участь у вшануванні ювілею Бісмарка, і до князя було відправлено депутацію одеської колонії, яка вручила подарунки та адресу. Зворушений любов'язністю «земляків», князь Бісмарк подарував депутації для одеської колонії свій портрет, розкішно виконаний у великому розмірі, зробивши власноруч напис. Німецька колонія замовила для цього портрета дорогу раму, і 15 січня портрет був уперше виставлений на обіді членів німецької колонії з нагоди дня народження німецького імператора та ювілею об'єднання Німецької імперії [2].

Одеська німецька колонія 6-го (18-го) січня мала активно вшанувати 25-річчя об'єднання Німеччини. Цього дня, о 12 годині ночі, члени колонії, на чолі з німецьким генеральним консулом, мали покласти вінки на могили похованих в Одесі осіб, які так чи інакше сприяли об'єднанню та брали участь у подіях, наслідком яких стало об'єднання Німеччини. В Одесі з-поміж цих представників поховано 12 осіб. О 2-й годині дня в «Гармонії» мав відбутися обід членів місцевої колонії. Урочистість святкування буде відкладено на 15(27) січня, на день народження німецького імператора Вільгельма [3]. З самого ранку свята над приміщенням канцелярії генерального консульства майорів національний прапор. Німецькі судна в одеському порту майоріли прапорами. Об 11 годині ранку відбулося покладання вінків на могили померлих в Одесі осіб, які брали участь у подіях об'єднання Німеччини та більш-менш сприяли цьому процесу. На той час на Старому цвинтарі зібралися: віцеконсул, доктор філософії Ф. А. Краббес, члени колонії на чолі з учасниками подій об'єднання – доктором В. Ф. Вагнером, А. А. Корнеліусом, Клейном та іншими особами.

Вшанування пам'яті померлих учасників об'єднання почалося промовою, виголошеною професором В. Ф. Вагнером; потім під час покладання на могили вінків Клейн вимовляв коротке слово, присвячене пам'яті кожного померлого окремо. Вінки були зроблені з дубового та лаврового листа і перевиті триколірними національними стрічками. Усіх вінків було покладено 15, зокрема і на Новому кладовищі. О першій годині дня у клубі «Гармонія» відбувся товариський сніданок членів німецької колонії, який мав сімейний характер. Від імені одеської

німецької колонії була надіслана вітальна телеграма імператору Вільгельму, а також королю Альберту Саксонському, колишньому фельдмаршалу під час Седанських подій, великому герцогу Баденському, князю Бісмарку та знаменитому генерал-фельдмаршалу Блюменталу. Офіційне святкування ювілею об'єднання Німеччини відкладено на 15(27) січня, на день народження німецького імператора Вільгельма II. Від короля Альберта 7 січня у відповідь було отримано телеграму такого змісту: «Сердечно дякую моїм землякам за надіслане мені люб'язне привітання» [4].

Учасники подій, які мешкали в Одесі і які сприяли об'єднанню Німеччини, доктор В. Ф. Вагнер і А. А. Корнеліус, 8 січня отримали від німецького імператора знаки з нагоди 25-річчя об'єднання. Срібні значки зображують три гілки дуба, що зрослися, серед яких красується цифра «25». Ці значки призначаються для носіння на грудях на національній стрічці ордена Залізного Хреста [4].

Одеська німецька колонія 15 січня урочисто вшанувала день народження німецького імператора Вільгельма II та 25-ту річницю знаменного об'єднання Німецької імперії. З самого ранку над приміщенням німецького генерального представництва розвивався національний прапор. Німецькі судна в одеському порту майоріли прапорами. Генеральним консулом від імені одеської колонії надіслано вітальну телеграму німецькому імператору. Увечері в залах «Гармонії» відбувся парадний обід членів колонії, на якому були присутні також дами. Головний зал «Гармонії» був розкішно прибраний німецькими та російськими прапорами, гербами, бюстами та рослинами. На відкритій сцені, потопаючи в зелені та квітах, красувалися на першому плані бюсти Государя Імператора та німецького імператора Вільгельма II. Вхід у зал відкривали широколистяні пальми. У трьох кутах були встановлені рослини, а в четвертому, праворуч від сцени, був поміщений розкішний портрет князя Бісмарка, подарований одеській колонії. Портрет був задрапірований оксамитовими матеріями. При вході в зал з правого боку над бюстом Вільгельма II була поміщена картина, що зображувала Німеччину у вигляді молодої сильної жінки, осяяної променями вранішнього сонця, в лівій руці Німеччини опущений меч, а правою рукою високо вона підняла царську корону. Російські та німецькі прапори красиво спліталися навколо погруддя та картини. На протилежному боці вміщено погруддя Вільгельма I, а дещо нижче його сподвижники Бісмарк та Мольтке. Навколо цієї групи – квіти та прапори. По стінах розвішані герби та прапори дрібних держав, що увійшли до об'єднаної Німеччини. На чільному місці великих розмірів німецький царський герб. На всю довжину зали було вміщено три ряди витончено сервірованих столів. До 8-ї години вечора прибув генеральний консул Фоке, віцеконсул доктор Краббес і члени колонії, серед яких було кілька учасників подій, наслідком яких стало об'єднання Німеччини. Грав оркестр військової музики. Перший тост під час обіду був проголошений за дорогоцінне здоров'я Його Імператорської величності Государя Імператора Миколи Олександровича. Наступний тост за німецьким імператором Вільгельмом II. Свято затяглося до пізньої ночі [2].

З рідкісним пожвавленням пройшов парадний обід, влаштований увечері одеською німецькою колонією з нагоди дня народження німецького імператора та ювілею об'єднання Німецької імперії. Перший тост за дороге здоров'я Госу-

даря Імператора проголосив віцеконсул Краббес. Водночас віцеконсул зазначив, що в Росії німці користуються гостинністю, і додав, що німці повинні пишатися тим, що Його Імператорська Величність Государ Імператор полягає в щасливому шлюбі з Принцесою німецького Дому, нині Її Імператорською Величністю Государинею Імператрицею Олександрою Федорівною. Тост був схвалений захоплено. Оркестр військової музики виконав народний гімн «Боже, Царя бережи». Крики «ура» та «hoch» довго не змовкали. Німецький генеральний консул Генріх Фоке запропонував тост за винуватця урочистості німецького імператора Вільгельма II. Було виконано національний гімн. Під час цього тосту здійнялася завеса, і присутнім представилася алегорична жива картина, що зображає Німеччину серед народностей. Геній прикрашає німецького імператора гілкою пальми. Тост за німецького імператора було прийнято з ентузіазмом. Архітектор Клейн запропонував тост за процвітання Німеччини, висловивши побажання вічного світу. Після цього на авансцену виступили чотири жінки, в чарівному білому вбранні, із запасом жетонів, що зображують чорні хрести зі срібними всередині прикрасами. Вказуючи на ці хрести, Лемме сказав, що якщо не забути знамениті герої, які сприяли об'єднанню Німеччини, то також не слід забувати і «маленьких» людей, які так чи інакше сприяли справі об'єднання імперії. Цінуючи заслуги цих останніх героїв, багато з яких присутні тут, німецька колонія підносить їм на пам'ять про ювілей особливі жетони. Отримання жетонів удостоїлося 30 чоловіків і дві пані – пані Кестнер і Шіллер, які під час Седанських подій були сестрами «Червоного Хреста». На жетонах вигравіровано прізвища удостоєних і напис: «Dem Miltkämpfer – 1870. Die Deutschen Odessa's». Доктор Вагнер від імені всіх відзначених висловив колонії сердечну подяку. А. А. Корнеліус повідомив зміст промови князя Бісмарка, висловленої депутації від одеської німецької колонії з нагоди його ювілею. Останні слова промови: «Живіть з росіянами в дружбі, тому що в інтересах Німеччини треба жити у світі зі своїми сусідами», – пан Корнеліус промовив з особливою експресією, передавши у своїй колонії портрет Бісмарка, тостом якого Корнеліус закінчив свою промову. Виконано було «Wacht am Bhein». Свято закінчилося танцями, які тривали до 4 години ранку [5]. Отже, ми бачимо, наскільки помпезним та урочистим було святкування 25-річчя утворення Німецької імперії в Одесі в 1896 р.

Джерела та література

1. Одесские Новости. 1896. 6 января. № 3510.
2. Там само. 16 января. № 3519.
3. Там само. 4 января. № 3508.
4. Там само. 8 января. № 3511.
5. Там само. 17 января. № 3520.

Танадайчук Віталій

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«КИЇВСЬКА КОЗАЧЧИНА» 1855 Р.

ЗА СПОГАДАМИ СВЯЩЕННИКА АНТОНІЯ КОВАЛЬСЬКОГО

Анотація. У роботі досліджено спогади священника с. Миронівка Канівського повіту Київської губернії Антонія Ковальського, в яких відображено селянське повстання 1855 р., відоме як «Київська козащина».

Ключові слова: Антоній Ковальський, Київська губернія, селянське повстання, особисті спогади.

Abstract. The personal memoirs of the priest from the village of Myronivka, Kaniv district, Kyiv province – Antoni Kowalski, concerning the state of the clergy during the peasant uprisings of 1855.

Keywords: Anthony Kowalski, Kyiv province, peasant uprising, personal memories.

Російській державі здавна притаманне споживацьке ставлення до своїх громадян. Це, окрім іншого, виявлялося під час численних війн, які вела Російська імперія протягом своєї історії. Одним із виявів такого ставлення є неодноразове порушення царською владою обіцянок волі, наданих кріпосним селянам, які залучалися до ополчення під час масштабних військових дій. У такі пастки періодично потрапляли українські селяни, які вірили в те, що подякою за їхню відвагу у військових кампаніях імперії буде поновлення козацьких вольностей. З огляду на це актуальним є вивчення історії селянського повстання, відомого під назвою «Київська козащина».

Зважаючи на сказане вище, метою дослідження є відображення подій Київської козащини через призму спогадів священника Антонія Ковальського.

Ім'я А. Ковальського згадується в наукових роботах, присвячених Київській козащині. Його спогади були використані С. Шамраєм у контексті дослідження селянських рухів на Київщині у другій половині XIX ст. Нами також використано працю В. М. Волковинського та О. П. Реєнта, яка присвячена Кримській війні і селянським бунтам на Київщині у 50-х рр. XIX ст. [1; 4].

Основним джерелом для нас послужила «Посмертна розповідь священника А. Ковальського» [2; 3], а саме спогади про те, що довелося пережити священником Київської губернії під час селянських повстань, які відомі під назвою «Київська козащина».

Російська імперія неодноразово демонструвала тенденцію до початку військових кампаній при нестачі регулярних військових частин. Подібна ситуація спостерігалася і під час Кримської війни 1853–1856 рр. Наслідком стала поява Вищайшого Маніфесту від 14 грудня 1854 р., який закликав формувати народне ополчення і вирушати на війну. Щоб заохотити населення до вступу в армію, серед народу почали поширювати чутки, тобто фейки, про те, що записавшись в «козаки», себто до ополчення, вони будуть звільнені від кріпосної залежності й одержать поміщицькі землі та майно.

Український народ історично прагнув до здобуття омріяної волі. У середині XIX ст., потерпаючи від соціального та національного гніту, селяни, сповнені згадками про запорізьке козацтво, вцепилися за можливість звільнення, як вони вважали, від панщини через запис до народного ополчення [3, 32–34]. Найбільш активний рух запису «у козаки» спостерігався в Київській і Чернігівській губерніях.

Прагнучи покозачитися – «звільнитися» – селяни примушували священників, як освічених людей, що вміють писати, складати списки «вільних козаків», а записавшись у ці списки, відмовлялися відробляти панщину і виконувати розпорядження місцевої адміністрації, створювали власні органи самоврядування («сільські громади») та обирали собі ватажків. Такий стан справ викликав занепокоєння панів, які намагалися самотужки владнати ситуацію. Згодом селяни почали вимагати «іншого Маніфесту», який би підтвердив їхнє право на вольну. Вважалося, що такий Маніфест священники губернії, за домовленістю з панами, переховують у стінах церкви, а тому на «отців» почалося справжнє полювання [3, 87–89].

Перші звістки про непокору селян Канівського повіту Київської губернії надійшли 20 березня. У селах Дибинців, Ісайків, Яцюків, Киданівки, Карапишів й Олександрівки (Богуславський маєток гр. Браніцьких) сталися заворушення. Звідти рух швидко перекинувся і до села Миронівка. 23 березня, коли священник Антоній Ковальський вийшов із церкви після відправи, він зустрів на церковному цвинтарі з 50 чоловіків свого села, які стали йому на дорозі і спитали за Маніфест [5, 90–91]. Священник відповів, що такого указу у нього немає та й взагалі немає ніде. Потім він пішов додому, але хвилини через 10 ціле його подвір'я було повнісіньке селян. Тоді йому, за допомогою демонстрації усіх паперів церкви, вдалося вгамонити селян, які, окрім інвентарних розпоряджень, нічого там не знайшли. Під час розповсюдження чуток про викрадання священників і перевезення їх до п. Таганча Канівського повіту Антоній Ковальський перебрався спочатку до с. Яновки, а потім, з іншим священником, до с. Гарбузинь, де на виході з трактиру, в якому перебували чиновники з Києва, його обступив розлючений натовп. З лайкою і штурханиною селяни знов вимагали показати «правильний Маніфест» [4, 90–91].

Антоній Ковальський описує, як його ганебно проводили по вулицях, били до знепритомніння, вимагали документи, обливали водою, щоб отямився, знову били, морили голодом. У спогадах представлено низку сюжетів, які демонструють розбрат серед селян стосовно священників. Одні селяни, просячи благословення, намагалися порозумітися зі священником, інші, стягуючи з нього рясу, давали стусанів. Дуже цікавим виявиться аспект поведінки жінок, які, за словами священника, поводитися агресивніше за чоловіків. Вони роздавали служителям церкви прокльони, били палкою, волочили за ноги по землі. Але й там спостерігалася розрізненість, коли одна жіночка принесла священнику борщу, інша його перекинула. Коли одна жіночка принесла відро березового соку, інші випили сік, а відро «загадили» [1, 183–193].

Спогади Антонія Ковальського містять і відомості про жорстоке придушення селянських бунтів. Він описує, як арештантів з Таганчі привели до Корсуня, де деяким давали від 300 до 800 різок, а для деяких було впроваджено екзекуцію [1, 386–396].

Отже, Київська козаччина, як рух, хоча і керувалася громадою, але виникла стихійно. Головна причина – соціальний гніт, який проявлявся у важкій трудовій повинності та малоземеллі, а також відчайдушне прагнення селянами свободи, яке матеріалізувалося для них у поновленні легендарних козацьких воль-

ностей. З плином часу, формуючи загони «вільних», селяни не отримували омріяної волі, і розуміючи, що їх надурили, шукали відповідальних.

Спогади Антонія Ковальського свідчать, що через високий авторитет царя винних шукали серед представників панства, священнослужителів та писарів. Наслідком стала відчайдушна агресія, від якої особливо постраждали священники, як освічені особи, що «навмисне приховували правильний Маніфест». Незважаючи на те, що радикально налаштовані селяни трошили маєтки панів, били священників, загалом, рух пройшов без великих погромів. Спогади малюють жорстоку картину придушення Київської козаччини, що також було закономірним наслідком селянської непокори.

Джерел та література

1. Волковинський В., Реєнтт О. Україна у Кримській війні 1853–1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 211 с.
2. Посмертний розказ о. Антонія Ковальського (к истории крестьянских волнений в Киевской губернии 1855 г.). *Киевская старина*. 1882. № 1. С. 174–193.
3. Посмертний розказ о. Антонія Ковальського (к истории крестьянских волнений в Киевской губернии 1855 г.). *Киевская старина*. 1882. № 2. С. 386–396.
4. Шамрай С. Київська Козаччина 1855 року (до історії селянських рухів на Київщині). Київ: Всеукраїнська АН, 1928. 127 с.

Сауляк Анастасія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

М. І. ПИРОГОВ: МІСІЯ ЛІКАРЯ НА ВІЙНІ

Анотація. Розвідку присвячено діяльності визначного лікаря, педагога, гуманіста М. Пирогова. Протягом життя він виявив себе не тільки як чудовий високопрофесійний медик, але і як організатор, небайдужий до проблем інших, який наважувався вступати у боротьбу з вищими чинами

Ключові слова: М. І. Пирогов, лікар, військово-польова хірургія, війна.

Abstract. The investigation is devoted to the activities of the eminent physician, teacher, humanist M. Pirogov. Throughout his life, he proved himself not only as an excellent highly professional physician, but also as an organizer, not indifferent to the problems of others, who dared to join the fight against higher ranks.

Keywords: M. I. Pirogov, doctor, military field surgery, war.

Довготривала пандемічна ситуація та військове вторгнення Росії на терени України актуалізували проблему місії лікаря у суспільстві, особливо в моменти зростання загроз життю пересічних людей. Серед знакових постатей медиків неординарне місце посідає Микола Пирогов, який зробив внесок не лише у медичну галузь, але і в гуманітарний поступ суспільства загалом.

Життя та діяльність М. Пирогова стали об'єктом уваги кількох поколінь дослідників. В. Голобородько, М. Скрипников, Ю. Максимчук, Г. Собчук, Л. Шевченко та чимало інших простежили ключові етапи його біографії, показали внесок у розвиток військової медицини, освіти [1; 3; 8; 9]. Проте, ця постать надзвичайно багатогранна, тому недивною є наявність лаун у науковому знанні

про неї, серед яких і його гуманістичні орієнтири. Метою розвідки є визначення суспільної місії лікаря в умовах війни. Для її досягнення долучено мемуарну літературу авторства М. Пирогова.

М. Пирогов, отримавши освіту в Росії та практику за кордоном, почав впроваджувати набуті знання задля реорганізації медичної допомоги. У цьому виявився гуманізм М. Пирогова, що підтверджується його розлогіми міркуваннями про співвідношення людської свободи та державної регламентації. Зокрема він писав: «... як наша думка та наша воля можуть бути невірними, коли ми відчуваємо так живо свободу нашої думки та нашої волі. І, охоплені цим відчуттям, прагнемо повної свободи дій», – і далі: «Завдання нашого уряду у нинішній час повинно полягати в тому, щоб сприяти всіма силами розвитку індивідуалізму, ще пригніченого стадними властивостями» [4, с. 222, 225].

Одним із ключових періодів професійної діяльності М. Пирогова стала Кримська війна (1853–1856). Його, як професіонала, який вже зарекомендував себе як кваліфікований лікар, відправили на фронт до Севастополя. Події в Криму глибоко хвилювали Миколу Івановича, і він наполегливо прохав дозволу вирушити на театр військових дій, аби вжити своїх сил і знань для користі солдатів на бойовому полі. Знаючи про недосконалість, навіть запущеність медичної допомоги пораненим під час бойових дій, він усвідомлював очікувані проблеми. У праці «Початки загальної військово-польової хірургії» він писав: «Я ніколи не забуду мого першого в'їзду до Севастополя. Це було пізньої осені у листопаді 1854 р. Вся дорога від Бахчисараю протягом 30 верст була захарашена транспортом поранених, знярядь і дощ лив, як з відра, хворі і між ними ампутовані лежали по-двоє і по-трьох на підводі, стогнали і тремтіли від вогкості, і люди, і тварини ледве рухалися в багнуці по коліна, чулися крики поранених і каркання хижих птахів, і крики змучених погоничів, і віддалений гул севастопольських гармат». Мимоволі доводилося замислитися про майбутню долю хворих. Передчуття лікаря були невтішним. І вони справдилися. Картину, яку довелося побачити, можна назвати жахаючою. І тут лікар проявив свої організаторські здібності, які підкріплювалися медичними знаннями [6, с. 203].

Насамперед М. Пирогов наказав прямо на полі бою ділити поранених на п'ять категорій: 1) безнадійні; 2) небезпечно поранені, які потребують невідкладної допомоги; 3) важкі, здатні пережити доставку до шпиталю; 4) підлягають відправленню до шпиталю; 5) легкопоранені, яким допомога надається на місці [5, с. 30]. Таке «сортування» дало змогу розвантажити медиків, втима яких була неспівмірною. Доклавши багато зусиль, зрештою хірургу вдалося організувати роботу військово-транспортних команд з кіньми та зручними візками, завдяки чому поранених досить швидко доставляли до шпиталю. Тільки після цього він зміг взятися за свою основну справу – запровадження нових методів лікування.

М. Пирогов першим почав накладати на свіжі рани і переломи гіпсові пов'язки, які дозволяли уникнути зміщення кісток, а також забезпечували захист від інфекції. Хірург надавав великого значення дезінфекції: він вимагав, щоб лікарі мили руки спиртом або розчином хлорного вапна, видаляючи цим «шкідливі ферменти» [2]. Багато його колег вважали такі застереження надмірними, адже у той час на операції не одягали жодних білих халатів, а навпаки підшуку-

вали вживаний одяг – однак забрудниться в крові. Широке застосування дезінфекції почалося лише через 10 років, але нововведень М. Пирогова вистачило для зведення до мінімуму ампутацій, що давали великий відсоток смертності.

Особливу увагу було приділено роботі сестер милосердя. Познайомившись із прибулими, він розділив їх на три групи: перев'язувальні, аптекарки та господині, а незабаром призначив ще й транспортних сестер, до обов'язків яких входив супровід поранених у дорозі [5, с. 37]. Для кожної категорії Микола Іванович написав докладну інструкцію про догляд за зовнішнім виглядом, здоров'ям та дії в певних ситуаціях. Варто зазначити, що після створення сортування як поранених, так і сестер милосердя, у шпиталях зник хаос, праця набула чіткості та злагоженості. Цей фактор є досить важливим і на сучасному етапі, ще тоді лікар розумів, що безладу в колективі не місце, особливо якщо це стосується лікарів.

Треба сказати, що йому довелося зіткнутися з такими «принадами» жіночого колективу, як плітки, сварки, протистояння «шляхетних» і «простих». Незважаючи на всі складнощі, М. Пирогов цінував сестер милосердя дуже високо: вони нарівні з чоловіками працювали в перев'язувальних та операційних, доглядали поранених, не боячись ні ворожих куль, ні жакливого видовища найстрашніших руйнувань людського тіла. Вони займалися також приготуванням їжі, прибиранням і, що важливо, – стежили, щоб злодії-інтенданти не обкрадали поранених. М. Пирогов зазначав у листі дружині: «Присутність жінки, охайно одягненої, та її допомога оживляє плачевну юдоль страждань і лих» [6, с. 32].

Ще під час війни Пирогов стикнувся з ігноруванням його звернень з боку керівних чинів. «Я мав невпинно скаржитися, вимагати і писати, – згадував потім сам хірург. – Через це кілька разів виходили неприємності. Деякі мої висловлювання у письмових проханнях виявилися „невідповідними” або недостатньо ввічливими» [6, с. 64]. За «неввічливість» М. Пирогова чекала догана спочатку від Горчакова, а згодом і від нового імператора Олександра II, але образи хірурга не хвилювали. Для благополучного результату війни і добробуту солдатів потрібно було докорінно реорганізувати систему надання допомоги хворим, а також питання з облаштування житла, постачання солдатів, лікарів та інших необхідними речами [5, с. 38].

На жаль, усі прохання Миколи Івановича були проігноровані. Навіть більше, він отримував догани. Але М. Пирогов не здавався і продовжував працювати у військово-польовій медицині. Під час Російсько-турецької війни (1877–1878) лікар також надавав допомогу пораненим, маючи більші повноваження і не зважаючи на поважний вік. З повною впевненістю можна заявити, що Микола Іванович був лікарем за покликанням душі та людиною совісті, надаючи допомогу всім, хто її потребував [7, с. 82]. В одному зі своїх листів він писав: «Грішно, склавши руки, бути одним тільки пустим глядачем, кому Бог дав хоч якусь можливість брати участь у ній. ... Тому, у кого не охоллоло ще серце для високого і святого, не можна дивитися на все, що робиться навколо нас, дивитися одностороннім егоїстичним поглядом» [6, с. 35]. Усі образи на владу були позаду і Микола Іванович просто продовжував бути лікарем, основною метою якого є збереження життя хворого.

Ім'я Миколи Пирогова та його життя залишаються прикладом служіння народу, патріотизму, самовідданості ідеалам великого милосердя. В цій людині простежувалася відданість своїй справі та гуманність людини до всього живого. Він продемонстрував істину місію лікаря, яка полягає не лише у порятунку життя та здоров'я людей, але і в поширенні у суспільстві гуманістичних цінностей, навіть якщо доводиться йти всупереч загальноприйнятим нормам.

Джерела та література

1. Голобородько В. М. Микола Пирогов в Україні. Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. 178 с.
2. Мартынова З. С., Антошук К. Ф., Фоменко Л. И., Вихристюк Г. И. Н. И. Пирогов – участник Крымской кампании 1853–1856 гг. *Національний музей-садиба М. І. Пирогова*. URL: http://www.pirogov.com.ua/pirogov_-_uchasnik_krimskoy_kompanii_1853-1856_gg_ua.htm
3. М. І. Пирогов. Його життя і діяльність в Україні / М. С. Скрипников, Ю. О. Максимчук, К. І. Кульчицький [та ін.]. Полтава: [б. в.], 1995. 162 с.
4. Пирогов Н. И. Вопросы жизни. Дневник старого врача. *Н. И. Пирогов. Собр. соч. в восьми томах*. Москва: Государственное издательство медицинской литературы, 1962. Т. VIII. С. 69–352.
5. Пирогов Н. И. Начала общей военно-полевой хирургии. Москва–Ленинград, 1941. 335 с.
6. Пирогов Н. И. Севастопольские письма и воспоминания. Москва: Издательство АН СССР, 1950. 296 с.
7. Сергеева Т. Б. Николай Иванович Пирогов – русский врач, совесть нации. Ставрополь: Медицинский вестник Северного Кавказа, 2010. 83 с.
8. Собчук Г. С., Кланца П. А., Кланца О. П. Золотая осень Н. И. Пирогова: жизнь и деятельность Н. И. Пирогова в усадьбе Вишня. Винница: Консоль, 2005. 154 с.
9. Шевченко Л. М. І. Пирогов в Україні. Київ: Рідний край, 1996. 127 с.

Попова Тетяна

Українська інженерно-педагогічна академія

ОГЛЯД РІЗНОВИДІВ ШИЙНИХ ПРИКРАС В ЕТНІЧНОМУ ОДЯЗІ УКРАЇНОК ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. Розглянуто декорування етнічного жіночого одягу різними видами шийних прикрас (намистами, дукатами, згардами, кризами, рифами, баламутами, пацьворками, герданами тощо), які мають своє призначення, естетичні особливості, техніку виконання.

Ключові слова: одяг, українки, шийні прикраси, орнамент, оздоблення.

Abstract. The decoration of ethnic women's clothing with different types of neck jewelry (necklaces, ducats, collars, crises, reefs, balamuts, beads, necklaces, etc.), which have their own purpose, aesthetic features, technique.

Keywords: clothes, Ukrainian women, neck ornaments, ornament, decoration.

В Україні бісерні прикраси в складі національного костюму найбільш поширені як у західних – Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, так і у центральних областях – Чернігівській, Житомирській та Київській. Більшість назв українських бісерних прикрас виникла від способів виготовлення: селянка, плетінка, гердан тканий тощо; від форми вічок ажурності прикрас: решітка, сітка, ліхтарик; від назви жіночого вузького поясу, який ткали з різно-

кольорової вовни – крайка; драбинка – від вертикальних смужок узору, що нагадували шаблі драбини; рядки, пупчики, очка – походять від назв орнаментальних мотивів, що мають вигляд рядочків тощо. Залежно від місця в костюмі прикраси також поділялися на різновиди: шийні, нагрудні, поясні, ручні. Шийні прикраси – це яскраві смужки силянок, ажурні сітки комірців, шнурки – крученики, різноманітні ланцюжки, нагрудні – довгі смуги прикрас у вигляді петлі з суцільних або ажурних смужок мотивів вишивок і тканих виробів, кінці яких спереду з'єднані медальйоном, ручні – це браслети – бодзики, вісьорки до годинників тощо [1, 4].

Українки здавна любили носити різноманітні сережки, аксесуари для шиї та грудей. Наприклад, популярною гуцульською окрасою є кольє з кольорового венеціанського скла та вишивка бісером. Різнокольорові намистини ткалися на шовковій основі або по волоцю, утворюючи мальовничі геометричні прикраси, іноді квіткові. Бісерні прикраси можуть мати форму смуги або плеча і мають свої місцеві особливості з погляду форми, способу плетіння, малюнку та кольору [30]. Проведене дослідження показало, що існують різні види прикрас, а саме:

- намисто (виготовляється з коралу, бурштину, перлів, гранату, скла, солоду, поширювалися також намиста з гранату та різнокольорових паростків пшениці: вампіри, блискавки та перли);

- салба (дукати) (монети нашивають на одяг, доповнюють прикрасами або повністю з монет роблять окремі прикраси);

- згарда (схожі на мотузки, шнурки або дротики, натягнуті на ряд, два або три ряди литих мідних хрестів з мідними трубками або спіралями між ними, складеними або скрученими латунню чи міддю);

- дукач (личман) (декорований як медалі, з металевим бантиком, що прикрашений камінням);

- кризи – прикраса на шию з бісеру, у вигляді широкої стрічки, або святкового круглого коміру на плечах);

- рифи (пугвиці) (металеві буси, що чергуються з кораловими намистами);

- баламути (перламутр);

- писані поцьорки (видувне кольє із кольорового муранського скла – це круглі намистини, розписані вручну кольоровою емаллю та інкрустовані золотом. Іноді також використовували більш дешеве кольорове скло, яке нанизували на нитку, що надавало виробу яскравості та неповторності);

- силянки (розшитий бісером комір геометричними ромбами. Наприклад, для збільшення міцності гуцульського оберегу на смугу червоного сукна пришивалася вишита бісером стрічка із захисним орнаментом);

- гердани (нагрудні намиста з бісеру мають форму петлі, що складається з двох смуг, з'єднаних медалями в місці сонячного сплетення, з барвистими прикрасами, що варіюються від регіону до регіону та складені з різних кольорів. Здавна в Україні жінки прикрашали такими ажурними прикрасами шию та голову, а чоловіки – ще й капелюхи) [2, 3].

Отже, існує багато різновидів прикрас, які мають своє призначення, естетичні особливості, техніку виконання. Здавна жіночі прикраси були оберегами, частиною ритуалу, соціальним паспортом, який вказував на походження, достаток, вік, статус власниці.

Джерела та література

1. Білан М. С., Стельмашук Г. Г. Український стрій. Львів: ПП «Видавництво „Апріорі”», 2011. 310 с.
2. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть: монографія. Київ: Родовід, 2008. 230 с.
3. Федорчук О. Українські прикраси з бісеру. Львів: «Свічадо», 2007. 120 с.
4. Тищенко О. Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII–XVIII ст.). Київ: Либідь, 1992. 189 с.
5. Історичні та культурні особливості національного українського одягу. URL: <https://etno-xata.com.ua/statti/traditsiji/istoricheskie-i-kulturnye-osobennosti-natsionalnoj-ukrainskoj-odezhdy/>

Коломійчук Іванна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ДВОХ ІМПЕРІЯХ З ПОГЛЯДУ ОЛЕКСАНДРИ ЄФИМЕНКО

***Анотація.** Розвідку присвячено поглядам Олександри Єфименко на становище України у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Україна за всю свою величну історію певний час була поділена між імперіями. Це впливало на розвиток не тільки культури, мови, а й на світогляд людей, на їхнє життя, а головне на – самоідентифікацію. У цій статті ми розглянемо погляд Олександри Єфименко на становище України у двох імперіях, викладених праці «Історія українського народу».*

***Ключові слова:** Олександра Єфименко, наукові погляди, українські землі, Російська імперія, Австро-Угорська імперія.*

***Abstract.** The investigation is devoted to Oleksandra Yefimenko's views on the position of Ukraine in the Russian and Austro-Hungarian empires. For all its majestic history, Ukraine has been divided between empires for some time. This influenced the development not only of culture, language but also the worldview of people, their lives, and most importantly their self-identification. In this article we will consider the view of Alexandra Efimenko on the position of Ukraine in the two empires, which she outlined in her work "History of the Ukrainian people".*

***Keywords:** Alexandra Yefimenko, scientific views, Ukrainian lands, the Russian Empire, the Austro-Hungarian Empire.*

Розв’язана Росією війна проти суверенної України демонструє прагнення першої підкорити нашу країну, знівелювати національну мову та культуру, припинити проєкт «Україна» як такий. У цій ситуації доречно звернутися до історичного контексту, зокрема до періоду перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій. На відмінність їх становища звертали увагу історики XIX – початку XX ст., серед яких чільне місце посідає Олександра Єфименко, росіянка за походженням, але українка за світоглядом.

Життя та творчість О. Єфименко стали предметом уваги не одного покоління науковців. Д. Багалій, О. Драч, В. Смолій, О. Ясь, А. Капелер та інші зацентували увагу на біографічних сюжетах і характеристиці загального її доробку [1; 2; 4; 5; 6]. Погляди дослідниці на становище українських земель у складі імперій спеціальному аналізу не піддавалися. Метою розвідки є характеристика бачення О. Єфименко відмінностей перебування українських теренів у складі Росії та Австро-Угорщини. Джерелом для опрацювання сюжету послужила її узагальнююча праця «Історія українського народу».

Свою розповідь О. Єфименко починає з масового переселення на Слобідську Україну, наголосивши, що Російська імперія давала українцям дозвіл жити на тих територіях, зберігаючи звичаї, традиції та «економічні льюоти» [1, 365]. Переломний момент в історії цього регіону, на її погляд, пов'язаний із приходом до влади Петра I, який завдав великої шкоди козацькому самоврядуванню та економічній ситуації на Слобожанщині, що наближалася за своїм становищем до Лівобережної України [3, 366].

Описуючи Правобережну Україну, історикиня говорить про те, що хлопоманство виявилось настільки ж безгрунтовним, як і козакофільство, хоч воно і мало прагнення відродження української нації. Водночас україно-польське суспільство навіть не могло подумати про те, що українська національність може стати в один ряд із правоздатними, культурними націями, до яких, як пише авторка, зі справедливою гордістю зараховувала себе польська національність.

О. Єфименко зазначає, що питання про відродження української народності, як не дивно, вперше постало не у Правобережній чи Лівобережній Україні, а саме в Слобожанщині [3, 382]. Уже у XIX ст. Слобідська та Лівобережна Україна практично не мали відмінностей і цілком злилися з кріпосною Росією. Однією з причин О. Єфименко називає бажання панів наблизитися до російського дворянства задля збереження земельних володінь, що мало наслідком відмову від свого народу, яка була вигідна російській владі з огляду на потенціал культурної асиміляції. Історикиня привернула увагу до яскравого вияву колоніальної політики російського уряду – зникнення українських шкіл, які були потрібні кожній українській громаді. Адже в російському розумінні кріпакам школа була зайва, а семінарії втратили свій колишній національний характер. У таких умовах, на думку О. Єфименко, українські традиції, звичаї та мова існували, але вони зупинились у розвитку [3, 383].

Як наслідок, розвиток української нації зійшов зі свого природнього шляху і перейшов на штучний, який був спровокований російською владою та дворянами. На її думку, навіть твір І. Котляревського «Енеїда» не мав достатньої сили, щоб відродити українську народність. Та завдяки клопотанням про університет, які були неодноразовими, але кожного разу не мали результату, та через збіг історичних випадковостей, український діяч В. Каразін, скориставшись прихильністю царя, зміг добитися відкриття вищого навчального закладу у Харкові, який зіграв важливу роль у відродженні української народності [3, 384].

Стосовно теренів України, які входили до складу Австрійської (Австро-Угорської) імперії, О. Єфименко пише, що політика Йосипа II була доволі прихильна до української народності. Його прагнення скасувати кріпосне право позитивно вплинуло на Україну з огляду на зменшення впливу панського економічного свавілля щодо селян. Релігійні утиски на насадження католицької віри були зменшені, дозволено православ'я у двох його обрядах [3, 391].

Також авторка зазначає важливість змін в освіті, відкриття Львівського університету, при якому була величезна бібліотека, а викладання здійснювалося «руською» мовою, яка розумілася або церковно-слов'янською мовою, або просто-народною, «холопською мовою». Проте, на думку О. Єфименко, західним територіям не вдалося скористатися наданим шансом, що пояснено пригніченістю

протягом століть національної самосвідомості, яка не могла зміцніти відразу до ступеня керівного початку суспільного життя. Всі ці нові умови дали поштовх для розгортання конфлікту всередині тієї єдиної культурної групи, яка визнавала себе як русинську [3, 392]. І скільки б між собою не ворогували партії, створені з часом, їм вдалося відтіснити польські традиції та розгорнути боротьбу за українську культуру. Зокрема, зростання національної самосвідомості дало поштовх до створення нових літературних оплотів, як газети «Діло», «Зоря», «Батьківщина», Товариство імені Шевченка, що розвивали національно-демократичні принципи [3, 399].

Отже, Олександра Єфименко показала відмінне становище українських земель у складі двох імперій. У межах Росії українцям насаджувалося кріпацтво, згорталася освіта, обмежувалася громадська діяльність. Перебування в Австро-Угорщині було далеким від бажаного, але існували кращі умови для освіти, суспільної активності. Таке спостереження дослідниці, здійснене понад сторіччя тому, показує діаметрально протилежну сутність Російської та Австрійської імперій – абсолютистської та конституційної. Відповідно, й умови розвитку українства були неоднаковими.

Джерела та література

1. Багалій Д. І. Харківська доба діяльності Олександри Яківни Єфименкової: 1879–1890 рр. *Зб. науково-дослідчої катедри іст. укр. культури*. Харків: Держвидав України, 1930. Т. 10. С. 5–15. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=520>
2. Драч О. О. «Особисте життя не розніжило її»: О. Я. Єфименко (1848–1918) – учена трудівниця. *Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр.* Черкаси, 2017. Вип. 11. С. 38–47.
3. Єфименко А. Я. *История украинского народа / сост. и авт. ист.-биогр. очерка В. А. Смолый*. Киев: Либидь, 1990. 512 с.
4. Капелер А. Самоучка, жінка, кацапка: Олександра Єфименко та Київська історична школа. *Україна Модерна*. Київ, 2010. С. 46–76.
5. Смолый В. А. А. Я. Єфименко: очерк жизни и научного творчества. *Ефименко А. Я. История украинского народа*. Київ: Либидь, 1990. С. 403–426.
6. Ясь О. «Вступна стаття до розвідки О. Єфименко „Письма из хутора. Об украинской истории“ (До 170-річчя О. Єфименко та 100-ліття першої публікації її допису)». *Український історичний журнал*. 2018. № 1. С. 174–183.

Грідіна Анастасія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СТАН СУСПІЛЬСТВА В ПЕРІОД ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЗА МЕМУАРАМИ СУЧАСНИКІВ

Анотація. У статті розкривається питання про стан українського суспільства в період державотворчої діяльності Центральної Ради. Охоплюється період до заснування урядового органу, починаючи з Лютневої революції 1918 року. Проаналізовані мемуари провідних політичних діячів різних ідеологічних напрямів цього періоду.

Ключові слова: суспільство, Центральна Рада, українська революція 1917–1921 роки, мемуари.

Summary. The article reveals the question of the position of Ukrainian society during the state-building activity of the Central Rada. It covers the period before the founding of the government body, beginning with

the February Revolution of 1918. Memoirs of leading politicians of different ideological directions of this period are analyzed.

Keywords: *society, Central Rada, Ukrainian revolution of 1917–1921, memoirs.*

Українська революція 1917–1921 рр. – період, за який українцям вдалося відновити державу. Це відновлення відбувалося в складних політичних умовах, адже була необхідність стримувати російську та польську агресію, формувати політичну систему на засадах української національної ідеї. Стан суспільства першого періоду революції, який тривав від березня 1917 до квітня 1918 рр., охарактеризовано в мемуарах членів, прихильників Центральної Ради та її головних опонентів – більшовиків. Окрему групу мемуарної літератури складають твори, авторами яких були пересічні спостерігачі, що оцінювали події першого революційного періоду досить епізодично.

Про перші звістки революційних подій у Петрограді пише М. Грушевський, який у момент перевороту знаходився в Москві. Він зазначає, що цей факт було сприйнято неоднозначно і звичайними громадянами, і політичними діячами, які незабаром очолили національні змагання [1, с. 123].

М. Терещенко, який у березні–травні 1917 р. займав посаду міністра фінансів у Тимчасовому уряді Росії, про початок революційних подій в Петрограді згадує, що стан суспільства був жахливим: «Усюди війна: і на кордонах, і всередині країни, у наших містах, усюди криваві погроми й убивства, усюди хвороби, злидні та зубожіння. Усюди не працюють заводи й паралізований транспорт. Скарбниця, за яку я відтепер відповідав, була абсолютно порожня» [2, с. 130–131].

У споминах М. Терещенко наводить уривок зі щоденника члена конституційно-демократичної партії Росії А. Шингарьова, який зазначає, що революція була неминучою, тому що рівновагу в суспільстві було порушено дуже давно. Він зазначає, що основною російської державності були «темні народні маси, позбавлені державної ідеї, розуміння радості служіння на користь суспільству й ідеалів інтелігенції, позбавлені часто навіть простого патріотизму» [2, с. 170].

14 березня 1917 р. М. Грушевський приїхав до Києва та зафіксував у своїх споминах зовсім інші враження від революційних подій у місті: «Тривожне і нетерпеливе вичікування корінних змін, в якім жив Петербург, тільки дуже далекими і слабкими вібраціями віддавалося тут. Місцева влада загнуждала тутешнє життя міцно і тримала в руках твердо за поміччю цензури і всяких адміністративних репресій. Не тільки петербурзької революції, але й сформування Тимчасового уряду, абдикації царя вона не допускала – бодай на шпальтах преси, коли не в самім життю» [1, с. 128]. Отже, М. Грушевський дає невтішну оцінку готовності українського суспільства до національних змагань на початку революції. Причиною цього, за словами М. Грушевського, була розпорошеність і задушеність українського життя за царського режиму [1].

Нерадісний настрій від початку революції в Києві прослідковується в спогадах Н. Д. Полонської-Василенко. Вона пише, що суспільство одразу відреагувало на цю подію з острахом та бунтом: «Одного дня я почула на вулиці розмови про збройне повстання в Петербурзі. В газетах не було жодних натяків на це. Чутки ширилися. Казали про величезні черги по хліб, на інші продукти. В Москві про це переказували зі слів „очевидців”» [3]. Однак події набували незворот-

ного характеру, і наступні рядки мемуарів Наталії Дмитрівни достатньо точно віддзеркалюють розгортання революційних подій: «Щодня газети приносили новини, виходили додаткові випуски. Я бачила на Тверській величезну маніфестацію з червоними прапорами. Стояв шум від вигуків. ...І було сумно і страшно. ...Я прагнула повернутися додому... Щодня я їздила на двірць і не могла здобути квитка...» [3].

Зовсім протилежні емоції знаходимо у спогадах літературознавця й письменника М. Рудницького. Те, що неприємно вразило Полонську-Василенко, для нього було проявом свободи: «...Перші подуви революції п'януть, як слова: рівність і свобода. ...На вулицях люди цілуються як на Великдень і вечорами Хрещатик повний по дахи, навіть у ті дні, коли чомусь не світяться ліхтарі. І так усім ясно, що газети або електричні робітники можуть відмовитися від праці, коли плата їх занадто низька або того дня – їх великий мітинг. ...Живемо як на хмарах – легко і часто не бачимо землі. Все йде нормально, але по ночах невпинно хтось стріляє: одні із страху, другі з радощів, треті тому, що носять револьвери і руки їх сверблять. ...Революція витворює чудодійний настрій: коли стріляють «свої» – не боїшся навіть заблуканої кулі» [4].

Дуже енергійно розповідає про перші дні революції український соціал-демократ і член Центральної Ради Б. Мартос. Він засвідчує, що українське суспільство зустріло початок революції з натхненням, сприйняло цю новину як можливість побудувати українську державу та відновити національні ідеї: «Весь Київ сполошився. Українці підняли голову. Настав час діяти, здійснювати національні домагання. Таємні гуртки, громади, політичні партії, так довго, послідовно й безоглядно переслідуювані царським режимом, вийшли на денне світло і розпочали працю. ...4/17 березня у Києві зійшлися представники громадських організацій і політичних партій і вибрали Виконавчий Комітет...» [5].

О. Г. Лотоцький в мемуарній спадщині зазначив, що події революції українське суспільство не було готове зустрічати через відсутність національного стрижня та єдиної ідеї, якою б міг об'єднуватися народ: «...Російська революція, як влучно сказав один український публіцист (В. Дорошенко), застала нас „без хребетного стрижня“, – застала нас несвідомими своїх національно-державних завдань членами української нації, а громадянами російської імперії українського походження. ...на самому початку революційних подій, ... українство йшло не власним шляхом національним, а у фарватері російської революції» [6, с. 321].

Схожі думки прослідковуються і в спогадах В. Андрієвського, який також свідчить про невідповідність українського суспільства чинити революцію в Києві: «Мартовська революція 1917 р. застала українців може більш невідповідними, ніж інші народи колишньої великої російської імперії. Організованих українських партій з європейськими засобами партійної роботи, з партійною практикою, з певним, для всіх членів однаковою партійним світоглядом та ідеологією – на Великій Україні тоді власне не було» [7, с. 5].

Свої враження стосовно становища українського суспільства на початку революційних змагань. Є. Бош, яка була лідеркою більшовицької партії на українській території, в своїх спогадах пише, що Київ був центром національного життя з початку визвольної боротьби. Це, на думку мемуаристки, дуже ускладнювало політичну ситуацію [8, с. 9–10].

Не дивлячись на те, що мемуаристи засвідчують неготовність до національно-визвольних змагань українським суспільством, революційні події в Петрограді активізували все суспільно-політичне життя в Україні. Українці відчули можливість вирішити основні питання їхньої сучасності: побудувати власну політичну систему, подолати економічну кризу, поставити на порядок денний національне питання.

Джерела та література

1. Грушевський М. Спомини. Київ. 1988. № 9. С. 115–140.
2. Терещенко М. Перший олігарх. Михайло Іванович Терещенко (1886–1956). Ніка-Центр, 2013. 256 с.
3. Полонська-Василенко Н. Спогади. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 542 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Polonska-vasylenko_Nataliia/Revoliutsiia_1917_spoznady/
4. Рудницький М. Перші революційні подуви. *Діло*. 1937. 27 березня. С. 5. URL: <http://www.ex.ua/view/11210702>
5. Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради. *Хроніка 2000: укр. культуролог. альманах*. Київ, 2002. Вип. 51–52: Київ – свята земля. С. 334–352. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Martos_Borys/Pershi_kroky_Tsentralnoi_Rady/
6. Лотоцький О. Сторінки минулогою Українська православна церква США, 1966. Т. 3. 398 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/memuari/393-lototskiy-o-storinki-minulogo-ch-3/>
7. Андрійвський В. З минулого (1917-ий рік на Полтавщині). Нью-Йорк, 1963. С. 5. URL: <http://nashaucheba.ru/v26685/?cc=1&view=djvu>
8. Бош Е. Год борьбы Москва–Ленинград: Гос. издат., 1925. 274 с. URL: <http://www.torrentino.com/torrents/744595>

Драчук Юлія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ РОЗГОРЯЛИСЯ ШАЛЕНИМ ТЕМПОМ»: СПОГАДИ Т. МИХАЙЛІВСЬКОЇ-ЦИМБАЛ ПРО УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917–1921 РР.

Анотація. Доповідь присвячено аналізу інформативного потенціалу мемуарів Тетяни Михайлівської-Цимбал щодо періоду Української національної революції 1917–1921 рр.

Ключові слова: Тетяна Михайлівська-Цимбал, спогади, жіноча історія, Українська революція 1917–1921 рр.

Abstract. The report is devoted to the analysis of the informative potential of the memoirs of Tatiana Mykhailivska-Tsybal on the period of the Ukrainian national revolution of 1917–1921.

Keywords: Tetyana Mykhailivska-Tsybal, memoirs, women's history, Ukrainian revolution of 1917–1921.

Початок ХХ ст., який ознаменувався Першою світовою війною та Українською національною революцією 1917–1921 рр., став абсолютно новим етапом жіночої емансипації в Україні. Становище жінки в українському суспільстві змінилося докорінно. Для українок відкривалися нові можливості, ролі та професії. У ті буремні роки вони нарівні з чоловіками зробили чималий внесок у розвиток української державності. Саме тому вивчення індивідуального жіночого досвіду в революційних подіях 1917–1921 рр. дасть змогу по-іншому, не з традиційного, чоловічого, боку поглянути на події модерної історії України.

З огляду на вищесказане метою нашого дослідження є аналіз інформативно-го потенціалу спогадів учасниці Української революції 1917–1921 рр. Тетяни Михайлівської-Цимбал.

Для сучасної української історичної науки ім'я Тетяни Михайлівської-Цимбал є майже невідомим. Зазвичай її постать згадується лише у контексті українсько-аргентинських контактів. Саме тому вивчення та аналіз її великої мемуарної спадщини є наразі надзвичайно актуальним питанням. Відзначимо дослідження О. Лабур, яка розглядає гендерну ситуацію в Україні в 1917 р. як «вікно можливостей» для жінок. Також важливими для дослідження виступають дже-релознавчі праці Я. Калакура та С. Макарчука [5; 4; 2; 1; 3].

Як вважає Я. Калакура, цінність мемуарів зумовлюється особливостями їхнього походження, оскільки вони належать конкретному автору, а відтак відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій і явищ [1, 414]. С. Макарчук переконаний, що кожного разу мемуарист, беручись за написання, вже наперед бачить мету твору, тобто свідомо обирає ту чи іншу позицію стосовно осіб і явищ, про які має намір написати, показати їх велике чи мізерне значення, свою позитивну роль у подіях [3, 303]. З огляду на це зазначимо, що Тетяна Михайлівська-Цимбал основну увагу приділила революційній добі. Описуючи події на фронті, долю своїх батьків (батько був полковником, мати – сестрою-жалібницею), вона зосереджується на своїх враженнях часів Центральної Ради та Гетьманської держави. Особливе місце авторка відводить своїй участі у «повстанському русі проти більшовиків» [4, 5].

Як відзначає сама Тетяна, у свої молоді літа вона мало цікавилася політикою та ситуацією навколо, адже «революція застала мене в останньому класі гімназії» [4, 58]. Зважаючи на буремні події Першої світової війни та початку Лютневої революції, дівчина вирішила поїхати на фронт до батька і знайомих. Після короткої подорожі авторка писала: «Революційні події розгорялися шаленим темпом, і я, повернувшись із фронту до Одеси, застала великі зміни» [4, 68]. Під час цих змін вона намагається завершити навчання, паралельно з цим зауваживши, що «у гімназії нас тримали дуже строго осторонь усіх подій» [4, 70]. Зважаючи на небезпеку, дівчина повертається до рідного Могилева, однак і там стикається із наслідками драматичних подій: «Місто виглядало так, немов би над ним пронісся циклон. Революційна розруха йшла повним темпом. Часописи не виходили, електривня була зруйнована, крамниці закриті, а навіть погромлені» [4, 79].

З поїздкою до Києва в 1918 р. (дівчина хотіла вступити до Київської політехніки) у спогадах простежується досить негативне ставлення до уряду УНР та підтримка Гетьманату: «Життя було розхитане і війною, і революцією, і хаотичним господарюванням попереднього уряду. Гетьман робив усе можливе, щоб якось навести порядок, і справді досягнув великих, як на той час та обставини, успіхів. Щоправда, у всьому відчувався брак, воєнна розруха давалася добре взнаки, становище було якесь не дуже певне, але кияни запевняли, що за гетьмана все ж краще і спокійніше, як було перед ним» [4, 82]. У цей час вона також відзначає українізацію у культурно-освітній сфері: все більше у закладах освіти почали викладати українською мовою.

Однак відбувся черговий державний переворот і до влади прийшла Директорія. Тетяна пише про реакцію та загальну ситуацію у місті з позиції пересіч-

ної містянки: «Частина населення, правда, галасливо і піднесено вітала переворот, але частина дуже незначна. Більшість же ставилася до нової влади з недовір'ям та пророкувала їй недовгий вік. Ніхто не знав, чого, властиво, вона хоче, ніхто не знав, які гроші тепер „ходять“, ніхто не знав, які тепер закони та як їх дотримуватися. А практично наступило беззаконіє, анархія з усіма впливовими наслідками» [4, 86]. Тобто авторка вкотре демонструє критичну оцінку влади.

Але справжній жах розпочався з окупацією Києва більшовиками. «Вкінці сталося найгірше: Директорія покинула місто, а на її місце прийшли більшовики. Наступив повний розгартіаш. Знамените ЧК пустило в хід свою знамениту машину, зорганізувавши справжню різню на Липках з усіма катувальними обладнаннями» [4, 87]. Репресії більшовиків щодо мирного населення України жінка згадувала ще не раз.

Після повернення до Могилева Михайлівська-Цимбал, як вона писала, не могла сидіти склавши руки, тому вирішила вступити до лав борців за українську державність: «Ніяких церемоній і ніякої конспірації при вступі до повстанців не було. Через те, що я була першою (і єдиною) жінкою, хлопці прийняли мене радісно і за весь час мого перебування у загоні поводилися зі мною по-товариському, але шанобливо і ввічливо. Жіноче рівноправ'я тоді ще не було дуже популярне, й мої нові друзі не дозволили мені тягати на собі зброї, але дали інше доручення – бути зв'язковою-розвідницею» [4, 92].

Як пише О. Лабур, цей революційний період української історії став «вікном можливостей» [2]. У той час частина жінок сприйняли революцію 1917–1921 рр. як шанс, як можливість самореалізуватися. Це виявилось у тому, що жінка отримала змогу змінити рід діяльності, опанувавши нові професії та згодом побудувавши власну кар'єру. Очевидно, що Михайлівська-Цимбал не оминула цю можливість і також пробувала себе у нових сферах діяльності, до яких спонукали революційні зміни навколо.

Спогади віддзеркалюють зміну ставлення авторки до політики, до власної країни – вона стає національно свідомою українкою: «Я з гордістю та великим вдовolenням прийняла на себе нові обов'язки й старанно взялася виконувати призначену мені роллю, керована гарячим бажанням – прислужитися по-справжньому своїй рідній справі» [4, 92]. Далі – постійна небезпека у підпіллі зважаючи на великі шанси потрапити до рук більшовиків. У революційному буревії події змінювалися майже кожного дня, підтвердження чого є і у спогадах: «Переворот ішов за переворотом, і Могилів переходив з одних рук у другі. Під час приходу українських військ я звичайно працювала писарем у комендатурі, коли ж місто знову захоплювали більшовики, старалася не показуватися нікому на очі» [4, 94]. Щодо своїх побратимів та повстанської діяльності авторка згадує так: «Всі ми були великими ідеалістами. Не чекали ніякої винагороди за свою діяльність, жили тим, що приносили селяни, і знали, що кожної хвилини нас могла чекати жорстока розправа. То все ж ми трималися. Може, наші зусилля були слабкі, нескоординовані, але в ті часи всяка опозиція до комунізму відіграла важливу роль» [4, 99].

З огляду на це зрозумілим є великий сум і жаль, з яким Михайлівська-Цимбал пише про поразку Української національної революції: «Час, досвід і чинна

участь у боротьбі за незалежність України зробили мене зрілішою. Я вже не була байдужим, несвідомим невігласом у державних справах, як раніше, й глибоко відчувала нашу трагедію. Ми програли війну і знову втратили самостійність. Наша армія почала свій останній похід і врешті опинилася на чужині за дротами» [4, 124]. Жінка, як і більшість патріотично налаштованих учасників революції, змушена була виїхати за кордон: «Наступив день розлуки з Рідною Землею. Всі ми потішали себе думкою, що ця розлука буде недовгою, що знову наступить черговий переворот і ми повернемося. Але ворожба не справдилася – я вже ніколи не вернулася» [4, 127].

Отже, мемуари Тетяни Михайлівської-Цимбал дають змогу поглянути на події 1917–1921 рр. з позиції тих жінок, які скористалися можливостями, що надала революція. Спогади цінні не тільки тим, що дають змогу поглянути на грандіозні події революції очима пересічної містянки, але й віддзеркалюють еволюцію її поглядів від страхів щодо подій, які вирували навколо, і прохолодного ставлення до української влади до свідомого приєднання до українського національного руху.

Джерела та література

1. Историчне джерелознавство: підруч. / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ: Либідь, 2002. 486 с.
2. Лабур О. В. «Вікно можливостей?»: гендерна ситуація на хвилі революційної політики з лютого 1917 року в Україні. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. *Сторінки історії*. 2019. Вип. 40. С. 42–58.
3. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України: курс лекцій. Львів: Світ, 1999. 351 с.
4. Михайлівська-Цимбал Т. З військового гнізда. Буенос-Айрес: Вид-во Юліана Середяка, 1977. 128 с.
5. Погромський В. О. Українсько-аргентинські зв'язки кінця XIX – першої третини XX століття: джерельна база. *Історичний архів*. 2011. Вип. 7. С. 76–80.

Бойда Андрій

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

«ГАЛИЦЬКИЙ СЛІД» У СТВОРЕННІ СРСР

Анотація. Досліджуються основні віхи життя та діяльності очільника Поділля в 1921–1923 рр. В. І. Порайко – підписанта Декларації та Договору про утворення СРСР 1922 р. Акцентується на неприпустимості спроб відродження тоталітарної імперії в умовах повномасштабної російської агресії проти України.

Ключові слова: Порайко, Поділля, декларація, СРСР, УСРР.

Abstract. The main milestones in the life and work of the leader of Podillya in 1921–1923 V. I. Porayko – a signatory of the Declaration and Treaty on the Establishment of the USSR in 1922 are studied. Emphasis is placed on the inadmissibility of attempts to revive the totalitarian empire in the context of full-scale Russian aggression against Ukraine.

Keywords: Porayko, Podillya, Declaration, USSR, Ukrainian SSR.

Рівно 100 років тому Україна була насильно взята в лоно тоталітарної імперії під назвою СРСР. Певною мірою історія циклічно повторюється зараз, коли

путінська росія намагається повторно нав'язати Україні такі ж умови, як і Ленін. По ту сторону фронту, як тоді, так і тепер, є як відверті колаборанти, так і люди, які через певні обставини залишилися під чоботом окупанта. Серед таких ошуканих Москвою був єдиний галичанин Василь Іванович Порайко (1888–1937 рр.), який підписав Декларацію та Договір про утворення СРСР як член делегації від УСРР (на той час голова губвиконкому Поділля).

Василь Іванович Порайко є вихідцем з с. Устя на Прикарпатті. Закінчивши гімназію в м. Коломия, протягом 1910–1914 рр. здобував вищу юридичну освіту в університетах Чернівців та Львова. Його участь у боротьбі українців Австро-Угорщини за власні права почала реалізовуватися в лоні Української Радикальної партії в 1908 р. та під час протестів студентів у м. Львові 1910 р. [1, с. 43–44]. За участь у студентському страйку в 1911 р. Василь Порайко та ще 100 студентів засуджені австрійською владою за «публічне насильство» терміном на 1 місяць. Та навіть кримінальне минуле не завадило Василю Порайку займатися культурно-просвітницькою діяльністю. Він активно працював на керівних посадах у повітовому осередку товариства «Просвіта» в рідній йому Снятинщині та очолював осередок організації в рідному селі, грав провідні (аматорські) ролі в Гуцульському театрі Гната Хоткевича та практикувався як помічник адвоката в конторі др. права Юрія Семанюка, більш відомого в літературі як Марко Черемшина [2, с. 114].

З початком Першої світової війни призваний до австрійської армії рядовим, але вже у 1915 р. потрапляє до російського полону, де перебував до початку 1918 р. в Поволжі. В полоні він був ошуканий більшовицькою пропагандою й уже в 1918 р. стає членом ВКП(б) у м. Астрахані. Вперше з'явився на Поділлі тільки в 1920 р. як уповноважений з реорганізації Галицької армії в складі делегації від XII Червоної армії. Упродовж січня–лютого 1920 р. на нього було покладене завдання повного переходу обложених тифом галичан під командування РСЧА. Для червоних це була можливість залучити нові сили для власних інтересів, для галичан – отримати медикаменти для лікування від тифу власного війська [1, с. 45].

Попри численні виїзди В. Порайка та його штабу до військових частин, Червона Українська Галицька Армія (ЧУГА) так і не стала тією ударною силою супроти білих та поляків, на яку так палко очікували в Москві. 27 лютого 1920 р. В. Порайко був призначений командармом ЧУГА. За його свідченнями на допитах в НКВС у Києві в 1937 р., він так і не встиг виконати свої обов'язки безпосередньо. На це впливали як часті виклики В. Порайка в Київ та в штаб 12-ї армії, якій безпосередньо підпорядковувалася ЧУГА, так і його діяльність як партійного діяча. Де-факто, командуванням на місцях дислокації частин займався його заступник, колишній полковник РІА Іванов [7, арк. 30–33]. Перехід двох із трьох бригад ЧУГА на бік поляків та петлорівських військ негативно відзначився на долі діяча, однак зберіг в ньому людяність. Про це свідчать факти про намагання В. Порайка вберегти галичан, які не перейшли на сторону УНР та Польщі, від подальших репресій з боку ЧК. У післявоєнній Вінниччині багато представників міліції, військових та спецслужб були вихідцями з розформованої ЧУГА [5, с. 2].

З травня 1920 р. по липень 1921 р. В. Порайко очолював губвиконком у Полтавській губернії, а з початку серпня 1921 р. по червень 1923 р. – у Подільській. На Поділлі, як і на Полтавщині, перед В. Порайком серед ключових проблем стояла боротьба із залишками анархістських повстанських та петлорівських військ, які ще вірили в повернення УНР на українську землю. З іншої сторони, місцеві українські жителі не бажали утримувати на своїх плечах більшовицький режим, оскільки вбачали у ньому окупанта й експлуататора. В ньому боровся радикал та комуніст, які внутрішньо завжди конкурували між собою. Зокрема, на IX-й Подільській конференції КП(б)У в березні 1923 р. він, критикуючи непосильні для більшості селянських господарств податки (подвірні, підсадибні, гужові і т. д.), назвав їх «вавилонським стовпотворінням». Свою позицію В. Порайко мотивував тим, що така система податків для села була неефективною [6, с. 231].

На Поділлі В. Порайко прагнув не допускати випадків мародерства працівниками ОДПУ, відстоюючи законність у діячів органів влади та її представників. Про цю принциповість можуть свідчити спогади відомого діяча УНР, військового та підпільника Юрія Горліс-Горського, який у 1922–1923 рр. перебував на нелегальному становищі на Вінниччині. Описуючи тогочасну соціально-політичну ситуацію на Поділлі, він констатував, що жодна спроба чекістів нападу на приватну власність з цілло грабунку не увінчувалась успіхом, коли в цю справу втручався Василь Порайко [3, с. 52].

Та попри внутрішню боротьбу в ідеологічних питаннях та супротиву експлуаторським і фактично диктаторським порядкам більшовиків, В. Порайко став одним із декларантів нової імперії зла. Зокрема, 30 грудня 1922 року він був одним із тих, хто поставив свій підпис під Договором та Декларацією про утворення СРСР від української делегації на чолі з Г. Петровським [4]. Тоталітарна імперія, утворена на ріках крові патріотів та збудована на потенціалах обманутих системою (таких, як В. Порайко) ширих борців за волю народу, майже повністю знищила у репресіях всіх своїх декларантів, серед них і досліджуваного нами діяча у м. Київ 25 жовтня 1937 р. [1, с. 46].

Після розпаду СРСР у 1991 р. певні спроби його відродження були зроблені на основі моделі СНД та ОДКБ і частково реалізовані через союзню державу (рф–білорусь). Проте по-справжньому сценарій відновлення СРСР Москва вирішила реалізувати 24 лютого 2022 р., почавши повномасштабний наступ на Україну. Сьогодні, ми у жодному разі не повинні допустити відновлення СРСР як держави та тоталітарної системи.

Джерела та література

1. Бойда А. Від рядового до генпрокурора: життя та діяльність Василя Порайка (1888–1937). *Студентські історичні зошити*. 2020. Вип. 12. С. 39–47.
2. Бойда А. Громадсько-політична діяльність Василя Порайка (1888–1937 рр.) в австро-угорський період. *XIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської війни. Тези доповідей*. Чернівці, 22–23.10.2021 р./ наук. ред. О. В. Добрянський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 112–115.
3. Горліс-Горський Ю. У ворожому таборі: спогади. Нью-Йорк: Українське Видавництво «Говерля», 1977. 159 с.

4. Декларация об образовании Союза Советских Социалистических Республик и Договор об образовании Союза Советских Социалистических Республик, 30 декабря 1922.
5. На вершинах. *Діло*. 1927. 16 березня. Ч. 58. С. 1–2.
6. Олійник М. П. Практика стягнення єдиного сільськогосподарського податку на Поділлі в 1923–1928 рр. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2016. № 1–2. С. 230–237.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 6. Справа № 40215-фп. Кримінальна справа Василя Івановича Порайка. 1937 р. Т. 1. 265 арк.

П'ятіна Дарина

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» У ПОЛІТИЦІ СТАЛІНА

Анотація. У статті розкриваються ключові моменти формування ідеології сталінської доби та її вплив на історію України. Проаналізовано головні етапи репресій проти українства та їх наслідки. Продемонстровано загрози відродження культу Сталіна у сьогоденні.

Ключові слова: Сталін; СРСР; політичні репресії; Великий терор; Голодомор.

Abstract. The article reveals the key moments in the formation of the ideology of the Stalin era and its impact on the history of Ukraine. The main stages of repressions against Ukrainians and their consequences are analyzed. Threats to the revival of the cult of Stalin today have been demonstrated.

Keywords: Stalin; USSR; political repression; The Great Terror; The Holodomor.

Культ Сталіна – минула і страшна реальність історичного простору. Кривавий диктатор, що вчинив геноцид українців, людина, що тримала у страху населення багатомільйонної країни, закомплексований чоловік, що усе своє життя був одержимий помстою і один із винуватців у розв'язанні Другої світової війни.

Ця тема є актуальною і сьогодні, оскільки відродження культу Сталіна та «очищення» його пам'яті на Росії є прямою загрозою українській державності, адже населення, що не застало епохи кривавого диктатора, вважає його дії правильними та виправданими, а як наслідок, може позитивно сприймати будь-яку пропагандистську риторику, започатковану ще при Сталіні.

Дослідженням питання займалося чимало науковців як на теренах України, так і за кордоном. Сталінську політику стосовно України досліджували як його сучасники та політичні опоненти, так і сучасні дослідники, серед яких О. Г. Бажан. Його роботи присвячені діяльності репресивних органів в Україні та трагедії Голодомору [6]. Важливий внесок у дослідження репресій 30-х рр. XX ст. проти ОУН зробив український історик Володимир Косик [4]. Глибинні дослідження репресивної політики сталінської епохи здійснив Роберт Конквіст [3].

Окрім цього, надзвичайно важливими для досліджень є архівні документи, що стосуються «Українського питання» у політиці Сталіна, які були розсекречені та впорядковані для подальшого дослідження [1]. На жаль, більша частина документів знаходиться у російських архівах, до яких немає доступу українським дослідникам дотепер, проте можна знайти спеціалізовані збірки документів, що дають змогу дослідити специфіку політичної діяльності та прослідкувати певні політичні тенденції, притаманні правлінню Йосипа Сталіна.

Серед таких, можна виділити три періоди репресій на теренах України:
– перший період (1929–1931 рр.) стосується сфабрикованих справ, покликаних знищити стару інтелігенцію та продемонструвати політику нового вождя. Серед них «Шахтинська справа» [9] та «Справа УФТІ» [5];

– другий період (1932–1933 рр.) [7]. Цей період стосується Голодомору – катастрофи українського народу, що забрала майже 6,5 мільйонів життів населення [2; 1];

– третій період (1936–1938 рр.) в історіографії носить назву «Великий терор», або «Єжовщина», період, що був ознаменований як партійними чистками, так і масовими репресіями населення, формуванням сталінської ідеології, початком створення масових доносів [8]. А також такими безповоротними втратами, як «Розстріляне відродження», тобто знищенням української інтелігенції, науковців, митців, письменників, журналістів і як наслідок – уповільненням розвитку української культури, науки та мистецтва.

Паралельно з формуванням тоталітарного режиму на рівні репресій починався найбільший маркетинговий експеримент Радянського Союзу – створення культу Сталіна, що навіть крізь роки після його смерті має вплив на політичний розвиток сучасної Росії. Як наслідок, Йосип Сталін отримав всеосяжну владу, яку використовував для задоволення своїх амбіцій. Відчувши всешляддя та цілковиту безкарність, він здійснив геноцид українського народу, знищивши культурну та наукову еліту України, щоб «перевиховати» націю, що не бажала коритися владі диктатора.

Джерела та література

1. Rudnytskyi O., Levchuk N., Wolowyna O., Shevchuk P. and Kovbasiuk A. Demography of a man-made human catastrophe: The case of massive famine in Ukraine 1932–1933. *Canadian Studies in Population*. 2015. № 42, no. 1–2. P. 53–81.

2. Гладун О. М. Демографічні втрати від соціальних катастроф. Втрати від Голодомору. Нариси з демографічної історії України ХХ століття: Київ, 2018. С. 167–185.

3. Конквест Р. Жатва скорби. Советская коллективизация и террор голодом / пер. с англ. Израэль Коэн и Нели Май; род ред. Михаила Хейфеца. The harvest of sorrow London: Overseas publ. interchange, 1988. URL: http://www.belousenko.com/books/gulag/conquest_harvest_of_sorrow.htm

4. Косик В. Спецоперації НКВД-КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. Дослідження методів боротьби. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2009. 160 с.

5. Корж М. Справа УФТІ. *Красзнавство*. 1995. № 1. С. 50–52.

6. Місця масових захоронень жертв сталінських репресій в УРСР в 1937–1938 роках: географія, проблеми ідентифікації. *Наукові записки НАУКМА*. Т. 156. Історичні науки. Київ, 2014. С. 32–35.

7. Партійно-радянське керівництво УСРР під час голодомору 1932–1933 рр.: Вожді. Працівники. Активісти: збірник документів та матеріалів / упоряд. В. Васильєв, Н. Верт, С. Кокін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 444 с.

8. Бажан О. Репресивна діяльність органів ВУЧК-ДПУ-НКВС-КДБ на Київщині в 1919–1980-х рр. *Реабілітовані історією. Київська область Кн. 3* / за ред. А. П. Косенко. Київ: Основи, 2011. С. 97–132.

9. Шахтинский процесс 1928 г.: подготовка, проведение, итоги. Кн. 1–2 / отв. ред. С. А. Красильников. Москва, 2010. 975 с.

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГОЛОДОМОРУ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ІСТОРІЇ

Анотація. У студентському дослідженні на основі аналізу шкільних підручників для 10-го класу 1991–2020 рр. видання здійснюється спроба визначити позиції авторів підручників щодо висвітлення Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Автором визначаються навчально-виховні можливості дослідження голодомору учнями.

Ключові слова: шкільний підручник, шкільний курс історії України, Голодомор 1932–1933 рр., навчально-виховні можливості.

Abstract. An attempt is made to determine the positions of the authors of textbooks on the coverage of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine on the basis of the analysis of school textbooks for the 10th grade of 1991–2020. The author identifies educational opportunities for students to study the Holodomor.

Keywords: school textbook, school course of history of Ukraine, Holodomor of 1932–33, educational opportunities.

Головна мета вивчення Голодомору в шкільному курсі історії – осмислення трагедії простої людини під час тоталітарних режимів. Важливим є також розвиток критичного мислення учнів, адже це дуже складна навчальна тема. Головне в роботі вчителя над цією темою – дати не відповіді, а поставити запитання; займатись осмисленням минулого як з метою відновлення історичної пам'яті, так і пошуку власної ідентичності. Також дуже важливо показати суперечливі погляди і судження щодо цього питання, щоб учні були готові до самостійних міркувань, оцінок і відстоювання власної позиції. Тому вважаємо, що вивчення й осмислення Голодомору 1932–1933 рр. не перестає бути актуальним і, навпаки, з роками отримує все більшого змістовного й оціночного наголосу.

За навчальною програмою тему Голодомору в українських школах вивчають у десятому класі. Проте про події 1932–1933 рр. згадують і в пропедевтичному курсі історії України для п'ятого класу, зокрема у межах теми про радянську колективізацію, де є лише один пункт про Голодомор – оповідання «Червона мітла», в якому описано, як забирали зерно на селі.

Утім, кількість уроків, присвячених Голодомору, залежить від профілю десятого класу. Якщо у планах є одна година історії на тиждень, то мова про це також йдеться лише в контексті колективізації. Якщо ж дві години, то для цієї теми відводять окремих урок, під час якого вчителі історії повинні розказати учням усе й одразу – і про причини Голодомору, і про дії сталінського керівництва щодо українських селян, і про наслідки «розкуркулення».

Вчителі намагаються подавати матеріал в такій мірі, щоб не травмувати дитячу психіку. «Тобто матеріал даємо, але без особливого опису жорстоких картин. Тому що вони, коли виростуть, то матимуть можливість більш глибоко з цим ознайомитися і поцікавитися», – каже про методику викладання теми Голодомору у Черкаській спеціалізованій школі № 17 вчитель історії Лариса Коломієць [4].

У 10 класі Голодомору присвячено один урок історії України в 2 семестрі (у профільних класах може бути передбачено більшу кількість годин на вивчення цієї теми). Що стосується підручників для 10 класу, то тривалий час основ-

ним був підручник Ф. Г. Турченка. Цей підручник називає сталінську колективізацію розселянням і закріпаченням селянства, що абсолютно відповідає дійсності [6, 278]. Стосовно жертв у підручнику написано таке: «Дослідження Голодомору 1932–1933 рр. в Україні розпочалося наприкінці 80-х років. Автори називають різні цифри померлих від голоду, які істотно різняться – від 3,0 до 4,5 млн чол. Голодомор, штучно створений сталінським керівництвом, був однією з найжахливіших за останні декілька століть трагедій українського народу» [6, 282].

Підручник С. Кульчицького, Ю. Лебедевої для 10 класу, по суті, повторює дані всіх попередніх підручників, але кількість його жертв в Україні наводить ближче до сучасних наукових даних: «У 1933 р. внаслідок конфіскації всіх продовольчих запасів голодною смертю загинуло від 3 до 3,5 млн селян. Повні демографічні втрати в Україні (без Кубані – одного з шести округів Північно-Кавказького краю, де теж здійснювалася конфіскація всього продовольства), включно з викликаним голодомором зниженням народжуваності, сягнули за 1932–1933 рр. 5 млн осіб» [2, 60].

Заради справедливості треба зазначити, що радянські підручники з історії взагалі не згадують про Голодомор під час колективізації, а лише вказують на певні труднощі в її проведенні. Переконатися в цьому можна, взявши будь-який із підручників тих часів, наприклад, підручник В. Г. Сарбея і В. Є. Спицького «История Украинской ССР» для 9–10 класу 1987 р. видання.

Найвдалішими вважаємо підручники О. К. Струкевича «Історія України» для 10 класу, 2018 р. видання [5], О. Пометун, Н. Гупана «Історія України» для 10 класу, 2018 р. видання, в яких не тільки вказуються причинно-наслідкові зв'язки, надається деталізація подій, але й значно осучаснені цифри людських втрат, а саме від 3 до 7 млн, а іноді – до 10 млн осіб [3, 158].

Цікавою є ситуація на Заході України, де на уроках історії України використовують навчальні посібники, написані місцевими дослідниками та вчителями, які доповнюють зміст офіційних підручників за такими темами, як діяльність ОУН-УПА, Голодомор 1932–1933 рр. та за іншими важливими темами. Зокрема, такими посібниками (матеріали до підручника) забезпечені школи Львова та Луцька. Ось один із таких посібників: «Історія України: Матеріали до підручника для учнів 10–11 класів», написаний групою авторів: Богдан Галайко, Віктор Голубко, Олександр Дедик, Роман Коваль, Андрій Козицький, Юрій Михальчин, Олександр Пагіря, Орест Тучковський, Ігор Федик, Іван Хома [1].

Відповідальність за голод прямо покладається на «комуністичний режим». Хоча, як відомо, комуністичним він на той час був лише за назвою – робітники і селяни радянською державою вже не керували. У цьому посібнику автори вперше проголошують голод геноцидом українців. Пишеться про «штучний голод», а серед його наслідків згадується «постгеноцидний синдром» [1, 82].

Вважаємо, насамперед важливо «...плекати людське начало в дітях». Тоталітаризм не вчить бачити людину. І тоді стають можливими трагедії. Але є альтернатива – поважати, любити, бачити. Досвід багатьох народів та культур – любов і повага до інших.

Отже, сучасні підручники історії порівняно із радянськими не оминають тему Голодомору, акцентуючи увагу на тому, що це злочин не лише сталінізму, а й комунізму як ідеології, тобто ставиться знак рівності між цими поняттями.

У підручниках звертається увага на те, що від голоду постраждали всі території сучасної України. Автори сучасних підручників називають Голодомор геноцидом українського народу, вони прямо до цього висновку підводять. Крім того, значною мірою подача теми Голодомору залежить від учителя, його світогляду, емоційності та національної свідомості.

У сучасних підручниках не замовчуються болючі для національної історії факти і події, вони у будь-якому разі використовуються як засіб патріотичного виховання молоді.

Джерела та література

1. Історія України. 10–11 класи. Матеріали до підручника для учнів загальноосвітніх шкіл. Видання 2-ге, доповнене і виправлене / за заг. ред. Андрія Козицького. Львів: Астролябія, 2013. 208 с.
2. Кульчицький С., Лебедева Ю. Історія України. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2010. 153 с.
3. Пометун О., Гупан Н. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с.
4. Стадник Г. Вивчаємо Голодомор. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25115402.html>
5. Струкевич О. К. Історія України (рівень стандарту): підр. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 240 с.
6. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917–1945. 10 клас. Київ: Генеза, 1998. 384 с

Мельнікова Марина

Харківський національний технічний університет

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ВЧЕНИХ-НОВАТОРІВ ПРОМИСЛОВОСТІ В УРСР

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблеми ставлення органів влади доби радянського тоталітаризму в Україні у 1930-х рр. до інженерів-новаторів. Проаналізований життєвий шлях Костянтина Челпан.

Ключові слова: тоталітарний режим, репресії, інженери-новатори.

Abstract. The article is devoted to the problem of the attitude of the authorities of the era of Soviet totalitarianism in Ukraine in the 1930s to engineers-innovators. The life path of Konstantin Chelpan is analyzed.

Keywords: totalitarian regime, repressions, engineers-innovators.

Після довгого замовчування і свідомого перекручування українське суспільство дізналося імена, факти, події безневинних жертв комуністичного режиму, що змушує до наукового осмислення, відповідно, до нових теоретико-методологічних засад. Результатом наукових досліджень стало відкриття імен жертв репресивної політики радянського режиму.

Одним із них був Костянтин Челпан. Він народився 27 травня 1899 р. і виріс у степовому грецькому селі Чердалки під Маріуполем у багатодітній родині міщ-

них хліборобів. Після закінчення Маріупольського реального училища вступив до Технологічного інституту у Харкові.

Родина К. Челпана на собі відчула всі репресивні порядки радянської влади. Батько молодого інженера не погоджувався вступати до колгоспу, через що був засуджений до 5 років таборів «за контрреволюційну пропаганду проти радянської влади». Виразивши протест, К. Челпан здав свій партквиток.

Після навчання К. Челпана запросили працювати на Харківський паровозобудівний завод. Працював там конструктором, керівником дизельного відділу, головним конструктором, керівником конструкторського бюро (1924–1937). У 1928 р. очолив конструкторські роботи зі створення унікального мотора В-2 для майбутнього танка Т-34.

Протягом 1928–1929 рр. К. Челпан був на стажуванні на кращих дизельних підприємствах Європи – Німеччини, Швейцарії, Англії. Паралельно він вчив англійську та німецьку мови. Повернувшись, очолив конструкторське бюро.

К. Челпан мав мету, що полягала у створенні власного унікального двигуна, який би не повторював наявні до того часу і відрізнявся від західноєвропейських розробок. Ретельне вивчення двигунів внутрішнього згорання привело до висновку, що дизельний двигун набагато економніший за карбюраторний. І ще одна важлива перевага – дизельне паливо не так легко запалюється, як бензин. А це означало, що воно буде менш пожежонебезпечним в бою. Важлива новація полягала у тому, що у світовій практиці дизелебудування не було аналогів для створення на заводі танкового дизеля.

Випробування проводили на важкому артилерійському тягачі «Ворошиловець», більш успішно на танку БТ-5. Результати проведення останнього варіанта надали сил і впевненості самому конструктору і всьому колективу новаторів-інженерів.

Розробка К. Челпана була раціональною та ефективною для того часу. Він був відзначений радянською владою нагородами, отримав звання Головного конструктора.

Проте здібний інженер не мав можливості для подальшого розвитку. Причиною цьому стали репресії 1937 р. На лютнево-березневному пленумі ЦК ВКП(б) 1937 р. Сталін зробив особливий наголос на посиленні опору класового ворога в міру успіхів соціалістичного будівництва. Для випередження і впевненості перед майбутніми виборами до першої Верховної Ради СРСР, згідно з новою Конституцією СРСР, Сталін ініціював вкрай жакливу хвилю репресій, що отримала в історіографії назву «рік великого терору». Його жертвою став і К. Челпан. Радянська влада не могла прийняти видатним, успішним конструктором сина кулака. Він був розстріляний 4 грудня 1937 р. К. Челпан є лише однією із багатьох безневинних жертв сталінського режиму, прикладом ставлення системи до здібних людей, непересічних особистостей.

Джерела та література

1. Бут О. М., Добров П. В. «Економічна контрреволюція» в Україні у 20–30-х рр. XX ст.: Від нових джерел до нового осмислення. Донецьк, 2002. 312 с.
2. Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конфе-

ренції, м. Київ, 15 березня 2012 р. / упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 456 с.

3. Реабілітовані історією: у 27-ми т.: Донецька область / обл. редкол.: В. М. Демидко (голова), О. М. Бут (заст. гол.). Кн. 1. Донецьк: «Регіон», 2004. С. 461–464.

4. Шемшученко Ю. С. Жертви репресій. Репресії 1920–1950-х рр. Київ, 1993.

5. Політичні репресії радянської доби в Україні: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / упоряд.: Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна; автор вступ. ст. Ю. І. Шаповал; Держ. іст. б-ка України. Київ: Арістей, 2008. 587 с.

Глюхіна Катерина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОБІЛІЗАЦІЯ ЖІНОК В АНТИБІЛЬШОВИЦЬКІЙ ПРОПАГАНДІ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто використання окупаційним режимом гендерної політики як один із напрямів інформаційної обробки населення на захоплених українських землях. Основна увага приділена порівнянню висвітлення та протиставлення в нацистській ідеології основних рис залучення до військової служби та праці жінок у Німеччині та СРСР в умовах воєнного стану.

Ключові слова: мобілізація, гендерна політика, окупація, нацистський режим, більшовики.

Abstract. The article considers the use of gender policy during the Nazi occupation as one of the areas of information processing of the population in the occupied Ukrainian lands. The focus is on comparing the coverage and opposition in Nazi ideology of the main features of the involvement of women in military service and labor in Germany and the USSR during martial law.

Keywords: mobilization, gender policy, occupation, Nazi regime, Bolsheviks.

Протиставлення більшовицькою владою соціального становища громадян, зокрема й уявної рівності прав жінок у всіх сферах життєдіяльності СРСР до положення жінок у буржуазних державах Заходу [9, 58] було застосовано нацистським режимом. Маніпулюючи свідченнями полонених, перехопленими листами, в окупаційній пресі були подані факти мобілізації жінок до радянської армії для здійснення впливу на українське населення. Протиставлення умов праці німецьких жінок до жінок в СРСР мало сприяти створенню підґрунтя для залучення жіночої робочої сили для роботи на німецьких підприємствах.

В той час, коли положення закону про трудову повинність 1943 р. передбачало мобілізацію жінок Німеччини для виконання робіт з метою збільшення продукції на військових виробництвах та посилення армії [6, 3], а радянська жінка зображувалася «безправною робочою твариною», що могла мати не стільки права, але більші за чоловіків обов'язки [16, 2], формальна відсутність обмежень для самореалізації та полегшені умови праці на німецьких заводах були закликком для залучення українських жінок до роботи на нацистських підприємствах [19, 2]. Не дивлячись на те, що нацистським командуванням визнавалася причетність жінок з огляду на воєнний час до більш напруженої, порівняно до попередньої, праці [19, 2], але зазначалося про соціальну підтримку та спрощення обов'язків німецьких жінок на протигагу радянським [21, 2]. Хоча створення спеціальних комісій у Німеччині передбачало винесення постанови про відпо-

відність стану здоров'я жінки до займаної посади [8, 2], але водночас у публічній промові Райхсміністра д-ра Геббельса зазначено про трудовий обов'язок та неприпустимість жінок «прикриватися формальними довідками про працю», працюючи у родичів, чи «намагатися умовити лікарів видавати їм довідки про кволе здоров'я» [17, 2].

Коли жіноча мобілізація радянським урядом була розглянута нацистським режимом як підірвані трудові можливості сільського господарства з пересторогою майбутнього голоду [20, 4], німецькі працюючі жінки, які об'єднувалися в «Організацію націонал-соціалістичного жіноцтва» та «Німецьку жіночу організацію праці» [7, 4], за офіційною ідеологією вважалися подружками життя й товаришками свого чоловіка в праці [16, 2]. Враховуючи введення трудового обов'язку для молоді на окупованих українських територіях [3, 1], мобілізація до «обов'язкової служби праці» для хлопців і дівчат розглядалася як утворення «нової європейської спільноти» для свого народу у трудових таборах Німеччини, де законодавчі заходи з охорони праці, які подавалися як зразкові, що використовувалося для залучення українських жінок на фронт праці [19, 2].

Оскільки наслідком збільшення віку жінок згідно зі ст. 2 Указу від 13.02.1942 р. Президії Верховної Ради СРСР та мобілізації для роботи на виробництві та будівництві [18] було відрядження жінок на військову службу, в антибільшовицькій пропаганді зазначено про залучення на фронт усього, «що було під рукою: хворих, фізично недорозвинених, безперечних інвалідів, жінок, старих і ... дітей» [14, 1]. Водночас використання резервів шляхом направлення жінок для заміни військовослужбовців управлінь наркомату оборони, військових штабів на підставі наказів Й. Сталіна квітня–жовтня 1942 р. відповідало цілям нацистського командування, яке «прагне змусити більшовиків кинути на фронт свої сили, після чого настане момент німецького контрудару [12, 3].

За свідченнями полонених, оголошеними окупаційною владою, жінок, які були записані санітарками, ураховуючи положення ст. 13 Закону про загальний військовий обов'язок від 1.09.1939 р., в якій комісарам надавалося право брати на військовий облік та залучати на навчальні збори жінок за умови попередньої медичної, ветеринарної та технічної підготовки, згодом готували на снайперок, зенітниць і кулеметниць [4, 2].

Оскільки положення як Закону про обов'язкову військову службу 1925 р. [15, 5], так і Закону 1939 р., у воєнний час надавали право залучати жінок 18–50 років на військову службу та в обов'язковому порядку для несення спеціальної служби, німцями було зазначено, що «більшовики відчайдушними тортурами намагаються відшкодувати втрати на фронті за рахунок жінок» [2, 4; 13, 1], підкреслюючи залучення жінок, що володіли німецькою мовою, які «мусли своєю красою спокушати німецьких вояків, а разом з тим чинити різні саботажі» [1, 4; 5, 2]. Протиставляючи політику більшовиків законам про охорону материнства в Німеччині [10, 3], в антипропаганді було зазначено про розлучення жінок зі своїми неповнолітніми дітьми під час примусової мобілізації [13, 1], відстрочку, але не звільнення від якої можна було отримати через вагітність [11, 2].

У підсумку можна стверджувати про пропагування переваг та маскування недоліків гендерної політики нацистського командування як інструменту ідео-

логічної обробки населення на окупованих територіях для створення переконання про благополучне життя для використання жіночого ресурсу для роботи на виробництвах, підпорядкованих Третьюму Рейху. Водночас висвітлення окремих фактів служби жінок у Червоній Армії для збільшення антибільшовицьких настроїв могло показати прорахунки у радянській гендерній політиці.

Джерела та література

1. Большевики в Харкові. *Голос*. 1943. № 20.
2. В лагерне большевиков в армию призваны женщины. *Наш путь*. 1943, № 37.
3. Відозва Проскурівського окружного і міського комітету по мобілізації молоді 1923, 1924, 1925 років народження. *Український голос*. 1943, № 45.
4. Діти й жінки під рушницею. *Світанок*. 1943, № 40.
5. Дочки Сталіна. *Українське життя*. 1941, № 18.
6. Європейські резерви сил. *Нове українське слово*. 1943, № 72.
7. Жінка в Великонімецькому Райху. *Нове українське слово*. 1942, № 127.
8. Жінка у воєнному господарстві Німеччини. *Голос*. 1941, № 10.
9. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: Зб. наук. статей / за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015. 336 с.
10. Захист жінки-матері в Німеччині. *Нове українське слово*. 1942, № 148.
11. Зверское обращение с женщинами в СССР. *Одесская газета*. 1943, № 244.
12. Международное положение. *Буг*. 1943, № 163.
13. Мобилизация женщин от 15 до 50 лет в СССР. *Одесса*. 1943, № 76.
14. Мощь Германии. *Народный голос*. 1944, № 2.
15. Новий закон про військову службу. *Зірка*. 1925, № 275.
16. Становище німецької жінки. *Миргородські вісті*. 1943, № 40.
17. Тотальна війна починається. Промова райхсміністра д-ра Геббельса в спорт-палаці 18 лютого 1943 р. *Нове життя*. 1943, № 11.
18. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13 февраля 1942 г. «О мобилизации на период военного времени трудоспособного городского населения для работы на производстве и строительстве».
19. Українські Жінки! *Наше слово*. 1943, № 11.
20. Хто збиратиме в СССР урожай? *Земля*. 1944, № 1.
21. Чи німецька жінка «поневолена»? *Подільнин*. 1942, № 35.

Мажар Роман

Волинський національний університет імені Лесі Українки

СЕЛО РОМАНІВ ЛУЦЬКОГО РАЙОНУ ЗА ЧАСІВ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Анотація. Процеси національного відродження в Україні неможливі без знання минулого розвитку її регіонів, всебічного аналізу взаємодії історичних, політичних, соціально-економічних процесів, що відбувалися на їхніх теренах.

Село Романів Луцького району – невід’ємна складова Волинської землі. Історичні процеси, які тут відбувалися, переплітаються з долею нашого села.

Ключові слова: село Романів Луцького району.

Abstract. The processes of national revival in Ukraine are impossible without knowledge of the past development of its regions, a comprehensive analysis of the interaction of historical, political, socio-economic

processes that took place in their territory. The village of Romaniv, Lutsk district, is an integral part of the Volyn land. The historical processes that took place here are intertwined with the fate of our village.

Keywords: Romaniv village, Lutsk district.

Романів – типове село з волинським характером і українською душею, яке за свою історію пройшло досить насичений, часто тернистий шлях. Це невеликий острівець багатостраждальної, але нескореної України. Розташоване воно в південно-східній частині Луцького району Волинської області за 20 км від Луцька, 5 км від шосе Луцьк–Рівне і за 6 км від залізничної станції. Межує із селами Гаразджа, Хорлупи та Звірів Луцького району та Новосілки Млинівського району Рівненської області.

До початку Другої світової війни село Романів входило до складу Польщі, політичні сили якої завжди розглядали українські землі як ринок збуту товарів, джерело сировини та дешевої робочої сили.

18 вересня 1939 р. розпочалася радянська окупація волинського краю, яка тривала 21 місяць і завдала багато болю і страждань жителям кожного населеного пункту. Однак найбільших страждань жителі села зазнали в роки німецько-радянської війни, розв’язаної Німеччиною 22 червня 1941 р.

25 червня 1941 р. ввійшло в історію як день розстрілу понад 2 000 в’язнів Луцької тюрми, серед яких були і політичні діячі, і священнослужителі, і представники інтелігенції, і патріотично налаштована молодь, і активісти Організації українських націоналістів, кримінальні злочинці та арештовані за різні побутові злочини.

Аби замести свої злочини, енкаведисти залили трупи гасом, спалили, а потім засипали вапном. У цьому печлі загинули і 18 жителів села Романова. Очевидцями цих подій стали Устим Гуменюк і Олексій Климчук, які розповідали, що з настанням осені було вшановано загиблих односельчан. 5 жовтня 1941 р. романівці встановили пам’ятний хрест, а місцевий священник М. Федорчук відправив панахиду.

Німецькі воюки вступили до Романова 28 червня 1941 р. «Коло церкви побачив, що весь тракт заповнений великими німецькими танками, населення обсипає німців квітами, а німці віддячують цукерками і папіросами», – згадував М. Федорчук. Однак наступного дня вони покинули село. Надвечір 2 липня німецькі війська знову в’їхали в село, «знову квіти, щастя і полегшення на душі [1, 92]». Так розпочалася нацистська окупація села.

Сільське населення, втомлене численними переслідуваннями, арештами і розправами, покладало на нову владу великі сподівання. У перші місяці війни німці загравали з українцями. Була дозволена діяльність українських товариств, шкіл. 1 жовтня розпочалися шкільні заняття.

Початок німецько-радянської війни сприяв зростанню політичної активності українських національних сил і насамперед членів ОУН.

Жителі Романова сподівалися, що зможуть побудувати самостійну Україну. Вони вливалися в лави підпільників ОУН. «7 липня 1941 року відбулася перша вільна, – зазначає священник, – сходка без жида, поляка і кацапа. З’явилися малі й великі. Павло Мельник виступив з постановою про оголошення Самостій-

ної Української Держави. Радості не було меж. Плакали, сміялися і віталися взаємно, як на Великдень» [1, 93].

Проте згодом німці стали поводитися з українцями як загарбники. Вони масово забирали в селян худобу та господарський реманент, хліб, сало, городину тощо, змушували здавати молоко на молочарню.

З кожним днем набирала обертів машина масового вивезення молоді на примусові роботи до Німеччини. У разі непокори не лише «винуватці», а й члени їхніх родин притягувалися до відповідальності. Німці влаштовували на людей справжні лови. Однак це не лякало молодь, яка відмовлялася їхати на чужину. Якщо на початку окупації багато людей мали бажання поїхати на роботу до Німеччини, то вже через рік ситуація різко змінилася. Коли в Романові отримали наказ відправити «100 душ», то зголосилися лише кілька з-поміж тих, які боялися, що німці конфіскують їхнє господарство [1, 25]. Переважна більшість молоді втекла. У відповідь окупанти вчиняли справжнє полювання на жителів Романова. Село було оточене, людей силоміць хватили, заганяли в приміщення школи, а потім саджали в кузови автомобілів і везли до Ківерець, на залізничну станцію, проте і звідти чимало рятувалися втечею. Влітку 1942 р. силоміць вдалося вивезти на примусові роботи близько 20 осіб з Романова, а в 1943 р. – ще 37 молодих хлопців і дівчат. Німці багато обіцяли, та їхні обіцянки нічого не вартували. Годували погано, одягу не видавали, умови праці були неприйнятні.

Нелюдським ставленням, грабежами, арештами німці налаштували проти себе людей, які готові були ставати до боротьби з ними. У відповідь повсюди почали записуватися до лав українських партизанів. Кількість охочих боротися з ворогами зростала. Німецько-польський підрозділ проводив численні арешти. 15 червня німці разом із поляками напали на село, спалили частину будинків, застрелили кількох жителів.

У грізні часи Другої світової війни в навколишніх лісах, які прилягали до села, воювали партизани С. Ковпака, О. Федорова, Д. Медведєва і формувалися загони УПА [4, 76]. 30 червня 1943 р. через Романів з обозом проходили ковпаківці. Саме в перестрілці з ними біля місцевої школи було вбито Василя Градецького, а Павла Мельника та Кирила Приходька поранено в ногу.

8 липня 1943 р. М. Федорчук залишив такий запис: «Важкі часи. Нарід чаує кожну ніч. Ніхто не спить...» [1, 159]. З наближенням фронту страх посилювався. Майже щодня в Романові і навколишніх селах лунали постріли і вибухи, горіли хати, гинули люди.

Село Романів на той час стало своєрідним притулком для біженців зі Звірова, Піддубець, Вишнева, Великої і Малої Городниці, Острожця.

З початком 1944 р. ситуація змінювалася дуже стрімко. Ще в січні 1944 р. німці примушували робітників копати окопи, вивозили з міста цінне майно, музейні реліквії, а вже 1 лютого «зранку в Романові з'явилась чимала кількість червоних партизанів. Позабирали чимало кабанців, коней, позабирали в селян одяг і взуття» [1, 218]. Незабаром розпочалася Луцько-Рівненська операція, яка проводилася військами правого флангу 1-го Українського фронту (командуючий генерал армії Н. Ватутін). Унаслідок операції Червона армія 2 лютого 1944 р. звільнила Луцьк [3, 15]. Того ж дня від гітлерівської окупації було звільнено і село Романів.

Понад 30 місяців – з червня 1941-го по лютий 1944-го – тривала окупація села Романів. Лілася кров, плюндрувалися матеріальні й культурні цінності, духовні надбання земляків. На захист вставали усі: і жінки, і підлітки, і старші люди. У тій страшній війсьній круговерті, що розкидала, понівечила і розтоптала людські долі, жителі села зазнали болю і горя.

Понад 80 мирних жителів села загинуло у криваві воєнні роки Другої світової, 39 юнаків та дівчат було вивезено на каторжні роботи до Німеччини. Зруйновано і спалено 22 будинки.

Але ні страх, ні смерті не зупинили сотні наших односельчан, які зі зброєю в руках билися на фронтах війни. Пам'ять про 89 із них назавжди залишиться у наших серцях [2, 309–313]. Для багатьох стала останнім пристанищем чужа земля.

Трагічний і спустошливий вир Другої світової війни плюндрував наші землі, поливав кров'ю. Однак нікому не вдалося зламати гордий дух нашого народу. Чужоземне панування лише загартувало його та сприяло зростанню національної свідомості. Це мало б стати великим уроком для майбутніх поколінь. На жаль, історія повторюється...

Джерела та література

1. Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939–1944 рр. Луцьк: Ініціал, 1995. С. 223.
2. Книга пам'яті України. Волинська область. Т. 2 / ред. І. О. Герасимов. Львів: Каменяр, 1995.
3. Кудь В. О. Фронтіві операції із визволення Волині у 1944 році. *Волинь у Другій світовій війні: зб. наук. та публіцист. ст.* Вид. 2-ге / голов. ред. та упоряд. М. М. Кучерепа. Луцьк: Волин. обл. друк., 2005. С. 148.
4. Сорока Ю. Романів. Історичне минуле і сучасне волинського села. Волинь: ПП Сергійчук М. І., 2013. 224 с.

Заводяк Яна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЖІНКИ В ОУН-УПА ЗА ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Доповідь присвячено вивченню місця та ролі жінок в українському національному русі опору часів Другої світової війни, а саме їхній участі в ОУН-УПА.

Ключові слова: війна, жінка, ОУН-УПА, рух опору.

Abstract. The report is devoted to the study of the place and role of women in the Ukrainian national resistance movement during the Second World War, namely their participation in the OUN-UPA.

Keywords: war, woman, OUN-UPA, resistance movement.

Важкі часи Другої світової війни докорінно змінили життя всього населення України. Жіноча його частина змушена була не тільки змінювати рід занять і спосіб життя, але часто пристосовуватися, ставати перед вибором, потрапляючи у, здавалося б, безвихідні обставини окупації. Тим актуальнішим, особливо зважаючи на сьогоденні військові будні нашої країни, є вивчення участі жінок як у русі опору ОУН-УПА, так і в радянському підпіллі.

Метою нашої доповіді є вивчення місця та ролі жінок в українському національному русі опору часів Другої світової війни, а саме їхня участь в ОУН-УПА.

Зазначена тема останніми роками набула значної актуальності як у руслі загальних гендерних досліджень, так і в контексті уваги науковців до широкого кола проблем історії ОУН-УПА. У межах нашої доповіді відзначимо деякі праці, безпосередньо присвячені «жіночій» проблематиці національного руху опору: статті Л. Онишко, О. Кись, М. Гавришко, О. Петренко, а також проєкт Світової Федерації Українських жіночих організацій (СФУЖО) «Друга світова: українські жінки на полі бою, в підпіллі, в окупації та в діаспорі» [3; 2; 1; 4; 5].

Вже у 20–30-х рр. ХХ ст. молоді українки прагнули долучитися до боротьби за незалежність своєї держави. З іншого боку, ОУН, не акцентуючи уваги на статеvu приналежність, вважала своїм головним завданням об'єднання всього українського народу для боротьби проти поневолювачів. Тож жінки в ОУН були рівноправними партнерами у революційній боротьбі: брали участь в усіх акціях організації, демонстраціях, політичних дискусіях. У 1929 р. за розповсюдження нелегальної пропагандистської літератури було засуджено групу молодих жінок-членкинь ОУН [1, 124; 3, 31–32].

Ці тенденції зберіглися й у роки Другої світової війни. Від початку війни ОУН прагнуло залучити до боротьби якнайширші маси. З цією метою було організовано жіночу мережу, якій доручили пропагандистсько-роз'яснювальну роботу, розповсюдження літератури, листівок, збирання та розподіл продуктів, одягу, канцтоварів, техніки. Жінки також займалися політико-освітньою роботою з членами ОУН (згодом ОУН-УПА), організували національні та релігійні свята [3, 33].

Величезну роль відігравали жінки в роботі підпільного Українського червоного хреста (УЧХ). Катерина Зарицька («Монета»), Олена Мостович («Верба») та інші очолювали крайові підрозділи УЧХ. Головною метою було надання допомоги пораненим бійцям УПА. УЧХ організував підпільні лікарні (шпиталики) у віддалених селах, до яких прикріплювалися фахівці – лікарки, медсестри і, як помічниці, місцеві жительки. Облаштовувалися такі лікарні і в лісах, зокрема у Тростянецькому лісі у спеціально обладнаних бункерах діяло п'ять «шпиталиків» [3, 34].

Важлива роль належала жінкам у пропагандистській роботі. Наприклад, Богдана Світлик-Литвинко («Доля»), вихованка філологічного факультету Львівського університету, палка прихильниця оунівських ідей, друкувалася у різних періодичних виданнях, частину з яких редагувала сама. На нижчих рівнях пропагандистських структур жінки працювали як машиністки, передрукуюючи підпільну літературу. Зазвичай такі друкарні розташовувались у важкодоступних місцях – у лісах, горах [3, 36].

Ще одна надзвичайно важлива функція, яку виконували жінки-підпільниці – зв'язкові, адже контактування всередині організації та поміж групами було найважливішою умовою виживання та успішної діяльності. Жінки-зв'язкові передавали і збирали необхідну інформацію, літературу, забезпечували постачання господарських товарів.

Останніми роками науковці почали звертати увагу на такий важливий аспект діяльності жінок-підпільниць, як співвідношення приватного і політичного

в їхній участі у національно-визвольних змаганнях. Звертається увага на те, як жінки поєднували сімейні цінності та національні переконання в контексті своєї активної участі у збройному підпіллі, узгоджували материнство та сімейні функції зі своєю активною роллю у боротьбі [2, 593; 1, 123].

Кількість жінок у середовищі повстанців була значно менша за чоловіків. Тому до моралі та поведінки самих жінок були підвищені вимоги. Абсолютна більшість дівчат активно долучилися до боротьби ще до повноліття, і вже у 19–20 років на них нерідко покладалася відповідальність за виконання керівних функцій різного рівня. Особисті зв'язки з повстанцями формували у жінок особливу відданість, стимулювали їхню кмітливість та винахідливість [1, 125; 2, 594].

Доволі поширене серед провідників ОУН та УПА різного рівня було одруження із жінками-однодумцями, які фактично були їхніми товаришками по боротьбі. Дружини підтримували своїх чоловіків, поділяли їх громадянську позицію, політичні переконання, активно допомагали в роботі. Це, наприклад, Наталія Шухевич (дружина Романа Шухевича), Антоніна Мельник (дружина Ярослава Мельника) та інші [3, 38; 2, 594].

Присутність жінок у криївках мала також і позитивний вплив на повстанців, позаяк створювала ілюзію «нормального життя». Жінки зазвичай виконували традиційні ролі господинь, опікунок і розрадниць в особливо психологічно складних та стресових умовах глибокого підпілля.

Підпільниці часто направлялися для роботи в інші, іноді дуже віддалені, населені пункти, де жили нелегально, серед людей, які співчували боротьбі, вдаючи їхніх родичок. Дуже ризикованою була ситуація для жінок, які формально не були членкинями організації і не перебували у глибокому підпіллі, але допомагали повстанцям за місцем свого постійного проживання. Їм доводилося вести «подвійне життя», вдаючи свою лояльність до панівного режиму, з одного боку, та водночас підтримувати тих, хто намагався його зруйнувати. На допитах вони трималися стійкіше за чоловіків, їх важче було переконати логічними аргументами чи зламати тортурами. Водночас погрози розправи над сім'єю були одним із найдієвіших важелів тиску на жінку [2, 598].

Отже, останні дослідження засвідчують величезний внесок жінок-підпільниць у боротьбу ОУН-УПА під час Другої світової війни, спростовуючи традиційне уявлення про їхню тільки допоміжну і дорадчу роль. Ще один аспект участі жінок у підпільному русі ОУН-УПА, якому зараз приділяється підвищена увага, – особистісні стосунки, поєднання функцій дружини, матері та активної підпільниці.

Джерела та література

1. Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА 1940–1950-х років. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко та ін.* Київ: ТОВ «Арт Книга», 2015. С. 123–141.

2. Кись О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на українських землях у 1940–1950-х роках. *Народознавчі зошити*. 2013. № 4(112). С. 591–599.

3. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2004. Збірник 3. С. 30–38.

4. Петренко О. Літературні образи «бандерівок» у контексті ідеологічних воєн. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко та ін.* Київ: ТОВ «Арт Книга», 2015. С. 141–155.

5. Проект СФУЖО «Друга світова: українські жінки на полі бою, в підпіллі, в окупації та в діаспорі». URL: <http://ukrpohliad.org/national-memory/proyekt-sfuzho-druga-svitova-ukrayinski-zhinky-na-poli-boyu-v-pidpilli-v-okupatsiyi-ta-v-diaspori.html>

СЕКЦІЯ 7
АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ:
ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колесник Володимир

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«СТОПИ ВІШНУ» У ПОХОВАЛЬНОМУ ОБРЯДІ
ІНГУЛЬСЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ

***Анотація.** У статті автором було розглянуто феномен «стоп Вішну». Простежено витоки та знайдено етнографічні паралелі цих зображень. Проаналізовані інтерпретації дослідників щодо «стоп» та вказані перспективи досліджень.*

***Ключові слова:** Північне Причорномор'я, бронзовий вік, інгульська катакомбна культура, поховальний обряд, стопи Вішну.*

***Abstract.** In this article, the author considered the phenomenon of "feet of Vishnu". The origins and ethnographic parallels of these images have been traced. Interpretations of researches regarding "feet" have been analyzed and the prospects of research have been indicated.*

***Keywords:** Northern Black Sea coast, Bronze Age, Ingul catacomb culture, funeral rite, "feet of Vishnu".*

У поховальному обряді деяких катакомбних культур середньобронзового віку Східної Європи практикувалося нанесення на долівку могильної камери вохрянних зображень пари людських стоп. Доволі поширеною є ця практика, зокрема, у пам'ятках самої західної культури катакомбної області – інгульської. У науковій літературі за цими зображеннями закріпилася назва «стопи Вішну», за аналогією з атрибутом головного бога індуїзму. «Стопи Вішну» в похованнях причорноморського бронзового віку ставали об'єктом дослідження деяких науковців, щоправда розгорнутої узагальнюючої праці з цього питання так і не з'явилося. У нашій публікації пропонується стислий історіографічний нарис зазначеної теми.

«Стопи Вішну» являють собою виконані червоною вохрою зображення, що нагадують людські стопи або відбитки стоп. Для розуміння семантики цього атрибуту важливо враховувати, що могила у багатьох древніх релігійних системах розглядалася як житло померлого [3, с. 117]. Найчастіше зображення у похованнях є парними, іноді – одинарними, зрідка трапляються 3 і 4 «стопи». Найбільше таких поховань досліджено у міжріччі Південного Бугу та Дніпра – середньому ареалі інгульської катакомбної культури. Важливе спостереження зробив С. Небрат, помітивши завдяки картографії тенденцію локалізації поховань зі «стопами» у вигляді ланцюжка, що тягнеться на схід [8, с. 16].

Чому ж саме вохрою нанесені ці зображення? Ця червона органічна фарба часто використовувалася у поховальних обрядах бронзового віку, зокрема й катакомбників-інгульців, що «пов'язане з вираженням ідеї переходу похованих з одного світу в інший» [7, с. 125]. До того ж вохра має антисептичні властивості. Можливо, що цей пігмент мав сакральну «захисну функцію».

Вочевидь, витоки цього феномену потрібно шукати раніше. Культ стопи виник ще у верхньому палеоліті і мав значне поширення. Вважається, що він був пов'язаний з магією сліду та відігравав значну роль у мисливських ритуалах. Культ є складовою магії інших частин тіла, насамперед черепа й ноги. Нагадаємо, що інгульці відомі яскравим і поширеним у них культом модельованих черепів [4, с. 74].

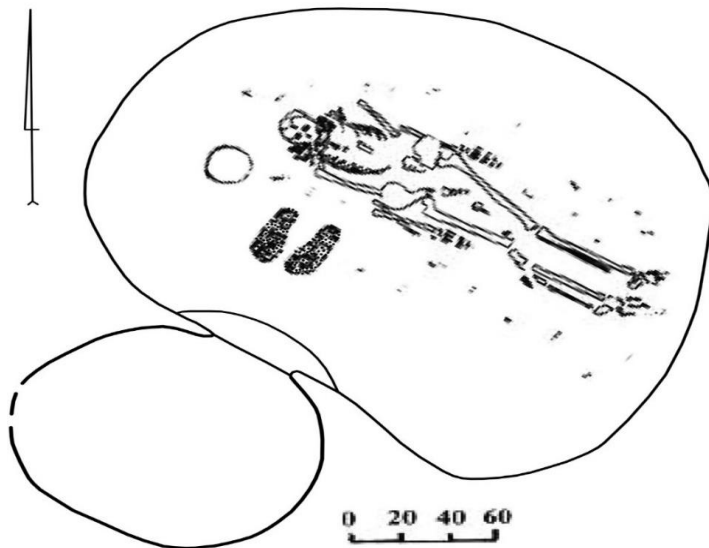

Рис. 1. Кривий Ріг, 12-й мкр. ПівнГЗК, «Лук'янівка» к. 1 п. 10 (за: 6, рис. 39.6)

Зображення «стопи» відомо також на хронологічно раніших за інгульську культуру стелах епохи палеометалу. Щодо їх сакрального значення у дослідників немає одностайної думки. Існує гіпотеза, що стели могли ілюструвати положення покійника у могилі [4, с. 65–66].

Шанування стоп було відоме й пізніше. Наприклад, одна з архітектурних пам'яток описана Геродотом: «Проте, що викликає здивування, крім рік (і безмежного простору її рівнин), про це я розповім: біля ріки Тіра на скелі показують слід Гераклової ноги, схожий на слід людської ноги, але він завбільшки в дві стопи» [1, с. 199]. Очевидно, що для місцевого населення пам'ятка мала сакральне значення. Геродот же дає таку назву їй, оскільки для греків було притаманним місцевих богів ототожнювати зі своїми владарями.

Поклоніння стопі практикується й буддистами. Ця практика відома також серед народів Південного Кавказу. Наприклад, серед талишів існує вшанування відбиток стоп імама Алі на камені. Цей символ підкреслював сакральний зв'язок людини з родом імама [9, с. 114].

Одну з найцікавіших етнографічних паралелей знайдено у слов'ян. «Щоби полегшити небіжчикові цей перехід (у потойбіччя), після його смерті будували місток через струмок, на якому іноді – зокрема в Білорусі – вирізали зображення відбитку людської стопи» [2, с. 253].

Власне тлумачення зображень стоп із поховань інгульської катакомбної культури свого часу було запропоноване Н. Довженко і О. Солтисом. Дослідники вважають, що «стопи» в обряді виконують роль оберіга. С. Ж. Пустовалов, слідом за М. Ричковим, трактує «стопи» у катакомбах як вмістилище душ померлих, утілення їхніх найліпших якостей [10, с. 95]. На думку В. Лазаренка, поодинокі «стопи» у Причорномор'ї пов'язані зі Змієм та Світовим деревом.

У символіці стоп відбилися формування індоарійського світогляду, уявлення про Верховного бога і першопредка – змія, а стопи були відображенням цього процесу. Цей ритуал був частиною культу предків [5, с. 95].

Отже, феномен «Стоп Вішну» є перспективною темою, яка потребує окремого ґрунтовного, насамперед джерелознавчого, дослідження. Цей феномен потрібно розглядати у широкому історико-культурному контексті. Розв'язання цієї проблеми дасть змогу прояснити релігійне життя та ідеологію катакомбних племен, наблизитися до розв'язання проблеми етнічної приналежності давніх скотарів.

Джерела та література

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер., передм. та прим. А. О. Білецького. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.
2. Гейштор А. Слов'янська міфологія. Київ: «КЛІО», 416 с.
3. Довженко Н. Д., Солтыс О. Б. О традиции изображения «стоп» в погребальном обряде катакомбных культур Северного Причерноморья. *Катакомбные культуры Северного Причерноморья*. Київ: ИА НАН УССР, 1991. С. 117–127.
4. Кореневский С. Н. Культ стопы у племен юга Восточной Европы и Предкавказья в эпоху энеолита и бронзы (археологические источники и некоторые вопросы развития древних верований). *Погребальный обряд. Реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений*. Москва, 1999. С. 54–77.
5. Лазаренко В. Г. Ахилл – бог Северного Причерноморья. Ижевск: Шелест, 2018. 416 с.
6. Мельник О. О. Кургани Криворіжжя. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. 474 с.
7. Небрат С. Г. Охра в погребальном обряде катакомбных культур Северного Приазовья. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Історія. Політологія*. 2011. Вип. 2. С. 121–125.
8. Небрат С. Г. Охра в погребальной практике племен ингульской катакомбной культуры. *Україна у світовому історичному просторі*. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції 20 квітня 2018 р. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 15–18.
9. Оришев А. Б., Мамедов А. О. Талыши: мифологическая картина мира этноса. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2015. № 2(64). С. 110–116.
10. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Київ: Шлях, 2005. 412 с.

Забавін В'ячеслав, Небрат Сергій
Маріупольський державний університет

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПЕДИЦІЇ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ПІВДНІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2021 Р.

У польовий сезон 2021 р. археологічна експедиція Маріупольського державного університету (АЕ МДУ) проводила розкопки та археологічні розвідки у Північному Приазов'ї. Було здійснено дослідження двох курганів біля с. Комишувате на території Мангушської територіальної громади Маріупольського району Донецької області (землі колишньої Комишуватської сільської ради Мангушського району). Задачею розвідки були натурні обстеження пам'яток археології

(курганів), визначення їх параметрів і сучасного стану з метою підготовки обліково-охоронної документації.

Курганна група із 5 курганів знаходилася за 4,0 км на ПнЗх від с. Комишувате. Пам'ятка виявлена у 1988 р. (Дубовська О. Р., Швецов М. Л.). У 1989 р. Маріупольською археологічною експедицією (Кульбака В. К.) були проведені дослідження трьох насипів із цієї групи, що знаходилися на землях Стародубської сільської ради Мангушського району. Виявлені поховання зрубної культури доби пізньої бронзи та середньовіччя. Під час археологічних розвідок курганна група буда додатково обстежена у 2009 р. (Полідович Ю. Б., Усачук А. М.).

Група за даними обмеженого натурного археологічного обстеження, проведеного АЕ МДУ в жовтні 2020 р., складалася із 2 курганів. Курган 2 знаходиться за 60 м на СхПдСх від краю насипу кургану 1 (за загальною нумерацією групи – кургани 4 та 5). Кургани 4 та 5 є східною частиною групи, що складалася з 5 насипів.

У польовий сезон 2021 р. наукові розкопки цієї курганної групи було продовжено АЕ МДУ.

Курган 4 (2705006) на момент дослідження мав насип у плані овальної форми, заввишки 1,29 м, розмірами 40×50 м; його споруджено з ґрунту і каміння. Східна частина насипу розорюється, західна знаходиться під лісосмугою. Через східну полу кургану прокладено ґрунтову польову дорогу. На поверхні знайдено кістки людини від зруйнованого поховання. Загальний стан об'єкта (пам'ятки) культурної спадщини: аварійний. Зона охорони розорюється. Координати на Google Maps: 47°5'59.58,,Пн, 37°6'39.09"Сх.

Курган 5 (2705007) на момент дослідження мав насип у плані округлої форми, заввишки 0,25 м, діаметром 10 м; його споруджено із ґрунту і каміння. Насип кургану розорюється. Загальний стан об'єкта (пам'ятки) культурної спадщини: аварійний. Зона охорони розорюється. Координати на Google Maps: 47°5'58.79,,Пн, 37°6'43.76"Сх.

У кургані № 4 було досліджено 2 поховання зрубної культури доби пізньої бронзи (1700–1400 рр. до н. е.), а також культовий комплекс часів середньовіччя. У кургані № 5 було виявлено середньовічний кенотаф (символічне поховання) або культовий комплекс.

Обидва поховання кургану 4 демонструють типові ознаки зрубної культури Північного Приазов'я як за нормами поховального обряду, так і матеріальної культури та належать до II–III хронологічних горизонтів зрубної культури регіону. Курган 4 виявився елітарним, тут вдалося дослідити поховання, що влаштовані у формі кам'яних гробниць. З огляду на супровідний інвентар в одному із комплексів, найімовірніше, що небіжчик був служителем культу, жерцем. Крім двох керамічних горщиків, у похованні виявлено досить рідкісні для регіону залишки дерев'яної чаші з бронзовим окуптям.

До конструктивних або оздобувальних елементів дерев'яного посуду доби бронзи належать мідно-бронзові накладки або оковки. За цими металевими елементами найчастіше і фіксується дерев'яний посуд у похоронних комплексах, саме тому вони використовуються здебільшого для вирішення низки технологічних і культурно-хронологічних питань. Ці категорії поховального інвентарю в

зрубних похованнях Північного Приазов'я трапляються досить рідко. Серед 1 500 досліджених у регіоні поховань цієї культури подібні накладки були знайдені тільки у двох. Накладка з поховання 2 кургану 4 має розмір 15×3 см.

У межах земель Маріупольського та Волноваського районів під час польової археологічної розвідки було обстежено 48 курганных груп та 53 поодинокі кургани. Всього на території зазначених районів під час розвідки було враховано 209 археологічних об'єктів, 27 із них є нововиявлені пам'ятки (визначено точне місцезнаходження та координати археологічних об'єктів – курганів – раніше відомих лише за картографічними даними).

Із врахованих 209 археологічних об'єктів 69 розорюються на момент обстеження, ще 24 пам'ятки мають прихований характер, на місцевості не ідентифікуються (зруйновано оранкою або під час спорудження гідротехнічних споруд); 77 курганів наразі не розорюються, але розорувалися у попередні часи. Лише 35 курганів є задернованими і мають задовільний стан збереження. Значна частина курганів пошкоджена пізніми перекопами та грабіжницькими ямами – 11, мають втрати, пов'язані зі спорудженням триангуляційних пунктів тощо.

Отже, дослідження АЕ МДУ у 2021 р. знов виявили критичну ситуацію щодо стану охорони та збереження пам'яток археології регіону. Попри це, матеріали кургану біля с. Комишувате поповнюють джерельний фонд та збагачують наші знання стосовно історії заселення Північного Приазов'я у другій половині II тис. до н. е.

З сумом маємо констатувати, що під час бомбардування російськими окупантами Маріупольський державний університет було зруйновано. Описані матеріали розкопок, які зберігалися в Археологічному музеї МДУ, втрачені. Вся матеріально-технічна база експедиції знищена або вкрадена загарбниками.

Єремівич Станіслава

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«БРАТСЬКІ МОГИЛИ» БРОНЗОВОГО ВІКУ ЄВРОПИ

Анотація. У статті проаналізовано два «братських» поховання бронзового віку, що стали результатом збройних конфліктів. Було проведено порівняння між ними. Знайдені схожі та відмінні риси. Зроблений висновок щодо унікальності для цінності цих пам'яток.

Ключові слова: бронзовий вік, абашевська культура, культура кулястих амфор, колективне поховання, війна, насилля.

Abstract. This article analyzes two "fraternal" burials of the Bronze Age, which resulted from armed conflicts. A comparison was made between them. Similar and distinctive features were found. A conclusion is made about the uniqueness for the value of these monuments.

Keywords: Bronze Age, Abashev culture, culture of spherical amphorae, collective burial, war, violence.

У бронзовому віці Європи трапляються унікальні комплекси колективних поховань, до яких придатна назва братських могил. Об'єктом нашого дослідження обрано дві такі братські могили, у чомусь схожі і водночас відмінні, досліджені в різних точках Європи – басейні Верхньої Волги та Центральної Європи.

Цікавим і єдиним у своєму роді є Пепкінський курган, досліджений 1960 р. А. Х. Халіковим поблизу с. Пепкіно Горномарійського р-ну Марійської АРСР

(сучасна Росія) [5]. Пам'ятка належить до середньоволзької абашевської культури і датується радіовуглецевим методом у межах XXII–XX ст. до Р. Х. [3, с. 39–40]. Пепкінський курган мав овальну форму (16×12 м) і висоту 1,43 м. На підкурганному майданчику, оточеному по периметру дев'ятьма стовпами діаметром 0,3–0,4 м, розміщалися дерев'яний ідол і три поховання, два з яких (2 і 3) були одинарними (жіночі і чоловічі), а одне – колективне [5, с. 6–7].

Колективне поховання 1 було справлене у довгій прямокутній ямі-траншеї розмірами 11,25×2,5 м та глибиною 0,6–0,7 м (рис. 1: 1). На застеленій берестою долівці могили виявлено скелетні рештки 27 дорослих чоловіків, одночасно похованих за абашевським обрядом. Майже всі чоловіки належали до вікової групи *adultus* (20–35 років), для частини з них вказано дещо вужчий вік (20–29 років) і лише один мав близько 18 років [4, с. 201–212]. Майже кожен кістяк мав ознаки смертельних травм: рублені сліди бойової сокири на черепах, прострілені з лука черепи, наконечники стріл серед кісток скелетів (рис. 1: 2), по смертні трепанації черепів; всі скелети були обезголовлені, у третини черепи відсутні, у чверті – покладені поруч [4, с. 201–216; 5, с. 44–45]. Всі ознаки красномовно засвідчують, що поховані в могилі чоловіки загинули внаслідок жорсткої збройної сутички [4, с. 215; 5, с. 17]. Серед супроводжуючого небіжчиків поховального приданого (керамічний посуд, кістяні голки та застібки, мідно-бронзові прикраси) виділяється унікальний реманент коваля-ливарника для виготовлення бронзових сокир (рис. 1: 3–4), подібних тим, якими були вбиті поховані абашевці [5, с. 18–19].

Дослідниками висловлювалося кілька версій щодо ідентифікації ворогів, які нанесли поразку похованим у Пепкінському кургані абашевським чоловікам. Оponentами називалися носії баланівської та чирковсько-сейменської [5, с. 24], сейменсько-турбінської [1, с. 149] культур, а також самі середньоволзькі абашевці [2, с. 70, 71]. Втім сам факт і контекст поховання натякає на те, що загблих було поховано одноплемінниками [4, с. 215].

Другий комплекс був розкопаний 2011 р. в ґрунтовому могильнику культури кулястих амфор поблизу місцини Кошице в Прошовицькому повіті Малопольщі [11, с. 8]. Для його дослідження вдалося застосувати комплекс сучасних природничих методів, завдяки чому отримано надзвичайно цікаві і важливі результати. Поховання № 523, що нас цікавить, має радіовуглецевий діапазон дат у межах 2875–2670 рр. до Р. Х. [10, с. 235].

У прямокутній ямі поховання № 523, що мала розміри 2,45×1,35 м і глибину 0,4 м, виявлено 15 людських скелетів, щільно укладених в кілька ярусів (рис. 1: 5). Статевовіковий склад небіжчиків такий: 3 дітей від 1,5 до 6 років, 3 підлітків 13–17 років, 9 дорослих – 5 жінок (20–40 років) і 4 чоловіки (18–50 років) [9, с. 65–74]. При розміщенні мерців у могилі дотримано принцип гендерного протиставлення: небіжчиків чоловічої статі уклали головою до півночі, а жіночої – до півдня. Водночас маленьких дітей укладено поруч із дорослими жінками, вочевидь, їхніми матерями. Розташування скелетів чітко вказує на те, що померлих поховали в могилі одночасно. Небіжчиків супроводжувало характерне для культури кулястих амфор поховальне придане – керамічний посуд, крем'яні сокири і тесла, кістяні пластини, шило й долото, ікла кабана [7, с. 14–21].

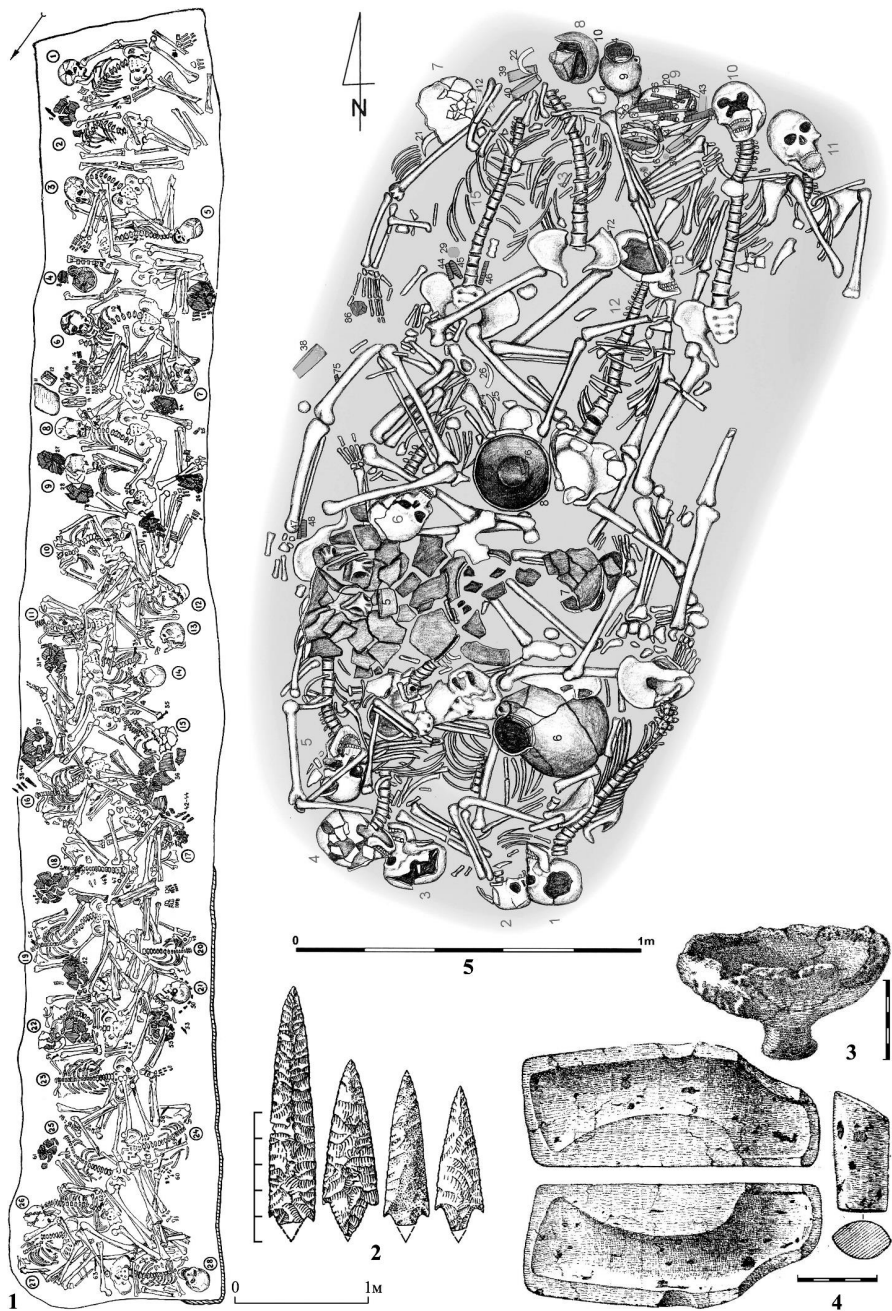

Рис. 1. «Братські могили»: 1 – Пепкінський курган, п. 1 (за: 5, рис. 5, табл. V, VIII, X);
2 – Кошице 3, п. 523 (за: 8, Рус. 1).

Аналіз мтДНК скелетів показав, що всі загиблі були членами однієї великої родини-громади, з великою ймовірністю належали до складу чотирьох споріднених сімей. Деякі генетичні дані дають змогу припускати, що ці сім'ї, або деякі з них, формувалися на базі сороратного шлюбу [8, с. 263–264].

На черепках небіжчиків виявлено сліди численних ударів і проламів, нанесених зброєю на кшталт булави, знаряддям із малим округленим краєм, а здебільшого – гострою чотиригранною сокирою, подібною знайденим у похованні. Упорядкований характер деяких травм натякає на те, що вони могли з'явитися не в процесі хаотично вбивства, а внаслідок якихось цілеспрямованих дій на кшталт жертвоприносин [6, с. 103; 8, с. 268].

Зіставляючи між собою описані колективні могильники з Пепкиного і Кошице 3, можна констатувати, що вони мають комплекс подібностей та відмінностей. Перші містять: хронологічну приналежність до палеометалевої доби (за центральноєвропейською номенклатурою це фінальний неоліт, синхронний кінцю раннього бронзового віку Східної Європи); колективне одночасне захоронення; наявність слідів смертельних поранень. До відмінностей належать: різний статевовіковий склад небіжчиків (Пепкино – молоді чоловіки, Кошице – чоловіки й жінки усіх вікових груп); спосіб поховання (Пепкино – у великій могилі, з дотриманням усіх обрядових норм абашевської культури; Кошице – у маленькій могилі, з порушенням обрядових норм і ярусним укладанням небіжчиків); специфіка травм (Пепкино – типові бойові; Кошице – незрозумілого походження, вбивство чи жертвоприношення).

Описані колективні поховання, які можна називати «братськими могилами», є унікальними пам'ятками пізньої первісності, в яких зосереджена цікава інформація щодо невідомих нам подій і процесів дописемної історії, а відтак заслуговують на особливу увагу дослідників.

Джерела та література

1. Кузнецов П. Ф. Пепкинский курган как отражение конфронтации в начальный период формирования новой культурно-исторической эпохи бронзового века Европы. *Вопросы археологии Урала и Поволжья*. Самара: Самарский ун-т, 2004. Вып. 2. С. 146–154.
2. Кузьмина О. В. Абашевская культура в лесостепном Волго-Уралье. Самара, 1992. С. 128.
3. Кузьминых С. В., Мимоход Р. А. Радиоуглеродные даты Пепкинского кургана и некоторые вопросы хронологии Средневолжской абашевской культуры. *Внешние и внутренние связи степных (скотоводческих) культур Восточной Европы в энеолите и бронзовом веке (V–II тыс. до н. э.)*. Круглый стол, посвященный 80-летию со дня рождения С. Н. Братченко (Санкт-Петербург, 14–15 ноября 2016 г.): Материалы. Санкт-Петербург, 2016. С. 39–44.
4. Медникова М. Б., Лебединская Г. В. Пепкинский курган: данные антропологии к интерпретации погребений. *Погребальный обряд: реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений*. Сборник статей. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. С. 200–216.
5. Халиков А. Х., Лебединская Г. В., Герасимова М. М. Пепкинский курган (Абашевский человек). Йошкар-Ола, 1966. С. 69.
6. Konopka T., Woźniak K. Sądowo-lekarska analiza obrażeń na czaszkach z grobu 523. *Koszycy, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków-Pekowice. 2013. S. 93–107.
7. Przybyła M. M., Włodarczyk P., Podsiadło M., Tunia K. Obiekty kultury amfor kulistych. *Koszycy, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków-Pekowice. 2013. S. 11–64.

8. Przybyła M. M., Włodarczak P., Szczepanek A., Gołas A. Kto zginął? Kto zabił? Próba podsumowania. *Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków–Pękwice. 2013. S. 257–269.

9. Szczepanek A., Analiza antropologiczna szkieletów. *Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków–Pękwice. 2013. S. 65–91.

10. Włodarczak P., Przybyła M. M., Groby z Koszyc na tle innych późno- i schyłkowo-neolitycznych znalezisk środkowoeuropejskich. *Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków–Pękwice. 2013. S. 209–246.

11. Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. *Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków–Pękwice. 2013. S. 7–10.

СЕКЦІЯ 8 СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ БУТТЯ

Попова Тетяна

Українська інженерно-педагогічна академія

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСНОВНИХ ВИДІВ ГЕРДАН

Анотація. Розглянуто різні різновиди герданів (стрічковий гердан, гердан розетковий, гердан кутовий, гердан хрещатий, гердан перетинчастий) та їхні декоративні особливості оформлення, проаналізовано найпоширеніші види орнаменту, які застосовано майстрами у різні періоди часу.

Ключові слова: одяг, гердани, прикраси, орнамент, колір.

Abstract. Different types of necklaces (ribbon necklace, rosette necklace, corner necklace, cross necklace, membranous necklace) and their decorative design features are considered, the most common types of ornament used by masters in different periods of time are analyzed.

Keywords: clothes, necklaces, jewelry, ornament, color.

Гердан – один із найдавніших видів прикрас, в який закладено магію давніх знаків і символів. Вони виконували функції не лише прикрас, але були і своєрідними оберегами, за їх кількістю та пишністю визначали статки власників. Гердани у вигляді досить вузької смуги популярними у Західній Україні, особливо на Гуцульщині та Буковині, але найбільшою популярністю користувалися серед жінок Галичини, Буковини, Поділля та Волині. У Східній Україні це була невідома прикраса [28].

Цікавим є те, що спочатку гердани носили лише чоловіки, тільки згодом вони з'явилися в жіночому образі. Жінки носили їх по-різному: гердани оздоблювали не лише жіночу шию чи груди, а й вплітали в коси, ними оздоблювали головні убори. Здавна традиції бісероплетіння передавалися у сім'ях із покоління в покоління.

Сучасні бісерні прикраси мають лише естетичне значення та спрямовані на задоволення потреб сучасних українок. Гердан є однією із складних та водночас цікавих автентичних прикрас в українському народному мистецтві. За цими ознаками виділяють певні різновиди герданів, а саме:

– стрічковий гердан (прикраса у вигляді стрічки, іноді його також використовують як прикрасу на голову. Іноді використовують стрічковий гердан з підвісками);

– гердан розетковий (нагрудна прикраса, виготовлена з однієї довгої або двох коротких тканих бісерних стрічок, що з'єднувалися кінцями в медальйон – розетку, утворюючи медальйон-прямокутник);

– гердан кутовий (прикраса, виготовлена з однієї довгої або двох коротких бісерних стрічок, зшитих між собою під кутом. Зазвичай їх доповнювали підвіскою, монетою чи образком);

– гердан хрещатий (прикраса з двох бісерних стрічок, які зшивали нахрест, а місце перетину прикрашали мендаликом);

– гердан перетинчастий (прикраса, виготовляється з двох бісерних стрічок, які з'єднані короткою стрічкою-перетинкою, це є рідкісний тип нагрудних прикрас, що побутував в окремих регіонах Гуцульщини).

Зазначимо, що протягом століть гердан суттєво трансформувалася й інколи його сучасний вигляд мало нагадує минулі різновиди. Найбільш популярним і в наш час різновидом гердан залишається розетковий. Водночас сучасний гердан набуває більш цікавого, святкового і художнього вигляду, демонструючи не тільки майстерність майстрині, але й її високохудожні вподобання та естетичні смаки.

Встановлено, що виготовлені з бісеру вироби мають притаманний лише їм орнамент, колорит, кольорову гаму. Найпоширенішими були шийні та нагрудні прикраси з різнокольорового бісеру у вигляді вузьких плескатих ланцюжків та заокруглених ажурних комірців.

Зазвичай гердан складається з геометричного орнаменту різних кольорів. У ньому зашифровані різноманітні символи, за допомогою яких майстри висловлювали своє світосприйняття. Горизонтальна лінія – це земля, хвиляста – вода, хрест означав вогонь, ромб, коло або квадрат – сонце. Геометричний орнамент вважається найлегшим, оскільки найчастіше композиційно він складається з простого чергування фігур та рядів, розміщених по горизонталі, вертикалі чи діагоналі. В орнаментах герданів трапляється мотив «кривульки», або «безколючника», який відомий ще з часів трипільської культури, тобто значно раніше, ніж славнозвісний грецький меандр. Зигзагоподібний меандровий орнамент зустрічається у багатьох виробах західних районів Поділля. До цього виду орнаментальних мотивів належать «сосонки», «хвощ» та «перерви», що набули поширення в південних та західних районах Поділля. Відомий узор «ружи» (зірки, розетки) представляє собою перехід від геометричного до рослинного орнаменту. Іноді він нагадує зображення сонця.

У сучасному світі для герданів використовують не тільки геометричні, але й рослинні орнаменти, особливо квіткові. В українських герданах часто використовуються такі мотиви, як «виноград», «хміль», «дубове листя», «барвінок» тощо. Деякі з них несуть на собі відбиток стародавніх символічних уявлень народу. Зокрема, мотив «барвінку» стає символом немеркнучого життя, узор «яблучне коло», поділений на чотири сектори, з низанням протилежних частин в одному кольорі – символом кохання. У сучасних виробах трапляється і древній символ «дерево життя», який здебільшого зображується стилізовано у формі листя або гілок.

У герданах зооморфних (тваринних) орнаментів зображуються тварини: кінь, заєць, риба, жаба; з птахів: півень, сова, голуб, зозуля; з комах: муха, метелик, павук, летючі жуки тощо. У багатьох випадках зооморфні орнаменти є своєрідним, властивим саме цій майстрині, зображенням, в якому відбивається її індивідуальне бачення узору [3, 4].

Аналіз гердан, що виготовлені різними майстрами, з різних областей і періоду виконання дав змогу дійти висновку, що найбільшим попитом користувалися і продовжують користуватися гердани з геометричним і фітоморфним орнаментами, а також із поєднанням різних видів орнаментів в одному виробі. А зооморфний та антропоморфний орнаменти зустрічаються дуже рідко. Найпоширенішим мотивом прикрас з бісеру є ромб із видовженими сторонами та контурами, гладенькими або розробленими виступами – «ріжками», малими ромбиками – «головками». Площа ромбів заповнюється перехрестям, ромбиками, цяточками.

Мотивом прикрас з бісеру є також трикутник із ріжками на вершинах, зверненими то вгору, то вниз, видовжений прямокутник та інші. Узори компонуються з фоном або без нього. Іноді вони збагачуються з двох сторін по довжині або тільки внизу ламаною лінією – обводять чорною або білою смужко – «кривулькою». Внизу ж завершуються тороками різної довжини (прикладі гердан представлено на рис. 1) [1, 2, 4].

Рис. 1. Види герданів

Отже, різновиди орнаменту і його кольорове рішення дуже різняться. Кожен майстер вкладає частинку своєї душі у виріб, тому вироби ручної роботи володіють властивою тільки їм енергетикою і здаються «теплыми», а інші не викликають ніяких емоцій. Оскільки бісерні вироби, особливо прикраси, легко вбирають негативну енергетику, їх часто носять як обереги та амулети.

Джерела та література

1. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: Світ, 1992. 272 с.
2. Ботюк О. Ф. Технологія виготовлення герданів. Тернопіль: Навчальна книга, 2006. 56 с.
3. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть: монографія. Київ: Родовід, 2008. 230 с.
4. Федорчук О. Українські прикраси з бісеру. Львів: Свічадо, 2007. 120 с.

ЖІНКА У СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Анотація. У роботі проаналізовано соціальне становище жіноцтва в Україні у XVI–XVIII ст. Попри стереотипне уявлення щодо домінування патріархальних відносин у тогочасному суспільстві, історичний матеріал свідчить, що українські жінки займали активну позицію у суспільстві. На рівні з чоловіками вони могли брати участь у розвитку освіти, в культурному житті країни, впливали на політику, ставали на захист своєї батьківщини.

Ключові слова: жінка, суспільні відносини, козацька доба.

Abstract. The paper analyzes the social situation of women in Ukraine in the XVI–XVIII centuries. Despite the stereotypical notion of the dominance of patriarchal relations in the society of that time, historical material shows that Ukrainian women took an active position in society. On a par with men, they participate in the development of education, influence politics, defend their homeland, participate in the cultural life of the country.

Keywords: woman, social relations, Cossack era.

Українська жінка – особлива, і сучасна агресія росії проти України цьому доказ. Українська жінка незалежна, політично активна, безстрашна, здатна дати гідну відсіч ворогу на рівні з чоловіками, емоційна, чутлива. Вона вільна від патріархальних установок та стереотипів. Українська жінка – це особливий соціальний тип із властивими їй психологічно-ментальними характеристиками. Він формувалася тисячоліттями і був виплеканий особливістю українського історичного процесу. Одним із періодів в історії України, який вказує на активну позицію жіноцтва в суспільних відносинах, була козацька доба.

Становище жінки в родині у цей час знайшло відображення в історичних джерелах: «Подорожніх записках» французького картографа Гійома Левассера де Боплана [1], спогадах мандрівного архидякона Павла Халебського [6]. В історіографії жіночу історію вказаного періоду досліджував О. Кривоший [3]. Означена тема була висвітлена в колективній праці «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії сьогодні» [2]. Водночас означена проблема потребує більш комплексного дослідження з урахуванням новітнього науково-методологічного інструментарію, залученням міждисциплінарних підходів.

Мета дослідження полягає в аналізі значення жінки в системі суспільних відносин в часи козацької доби.

Правове становище жінок у XVI–XVIII ст. визначалося Литовськими статутами. Сім'я в Україні в цей час залишалася патріархальною. Головою сімейства був чоловік, якого жінка повинна слухати та бути вірною, виконуючи покладені на неї обов'язки. Жінка визнавалася як напівправна, адже вона постійно мала бути під наглядом опікуна. До одруження обов'язки опікуна поклалися на батьків, а після одруження – на чоловіка. Литовські статuti передбачали незалежність жінок в успадкуванні землі та забезпечували їхню майнову незалежність. Це мало неабияке значення, адже цим узаконювався їхній рівний правовий статус із чоловіками [2, с. 60].

За звичаєвим правом на жінок покладалася обов'язок виховання дітей, передача сімейних традицій майбутнім поколінням та ведення господарства. Таких жінок поважали та цінували, бо вони відповідали суспільній уяві ідеальної жінки.

ки. Життя людини традиційного суспільства було відкрито загалу. Громада знала про особисті стосунки мешканців та втручалася в них шляхом суспільного осуду, певних традицій та ритуалів. Наприклад, дівчина, яка завагітніла до шлюбу, підлягала привселюдній ганьбі, навіть фізичним покаранням. На рівні повсякденних колективних уявлень вона залишалася нечистою і потенційно небезпечною для оточення. Тому участь дівчини у найважливіших ритуалах сімейно-вікового циклу (весілля, хрестини тощо) була обмежена. Таку жінку зазвичай не брали за куму, за коровайницю чи у свахи, бо вважали, що невдала доля може передатись об'єктам ритуальної дії [4, с. 138].

Водночас іноземці, що подорожували Україною у досліджуваний період, наголошували на особливому соціальному становищі жінок. Французький військовий інженер Г. де Боплан, який перебував в Україні у 20-ті – 30-ті рр. XVII ст., відзначав сміливість жінок у справах створення сім'ї. Віддавна в Україні було заведено, що дівчина могла обрати собі чоловіка та створити «шлюб за коханням», що вважався ідеалом серед люду, але не завжди вдавалося це втілити в життя. До таких жінок ставилися шанобливо та з повагою. Відмовити дівчині вважалось ганьбою, унаслідок можна було отримати осуд тогочасного суспільства. Шлюб був досить важливим етапом у житті кожної дівчини [2, с. 76].

Павло Халебський, подорожуючи Гетьманщиною, писав: «Жінки гарно вбрані, зайняті своєю справою, ніхто нахабно не позирає на них» [6, с. 178].

Особливим було ставлення до українських жінок, які належали до шляхетського стану: їм надавалася свобода та правова незалежність, яка не поступалася громадським правам чоловіків. Відмінність у суспільному становищі жінки-шляхтички була лише в тому, що вона успадковувала четверту частину батьківського майна [2, с. 62].

Дружини та дочки української шляхти були досить освіченими. Свобода, яка була в українських жінок, зумовлена багато у чому західними традиціями та у дечому була збережена з часів України-Руси. Це відрізняло українських жінок [5, с. 202].

Із середини XVI ст. багато жінок проявляли свою активність та були членами братств, що вказує на їх освіченість. Відомою та впливовою релігійною діячкою кінця XVII – початку XVIII ст. була мати Івана Мазепи, Марія Мазепина, яка, прийнявши монаший сан, взяла собі ім'я Марія Магдалена. Вона була настоятелькою Києво-Печерського Вознесенського і Глухівського Успенського дівочих монастирів. До нашого часу збереглися документи київського Печерського дівочого монастиря, які були підписанні нею [5, с. 203].

Формою суспільної активності жіноцтва, у якій вони частково могли себе реалізувати, була меценатська діяльність. Займатися нею їм дозволяв правовий статус та матеріальні можливості, якщо майно дружини не зливалось з майном чоловіка та не викликало нарікань зі сторони чоловіка. Було поширеним два напрями меценатської діяльності: заснування православних церков, шкіл та монастирів при них та фондування нових православних шкіл. Прикладом підтвердження меценатської діяльності жінок є пом'яник Києво-Печерського монастиря, де згадано багато жінок, особливої уваги заслуговує Катерина Угорницька, яка залишила монастирю усі свої маєтки. Фундаторкою Пересопницького монасти-

ря, що на Волині, була княжна Олена Горностаєва. Вартий уваги вчинок Гальшки Гулевичівни, яка входила до засновниць Київського братства, Київського Бого-явленського монастиря. Її вчинок отримав схвальний відгук серед тогочасних діячів [2, с. 63]. Меценатська діяльність була поширеним дійством на користь православної церкви та шкіл, серед шляхти та магнатських родин [2, с. 64].

На відміну від інших країн Європи, українки були пов'язані з військом та військовими обов'язками, хоча Запорозька Січ була майже неприступною для жінок і їх поява там була забороненою. Особливість життя українок неподалік від татарських кордонів були обумовлені тим, що у будь-який момент можна було зіштовхнутися із загрозою та войовничим вторгненням чужинців. У таких умовах жінка переймала інтереси чоловічої частини родини, унаслідок чого формувалася войовнича вдача та особливе світосприйняття. У місцевості, де панує небезпека, жінки були змушені ставати на захист власного родинного вогнища та власних осель. Життя поблизу кордону формувало в жінках самостійність, витривалість, готовність захищати своє майно, дати відсіч ворогам. Доказом цього є козацькі думи та народні пісні цього періоду. Образ жінки зображено з особливою бережливістю та шаную, тодішня дійсність дає підстави сумніватися, що українським ідеалом жінки у XVI–XVIII ст. була не лише красива дівчина, а й соціально активна, яка була здатною визволяти бранців, давати відсіч ворогам, управляти господарством та оберігати сімейне вогнище [3, с. 2].

Жінки впливали і на політику Гетьманщини. Серед них остання дружина Богдана Хмельницького – Ганна Золотеренко, яка стала його порадицею наприкінці життя, прихильницею розвитку дипломатичних відносин. Дочка гетьмана – Олена Хмельницька, яка була жінкою Данила Виговського, після його смерті, дружиною Павла Тетері, мала великий вплив на свого брата гетьмана Юрія Хмельницького. Помітний вплив на політикум Гетьманщини мали також Любов Кочубей, Анастасія Скоропадська.

Загалом запорізьке козацтво шанувало та ставало на захист достоїнств та гідності українських жінок. Також був помітним образ ідеалізації жінки-матері. Одна з ознак шанування – поклоніння Богородиці, яку було заведено вважати за берегиню. На територіях усіх Січей церкви Покрови Пресвятої Богородиці визнавалися головною, а на Запоріжжі було свято Покрови. Козаки також носили хрестики з її зображенням та вірили, що це їм допоможе в протистояннях, значна частина зведених на Запорозжжі каплиць та церков були присвячені Богородиці [2, с. 69].

Отже, українські жінки у XVI–XVIII ст. мали в суспільстві майже такі права, як і чоловіки. Ставлення до жінок в Україні було досить шанобливим та відрізнялося від інших країн. Незалежно від соціального стану, жінки мали певні майнові права, що давало змогу реалізувати їх на своєму рівні та визначало їхній соціальний статус. Великої шани набув образ жінки-берегині, який був сферою впливу жінки, адже жінка займала важливу роль у сімейних справах. Проявити себе та самореалізуватися жіноцтво могло не лише в колі родини. Вони здобували освіту, впливали на політику, займалися церковною діяльністю, меценатством, ставали на захист своєї родини та батьківщини.

Джерела та література

1. Г. Л. де Боплан. Опис України / пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Київ: Наукова думка, 1990. 254 с.
2. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
3. Кривошій О. П. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини: іст. розвідки. Запоріжжя: Поліграф-Просвіта, 1998. 68 с.
4. Ткач О., Пятницькова І. В. Жіноча розпушта та зрада у суспільній уяві українців у XVIII–XIX ст. *Вісник СНТ ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. № 2. С. 137–141.
5. Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 202–209.
6. Халебський Павло. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / упоряд. М. О. Рябий; післям. В. О. Яворівського. Київ: Ярославів Вал, 2009. 293 с.

Барбелюк Олександр

Донецький національний університет імені Василя Стуса

МИХАЙЛИНА КОЦЮБИНСЬКА ПРО МОРАЛЬНИЙ ІМПЕРАТИВ І РАДЯНСЬКІ ВИКЛИКИ

Анотація. У статті розглядається діяльність Михайлини Коцюбинської, що була спрямована на збереження традицій українського народу, їх популяризацію в Україні. Охарактеризовано моральний імператив та радянські виклики, які постали перед спадкоємицею великого роду Коцюбинських.

Ключові слова: Коцюбинська, радянський, опозиція, література, шістдесятники.

Abstract. The article considers the activity of Mykhailyna Kotsyubynska, which was aimed at preserving the traditions of the Ukrainian people, their popularization in Ukraine. The moral imperative and Soviet challenges facing the heiress of the great Kotsyubynsky family are described.

Keywords: Kotsyubynska, Soviet, opposition, literature, sixties.

Михайлина Коцюбинська увійшла до літературних «противників» ще в 1950-х рр., а особливо на початку 1960-х рр., що тоді називалося опозицією. Справа в тому, що в цій сфері мало хто з тогочасних українських інтелектуалів кидав виклик тоталітарному режиму. Спочатку Михайлина Хомівна робила це в літературознавстві, де працювала у відділі рукописів Академії літератури імені Шевченка. А восени 1965 р. під час заходу на прем'єрі «Забutih предків» вона виступила проти всього того негативу, що накопичився тоді в радянському суспільстві. Її виключили з партії та звільнили, але вона продовжувала свою громадську діяльність, не залишаючи літератури [1, с. 32].

Можна стверджувати, що присутність поета Василя Стуса в Україні сьогодні пов'язана, серед іншого, із зусиллями Михайлини Коцюбинської: як коментатора, як видавця, як судді Свідка, зрештою, людини, яка дуже захоплювалася видатними поетами.

Вона заплатила за це ціну, й доволі жорстоку. Її твори не друкувалися майже 20 років. Але як тільки атмосфера в Україні трохи змінилася, вона кинулася в роботу, як молода аспірантка українознавства. М. Коцюбинська багато зробила на ниві літературознавства: присвятила роботи спадщині Стуса, Чорновола.

Гоніння на шістдесятників, до яких входила і Михайлина Коцюбинська, призвело до того, що частина з них «переорієнтувалася», ставши покірною режимі, інші відійшли від громадської діяльності і зайнялися суто фаховими справами, але були й такі, хто не відмовився від своєї позиції і пішов на загострення стосунків із владою. Передусім останні вдалися до розповсюдження «самвидаву» – офіційно невизнаної або забороненої літератури, яка поширювалася від руки (або на друкарських машинках) переписаних копій. На зміну шістдесятництву, переважно культурницькому, йшов дисидентський рух, що охоплював не лише пропагування культурних ідей, але і правозахисну діяльність. Правозахисників часто відносять до шістдесятників. В Україні це, зокрема, Українська Гельсінська група, її протистояння із тотальним порушенням прав людини в Україні та СРСР.

Шістдесятники за мету ставили не підтримувати авторитет кримінально-бюрократичних ініціатив; не поспішати в державну годівницю, платячи за це ув'язненням; не перетворювати свою роботу на благо суспільства на колаборацію, як би гостро це не звучало; стояти твердо і захищати тільки те, у що вірили, а не співаючи собі на вухо, які б наслідки для людини не були. Здатність «стояти на самоті», як писав Стефаник: «... най йому кажуть, що продався і „сподлився”, лиш би він стояв собі сам, бо так ему належиться». Чи не з таких «самотніх» осередків і твориться громадянське суспільство? [1, с. 33].

«Будь собою» – це здається таким природним і самоочевидним. Проте світ безжально «хапає» людей від початку до кінця, і задовольнити цю необхідність стає все більш проблематичним. Але виконання цього прислів'я завжди живе і актуальне, про що свідчать екзистенційні формули, які залишили нам наші величні – «пізнай самого себе» (Сковорода), «своім життям до себе дорівнятись» (Леся Українка), «самому стояти» (Стефаник), чи «зробити своє життя аргументом своєї філософії» (Альберт Швейцер).

Це особисте самовизначення не є суто приватною справою – без цього соціальний прогрес був би неможливим. На думку Михайлини Коцюбинської, «для такого аморфного, слабозвиненого суспільства, як наше, ця потреба у самовизначенні є однією з найактуальніших». Для когось у посттоталітарному суспільстві після десятиліть деперсоналізації, нав'язування комплексу «гвинтика», який урівноважує страх (справжність) і ентузіазм (натхнення) у звичку, яка стала другою натурою, приховує реальне, конкретне, і розчиняється у колективній свідомості чи несвідомості. Такій людині важко встати з колін і прийняти вертicallyне положення [1, с. 34].

Серед визначальних характеристик мислення багатьох людей, яких знала Михайлина Коцюбинська, – духовний та матеріальний світ. У всьому – життєві цілі, мотивація до дій, моральні принципи, організація життєвих просторів чи стосунки з оточуючими. Це життєве кредо Горської, Світличного та Стуса.

Не підкоряйтеся велінням умів, а спочатку підкоряйтеся «самому моральному закону». Це відомий факт із життя Василя Стуса, який з погляду звичної життєвої логіки навіть можна трактувати як жорстокість до близької людини. Він відмовився зустрічатися з рідними в концтаборі в 1984 р., коли не міг підкоритися принизливим вимогам в'язнів, а його дружині та сину довелося повер-

нутися за тисячі миль, не побачивши чоловіка та батька. Що це: неадекватна реакція чи, навпаки, здоровий інстинкт морального самозбереження?

Так думати, так жити можна, маючи лише відчуття повної внутрішньої свободи. «Внутрішня свобода ... відчувається дорогоцінною, життєдайною і здається майже важливішою, принаймні такою ж важливою, як зовнішня свобода», – зазначала Михайлина Коцюбинська. Адже цей стан внутрішній і тому непереборний. За умов зовнішньої свободи також можна втратити суверенітет, стандарти та пропорції власного «я», самовільно вийти на берег, повністю зануритися в суєту дня. І навпаки – завоювати право бути собою за відсутності свободи, будувати свою «я» фортецю, вільну від будь-якої облогової та наступальної зброї [2, с. 531].

Наявність повноти і самодостатності у самовизначенні не означає штучного відмежування від суспільного життя, протиставлення загального! Внутрішня свобода сприяє розвитку цілісності та нормалізує дихання. Унаслідок зростає соціальна цінність особистості, розвивається її творчий потенціал, зміцнюється соціальна компетентність. Ця особистість не програла суспільству, навпаки, звернулася до нього.

Внутрішня свобода – «єдина гарантія того, що ми не підемо проти вовків». Стан постійної готовності до внутрішньої опозиції необхідний у неминучому імперативі держави. Нав'язана опозиція не освоєна як екзистенційно, так і інтелектуально. Майте мужність сьогодні не стояти за спиною найсильнішої армії. Боятися «покірного ентузіазмом мас» (Герцен), – згадувала у своїй промові Михайлина Коцюбинська у 2004 р. Хочеться ще згадати цікаву подію із життя нашої героїні, коли вона не відмовилася від власних ідеалів. У 1966 р. на Комісії старих більшовиків Київського обкому КПУ її виключали з партії: «...Один з присутніх запитав: „Про що Ви думатимете завтра, кладучи на стіл партквиток?“. На це я, не довго думаючи, відповіла: „Знаєте, коли я вступала до партії ще дуже молодою і зеленою, то вірила в ідеали. Та якщо доводиться вибирати між ідеалами і партквитком, то я лишаю ідеали собі, а вам віддам партквиток”».

Зберігати гідну лінію можна лише в тому випадку, якщо ви роз'їдаєте небезпечну та спокусливу якість свідомості, яку можна визначити як «одноклітинність» і яка відчувається як найбільша небезпека.

Проявів такої «одноклітинності» багато – це складний спектр оцінок, критеріїв, цінностей і мотивацій, вимог і гасел. Її виплекали десятиліття войовничої чорно-білої пропаганди, викорінення інакомислення, культивування своєрідного «тунельного бачення» та «чудового існування» (термін Домонтовича) як найперших чеснот «звичайної радянської людини» [2, с. 532].

Спрощення – це глухота до тіні, суперечності й різноманітності, кастрація явища. Тому це прямо веде до крайньої поляризації та протистояння поглядів, взаємної ксенофобії, абсолютного неприйняття. При цьому тіні асоціюються з автентичними мотивами, соціально-естетичною атмосферою, конфліктами традицій розвитку, цілою низкою нових – реальних чи фальшивих цінностей. Лише розглянувши все це, можна зрозуміти всю винахідливість цього явища. Ми повинні бути свідками та брати участь у соціальній катастрофі, яка легітимізується так званими реформами та пропагандою та сприянням цьому. Переоцінка

триває – це цілком природно. Але, на жаль, ми часто стаємо заручниками в такий спосіб, жертвами оригінальних перестановок знаків плюс або мінус, і навпаки. Надзвичайно яскраве «формульне квадратне мислення» (Ю. Шевельов) з'являється неодноразово. Такий ось тоталітаризм, який пронизує найглибші думки свідомості [3, с. 106].

«Цінують свою художню органіку, свої особливі скарби», – закликала Михайлина Коцюбинська. Але водночас важливо не піддаватися всевладдям, щиро не ремонтувати стерте історією, не прикривати марень і брехні реального соцреалізму, вбивства художньої творчості ідеологією. Не відроджуйте старі культури і не створюйте на їх основі нові. Зокрема, останнім часом спостерігається тенденція до створення нового культу О. Гончара. Але, віддаючи шану таланту та чесності громадянської позиції автора «Собору», не можна забувати, що загалом його творчість задумом і стилем вписується в неприйнятні сьогодні парадигми соцреалізму [4, с. 199].

Михайлина Коцюбинська зазначала, що у концепції сучасного розвитку новітнього українського літературного канону кінця XIX та у деяких місцях XX ст. ми спостерігали надзвичайне протиставлення між тим, що ми називаємо «популярним» і модернізмом. Обидва ці явища належать до сутнісних характеристик художнього процесу, зумовлених історією, національністю та психологією, без яких неможливо об'єктивно й детально зрозуміти багато речей.

Кваліфікація «популярності» часто носить блюзнірський тон, не розуміючи, що це «виправдана» форма історично значущої суспільно-художньої свідомості, що несе величезний моральний позитив – мову не слід забувати. Ми глибоко вкорінені в нашій спадщині – у кожного з нас є плюси і мінуси, це не просто наше прокляття, це наша унікальність, власне обличчя [5, с. 163].

Михайлина Коцюбинська говорила: «Мене розриває серце, коли з точки зору „патріотизму“ все інше, що є неякісним і освяченим традиційними формами, б'ють батогами, щоб знецінити та маргіналізувати це священне поняття. Не раз переконаюсь, що не завадить реалізувати жартівливу пропозицію Юрія Шевельова, щоб тимчасово припинити вживання слів „народ“ і „Україна“... Адже під цими гаслами та портретами Шевченка часто здійснюється одна чи декілька офіційних обрядових дійств, які не мають жодного відношення до справжніх інтересів української культури».

Джерела та література

1. Коцюбинська М. Моральний імператив і виклики часу. Текст промови на випускних урочистостях в Українському католицькому університеті 19 травня 2004 р. Ленінград: УКУ, 2004. С. 32–33.
2. Сверстюк Є. Михайлина Коцюбинська. Слово і честь імені. *На святі надії*. Київ, 1999. 532 с.
3. Коцюбинська М. Доброокий. *Спогади про І. Світличного*. Київ: Час, 1998. 106 с.
4. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне»: роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і Літера, 2001. 199 с.
5. Коцюбинська М. Із книги споминів. *Кур'єр Кривбасу*. 2003. № 167. 163 с.

СІМ'Я ТА СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

***Анотація.** У дослідженні розглядаються основні функції сучасної сім'ї та процес їх трансформації у новітній демографічній історії, структура і типи сімейних об'єднань в Україні. Автором наголошується на принципах формування взаємовідносин та розподілу обов'язків у сучасній сім'ї.*

***Ключові слова:** сім'я, шлюбно-сімейні відносини, демографічна історія, відтворення населення, Україна*

***Abstract.** The student study examines the main functions of the modern family and the process of their transformation in recent demographic history, the structure and types of family associations in Ukraine. The author emphasizes the principles of relationship formation and division of responsibilities in the modern family.*

***Keywords:** family, marriage and family relations, demographic history, population reproduction, Ukraine.*

Сім'я являє собою невід'ємну складову життєдіяльності суспільства й відтворення населення. Це один із найдавніших соціальних інститутів, який, змінюючи свої форми, зберігався в умовах усіх відомих цивілізацій і культур. Сучасна сім'я являє собою інститут, який насправді увесь час перебуває під тиском соціально-економічних обставин і невпинно змінюється. Свою специфіку мають ці зміни на пострадянському просторі, де вони зумовлені як загальноцивілізаційними тенденціями розвитку шлюбно-сімейної сфери, так і впливом чинників, пов'язаних із системною кризою, а отже – несуть на собі особливо значний тягар невирішених соціальних, економічних, морально-етичних проблем [8, 6].

Природою та суспільством кожен чоловік готується до цього, щоб бути чоловіком, батьком, як кожна жінка – матір'ю і дружиною. Людина завжди думає про те, що залишиться після неї, коли вона піде з життя. Недарма помічено, що людина, як дерево, могутня своїм корінням. Тому, одружуючись, чоловік бере на себе величезну відповідальність – бути батьком, опорою в сім'ї [2, 68].

Однак із поширенням міського способу життя фактично все частіше сімейним життям керує жінка – дружина, мати. Авторитет батька значно впав через скорочення частки участі його в сімейних справах. У сучасних квартирах є всі, і діти часто не бачать трудового прикладу батька. Його праця майже повністю винесена за межі сім'ї. Інша річ – мати. Хоча вона також працює на виробництві, робочий день вдома теж існує. Проте, все одно батько – це сила, розум та опора сім'ї у життєвих питаннях. Батьківство – також іспит на соціальну та моральну зрілість чоловіка. Завжди є молоді люди, які бояться батьківства або не готові до нього. Зустрічаються пари, які до народження первістка жили нормально, а після його народження погіршили своє спілкування. Чоловік все частіше не з'являється вдома, уникає дитину та сім'ю [3, 89]. Це може вказувати на відсутність, недорозвинення батьківського почуття чи батьківської культури. Це хоч і неприємно, але не є чимось патологічним.

У наш час українська дійсність така, що в дитячих садках та школах із дітьми працюють переважно жінки, відчутним стає дефіцит чоловічого впливу на дітей. Навіть нетривала відсутність батька веде до того, що у дітей (особливо у

хлопчиків) починають розвиватися боягузтво, замкнутість, відокремленість, впертість, агресивність [3, 46–47]. Тому батьки мають заповнювати дефіцит свого впливу у сімейних стосунках. Інакше виховання буде неповноцінним. Від батьків діти сприймають такі риси, як міцність духу, силу, чоловічу надійність, заповзятливість, ставлення до протилежної статі. Син, батько якого уважний до матері, одружившись, вважає необхідним ставитися так і до своєї обраниці. Якщо батько усувається від роботи, то цю звичку переймають і діти [1, 94]. Отже, для повноцінного розвитку та виховання дитини необхідний інститут батьківства у сім'ях.

Окрім виховання дітей, мати ще є і господаркою. Вона мие, займається пранням, прибирає, готує їжу та виконує багато іншої роботи. Соціологами підраховано, що середнє домашнє навантаження жінки вдвічі більше від середнього домашнього навантаження чоловіка, а її загальне трудове навантаження більше на 15–20 % загального трудового навантаження чоловіка. Жінка-мати має подвійний робочий день – на виробництві та вдома. Звідси перевтома і знервованість, які негативно позначаються на взаєминах у сім'ї та на вихованні дітей [5, 28]. Професійні та сімейні функції матері вимагають великої напруги.

Зі всього сказаного можна зробити висновок, що для повноцінної сім'ї потрібні і батько, і мати. Адаже від матері діти отримують ласку, ніжність, доброту та чуйність до людей, а від батька мужність, силу волі, уміння боротися та перемогати. Тільки поєднання цих аспектів формує повноцінну особистість.

Життя в сім'ї неможливе без спілкування в ній, спілкування між чоловіком і дружиною, між батьками та дітьми у процесі повсякденних стосунків. Спілкування у ній – це ставлення членів сім'ї один до одного, їхня взаємодія, обмін інформацією, їхній духовний контакт. Спектр спілкування може бути дуже різноманітним. Крім бесід про роботу, домашнє господарство, здоров'я, життя друзів і знайомих, воно містить обговорення питань, пов'язаних із вихованням дітей, мистецтвом, політикою і т. ін. [6, 289].

Задоволеність подружжя спілкуванням залежить від ступеня сумісності їхніх поглядів, цінностей. Не викликає сумніву те, що нервозність, невірніоваженість, замкнутість та інші негативні риси характеру є поганими супутниками сімейного спілкування [9, 192].

Психологами встановлено, що існує зв'язок між подружніми конфліктами та нервово-психічними розладами. Відсутність порозуміння в сім'ї призводить до пригніченості, відчуженості, погіршення психологічного та фізичного стану, значного зниження працездатності людини. Невміння спілкуватися може зруйнувати сім'ю. Основними компонентами культури спілкування є співпереживання, терпимість, поступливість, доброзичливість. Особлива здатність спілкування – вміння визнати цінність другого, навіть за розбіжності позицій [7, 87]. Тільки так можна досягти гармонії у сімейному житті.

Проте, проблеми перехідного періоду (соціальна незахищеність молоді сім'ї, відсутність у неї міцних гарантій необхідного матеріального достатку, житлова проблема) неспроможні підірвати сім'ю – найдавніший соціальний інститут, однією з основних функцій якої є репродуктивна. Різке зниження шлюбності та зростання розлучень, що відображають сучасну демографічну кризу, – явища

тимчасові. У системі цінностей українського народу сімейні стосунки завжди посідали одне з найголовніших місць. І сьогодні немає серйозних підстав припускати чи передбачати протилежне.

Джерела та література

1. Голод С. И. Социолого-демографический анализ состояния и эволюции семьи. Москва: Статистика, 2008. 24 с.
2. Демографические исследования: республиканский межведомственный сборник научных трудов / Академия наук Украинской ССР, Институт экономики; под ред. В. С. Стешенко. Вып. 14. Киев: Наукова думка, 1990. 135 с.
3. Жук О. Сучасні демографічні процеси в Україні. *Інформаційний бюлетень*. Ужгород, 1997. № 3. С. 15–17.
4. Журженко Т. Старая идеология новой семьи: демографический национализм России и Украины. *Семейные узы: модели для сборки* / ред. С. Ушакин Москва: НЛО, 2004. URL: Zhurzhenko_Tetiana%2FStaraiya_ydeolohyia_novoi_semy_demohrafycheski_natsyonalizm_Rossyy_Ukrayn_ru.pdf%3FPHPESSID%3D6husu8mcu3b1aiuc5tbpjfk8a7&clen=402101&chunk=true
5. Зацепин В. И. Молодая семья. Київ: Наук. думка, 1991. 114 с.
6. Злотников А. Г. Демографические идеи и концепции. Минск: Право и экономика, 2014. 388 с.
7. Кодекс о браке и семье Украины. Научно-практический комментарий. По состоянию на 1 августа 2000 г. Харьков: ООО «Одиссей», 2000. 496 с.
8. Лібанова Е. М., Аксьонова С. Ю., Бялковська В. Г. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку: монографія. Київ: ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
9. Сімейне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Т. В. Курило. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 316 с.

Корольова Інна

Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського

УМОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ СІМ'Ї

Анотація. *Формування українського інституту сім'ї пройшло складний та тривалий шлях становлення. Традиційні українські цінності змінювалися під тиском історичних процесів, релігії, людських забобонів та численних стереотипів. Особливо вагомим чинником у формуванні української сім'ї було надпотужне бажання кожного українця відповідати нав'язаним соціумом стандартам сімейного життя.*

Ключові слова: *інститут сім'ї, ментальність, материнство, дитина, виховання.*

Abstract. *The formation of the Ukrainian family institute has come a long and complicated way. Traditional Ukrainian values have changed under the pressure of historical processes, religion, human prejudices and numerous stereotypes. A particularly important factor in the formation of the Ukrainian family was the overwhelming desire of every Ukrainian to meet the standards of family life imposed by society.*

Keywords: *family institution, mentality, motherhood, child, upbringing.*

Український інститут сім'ї у своєму розвитку пройшов складний еволюційний шлях. На його якості та специфіці відобразилися не тільки історичні події, а ще й численні стереотипи й уявлення громадськості та церкви.

Для нашого суспільства традиційно характерна вагома роль жінки і передовсім матері [9, 458]. Ця традиція формувалася віками і зародилася ще із часів

Середньовіччя, коли стала помітною українська двоїста ментальність, яка поєднала в собі два суперечливі елементи: землеробський та козацький.

Землеробська сутність ментальності українців проявляється у нашій космогонії, в основі якої лежить міф про «земне» походження людини: чоловіка Бог зліпив із землі, а жінку – з тіста. Звідси пріоритет жінки перед чоловіком, що проявляється у формах сватання і шлюбу, системі подружніх взаємин, міфології, фольклорі, демонології. Таке особливе становище жінки вирізняє українців з-поміж інших народів, зокрема і слов'янських.

Козацький же тип нашої ментальності передбачає пріоритет чоловіка як сильної, мужньої людини і «лицаря». За панування цієї складової нашої історичної свідомості спостерігається пониження статусу жінки як символу стабільності та землеробської праці.

Зіткнення обох типів ментальності породили певну конфронтацію, що виявилася через опозиції: «оселя – дорога», «мир – війна», «жінка – чоловік», «стабільність – мобільність», сформувавши такі найтипівіші риси національного характеру українців, як надзвичайно високе почуття трагічного та співпереживання людським стражданням [6, 256]. Ці риси помітно простежуються у ставленні людей щодо власних родин.

Інститут української сім'ї піддавався суттєвому тиску з боку релігій. Ще у давній слов'янській міфології існувала символічна пара – Лада і Ладос, – яка спеціалізувалася на освяченні сімейних уз. Із появою християнства цю роль на себе взяла церква, яка впливала на шлюб та родину через власну систему «вračування душі» – покаєння та сповіді, застосування епітимійних (покаральних) засобів [6, 227].

Неможливо заперечити вплив громадськості на формування інституту української сім'ї, адже славнозвісне «що люди скажуть?» для кожного здавна було вирішальним фактором у прийнятті важливого життєвого рішення, особливо якщо воно стосувалося особистого життя тогочасної молоді.

Люди, які не збиралися одружуватися, наражалися на презирство з боку соціуму. Такі «нахаби» навіть ризикували втратити батьківський спадок [9, 420]. Оточення дивувалося їхньому бажанню безшлюбності, говорили: «Живемо не батьками – помremo не людьми» та «Погана та мати, що не хоче дитя мати». Якщо ж молода родина була бездітною, то винною в цьому вважали саме жінку, яка через свою «гріховність» не може виконати священний обов'язок. Із нещасної всіляко кепкували та насміхалися [4, 188, 169]. Родини без дітей вважалися нещасними, їм зверхньо говорили: «Хата з дітьми – базар, а без них – кладовище» [8, 380].

Сенс свого життя українці традиційно вбачали в дітях. Це почуття варто віднести до найстійкіших імперативів їхнього (традиційного) світобачення [7, 494]. Для повноцінного та радісного життя дитина повинна була обов'язково народитися у шлюбі. Нещасні малюки, які були позбавлені цього, навіть отримували негарне «нелюдське» ім'я [10, 21], що вже говорити про постійні глузування та неповагу з боку оточуючих.

Авторитет тогочасної людини в суспільстві піднімала її належність до сім'ї, а ще більше – главенство в ній [9, 419]. До створення родини дітей готували ще із малих років, розповідаючи страшні історії про те, що «ті парубки й дівки, що

вмирають старі нежонаті й невіддані та не мають дітей, на тім світі не приходять ніколи до неба» [2, 174].

В уявленні українського суспільства кінця XIX – початку XX ст. ідеальна сім'я мала бути обов'язково багатодітною, тому потенційним батькам бажали: «Роди, Боже, жито, пшеницю, а в запічку дітей копицю» [1, 129]. Тогочасний люд був досить прагматичним, тому «вимагав» від молодих не доньок, а синів: «Один син – не син, два сини – півсина, три сини – ото тільки син». П. Чубинський пояснює такий розрахунок необхідністю українців постійно тяжко працювати, з чим краще вправлявся дужий син, водночас донька залишала батьківську домівку одразу після заміжжя [11, 10–11]. Отже, ставлення українців означеного періоду до дітей мало практичне значення: чим більше дітей у родині, тим більше потенційної робочої сили. Саме тому старше покоління не дуже засмучували часті випадки дитячої смертності. Про померлу дитину говорили: «Вмерло – туди йому й путь». Справжнім горем була смерть дорослого працівника: «Як умерла дитина – то щаслива година, а як умерла дружина – то лихая година» [4, 175], адже це ускладнювало господарську діяльність сім'ї.

Як не дивно, народженню у молодій парі близнят не раділи, адже вони розглядалися як кара Божа. «Цю біду Господь наслав на матір за якийсь гріх». Люди думали, що такі діти – носії однієї долі, виступають втіленням подвійності, що пов'язано із негативною семантикою числа два [5, 58].

Не менш цинічно старше покоління ставилося до самотніх випадків відсутності кохання між молодими: «Хоч і не знаються, а поживуть, дітей на лад заведуть», «Дітки зголублять, як будете жить і розживетесь на них», «Хоч не до душі, як поберуться, дітки будуть – помирять» [3, 15].

Вибір другої половинки теж не завжди базувався на щирих почуттях та емоціях, тут теж переважав практичний підхід. Павло Чубинський пише, що чоловік не може досягти благополуччя без жінки. Для успішного ведення господарства необхідно було одружитися із хазяйновитою, фізично здоровою жінкою, яка не боїться роботи: «Жінка хоч корова, аби була здорова» [11, 8].

Отже, вся система шлюбно-сімейної звичаєвості та обрядовості українців, яка сприяла звеличенню шлюбу, родини та одруженої людини, була спрямована на скріплення родини. У міцній сім'ї було зацікавлене передовсім суспільство, оскільки вбачало в ній запоруку не тільки успішності функціонування соціуму, але й держави.

Джерела та література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнограф. нарис : в 2 т. Т. 1. Мюнхен: Укр. вид-во, 1958. 308 с.
2. Гнатюк В. М. Пісня про неплідну матір і ненароджені діти: монографія. Львів: Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1922. 234 с.
3. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу: монографія. Київ: Либідь, 2007. 256 с.
4. Кісь О. Р. Жінка в традиційній українській культурі (2-га половина XIX – початок XX ст.): монографія. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2008. 272 с.
5. Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження : в 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Київ: Дуліби, 2008. Т. 1. Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. 400 с.

6. Пономарьов А. П. Українська етнографія: навч. посіб. Київ: Либідь, 1994. 317 с.
7. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: монографія. Черкаси: Вертикаль, 2007. 640 с.
8. Родильні обряди та звичаї: в 5 т. / ред. Н. К. Гаврилюк. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 4: Українська культура першої половини ХІХ ст. 1006 с.
9. Українці: історико-етнографічна монографія: у 2 кн. Кн. 1. Опішне: Українське народознавство, 1999. 528 с.
10. Українці: Свята. Традиції. Звичаї / уклад. І. Коверець. Донецьк: Альфа-Прес, 2004. 304 с.
11. Чубинский П. П. (1839–1884). Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии: очерк. СПб: Тип. Майкова, 1869. 41 с.

Заболотний Євген

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПРАВОСЛАВ'Я ЯК ФАКТОР МАНПУЛЯЦІЙ ІСТОРИЧНИМИ ФАКТАМИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОТИСТОЯННІ

***Анотація.** У цій статті автором була розглянута проблематика просування проросійських наративів структурами російської православної церкви в Україні в контексті сьогодення, крізь призму історії зроблено акцент на становленні української незалежної церкви.*

***Ключові слова:** російська православна церква, московський патріархат, Православна Церква України, пропаганда.*

***Abstract.** In this article the author considered the issue of promoting pro-Russian narratives, the structures of the Russian Orthodox Church in Ukraine, in the context of today, through the prism of history, emphasized the formation of an independent Ukrainian church.*

***Keywords:** Russian Orthodox Church, Moscow Patriarchate, Orthodox Church of Ukraine, propaganda.*

Історія україно-московського протистояння, як не дивно, розгорнулася і в площині церкви. Ще від часів прийняття віри христової, як державної релігії, Київ – столиця Русі-України – утвердився як один із потужних центрів православної релігії і культури, зберігаючи не так політичне, як сакральне значення в період роздробленості Русі. Занепад Києва, як політичного центру, стався внаслідок різного роду історичних перепитій, трагічних для української державності, починаючи від навали монгольських орд і закінчуючи сторіччями культурної, ментальної і духовної окупації забродами-московитами.

Переломним у цьому контексті став 1686 рік, коли Москва, всупереч релігійним канонам, фактично розірвала зв'язки з Константинополем, як вселенським центром, цим самим пішовши на розкол церкви, втративши свою легітимність. З того моменту Київська метрополія де-факто стала частиною московської церкви, яка почала позиціонувати себе нащадком руських традицій. Саме тоді виникла концепція: Москва – третій Рим, яка мала б з позицій імперіалізму легітимувати загарбницьку політику московії, що проголосила себе збирачем православних земель.

За часів СРСР, в основі якого лежала та ж ідея русизму, всіляко просувалася ідеологема «єдиного радянського народу», де провідну роль віддавали саме російському етносу і його культурі. Проте совети, проводячи широку антирелігійну кампанію, мали на меті насадження власного комуністичного культу, разом

із тим знищуючи культурну спадщину, зокрема і українського народу, попутно приписуючи найвидатніші пам'ятки саме росії, очевидно, для того, щоб підкреслити її образ як держави давньої з багатою історією. Яскравим прикладом такого явища є Михайлівський Золотоверхий собор, що був однією з перших православних святинь Руси, серед всього іншого містив надзвичайно цінні мозаїки, які перед знесенням храму були вивезені до росії. А храм було відбудовано вже за часів незалежності.

Унікальна споруда більшовикам виявилася непотрібною, і у 1930-х роках собор зруйнували. Фрески збереглися лише тому, що їх встигли позрізати зі стін, а пізніше відреставрували майстри. Але в Україні вони пробули недовго. Тодішній міністр культури Василь Вовкун розповів: «Під час окупації Києва німці в 1942–1943 році вивозять фрески в Німеччину. Вертаються ці фрески під час двостороннього договору між Радянським Союзом і Німеччиною, Україну знову оминають і потрапляють в Ермітаж. І тепер, щоб нам їх повернути, потрібно було багато років укладати тристоронні угоди, щоб довести, що саме ця річ належить цій країні» [6].

Десять років Україна переконувала Росію повернути фрески Михайлівського собору. І тільки у 2004 р. переговори закінчилися на користь України. Та найскладніше було спочатку вмовити українську владу висувати росіянам вимоги, наголошує історик Сергій Кот. «Дуже довго треба було переконувати нашу владу подати офіційні претензії до російської сторони. Було таке побоювання, що якщо ми підніmemo цю тему, то Росія нам перекриє газ або нафту. Тобто, на рівні уряду були коливання», – зазначив історик [6].

Варто зауважити, що подібна концепція і сьогодні є одним із фундаментальних наративів російської пропаганди, яка постійно апелює до спільності релігії та церкви, представленої в структурі колишньої УПЦ МП, яка змушена була, з огляду на широкомасштабну, відкриту збройну агресію росії, розірвати канонічні зв'язки з РПЦ, проте фактично продовжує просувати наративи російської пропаганди, знову ж таки апелюючи до засад слов'янізму.

Предстоятель УПЦ МП у своєму зверненні до владіміра путіна назвав сьогоднішні події «Касновим убивством», себто братовбивством, просуваючи міф про те, що «наші братні народи» вийшли із спільної «Дніпровської купелі» [2]. Той же предстоятель неодноразово називав війну на сході «громадянською» [1].

В інформаційній площині можна виділити фільм Оксани Марченко, дружини пропутінського політика В Медведчука, «Паломниця» [3], в якому вона пропагує російське православ'я в Україні і його носія, Українську православну церкву, що підпорядкована Московському патріархатові і є частиною Російської православної церкви. Серіал, у якому Марченко їздить по монастирях УПЦ (МП) автом BMW і в дорогому одязі під виглядом звичайної прочанки, почали демонструвати на початку березня, хоча видно, що деякі сцени були зняті влітку [7].

Предстоятель Православної церкви України, митрополит Київський і всієї України Епіфаній в ексклюзивному інтерв'ю Радіо Свобода сказав, що вважає російською пропагандою російськомовний серіал під загальною назвою «Паломниця», який випускає дружина Віктора Медведчука Оксана Марченко.

Коментуючи цей фільм у «Суботньому інтерв'ю», Епіфаній сказав: «Я цього фільму не бачив. Я тільки чув про нього. Бо спілкуюся з вірними. Я не див-

люся російську пропаганду. Зрозуміло, що там, напевне, закладені певні меседжі щодо прощення. Це українське суспільство готувалося взагалі, бо цей фільм був знятий ще за декілька місяців до цього, коли, напевне, розглядали питання, що потрібно всіх пробачити і прийняти. Це стосується особливо бойовиків, які перебувають на окупованих територіях. І зараз ми бачимо подібні меседжі і з боку митрополита РПЦ Онуфрія, який закликає нібито пробачити. Але водночас ми бачимо зовсім інше на практиці», – сказав глава ПЦУ [7].

Очевидно, що отримання українською церквою автокефалії в січні 2018 р. сильно похитнула позиції російського православ'я та й всієї пропаганди, яка прагнула заглушити будь-які амбіції до незалежнення, уособленням якого є постать Петра Сагайдачного. І, очевидно, тому в окупованому Севастополі було демонтовано пам'ятник гетьману, пам'ять про якого, разом із облогою Москви 1610 р., є смертельно небезпечною для російського дискурсу історії.

Гетьман Сагайдачний був канонізований ще десять років тому автокефальною церквою, яка, зрештою, стала частиною ПЦУ. Православна церква України гетьмана визнала святим рік тому рішенням синоду. Але тільки зараз його прославлять під час Богослужіння, щоб допомагав наближати нашу перемогу. «Тепер ми маємо повноцінного українця-покровителя, козака-покровителя, святого, покровителя для наших військових», – кажуть священники [5].

В українців, між тим, з'явилася власна реліквія – меч, яким українці виборували свою незалежність, який зберігався в кают-компанії корабля. 2019 р. командувач військово-морськими силами передає репліку того ж меча команді фрегата Сагайдачний. Три роки репліка меча зберігалася на кораблі, до першого дня війни. Командир флагмана ВМСУ виконав наказ затопити корабель, щоб фрегат «Гетьман Сагайдачний», що був на ремонті, не дістався ворогові [5].

Суспільство не надало належного значення факту незалежнення української церкви, вочевидь тому, що століттями перебувало в духовній окупації, і як твердить правда історії, велич таких подій можна осягнути лише з плином часу. Світло на цей процес певною мірою пролив проект «Таємничі манускрипти». Це продовження масштабного історичного документального проекту «Україна. Повернення своєї історії». В новому фільмі команда проекту розслідує запутану справу про вбивство митрополита Георгія Ярошевського. Перед вбивством українець за походженням митрополит Ярошевський активно досліджував історію України. Перші результати розслідування цього вбивства виводять на затерту і сфальсифіковану історію так званих «темних віків», коли українські землі входили до складу Великого Князівства Литовського. Правда про цей період приховує факти, які змінили хід історії, і пояснює багато подій сучасності [4]. Автори проекту досить доступно пролили світло на історію становлення української церкви.

Отже, проводячи ризик, варто сказати, що утвердження української церкви має рівноцінне до проголошення незалежності значення, бо саме на фундаменті власної мови, історії і церкви постає державна нація.

Джерела та література

1. Громадянська, братовбивча війна на сході України. *Youtube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uQB9hBUx0Qo&ab_channel=%D0%A0%D1

2. Митрополит Онуфрій обратився к Путину: «Это каиновое убийство!». *Youtube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=54fzjz4n1L0&ab_channel=%D0%9F%D0%B5
3. «Паломниця». *Youtube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=cOhvA4JUDqE&ab_channel=%D0%9E%D0%
4. Таємничі манускрипти. Україна. Повернення своєї історії. Фільм четвертий! *Youtube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=vwkk3doYVR0&t=93s&ab_channel=%D0%A2
5. У Софії Київській уперше за 400 років відбудеться ушанування святого українського гетьмана – Петра Конашевича-Сагайдачного. URL: <https://tsn.ua/ru/exclusive/petra-konashевичa-sagaydachnogo-kanoniziruyut-v-sofii-kiievskoy-eto-pervoe-proslavlenie-za-poslednie-400-let-2041564.html>
6. Фрески XII ст. повернули Михайлівському собору. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1183910.html>
7. «Я не дивлюся російську пропаганду» – Епіфаній про фільм «Паломниця» Марченко. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-epifanij-pcu-oksana-marchenko/31222041.html>

Кирилюк Владислав

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПАРТІЯ РЕГІОНІВ ТА «ІСТОРИЧНІ ГРАБЛІ»

***Анотація.** У роботі розглянуто аналіз низки процесів і явищ, які проявилися у діяльності Партії регіонів після отримання нею всієї повноти влади в Україні, їх співставлення з історичними аналогами, а також вплив Російської Федерації на політику тодішньої української влади.*

***Ключові слова:** історична політика, пропаганда, Партія регіонів.*

***Abstract.** The paper analyzes the number of processes and phenomena that manifested themselves in the activities of the Party of Regions after it received all the power in Ukraine and their comparison with historical counterparts and the influence of the Russian Federation on the policy of the then Ukrainian government.*

***Keywords:** historical policy, propaganda, Party of Regions.*

Коли Партія регіонів перемогла на президентських виборах, вона неухильно реалізовувала свою політику в чіткому напрямку. Така діяльність все більше викликала підозри, що кожен крок на шляху до згортання демократичного процесу в країні та поступки національних інтересів іншим країнам, виключення всіх українців із суспільного життя, формування жорсткої вертикалі влади та встановлення авторитарних режимів є елементами концепції плану. Заходи розроблені більш ніж одним агентством у сусідній країні за останні десятиліття.

У цьому суть імперій усіх віків і народів. Проте бажання тодішньої української правлячої еліти долучитися до розбудови нової імперії зовсім не дивує, адже такий вчинок явно суперечить усім інстинктам самозбереження і неминує призводити до наслідків, схожих на зустріч миші з удавом.

Тому лідери Партії регіонів мали йти по цій лінії – епопея з міністром Табачником, закон про мову тощо на цьому етапі принципово суперечать інтересам Президента та ПР, а її зусилля мають об'єктивно забезпечити внутрішню стабільність для інвестицій та створення передумов для подальшого економічного зростання. Дмитро Володимирович Табачник очолював гуманітарну сферу в Україні з 2002 р., під час своєї першої каденції на посаді віцепрем'єр-міністра з гуманітарних питань, до 2014 р. (перерва 2007–2010), коли був міністром освіти

України, підпорядковувався уряду Азарова і Януковича. Безсумнівно, що це той, хто тісно пов'язаний з їх політикою та світоглядом. Напередодні експансії Росії ніхто не був призначеним керувати гуманітарним сектором [1].

Про часи Табачника, як відомо, все було зрозуміло: всі люди, які там працюють, – це колеса гіганта і його шестерні. Ще гірше вчинив Дмитро Володимирович за змістом своєї діяльності. Адже належне функціонування будь-якого міністерства – це лише добре відшліфований інструмент для впровадження практики та прийняття рішень, а щодо якості його змісту залишається багато питань. Зрештою, ні «антиютюновий» рух, ні громадська ініціатива «Проти деградації освіти», які фактично проіснували до Революції Гідності в листопаді 2013 р., не виникли нізвідки [1].

Цей конфлікт інтересів суттєво послаблює позиції Партії регіонів та створює передумови для конфлікту між різними його складовими. Але найбільша небезпека криється в ідеологічному розшаруванні, яка стала джерелом нових довготривалих партійних конфліктів і розколів [2].

Сліпе виконання вказівок домінуючого центру зовнішнього управління призвело до нестабільності та подальшого розчленування України.

Партія регіонів планувала тоді сформувати провладну більшість у переважній більшості місцевих органів влади. Яким чином? Очевидно, що дуже «демократично і на добровільних засадах».

В СРСР історію використовували виключно в пропагандистських цілях. Радянським людям вдалося нав'язати ідею найважливішої події в історії ХХ століття – перемога над фашистською Німеччиною в 1945 р. Для пострадянського суспільства ця перемога залишається символом, найважливішим елементом позитивного образу, еталоном, який задає певні критерії оцінки минулого, аж до розуміння сьогодення та передбачення майбутнього [3].

Місцеві проросійські сили мали бути здатні зміцнити ідеї, дискурси та нарративи населення східної України навколо себе. У рамках мобілізаційних прийомів необхідно надати підтримку виборцям Партії регіонів, інших партій та організацій – прихильників «руського мира», пошук історичних фактів та образів історичної пам'яті починає ідентифікувати певні політичні сили як регіональних інтересів «Захисників». На цій ідеологічній основі просувається в маси ідеологія конкретності та окремої «донбаської ідентичності», яку активно використовують антиукраїнські політики [3].

А радянська свідомість прив'язана до державного патерналізму, який Партія регіонів намагається запровадити на регіональному рівні. На Донбасі олігархічна Партія регіонів «стала втіленням радянської трудової ідеології, замінивши компартію», і запропонувала «любов до свого краю та своєї партії», а не національний патріотизм [3].

Отже, з наведеного вище аналізу можна зробити висновок, що на той час існувала висока ймовірність того, що Партія регіонів потрапить до списку лідерів, які мають найвищу владу в Україні. Виконуючи завдання власних інтересів і приймаючи на себе весь негатив поточної діяльності, прошарок тихо зник, залишивши місце для нових, ще не дискредитованих, політичних проєктів для залучення довірливих виборців.

Після приходу до влади Віктора Януковича все змінилося – боротьба між конкуруючими групами в керівництві Партії регіонів розгорнулася на кількох платформах: політичний вплив, розвиток бізнесу та самого Януковича [2].

Ми можемо спостерігати зростання конфліктів і суперечностей всередині ПР – лідерства, коли лідерство ПР переходить від структури третього рівня організаційної складності (коли спільний інтерес членів малої групи – компанії) на другий рівень. Отже, інтереси вищих ешелонів, найближчих до нього, йшли за рахунок інтересів супротивників і неприйняття колишніх союзників.

Реорганізація керівного ядра неминуче призвела до зміни виникаючих (над-системних) атрибутів усієї системи – Партії регіонів – та перетворення її на «сі-ру піраміду», а згодом поламання всієї системи.

Джерела та література

1. Хто лобює інтереси російських дистриб'юторів в Україні». *Уніан*, 13.05.2010.
2. Донецькі депутати хочуть переписати історію. *Gazeta.ua*, 02.10.2009.
3. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь. Київ, 2019. С. 38–46.

Теміров Богдан

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СПРИЙНЯТТЯ ОСОБИ СТЕПАНА БАНДЕРИ ЗА СОЦІОЛОГІЧНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ

Анотація. Досліджено сприйняття особи Степана Бандери за соціологічними дослідженнями. Протягом 2000-х рр. його ім'я називалося серед найвідоміших в українській історії. Найвищі показники підтримки діяча демонстрували близько третини респондентів від 2014 р. Позитивні оцінки С. Бандери найвиразніше демонстрували жителі Заходу України.

Ключові слова: Степан Бандера, суспільна думка, респондент, сприйняття.

Abstract. The perception of Stepan Bandera's personality according to sociological research has been studied. During the 2000s, his name was named among the most famous in Ukrainian history. The highest rates of support for the figure were shown by about a third of respondents from 2014. Positive assessments of S. Bandera were most clearly shown by residents of Western Ukraine.

Keywords: Stepan Bandera, public opinion, respondent, perception.

Українська історична дійсність рясніє на особистості та події, які заслуговують на окреме дослідження. Нерідко за своєю суспільною вагою вони не поступаються сучасним резонансним політичним явищам. Степан Бандера – серед історичних діячів, чії постаті потрапляють у поле зору соціологічних служб, оскільки виступають маркерами загальних суспільних настроїв. Крім цього, це ім'я викликає чи не найпомітніші розлети сприйняття, що і становить дослідницький інтерес.

Постать С. Бандери стала об'єктом уваги чималого кола науковців, які дослідили його життєвий шлях, політичну діяльність, враження про нього від найближчого оточення та нових генерацій. Метою розвідки є з'ясування динаміки сприйняття особи Степана Бандери українським суспільством на початку ХХІ ст. Дослідження спирається на матеріали соціологічних обстежень 2006–2021 рр.

Учасники опитування 2006 р., відповідаючи на питання про негативне / позитивне ставлення до запропонованих історичних і політичних діячів, продемонстрували, що про С. Бандеру знали, на відміну від П. Скоропадського та М. Грушевського, проте він «посів» 12-ту позицію з 15-ти за позитивною оцінкою та на 5-ту – за негативною [1, 76–77].

У грудні 2007 р. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) до телевізійного проекту «Великі Українці» провів власне дослідження. За його даними, С. Бандера опинився на 14-й позиції з результатом 0,7 % голосів респондентів. У регіональному розрізі його постать потрапила до двадцятки найвідоміших лише на Заході України, набравши 2,7 % голосів і посівши п'яту позицію після Т. Шевченка, В. Ющенка, Ю. Тимошенка, Л. Українки [4].

Періодичні дослідження щодо визначних осіб в історії України від 2014 р. проводила соціологічна група «Рейтинг». За результатами опитування у квітні 2014 р. на тему «Ностальгія за СРСР і ставлення до окремих постатей», 31 % респондентів поставилися до С. Бандери цілком позитивно, 48 % – негативно. У регіональному розрізі на Заході України позитивної думки про лідера ОУН(б) дотримувалися 76 % респондентів, негативною – 12 %, у Центрі – 28 % і 39 %, на Сході та Півдні – 8 % і 15 % відповідно. Показово, що позитивно його оцінили молодші, особи з вищою освітою, етнічні українці, а також ті, хто не шкодував за СРСР. Серед останніх позитивне ставлення до діяча виявили понад 50 % [6].

Через рік, у квітні 2015 р., ставилося відкрите питання про визначення найвидатніших українців, відповідно до якого постать С. Бандери здобула 8,3 % прихильників. Порівняно з аналогічним обстеженням у травні 2012 р. показник зріс із 4,3 % до 8,3 %, з дев'ятої позиції до сьомої. Найбільшими симпатиками виявилися чоловіки віком 18–34 років. Найвищий позитивний показник зафіксовано у західному регіоні – 26 %, найнижчий – у південному – 1 % [5].

У листопаді 2016 р. опитування групи «Рейтинг» показало, що до С. Бандери ставилися позитивно 35 %, негативно – 46 % [6]. У листопаді 2018 р. ці показники склали 36 % і 34 % [3]. Особливо шанований діяч виявився на Заході України поряд із І. Мазепою, М. Грушевським, С. Петлюрою. Отже, позитивне ставлення до С. Бандери зросло порівняно з 2014 р. Таке зрушення зумовлено піднесенням патріотизму українців, виразнішою проукраїнською ідентифікацією, потребою у державницькому наративі в умовах російської агресії проти України. Саме після початку військового вторгнення РФ підтримка С. Бандери піднялася на відчутно вищий щабель. Рівень негативного ставлення до діяча, навпаки, зменшився: з 36 % до 27 %. Окрім цього, порівняно з іншими діячами, які фігурували в опитуванні (Леніним, Сталіним, Кастро, Рейганом), щодо С. Бандери зафіксовано один із найменших рівнів незнання особи. Водночас рівень негативного ставлення до Бандери менший, ніж до Сталіна та Леніна.

За результатами опитування, проведеного у квітні 2021 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою «Центру Разумкова», однакова кількість респондентів відзначили негативну та позитивну оцінку – 32 % та 31 %, серединне ставлення зазначили 21 %, не змогли визначитись 13 %, 3 % не чули про цього діяча. Найвищу частку позитивно-го ставлення (70 %) продемонстрували представники Заходу України, найниж-

чу (11 %) – жителі Півдня та Сходу. Негативна оцінка переважала на півдні та Сході (54 та 48 %), найнижчою вона була у західному регіоні. Найбільше громадян, які не чули про С. Бандеру, знаходилося на Сході України [2].

Отже, соціологічні опитування показали, що протягом 2000-х рр. ім'я С. Бандери називалося серед найвідоміших в українській історії. Найвищі показники його підтримки демонстрували близько третини респондентів від 2014 р. Лідер ОУН(б) «опинився» серед постатей з виразним регіональним заломленням, оскільки позитивне сприйняття С. Бандери послідовно демонстрували жителі Заходу України. Це зумовлено походженням очільника ОУН(б), географією його безпосередньої діяльності, поширенням у регіоні ідей українських націоналістів, більш критичним сприйняттям радянської минувшини.

Джерела і література

1. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. Київ: Грані-Т, 2008. 232 с.
2. День Перемоги і його місце в історичній пам'яті українців: який сенс громадяни вкладають у цю дату? *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. 7 травня 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/den-peremogi-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukrainsiv-yakiy-sens-gromadyani-vkladayut-u-tsyu-datu>
3. Динаміка ставлення до Голодомору. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 20.11.2018. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html
4. До проекту «Великі українці». *KYIV INTERNATIONAL INSTITUTE of SOCIOLOGY*. 18.12.2007. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=374>
5. Найвидатніші українці. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 21.05.2015. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_top_ukry_052015.pdf
6. Ностальгія за СРСР та ставлення до окремих постатей. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 05.05.2014. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/nostalgiya_po_ssr_i_otnoshenie_k_otdelnym_lichnostyam.html
7. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 17.11.2016. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html

Максименко Ольга

Інститут соціології Національної академії наук України

СОЦІАЛЬНА АНОМІЯ: ЧОМУ БУТИ ДЕМОРАЛІЗОВАНИМ НЕ ОЗНАЧАЄ БУТИ АМОРАЛЬНИМ

Анотація. Серед дослідників поки немає єдиної думки про те, що саме варто вважати аномією. Цей феномен вивчається в двох різних ракурсах: індивідуальному (і тоді трактується як «умонастрій», або «стан свідомості») та інституційному (і тоді інтерпретується як «стан суспільства»). У суспільному вимірі аномія завжди пов'язувалася з дисфункцією соціальних інститутів і руйнуванням моральних стандартів. Утім, жити навіть у повністю охопленому аномією суспільстві та переживати цілий спектр викликаних нею емоцій зовсім не означає поводитися аморально.

Ключові слова: аномія як «стан свідомості», аномія як «стан суспільства», аномійна деморалізація, моральний занепад, моральні засади.

Abstract. So far, there is no general consensus among scholars on what exactly should be understood by anomie. This phenomenon is studied from two different perspectives: individual and institutional, regarded as

a “state of mind” or a “state of society” respectively. In terms of society, anomie has always been linked to malfunctioning social institutions and declining moral standards. Still, living even in a completely anomic society and experiencing a whole range of anomie-driven emotions in no way means acting immorally.

Keywords: anomie as a “state of mind”, anomie as a “state of society”, anomic demoralisation, moral decline, moral principles.

Феномен аномії, незважаючи на те, що його докладно вивчають уже понад століття, продовжує займати уми соціологів та фахівців з інших галузей знань.

Що ж змушує дослідників знову і знову повертатися до вивчення цього феномену та щоразу розглядати його під іншим кутом зору? Вочевидь, це всеохопний (і часто незворотний) вплив аномії як на індивіда, так і на суспільство загалом. Це те, що перешкоджає людині розвиватися як особистість, а суспільству – ставати по-справжньому духовним і цивілізованим, тобто таким, де панують універсальні, гуманістичні цінності.

Іншим чинником, який викликає інтерес до глибшого дослідження цього явища, є, на думку авторки, його неоднозначне трактування. Аномію вважають і станом свідомості (*state of mind*), і станом суспільства (*state of society*). Наприклад, в інтерпретації Роберта Мертона (Robert Merton) аномія – це результат роз’єднаності між устремліннями індивіда, які продиктовані культурою, та соціально структурованими шляхами для реалізації цих устремлень – тобто на перший план виноситься суспільний (тобто інституційний) аспект [3], [11]. Натомість Роберт Макайвер (Robert McIver) стверджував, що аномія – це стан свідомості людини, яка вже не відчуває жодної прив’язаності до суспільства чи свого народу; людини, у якій втрачене почуття обов’язку, безперервності поколінь, яка відгукується тільки на власні запити, але не відчувається відповідальною ні перед ким («responsive only to himself, responsible to no one») [9]. Отже, йдеться про особистісний аспект. Еміль Дюркгейм (Émile Durkheim), який увів термін «аномія» до наукового обігу, тлумачив її як своєрідну перехідну фазу в житті суспільства, коли старі цінності й норми (що були панівними впродовж певного, зазвичай тривалого періоду) втрачають чинність, а нові ще не сформувалися. Учений також послуговувався терміном «*dérèglement*» (що з французької перекладається як «порушення», «розлад» або «розгнужданість») та пов’язував цей стан із невиситимістю людських бажань і пристрастей у ситуації, коли немає зовнішньої сили, здатної їх приборкати [5]. Ральф Дарендорф (Ralf Dahrendorf) теж писав про безлад і невизначеність, які супроводжують аномію, та вважав її однією з форм утілення соціального конфлікту [1, 241–242]. Це лише кілька дефініцій аномії, але ми бачимо, наскільки вони відрізняються одна від одної.

Наступне питання, яке часто-густо ставлять собі дослідники, стосується походження терміна «аномія» та його змістового наповнення. У грецькій мові, звідки було запозичене це слово, «аномія» (ἀνομία) означає «відсутність закону / порядку». Може також перекладатися як «відсутність норми». Проте ситуацію, коли будь-які закони або норми раптово зникли, дуже складно уявити. Як свого часу влучно зауважив Роберт Мертон, «немає суспільства, в якому бракувало би норм, що регулюють поведінку». Навіть у первісному суспільстві люди керувалися певними законами, хоч і неписаними. Навіть найбільш несправедливий нелюдяні суспільства мали чітко розроблений набір правил, разом із різнома-

нітними мудрованими ідеологіями, які, власне, обґрунтовували та виправдовували всі ті безчинства, всі ті вияви несправедливості й жорстокості. Отже, «аномійне» суспільство – це не завжди те, в якому всі закони, норми й правила припинили своє існування. Характерною рисою такого суспільства є радше поява чогось нового, незвичного, що збиває людей з пантелику; того, що суперечить усталеній системі цінностей і норм (або ж «високим ідеалам», які панували раніше); того, що істотно порушує повсякденне життя та змушує сумувати за «старими добрими часами». Зрозуміло, що доводиться витрачати чимало сил та енергії для того, щоб пристосуватися до таких несподіваних змін. Описана вище картина насамперед притаманна перехідним (зараз до них здебільшого відносять постсоціалістичні, називаючи їх також посткомуністичними чи посттоталітарними) суспільствам, де відбулася руйнація системи цінностей, які слугували орієнтирами принаймні для двох-трьох поколінь. Це підтверджується даними низки досліджень з посткомуністичної та посттоталітарної аномії [10, 188].

Утім, варто зауважити, що аномія поширена не лише в посттоталітарних суспільствах. Вона є невіддільною ознакою всіх знедолених країн: тих, де тривалий час точаться війни та збройні конфлікти (Ірак, Афганістан); тих, де практикувалася расова сегрегація (Південна Африка), та країн зі слабко розвиненою економікою. А ще (яким би дивним це не видавалося) аномія спостерігається в успішних, процвітаючих і технологічно розвинених країнах, як-от Сполучені Штати Америки та Японія. Стівен Месснер (Steven Messner) та Річард Розенфельд (Richard Rosenfeld) у книзі «Злочинність та американська мрія» (1997) підкреслювали, що американське суспільство постійно перебуває в стані аномії, пов'язуючи цей стан із властивим багатьом американцям «змагальним індивідуалізмом» та їхньою одержимістю успіхом (здебільшого матеріальним). Жан Поль Аццопарді (Jean Paul Azzopardi) зазначав, що «Америка передозована аномією», а Розалін Кім Фон Йон (Roseline Kim Fong Yong) та Йосіхіро Канеко (Yoshihiro Kaneko) розмірковували над проблемою «хікікоморі» (свідомого відлюдництва серед японської молоді) та визначали її як «аномійну відповідь» на «труднощі». Отже, аномія не обов'язково спричинюється економічними чи політичними негараздами. Аномійну реакцію здатне викликати все, що є чужим для людини, але має бути прийнятим нею; усе, що нав'язане їй суспільством, але чого важко (або й просто неможливо) досягти. Розглядувана під таким кутом зору аномія виявляється спорідненою з когнітивним дисонансом та незадовільною соціальною адаптацією і тому має бути трактована як «стан свідомості».

Останнім у цьому переліку, але не менш важливим, є питання про індикатори аномії. Перша шкала аномії була запропонована 1956 року Лео Сроулом (Leo Srole). Відтоді дослідниками було розроблено велику кількість шкал для того, щоб «зафіксувати» її виміряти цей невловимий і водночас усепроникний феномен. Авторами цих шкал є, зокрема, Роберт Агню (Robert Agnew), Роберт Вінслоу (Robert Winslow), Араш Гейдарі, Іран Давуді та Алі Теймурі (Arash Heydari, Iran Davoudi, Ali Teymoori), Двайт Дін (Dwight Dean), Герберт Макклоускі та Джон Шаар (Herbert McClosky & John Schaar), Ефраїм Гарольд Мізручі (Ephraim Harold Mizruchi), Джеймс Тівен-молодший (James Teevan Junior) та ін. Було проведено чимало емпіричних досліджень – як у межах окремої країни [2],

так і порівняльних. Прикладом останнього є дослідження, виконане протягом 2014–2015 років у 28 країнах світу, в якому застосовувалася шкала сприйняття аномії (the Perception of Anomie Scale) [8], що поєднувала два аспекти: порушення цілісності соціальної тканини (*breakdown in social fabric*) та збій у керуванні країною (*breakdown in leadership*).

Аномії приписували широкий діапазон характеристик – від браку довіри до органів влади, соціальної ізоляції (Сроул) до відчуття незграбності та недолюгості (Маккласкі та Шаар). Аналізуючи цей феномен, Месснер і Розенфельд писали про обожнювання грошей, Теймурі – про неефективну роботу політиків. Ренді Мартін (Randy Martin) звертав увагу на відчуття безмістовності життя, Степан Мештрович (Stjepan Meštrović) – на відчуття розгубленості та розпачу [10, 189]. Гілал Башир (Hilal Bashir) та Кундан Сінгх (Kundan Singh) фокусувалися на порушеннях академічної доброчесності [4]. Ерік Баумер (Eric Baumer) і Тородур Б'ярнасон (Thoroddur Bjarnason) додали до цього списку тенденцію нехтувати соціальними нормами, Клод Фішер (Claude Fischer) – соціальне відчуження, Марк Конті (Mark Konty) – егоїстичну поведінку. Євген Головаха та Наталія Паніна, характеризуючи стан українського суспільства в середині 1990-х, говорили про «аномійну деморалізованість» (або «аномійну деморалізацію»). Як ми пам'ятаємо, це були часи руйнування економічної системи та політичних інститутів, що існували до того; часи, коли пересічні українці відчайдушно намагалися пристосуватися до нової реальності й боролися за виживання [6, 243]. Природно, що рівень аномії в ті роки був доволі високим [7, 61].

Іноді аномійну деморалізованість ототожнюють з аморальністю, але це твердження є помилковим. По-перше, «demoralisation» перекладається з англійської як «втрата надії» чи «впевненості в собі». «Аморальність» – це “immorality”. По-друге, хоча зв'язок між аномією та моральним занепадом суспільства загалом очевидний (доказом чого є високий рівень злочинності та самогубств у такому суспільстві, поблажливе ставлення до корупції, насильства в родині та ухилення від сплати податків), для окремих індивідів ця теза не справджується. Людина, яка, образно висловлюючись, «уражена аномією», може почуватися розгубленою чи впадати у відчай, може замикатися в собі або жити безцільно, проте це зовсім не означає її схильність до аморальної поведінки. Що ж стосується нехтування соціальними нормами, то доцільно визнати, що не все те, що заведено в певному суспільстві, узгоджується із загальнолюдськими цінностями. Інколи порушити так звані норми й закони чи протистояти їм виявляється значно моральнішим, ніж пристосовуватися до них. Історія знає численні приклади, коли люди жили в надзвичайно жорстоких і несправедливих суспільствах, але водночас утілювали в собі найкращі риси.

Джерела та література

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. *Иностранная литература*. 1993. № 4. С. 236–242.
2. Самохвалова Л. Як змінилося українське суспільство за часи Незалежності. *Українформ*. 2022. 21 лютого. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3408286-ak-zminilos-a-ukrainske-suspilstvo-za-casi-nezaleznosti.html>

3. Ясь О. В. Аномія. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В* / за ред. В. А. Смолія та ін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. URL: <http://www.history.org.ua?term=Anomiia>
4. Bashir H., Singh K. The investigation of the relationship between anomie and academic dishonesty of college students. *International Journal of Social Sciences Review*. 2018. Vol. 6, Issue 1. P. 5–8.
5. Durkheim É. *Le suicide : étude de sociologie*. Paris: “Presses Universitaires de France”, 2013. 468 p.
6. Golovakha E., Panina N. Democratisation in the Ukraine under conditions of post-totalitarian anomie: The need for a new human rights developmental strategy. *Democracy, socialisation and conflicting loyalties in East and West: Cross-national and comparative perspectives* / ed. by R. F. Farnen, H. Dekker, R. Meyenberg and D. B. German. London: «Palgrave Macmillan», 1996. P. 242–261.
7. Golovakha Ye., Panina N., Parakhonska O. Ukrainian society in 1992–2018: Monitoring social changes. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2019. 64 p.
8. Heydari A., Davoudi I., Teymoori A. Revising the assessment of feeling of anomie: Presenting a multidimensional scale. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Vol. 30, Issue 2011. P. 1086–1090.
9. MacIver R. M. *The ramparts we guard*. New York: «Macmillan Publishers», 1950. 152 p.
10. Maksymenko O. Demoralised but not depraved: Why societal lack of norms disheartens people but does not necessarily make them commit moral transgressions. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2019. № 2. P. 187–190.
11. Merton R. K. Social structure and anomie. *American Sociological Review*. 1938. Vol. 3, Issue 5. P. 672–682.

Вовк Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ХАРКІВ ЯК УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ МІСТО У ДЗЕРКАЛІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФІЛЬМІВ

Анотація. Проаналізовано документальні фільми про Харків, зняті протягом ХХ – початку ХХІ ст. з метою презентації міста. Схарактеризовано специфіку відображення у цих фільмах видатних випускників і професорів, наукових та освітніх досягнень і будівель Харківського університету.

Ключові слова: Харків, університетське місто, документальний фільм.

Abstract. Documentary films about Kharkiv that were directed in 20th and early 21st centuries in order to present the city are analysed. A specific of reflecting in these films of famous alumni and professors, scientific and educational achievements and buildings of Kharkiv University is characterized.

Keywords: Kharkiv, university city, documentary.

Документальний фільм є багатокомпонентним історичним джерелом, провідну роль в якому відіграє динамічна візуальна складова, що доповнюється вербальною та / або музичною компонентами. Сукупність цих засобів художньої виразності дає змогу рельєфно зобразити об’єкт показу та його найхарактерніші риси, а також передати особисті враження творців фільму щодо цього об’єкта.

Тема урбаністичних образів, відтворених у документальному кіно, є досить новою для української історичної науки, хоча окремі розвідки у цьому напрямі вже були опубліковані [2]. Проте тема університетського простору українських міст, відображеного в кінохроніці, спеціально ще не піднімалася.

Вибір Харкова як об'єкта дослідницької уваги обумовлений не лише тим, що авторка живе і працює в цьому місті, а насамперед роллю, яку відіграв університет у процесі розвитку цього мегаполіса. Харків став першим містом Наддніпрянської України, яке ще на початку XIX ст. отримало університетський статус. Ця обставина докорінно змінила шлях його розвитку, внаслідок чого невелике торгове містечко перетворилося на потужний центр науки, промисловості, освіти і культури.

Тож простежимо, як університетський статус Харкова відбився у документалістиці XX – початку XXI ст. До нашої уваги потрапили документальні кіно-, теле- та відеофільми про Харків, створені з презентаційною метою задля ознайомлення глядача з основними фактами минулого і сьогодення міста, найвизначнішими пам'ятками і видатними мешканцями.

Дослідження виконане в рамках наукового проєкту «CityFace: Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну і постіндустріальну добу» [5].

Перші документальні кінострічки були зняті в Харкові (вперше у Російській імперії) у вересні 1896 р., однак жодна з них донині не зберіглася [4, с. 239–248]. Натомість фільми, зняті у 1920–1930-х рр. дають змогу відчувати енергійний пульс життя великого столичного міста (у 1919–1934 рр. Харків був столицею УСРР). Яскравими зразками джерел цього періоду виступають фільми М. Дальського «Нариси радянського міста» і «Столиця України», зняті у 1928 р. на ВУФКУ [4, с. 255], а також частина фільму «Soviet Russia Through the Eyes of an American» («Радянська Росія очима американця»), знятого Ч. Е. Стюартом у 1926–1930 рр. [8].

Зокрема, в останньому із названих фільмів Харків постає як втілення грандіозних соціальних перетворень, які тоді переживала країна. Глядач бачить на екрані модерне місто з великими будинками, заклопотаними людьми на вулицях, жвавим рухом транспорту. Диктор розповідає про відкриття нових промислових підприємств, роботу багатьох музеїв і бібліотек і наголошує, що тут діє потужний університет, в якому навчається велика кількість студентів [8].

Серед творів періоду Другої світової війни привертає увагу фільм О. П. Довженка та Ю. І. Солнцевої «Битва за нашу Радянську Україну» (1943 р., Центральна студія кінохроніки). Значна частина стрічки присвячена визволенню Харкова у серпні 1943 р. Зокрема, описуючи злочини нацистів, автори детально висвітлюють шкоду, яку загарбники нанесли університету. Показано його зруйновані будівлі, розгромлену лабораторію проф. В. А. Дибського, який загинув під час окупації, а також інтерв'ю з проф. Л. П. Ніколаєвим про пережиті тяжкі випробування [1].

Основною темою стрічок 1950–1960-х рр. стала повоєнна відбудова і повернення до мирного життя. У фільмі «Харків» (1954 р., реж. Р. І. Фошенко, «Укркінохроніка») та спецвипуску кіножурналу «Радянська Україна» (1956 р., «Укркінохроніка»), присвячених 300-річчю міста, серед об'єктів, якими пишаються городяни, був названий і університет [4, с. 341]. Примітною є стрічка 1960 р., присвячена дружбі і виробничому змагання харківських і сибірських робітників. У ній підкреслюється, що Харківський університет є третім за віком і другим за розмірами в СРСР, а всього в місті навчається студентів більше ніж у

всій Англії [7]. Зазначимо також, що саме в цей час університет переїхав до нової величної будівлі (сучасна адреса – майдан Свободи), яка разом із будівлею Держпрому стала однією з «візитних карток» Харкова й уособила в собі потужність цього міста.

У другій половині 1970-х рр. образ Харкова в документальному кіно почав набувати рис гарного і зручного для життя міста. Водночас значна увага приділялася і його науковому та освітньому потенціалу. Наприклад, у кадрі телефільму «Знакомьтесь – Харьков» (1970 р., реж. З. Б. Роднянський, Центральна студія документальних фільмів) з'являються Головний корпус Харківського університету і розташоване в ньому панно «Діячі світової науки», фізичні лабораторії з обчислювальними машинами, радіотелескоп [3].

Цікаво, що картини 1950-х рр., описуючи досягнення харківської науки, показували маститих науковців (наприклад, ректора Харківського університету академіка І. М. Буланкіна), зате у фільмі «Знакомьтесь – Харьков» представлено молодих на той час вчених, випускників Харківського університету: 38-річного доктора технічних наук, професора В. В. Єременка, кандидатів фізико-математичних наук І. О. Кулика та І. К. Янсона [6] – згодом відомих вчених, академіків і членів-кореспондентів НАН України.

На початку XXI ст. відеоканалом «Перша столиця» було випущено кілька відеофільмів, приурочених до 350-річчя Харкова, а саме «Екскурсія по Харькову» (2003 р., керівник К. Кеворкян) та «350 лет Харькову» (2004 р., автори І. Можейко і Н. Шубенко). В них на перший план вийшла тема історичного Харкова – міста, жителі якого протягом кількох століть виступали свідками або безпосередніми учасниками важливих подій у житті держави. Відповідно, й університетське життя було показано у ретроспективі. Зокрема, вагоме місце було приділене інформації про видатних діячів науки, освіти та культури XIX–XX ст., які так чи інакше були пов'язані з Харківським університетом. Серед них науковці В. Н. Каразін, І. І. Мечников, Л. Д. Ландау, С. А. Кузнець, М. І. Костомаров, М. М. Бекетов, О. О. Потєбня, В. П. Воробйов; літератори П. П. Гулак-Артемівський, О. Т. Гончар, В. М. Сосюра; композитор М. В. Лисенко; політичний і громадський діяч Ю. Пілсудський та інші [2, с. 343].

У сьогоднішніх воєнних умовах світ облетіли фотографії пошкоджених будівель Харківського університету (зокрема його економічного корпусу на вул. Мירוносицькій, 1). Можна припустити, що в майбутньому кадри, на яких буде зафільмоване відновлення цих будівель, стануть уособленням післявоєнного відродження Харкова.

Джерела та література

1. Битва за нашу Советскую Украину 1943 / Ukraine in Flames. *YouTube* : веб-сайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=7U2cxSR2fjY&ab_channel=HistoryClub
2. Вовк О. Символічний простір східноукраїнського мегаполісу у дзеркалі документального та художнього кіно (на прикладі Харкова). *У пошуках обличчя міста: Практики самопрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу* / за ред. В. Кравченка та С. Посохова. Харків, 2021. С. 330–345.
3. Знакомьтесь, Харьков. *YouTube*: вебсайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=hT47e8ISZDo&ab_channel=KruchinaFILM

4. Миславский В. Н. Кинематографическая история Харькова 1896–2010. Имена. Фильмы. События. Харьков: С.А.М., 2011. 435 с.
5. Науковий проект «CityFace: Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну і постіндустріальну добу». *CityFace*: вебсайт. URL: <https://cityface.karazin.ua/>
6. Ратомская Г. На экране – Харьков. *Красное знамя*. 1968. 23 июля.
7. Харьков 1960 года. *YouTube*: вебсайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=1w-CT3rQgkI&ab_channel=KruchinaFILM
8. Soviet Russia through the Eyes of an American. *YouTube*: вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Pk2DJTAmwJ8>

КРУГЛИЙ СТІЛ «ПАНДЕМІЇ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА»

*Вознюк Дарія
Лицей № 1, м. Хмельник*

ПАНДЕМІЇ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Людство протягом своєї історії зазнало багато пандемій, які охоплювали значну частину земної кулі, іноді забираючи життя мільйонів людей.

Чума Юстиніана (541–542) – найбільш смертельні пандемії в історії людства були викликані однією і тією ж бактерією – чумною бацилою *Yersinia pestis*. Перша з них – і перша пандемія в історії людства – вибухнула у Константинополі, столиці Візантійської імперії, в 541 р. до н. е. Її принесли з Єгипту через Середземне море з даниною, яку завойований Єгипет платив зерном візантійському імператору Юстиніану. Разом із зерном до Константинополя прибули і щури, які поширили заражених бліх по всьому місту. Чума миттєво рознеслася Європою, Азією та Північною Африкою, вбивши від 30 до 50 мільйонів осіб – майже половину населення цивілізованого світу.

«Чорна смерть» (1346–1353). Місце зародження пандемії чуми – пустеля Гобі. Пандемія чуми поширилася Європою, Африкою та Азією. Імовірно, вона зародилася в Азії. Чума поширювалася на інші континенти через бліх на щурах, які часто жили на борту торговельних кораблів. У період другої пандемії в 1346 році чума була занесена до Криму, а у 1351 р. через Польщу – до України (спочатку до Чернігова й Києва) й Московського князівства. В Україні вона особливо лютувала у Переяславі, де, за переписами, знищила все населення. Загиблих: 75–200 мільйонів.

Чорна віспа (1347–1353). Ця хвороба була споконвічною «мешканкою» Старого Світу, вбиваючи трьох із десяти хворих і залишаючи іншим на пам'ять потворні шрами. Але кількість смертей в Європі виявилася дрібницею, коли віспа прийшла в Америку разом із першими мандрівниками в XV ст. і почала викошувати десятками мільйонів тубільне населення Америки, яке не мало природного імунітету до хвороби. Лише в кінці XVIII ст. з чорною віспою вдалося покінчити. Порятунком стала перша в історії людства вакцина. Британський лікар Едвард Дженнер виявив, що доярки нечутливі до чорної віспи. Як виявилось, практично всі вони хворіли коров'ячою віспою, безпечною для людини, після чого вироблявся імунітет до «людської версії» хвороби. Дженнер провів експеримент: він заразив 9-річного сина свого садівника коров'ячою віспою, а потім піддав його дії бактерій чорної віспи. Хлопчик не захворів. Тоді Дженнер почав масово застосовувати цей метод. «Фінальним підсумком цієї практики може стати повне знищення чорної віспи», – писав він, і мав рацію: через два століття, в 1980 р., Всесвітня організація охорони здоров'я заявила, що віспа повністю стерта з лиця землі.

Велика лондонська чума (1665–1666). Лондону не було дано перепочинку після «чорної смерті». За 300 років – з 1348 по 1665 рр. – у британській столиці було зафіксовано приблизно 40 спалахів чуми – частіше, ніж раз на десятиліття.

У кожному з епідемій у британській столиці гинуло майже 20 % населення. На початку XVI ст. в Британії вперше вийшов закон про ізоляцію хворих. Будинки хворих відзначали тюком сіна, прив'язаним до жердини або конов'язі біля входу. Той, у кого в родині були хворі, повинен був виходити на вулицю з палицею білого кольору. Котів і собак масово вбивали, оскільки вважалося, що вони є переносниками чуми. Велика лондонська чума 1665 р. стала останнім і найсильнішим спалахом хвороби, вона забрала 100 000 життів лондонців за 7 місяців. Для боротьби із хворобою всі публічні заходи в місті були скасовані. Хворих силоміць заколочували у їхніх будинках, відзначаючи двері червоними хрестами із написом: «Боже, помилуй нас!». Мертвих звалювали на вози і закопували у спільних могилах. Ці заходи дали змогу покінчити з чумою назавжди.

Пандемія холери (1852–1860). Найбільш смертоносна із семи пандемій холери. Виникла в Індії, поширившись від дельти річки Ганг на Азію, Європу, Північну Америку та Африку. Британський лікар Джон Сноу відстежував випадки холери і врешті-решт ідентифікував забруднену воду як засіб передачі хвороби. У рік, коли він це з'ясував, у Великобританії від пандемії померли 23 тисячі людей.

Пандемія грипу («іспанка») (1918–1920). Внаслідок цієї пандемії заразилася понад третина населення світу, померли від хвороби 20–50 мільйонів людей. Особливістю «іспанки» було те, що від неї найбільш помирили молоді міцні люди, вона була менш небезпечною для дітей і людей похилого віку.

Пандемія «гонконгського» грипу (1968). Із першого зареєстрованого випадку в Гонконзі протягом трьох місяців хвороба поширилася на Філіппіни, Індію, Австралію, Європу і США. Хоча пандемія 1968 р. мала порівняно низький рівень смертності (0,5 %), вона призвела до загибелі понад мільйона людей, серед яких 500 000 жителів Гонконгу, приблизно 15 % його населення на той час. Загиблих: 1 мільйон.

Пандемія ВІЛ / СНІД (2005–2012). Уперше хвороба ідентифікована в Демократичній Республіці Конго в 1976 році. На сьогодні із ВІЛ живе від 31 до 35 мільйонів людей, переважна більшість – в Африці на південь від Сахари, де 5 % населення інфіковані. Загиблих: 36 мільйонів.

Свинячий грип (2009–2010). Ця пандемія показала, що навіть у XXI столітті заходи для протидії епідеміям все ще потрібно покращувати. Померли 150–575 тис. людей.

COVID-19 (2019). 31 грудня 2019 р. Всесвітня організація охорони здоров'я була поінформована про виявлення випадків пневмонії, спричиненої невідомим збудником, 3 січня китайські служби повідомили про 44 випадки пневмонії у місті Ухань у сьомому за величиною місті в Китаї, населення якого перевищує 11 мільйонів людей. Це головний транспортний вузол у центральному Китаї. Патоген виявився новим коронавірусом, який раніше не спостерігався серед людської популяції.

Джерела та література

1. <https://www.radiosvoboda.org/a/30493269.html>
2. <https://businessviews.com.ua/ru/studies/id/11-pandemij-jaki-zminili-hid-istoriji-ljudstva-vid-chornoji-smerti-do-koronavirusu-2126/>
3. <https://vsviti.com.ua/interesting/history/123237>

ПАНДЕМІЯ ВІЛУ ТА СНІДУ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Місто Кіншаса стало першим судноплавним портом на річці Конго, воно швидко зростало і приваблювало тисячі молодих чоловіків, які вирушили сюди на заробітки. А працівники секс-індустрії охоче почали допомагати їм витрачати свої доходи. Вірус швидко поширився серед населення. І він не обмежився містом. Дослідники виявили, що столиця бельгійської колонії в 1920-і рр. мала найкращу транспортну інфраструктуру в Африці. Завдяки розвиненій залізничній мережі, якою користувалися сотні тисяч людей щороку, всього за 20 років вірус поширився на 1 500 км.

Для спалаху захворювання в 1960-і склалися сприятливі умови. На початку того десятиліття сталася ще одна зміна. Демократична республіка Конго отримала незалежність і стала привабливим місцем працевлаштування для багатьох молодих людей із франкомовних країн світу, зокрема з Гаїті. Коли через кілька років ці молоді гаїтяни повернулися додому, вони привезли на західне узбережжя Атлантики особливу форму ВІЛу, відому як «підтип Б».

Причиною виникнення хвороби є вірус імунодефіциту людини. Джерелом інфекції є безпосередній носій ВІЛ. Зараження можливе при статевому контакті з інфікованим незалежно від статевої орієнтації; кровообміні з інфікованим (ін'єкційне вживання наркотиків, пересадка органів інфікованої людини здоровій); та при вигодовуванні грудним молоком інфікованою матір'ю малюка. Якщо ВІЛ-інфікована жінка народжує дитину, то, за останніми дослідженнями, ця дитина не обов'язково має бути носієм вірусу. Під час проведення антиретровірусної терапії ризик передачі вірусу від матері до дитини знижується до 6 %.

Віруси, які містять рибонуклеїнову кислоту (як-от ВІЛ) мутують у мільйон разів швидше, ніж ДНК людини. Це означає, що «молекулярний годинник» ВІЛ цокає дуже швидко.

ВІЛ не передається: через обійми або поцілунок (якщо в слині немає домішків крові, а у партнерів відкритої рани в ротовій порожнині); через рукостискання; через кашель та чхання; при проживанні в одній квартирі; використанні спільної ванни або туалету, спільного посуду для їжі; користуванні спільним басейном; через укуси комах; при використанні спільного телефону; через піт або сльози, якщо в них немає домішок крові. Існує період «вікна» – час, коли ВІЛ присутній у крові людини, але аналіз на антитіла до нього ще є негативним. У цей час людина може передавати вірус іншим. Період становить 2–6 місяців.

Методами діагностики є біохімічний аналіз крові, ІФА, блотинг та експрес-тести на антиген.

У більшості людей після зараження ВІЛ не спостерігається жодних симптомів. Іноді через кілька днів після інфікування у невеликій кількості заражених з'являються такі ознаки: збільшення лімфатичних вузлів, гарячка, слабкість, висип, головний біль, лімфоаденопатія, діарея, летаргія, схуднення, нічні поти, міалгія, біль у горлі, перевтома, виразка порожнини рота, озноб. Це має назву

гострого ретровірусного синдрому. Ці ознаки за кілька тижнів минають самі собою. Проте наявність цього синдрому є сигналом стрімкого перебігу ВІЛу з можливістю блискавичного розвитку СНІДу. У того, в кого не було цього синдрому, безсимптомний перебіг хвороби триває кілька років.

Пневмоцистна пневмонія є відносно рідкісним захворюванням, але поширеніша серед ВІЛ-інфікованих осіб. У західних країнах хвороба була однією з безпосередніх причин смертей ВІЛ-інфікованих. У країнах, що розвиваються, ця пневмонія залишається однією з перших ознак СНІДу в недиагностованих осіб.

Серед інших захворювань, асоційованих з ВІЛ-інфекцією, можна виділити туберкульоз, оскільки він передається повітряно-крапельним шляхом і важко піддається лікуванню. Згідно з даними ВООЗ, коінфекція туберкульозу та ВІЛ є однією з основних проблем світової охорони здоров'я.

Езофагіт – запалення слизової оболонки нижньої частини стравоходу. У ВІЛ-інфікованих здебільшого буває грибової (кандидоз) або вірусної (герпес першого типу, цитомегаловірус) етіології, у рідкісних випадках викликаний мікобактеріями.

Хронічна діарея при ВІЛ-інфекції може бути спричинена бактеріальними і паразитними інфекціями, а також опортуністичними інфекціями (криптоспориоз, мікроспориоз) і вірусами (астровірус, аденовірус, ротавірус, цитомегаловірус). В окремих випадках діарея може бути побічним ефектом деяких противірусних препаратів, а також антибіотиків, які використовують при лікуванні бактеріальних інфекцій, що викликають діарею.

ВІЛ-інфіковані пацієнти часто мають підвищений ризик виникнення ракових пухлин. Саркома Капоші є найпоширенішою пухлиною, що виникає у ВІЛ-інфікованих пацієнтів. Поява таких пухлин серед молодих гомосексуалів у 1981 році стала однією з перших ознак епідемії СНІДу. Викликається гаммагерпесвірусом (вірусом герпесу), пов'язаним із саркомою Капоші. Симптомом захворювання є поява пурпурних вузликів на шкірі або в порожнині рота, на епітелії шлунково-кишкового тракту і в легенях. Інвазивний рак шийки матки, викликаний папіломавірусом людини, у ВІЛ-інфікованих жінок також вказує на розвиток СНІДу.

У ВІЛ-інфікованих пацієнтів також часто виникають інші пухлини, наприклад, хвороба Ходжкіна (лімфогранулематоз), анальний рак і ректальна карцинома, гепатоклітинна карцинома, рак голови та шиї, рак легенів. Перераховані захворювання можуть спричинювати віруси або інші фактори, зокрема і канцерогени, наприклад, тютюновий дим у разі раку легенів.

Оскільки ранній період ВІЛ-інфекції часто є безсимптомним, лікарі та інший медичний персонал можуть виявити його лише за допомогою дослідження крові пацієнта на наявність у ній антитіл до компонентів ВІЛ. Людей, що мають контакт із вірусом, також потрібно обстежувати на наявність ВІЛ-інфекції. Завдяки ранній діагностиці вони можуть отримати адекватне лікування в період, коли їхня імунна система найбільше спроможна боротися з ВІЛ і саме так запобігти розвитку деяких опортуністичних інфекцій. Крім того, своєчасне виявлення інфекції спонукає пацієнтів утримуватися від вчинків, які могли б стати причиною зараження інших осіб.

Оскільки вакцини проти СНІДу не існує, єдиним способом запобігання інфекції є уникнення ситуацій, що несуть ризик зараження, наприклад, спільне використання голки та шприців або практикування небезпечних статевих відносин.

Отже, варто дотримуватися правил поведінки аби уникнути власного інфікування або інфікування інших осіб.

Джерела та література

1. https://www.bbc.com/ukrainian/vert_earth/2015/12/151130_vert_earth_we_know_the_city_where_hiv_first_infected_a_human_vp.amr
2. ВІЛ / СНІД все, що важливо знати (ЦГЗ, МОЗУ).
3. Туберкульоз, вірус імунодефіциту людини, ВІЛ-інфекція / СНІД: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В. Ф. Москаленка, Р. Г. Процюка. Київ: «Медицина», 2009. 424 с.
4. Дашук А. М. ВІЧ / СПИД-інфекція. Харків: С. А. М., 2013. 366 с.

Кривулько Кіра
Лицей № 1, м. Хмельник

ПАНДЕМІЇ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Місце зародження пандемії чуми – пустеля Гобі. Пандемія чуми поширилася Європою, Африкою та Азією. Імовірно, вона зародилася в Азії. Чума поширювалася на інші континенти через біліх на щурах, які часто жили на борту торговельних кораблів. У період другої пандемії, в 1346 році, чума була занесена до Криму, а у 1351 році через Польщу до України (спочатку до Чернігова й Києва) й Московського князівства. В Україні вона особливо лютувала у Переяславі, де, за переписами, знищила все населення. Чорну смерть вважали отруєнням, тому намагалися лікувати наявними тоді протитрутами. Найбільш раціональним вважали підтримувати сили хворого добрим харчуванням, зміцнювальними засобами й чекати, щоб організм сам поборов недугу. Але випадки одужання були поодинокими й майже всі припали на кінець пандемії. Вакцину від чуми винайшли лише наприкінці ХІХ ст., а у 1940-х рр. – антибіотики для лікування хворих.

Пандемія іспанського грипу вразила третину світу в 1918 р. Внаслідок цієї пандемії заразилася більш ніж третина населення світу, померли від хвороби 20–50 мільйонів людей. Особливістю «іспанки» було те, що від неї найбільш помирали молоді міцні люди, вона була менш небезпечною для дітей і людей похилого віку. Карантин через хворобу вдарив по економіці. У газетах писали про падіння виторгів у крамницях та проблеми гірничої галузі через захворювання шахтарів. Втім, пандемія стала двигуном медичних досліджень, сприяла розробці антибіотиків та використанню вакцинації від грипу, які врятували мільйони життів.

Уперше Пандемія ВІЛ / СНІДу ідентифікована в Демократичній Республіці Конго в 1976 році. На сьогодні із ВІЛ живе від 31 до 35 мільйонів людей, переважна більшість – в Африці на південь від Сахари, де 5 % населення інфіковані.

ВІЛ розвивається внаслідок інфікування вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), характеризується повільно прогресуючим ураженням імунної та нервової систем організму, що проявляється вторинними інфекціями, пухлинами й іншими патологічними станами. СНІД – синдром набутого імунодефіциту (остання стадія ВІЛ-інфекції). Основним методом лікування ВІЛ-інфікованих є антиретровірусна терапія (АРТ). Ця терапія не виліковує від ВІЛ цілком, однак перешкоджає його розвитку та розмноженню, поліпшує якість життя, дає змогу істотно призупинити розвиток СНІДу, продовжує тривалість життя. ВІЛ-інфіковані повинні приймати АРВ-препарати пожиттєво. Вживання таких препаратів трансформує ВІЛ-інфекцію з прогресуючої невиліковної недуги в хронічне захворювання, з яким можна прожити багато років.

У 2019 р. розпочалася пандемія Covid-19. Наразі відомо, що COVID-19 передається краплинним та контактним шляхами. Вірус не здатний переміщатися на далекі відстані. Він є тільки в крапельках, які людина видихає під час кашлю чи чхання. Відстань – це гарантія безпеки. Це фактор переривання епідемічного ланцюга. Тому заразитися неможливо навіть від інфікованої людини, якщо ви знаходитесь на відстані понад 2 м. Заразитися можуть люди будь-якого віку, тому всі мають дотримуватися заходів захисту від вірусу. Літні люди та хворі на хронічні захворювання перебувають у зоні підвищеного ризику. Вірус може зберігати життєздатність на поверхнях від 3-х годин до кількох днів. Конкретні терміни залежать від низки умов. Наприклад, тип поверхні, температура і вологість навколишнього середовища. Тому важливо дезінфікувати поверхні, ручки дверей, техніку тощо. Наразі ліків від коронавірусу немає, але вакцинація може полегшити дію пневмонії і вона пройде в легшій формі.

Пандемії в історії людства стали поштовхом до розвитку: науковці із збільшенням пандемій стали швидше та продуктивніше розробляти вакцини та ліки для хворих людей. Імунітет людства став більш загартованим і міцним, тепер людство готове пережити нові хвилі вже знаних хвороб.

Джерела та література

1. <https://www.radiosvoboda.org/a/30493269.html>
2. https://gluzd.org.ua/special_projects/bez-chumy-ne-bulo-b-vidrozdzhennia-iaak-pandemii-zmi-niuvaly-svit-chastyna-persha/
3. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698>
4. <https://covid19.gov.ua/>
5. <https://zdrav.ck.gov.ua/uk/content/vil-infekciyasnid-shlyahy-peredachi-likuvannya>
6. <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/>

ТРЕТЯ ХОЛЕРНА ПАНДЕМІЯ ТА ІСПАНСЬКИЙ ГРИП В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Третю холерну пандемію – вибухове поширення холери на значні території за межі території Індії упродовж 1846–1860 рр. – деякі науковці вважають тривалішою – 1837–1863 рр. Ця пандемія вважається найбільшою за смертністю серед епідемій та пандемій ХІХ століття. Примітна тим, що холера вперше поширилася на усю Північну Африку й Америку. Через велику небезпеку холери в 1851 р. у Парижі представники 12 країн Європи прийняли Першу міжнародну санітарну конвенцію, завданням якої була розробка заходів щодо захисту територій насаперед від цієї хвороби.

Опис хворих зробив того часу військовий лікар О. О. Генріці: «Обличчя у всіх їх змарніле, погляд байдужий, застиглий, неохоче фіксує предмети; очі дещо запалі, з розширеними зіницями, але без синіх кіл, вилиці порівняно підкреслені. Ніс на дотик холодний; губи зі слабким, синюватим відтінком, бліді. Язик тонкий, досить широкий, плоский, висуваючися просувається по самому дну рота, синюватий, особливо на кінці, на дотик холодний до середини, тремтячий, чистий і несухий. Хворі при вимозі плюнути на підлогу не знаходять для цього достатньо слини в роті: кисть руки холодна, злегка синювата, як і ноги; пульс повзучий, довгий, рідкісний, досить малий і м'який. Жага невелика, але великий позив на холодне питво; апетиту по-справжньому не мають, але відрази від їжі немає».

Третя пандемія в 1847 р. досягла берегів Чорного й Азовського морів, охопила спочатку Одесу, а потім всю Україну і Польщу. У 1847 р. холера проникла до Києва, де забрала багато життів. У 1853–1855 рр. холера особливо лютувала в Криму під час Кримської війни; французька армія втратила 11,2 тис. осіб, а перехворіло на холеру понад 20 тис. осіб; британці втратили 4,5 тис., а перехворіло 7,6 тис.

Зараження джерела водопостачання було зазвичай причиною найбільш бурхливих і масових спалахів холери. Класичним прикладом цього вважають спалах холери, описаний англійським лікарем Джоном Сноу в домішках навколо лондонської вулиці Брод-стріт у 1854 р. З 31 серпня протягом 10 днів на ділянці радіусом 500 м від холери померло понад 500 осіб. Сноу на підставі аналізу розподілу випадків на мапі району запідозрив, що захворювання містян пов'язані із вживанням води з одного джерела питної води. Згодом було встановлено, що у викладений цеглою насос для громадського водопостачання просочувалася рідина з вигрібної ями того будинку, де до початку спалаху одна дитина хворіла на холеру. На пивоварному заводі, розташованому на тій же вулиці, не захворів ніхто. Робочі пили замість води пиво, а також на його території був свій колодязь. Саме Д. Сноу вважають першим науковцем, що розшифрував особливості передавання холери.

У 1863 р. новий карантинний закон штату Нью-Йорк ввів у порту посаду медичного офіцера, який міг за однією лише підозрою затримати будь-яке судно, дати команду на знищення його вантажу, очищення всіх приміщень.

Іспанський грип, або «іспанка» – найбільша за смертністю пандемія грипу за всю історію людства, що тривала з січня 1918 року по грудень 1920 року. За цей час заразилося 500 млн осіб, або близько чверті тодішнього населення світу. За різними оцінками, у всьому світі від іспанки померло від 17 до 50 млн, а за деякими джерелами навіть до 100 млн осіб. Хвороба з вражаючою швидкістю ширилася по всіх континентах і не зачепила лише дві території: острів Маражо (це поблизу Бразилії) та острів Святої Єлени. Свою назву смертоносний грип 1918 р. отримав завдяки ЗМІ нейтральної Іспанії, які першими опублікували інформацію про нову хворобу. Всі інші країни-учасниці Першої світової війни, опікуючись передусім власним непогрішимим мілітаристським реноме, піддавали ЗМІ жорсткій цензурі й не пропускали жодного повідомлення про епідемію.

Коли заражена людина чхає або кашляє, понад півмільйона вірусних частинок може передатися навколишнім. Запеклі бої та масштабні пересування військ під час Першої світової війни прискорили пандемію і, ймовірно, полегшили передавання та прискорили мутацію. Важливим чинником поширення цього грипу у всьому світі стало збільшення кількості подорожей. Сучасні транспортні системи полегшили поширення хвороби солдатами, моряками та цивільними мандрівниками.

Дивиною було те, що цей спалах набував значного поширення влітку та восени (у північній півкулі), хоча традиційно грип сильніший узимку. Сучасний аналіз показав, що особливо смертельним вірус є через те, що він запускає цитокінний шторм (надмірну реакцію імунної системи організму), який руйнує сильнішу імунну систему молоді. Одна група дослідників добула вірус із тіл заморожених жертв і заразила ним тварин. У тварин швидко розвивалася дихальна недостатність і вони вмирали через цитокінний шторм. З цього зроблено висновок, що сильна імунна реакція в молоді руйнувала організм, водночас імунна реакція в дітей та дорослих середнього віку призвела до меншої кількості смертей у цих групах.

Цей грип за 24 тижні вбив більше людей, ніж ВІЛ / СНІД за 24 роки. Чорна смерть, що тривала набагато довше, вбила набагато більший відсоток жителів світу, але їх було тоді набагато менше.

Друга хвиля «іспанки» припала на добу Української Держави – правління гетьмана Скоропадського. Часи були перехідні – важкі й непевні, точилася запекла боротьба за владу, тож було не до «іспанки». Досить показовим є приклад Одеси. Перші випадки захворювання на новий грип в Одесі були зафіксовані ще в травні 1918 року. Вважається, що хворобу в місто «принесли» німці. До того ж у місті перебувала величезна кількість мігрантів з Росії, які тікали від більшовиків.

Відомий лікар-патологоанатом Михайло Тізенгаузен писав: «Пандемія грипу з надзвичайною силою в Одесі розвинулася наприкінці літа 1918 року. Перші випадки смерті були зареєстровані наприкінці серпня. Протягом вересня кількість зростала і в перших числах жовтня сягнула максимальної позначки: 11 чо-

ловік на день. Згодом смертність почала швидко зменшуватися, але в листопаді, з початком холодної погоди, кількість смертей знову дещо зросла. За чотири місяці в лікарні померла 271 людина».

Джерела та література

1. Hayes J. N. Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO. pp. 214–219.
2. Інфекційні хвороби / за ред. О. А. Голубовської. Київ: ВСВ «Медицина», 2018. 688 с.
3. Возіанова Ж. І. Інфекційні і паразитарні хвороби: в 3-х т. Київ: «Здоров'я», 2008. Т. 1. 884 с.
4. Byrne Joseph Patrick (2008). Encyclopedia of Pestilence, Pandemics, and Plagues: A-M. ABC-CLIO. p. 101
5. Frerichs, Ralph R. Asiatic Cholera Pandemics During the Life of John Snow: Asiatic Cholera Pandemic of 1846–63 / John Snow – a historical giant in epidemiology.
6. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B3%D1%80%D0%B8%D0%BF#CITEREFTaubenbergerMoens2006
7. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3128036-ispanka-1918go-uroki-aki-potribno-vinsti-v-2020mu.html>

Сікорська Майя

Лицей № 1, м. Хмільник

МОТОРОШНИЙ ВИКЛИК ЛЮДСТВУ

Скільки ще люди повинні настраждатися, щоб нарешті почати нормально жити? З самого початку нашої історії оголошувалися війни, поширювалися пандемії, розгорталися революції, кидалися ядерні бомби, вибухали атомні станції. І від цього всього страждало мирне населення. Невже людство перевіряли на виживання і продовжують далі це робити? Ніхто не знає.

Наше покоління XXI століття наразі переживає світову пандемію коронавірусу, вперше зафіксовану у грудні 2019 р. у Китаї. З того часу пройшло понад два роки, коли ми почали зникати до нових правил, приймати вакцину, пересиджувати карантин і навчатися дистанційно. Із самого початку епідемічної загрози нам здавалося, що це минеться за кілька місяців, але, на превеликий жаль, людство далі страждає від крихітного вірусу.

Дивно, що така маленька вірусна частинка здатна перевернути світ догори дригом і змусити кожного його боятись. Світ не був готовий до такого потрясіння, зупиняючи соціальне та економічне життя, до чого ми ніяк не були пристосовані.

Вивчаючи всесвітню історію, ми чули про десятки пандемій, які безжалісно забирали життя незліченної кількості здорових жителів. Найбільші наслідки мала епідемія бубонної чуми, яку вперше помітили у Центральній Азії у 1330-ті рр. Ми вже знаємо, що віруси розлітаються зі швидкістю світла, тому цілком правдивим є той факт, що протягом наступного десятиліття чума охопила і Європу.

Існують свідчення одного середньовічного літописця, який звинуватив монголів у занесенні хвороби на материк. Він вважав, що у катапультах, закинутих у генуезьку фортецю, лежали заражені чумою трупи (перший моторошний випадок застосування біологічної зброї). Та цілком ймовірною версією є те, що чума розносилася через всесвітню торгівлю. Кораблі та каравани із вантажем товарів зі Сходу прибували до великих портів, наприклад, Марсель у Франції. Також цю хворобу ще називали усім знайомою фразою «чорна смерть». Доведено, що її могли поширити блохи на шурах.

Боляче усвідомлювати, що чума вбила майже половину населення Європи, спричиняючи жахливі страждання і муки. У сучасному світі досі є кількасот випадків зараження бубонною чумою. Щоправда, сьогодні її можливо вилікувати за допомогою спеціальних антибіотиків. Але раніше люди не мали ніяких ідей для лікування хвороби, єдиним виходом вжити була повна самоізоляція. У Венеції у 1343 р. для прибулих збудували спеціальні будівлі, де потрібно було прочекати сорок днів, щоб точно пройти усі інкубаційні періоди. До речі, морські транспорти теж були змушені спершу відстояти на рейді сорок днів. В Україні, на жаль, було значно гірше із запобіганням пандемії. Спалахували чумні бунти у 1770–1773 рр. внаслідок непродуманих дій влади. Людей просто замикали, абсолютно без надання допомоги, тому дехто помирав якщо не від чуми, то від голоду. Уночі співчуваючі кияни закопували трупи або розкидали їх по вулицях. Коли йшли рясні дощі і Дніпро переповнювався водами, ґрунт розмокав, викинувши на поверхню рештки, які безпритульні пси розносили містом. Отож такий карантин ніяк не спрацював, і моровиця поширювалася далі, нещадно вбиваючи люду, у такий спосіб перевіряючи кожного на виживання.

Символічно, що греки і римляни давніх часів вважали епідемічні хвороби Божою карою. Є чимало прикладів, як церква це використовувала у своїх цілях, маніпулюючи людьми. Це стосувалося різних заборон, але насамперед знань та способів боротьби із «карою Господньою». Усі думали, що хворіють лише грішники, а не тому, що вода у річці була брудною і щури стрімко розмножувалися, переносячи інфекцію. Але згодом священники самі підхоплювали чуму і ставали її жертвами.

Нам відомо три масштабні пандемії чуми. Найпершою була Юстиніанова чума, яка почалася у 541 році нашої ери, знищивши близько ста мільйонів людей у всьому світі за два століття. Чорна смерть – друга хвиля хвороби, яка бушувала два десятиліття і винищила від ста до двохсот мільйонів людей, що, власне, робить її найсмертоноснішою пандемією за всю історію людства. Від третьої хвилі хвороби, яка виникла у Китаї, загинуло понад десять мільйонів людей (тривала вона з 1855 року до 1960 року).

Здавна всі вірили у магію та окультизм, тому більшість жителів лікувалися саме такими методами. У багатьох аптеках склалися рецепти за правилами «симпатії» (так званого уявного зв'язку людського тіла з об'єктами, дією яких можна було вилікуватися). Результати такого лікування нам не відомі. Вакцину від чуми винайшли тільки наприкінці XIX століття, а у 1940-х роках антибіотики для лікування хворих.

Кожна пандемія залишає трагічний слід в історії та нашому минулому. Економіка стрімголов падає униз, зупиняються виробництва, заводи, установи, тор-

гівлі. Люди одразу панікують, необдуманно спустошуючи полиці в магазинах та сіючи страх у суспільстві. Але так усі намагаються адаптуватися до нових умов, використовуючи у корисних цілях Інтернет і працюючи дистанційно. До речі, вчені помітили, що через зупинки фабрик екологічна ситуація значно покращилась, адже стало менше хімічних відходів, сміття на вулицях, брудного повітря.

Зараз Україна переживає суттєво найжахливішу пандемію у світі – війну. Коронавірус ніби розчинився десь у повітрі, люди перестали носити маски і боятись один одного через вірус. З 4 березня до 25 квітня не виявлено нових випадків хвороби, якої всі так лякалися.

Джерела та література

1. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698>
2. <https://www.radiosvoboda.org/a/30493269.html>
3. <https://businessviews.com.ua/ru/studies/id/11-pandemij-jaki-zminili-hid-istoriji-ljudstva-vid-chornoji-smerti-do-koronavirusu-2126/>
4. <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Year=1346>
5. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-49930643>
6. https://galinfo.com.ua/news/chorna_smert_yak_lyudy_ryatuvaylysia_vid_chumy_341199.html

Наукове видання

ТРАВНЕВІ СТУДІЇ: ІСТОРІЯ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Збірник матеріалів

IV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ
І МОЛОДИХ ВЧЕНИХ «ТРАВНЕВІ СТУДІЇ 2022:
ІСТОРІЯ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ»,

присвяченої 85-річчю

*Донецького національного університету імені Василя Стуса
і факультету історії та міжнародних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

5 ТРАВНЯ 2022 р.

ВИПУСК 7

Редактор І. М. Колесникова
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 22.07.2022 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 13,49
Тираж 100 прим. Зам. № 19
Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.